

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLA**

dr. Pozsonyi Norbert

Zálogjog a szerződési okiratok tükrében
(Kauteláris praxis a preklasszikus és a klasszikus korszakban)

PhD értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Jakab Éva
tanszékvezető egyetemi tanár, DSc.

Szeged 2012

Tartalom

Rövidítések jegyzéke	3
Irodalmi forrásokkal kapcsolatos rövidítések	5
Bevezetés	7
I. fejezet Zálogkikötések Cato <i>De agri cultura</i> című művében	11
1. Bevezetés	11
2. Zálogkikötéseket tartalmazó szerződési minták tényállás-exegézise (Cato agr. 146, 149, 150)	12
2.1. A lábon álló olajbogyó értékesítése	13
2.2. A téli legelő haszonbérbe adása	26
2.3. A juhok hasznainak értékesítése	32
3. Zálogkikötések a <i>De agri cultura</i> ban	38
3.1. A <i>leges pignoris</i>	38
3.2. A zálogjogviszony keletkezése	41
3.3. A záloghitelező védelme	44
3.4. A zálogjog jellege	47
Összegzés	49
II. fejezet Zálogpraxis Itáliában a Iulius-Claudius dinasztia idején (A Sulpicius-archívum)	51
1. A Sulpicius archívum	51
2. A Sulpicius archívum okiratainak típusai (A <i>testatio</i> és a <i>chirographum</i>)	53
2.1. A <i>testatio</i>	54
2.2. A <i>chirographum</i>	54
2.3. A római <i>chirographum</i> Gai. 3,134 paragrafusa tükrében	56
3. Zálogokiratok a Sulpicius bankház archívumában	60
3.1. <i>Tabulae ceratae</i>	60
3.2. Az okiratok tényállás-exegézise	61
3.2.1. TPSulp. 51 + 52 + 45	61
3.2.1.1. TPSulp. 51	62
3.2.1.2. TPSulp. 52	65
3.2.1.3. TPSulp. 45	69
3.2.2. TPSulp. 53 + 79 + 46	73
3.2.2.1. TPSulp. 53	74
3.2.2.2. TPSulp. 79	75
3.2.2.3. TPSulp. 46	77
3.2.3. TPSulp. 55	79
4. Zálogpraxis a Kr. u. I. sz. első felében a Sulpicius bankház okiratai alapján	82
4.1. A <i>pignus</i> és a raktárbérleti szerződés viszonya	82
4.1.1. A bérlet, mint kötelemkeletkeztető reálaktus?	82
4.1.2. A kézizáloghitelező és a <i>horrearius</i> zálogjogának esetleges kollíziója	86
4.1.3. A TPSulp. 46 keltezése és interpretációja	88
5. A <i>leges pignoris</i>	93
5.1. Zálogkikötések a Sulpicius-archívumban	93
5.2. A TPSulp. 51 <i>penes me</i> klauzulájának interpretációja	94
5.3. <i>Pignori datio</i>	96
5.4. Interpretációkísérlet a TPSulp 51 <i>dedi ei pignoris arrabonisve nomine</i> szerződési kikötéséhez	98
5.4.1. Eddigi interpretációs kísérletek	98
5.4.2. Az <i>arrabo</i> zálogjogi értelemben való előfordulása az antik római forrásokban	99

5.4.3. Interpretációs kísérlet	106
5.5. A veszélyviselési klauzulák	107
Összegzés	111
III. fejezet A <i>fiducia cum creditore</i> a szerződési gyakorlatban	114
1. A <i>fiducia</i> , mint jogintézmény	114
2. A <i>fiducia cum creditore</i>	118
3. A <i>fiducia cum creditore</i> és a <i>πρᾶσις ἐπὶ λυσει</i> elhatárolása	123
4. A fiduciárius okiratok tényállás-exegézise	125
4.1. FIRA III 92 (<i>formula Baetica</i>)	125
4.2. FIRA III 91 (<i>mancipatio Pompeiana</i>)	130
4.3. TH 65	134
5. A <i>fiducia cum creditore contracta</i> az okirati praxisban	136
5.1. A <i>fiduciával</i> biztosított alapkövetelés	136
5.2. A fiduciárius okiratok dologi jogi komponense	141
5.2.1. A <i>mancipatio nummo uno</i>	141
5.2.2. Az átruházandó dolog dologi jogi helyzete	147
5.2.2.1. A <i>res fiduciaria</i> dologi jogi állapota az átruházást megelőzően	147
5.2.2.2. Az eskü szerepe a viaszostáblákban	150
6. A fiduciárius okiratok kötelmi jogi komponense (A <i>pactum fiduciae</i>)	155
6.1. A <i>pactum conventum</i>	155
6.2. A szerződő felek kötelezettségei	159
6.2.1. A <i>mancipio dans</i>	159
6.2.2. A <i>mancipio accipiens</i>	167
6.2.2.1. A remancipációra irányuló kötelezettség	167
6.2.2.2. A <i>mancipio accipiens</i> felelőssége	169
Összegzés	172
IV. fejezet <i>Pignus ex pacto vendere licet</i>	
(A <i>pactum de vendendo</i> a Kr. u. I-II. században)	174
1. Bevezetés	174
2. A <i>pactum de vendendo</i> a jogtudósok írásaiban	174
2.1. Labeo, Iavolenus, Gaius és Pomponius	174
2.2. A D. 13,7,4 Ulpianus exegézise	183
3. A <i>pactum de vendendo</i> a szerződési praxisban	189
3.1. <i>Pignus cum pacto de vendendo</i> (TPSulp. 79)	190
3.1.1. A <i>satisfacere</i> technikus jelentése a TPSulp. 79 kontextusában	191
3.1.2. A <i>pactum de vendendo</i> szerkezete	194
3.2. <i>Fiducia cum pacto de vendendo</i>	197
3.2.1. A <i>pactum de vendendo</i> szerepe a <i>fiducia</i> esetén	198
3.2.2. A <i>pactum de vendendo</i> tartalma	201
4. Pomponius kommentárja a szerződési gyakorlathoz (D. 13,7,8,3)	205
Összegzés	207
Zárókövetkeztetések	209
Bibliográfia	214
Felhasznált fordítások jegyzéke	231

Rövidítések jegyzéke

Acta Jur. et Pol.	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Juridica et Politica
AntTan	Antik Tanulmányok
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
AUB	Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae
BGB	(Deutsches) Bürgerliches Gesetzbuch
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
Diss. iur.	doktori értekezés
DNP	Der neue Pauly
FIRA	Fontes iuris Romani anteiustiniani
Gai.	Gaius: Institutionum commentarii IV
Gnomon	Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae
Index	Index. Quaderni camerti di studi romanistici
Inst.	Institutiones Iustiniani
Iura	Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico
JK	Jogtudományi Közlöny
JRS	Journal of Roman Studies
JURA	JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja
JT	Jogtörténeti Tanulmányok
KIP	Der kleine Pauly
Labeo	Labeo. Rassegna di diritto romano
MJSz	Miskolci Jogi Szemle
PS	Pauli Sententiae
RE	Paulys Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft
Rez.	Recenzió
RIDA	Revue internationale des droits de l'antiquité
SDHI	Studia et documenta historiae et iuris

s. v.	sub verbo
SZ	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung
TH	Tabula Herculanensis
SUP	Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata
Symp.	Symposion, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte
TPSulp.	Tabulae Pompeianae Sulpiciorum
TR	Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
ZRG	Zeitschrift für Rechtsgeschichte

Irodalmi forrásokkal kapcsolatos rövidítések

Apul. met.	L. Apuleius, Metamorphoses
Boet. ad. Cic.Top.	Boethius, ad Ciceronis Topica
Cato agr.	M. Porcius Cato, De agri cultura
Cic.	M. Tullius Cicero
Cat.	In L. Catilinam
Cato	Cato maior de senectute
Flacc.	Pro L. Valerio Flacco
Rab. Post.	Pro C. Rabirio Postumo
Tusc.	Tusculanae disputationes
Verr.	In Verrem
Colum.	L. Iunius Moderatus Columella, De re rustica
Fest. de verb.sign.	Sex. Pompeius Festus, De verborum significatione
Gell. NA	A. Gellius, Noctes Atticae
Isid. orig.	Isidorus Hispalensis, Origines sive etymologiae
Liv.	T. Livius, Ab urbe condita
Plaut.	T. Maccius Plautus
Bacch.	Bacchides
Poen.	Poenulus
Stich.	Stichus
Trinum.	Trinummus
Plin. epist.	G. Plinius Caecilius Secundus, Epistulae
Plin. nat.	G. Plinius Secundus maior, Naturalis historia
Polyb.	Polybios
Quint. inst.	M. Fabius Quintilianus, Institutio oratoria
Sen. clem.	L. Annaeus Seneca, De clementia
Suet.	C. Suetonius Tranquillus
Nero	Nero
Vesp.	Divus Vespasianus
Tac. ann.	Cornelius Tacitus, Annales
Ter. Haut.	P. Terentius Afer, Hautontimorumenos
Varro	M. Terentius Varro

ling.	De lingua Latina
rust.	Res rustica
Vergil. georg.	P. Vergilius Maro, Georgica

Bevezetés

Max Kaser már 1968-ban hangsúlyozta a római zálogjogról megjelent tanulmányában: „Das privatrechtliche *pignus* wurde seit der jüngeren Republik hauptsächlich aus der Praxis der Vertragsabreden und der daraus abgeleiteten Vertragsformulare entwickelt. Bei keinem anderen Institut des römischen Privatrechts lässt sich das 'Recht im Werden', d.h. die Ausbildung der Rechtsgrundsätze aus der Geschäftspraxis, mit solcher Deutlichkeit verfolgen wie beim *pignus*”.¹ Kaser tehát felismerte, hogy a zálogjog az ókori Rómában olyan speciális fejlődési folyamat eredményeként vált a dispozitív jog részévé, amely erősen a szerződési gyakorlatban gyökerezik. Kiemeli, hogy talán nincs is másik olyan jogintézménye a római jognak, amelynek tartalmát a mindennapos jogélet ilyen döntően meghatározta volna. Max Kaser tehát már évtizedekkel ezelőtt felismerte és kijelölte azt a csapást, amelyet a jelen értekezés is követni próbál.

A dolgozat címében szereplő zálogjog kifejezést egy átfogó dologi hitelbiztosítéki kategóriaként használok és e megnevezésbe a szűk értelemben vett *pignus*on kívül a tulajdonzálog (*fiducia cum creditore*) jogintézményét is beleértem. Az átfogó kategória használatát többek között az is indokolja, hogy az ügyleti praxisban egészen a Kr. u. IV. századig ezt a két dologi biztosítéki formát párhuzamosan, egymás mellett alkalmazták.

A magyar romanisztika szakirodalmában még nem született olyan monográfia, amely a zálogjog jogintézményét vagy azon belül annak valamely szegmentumát egész mélységében feldolgozta volna. A XX. század folyamán több jeles külföldi romanista szentelt kitüntetett figyelmet a dologi biztosítékok történeti fejlődésének tanulmányozására. Közülük is kiemelést érdemel Manigk, Erbe, Kunkel, Kaser és Schanbacher munkássága, akiknek a kutatási eredményei döntően meghatározták és a mai napig meghatározzák a római zálogról alkotott általános felfogást. A közelmúltban a disszertáció témáját illetően két fontosabb monográfia is megjelent: B. Noordraven 1999-ben publikálta *Die Fiduzia im römischen Recht* című habilitációs dolgozatát,² amelyben a *fiducia* jogintézményének átfogó feldolgozását nyújtja. A másik jelentős mű szerzője G. Krämer, akinek munkája *Das besitzlose Pfandrecht. Entwicklung in der römischen Republik und im frühen Prinzipat* címmel jelent meg 2007-ben.

¹ Kaser, Mehrfache Verpfändung, 30.

² Ez a mű már korábban, 1988-ban megjelent holland nyelven *De fiducia in het Romeinse recht* (Arnhem, 1988.) címmel.

Az értekezésem a zálogjog intézményét nem tematikusan feldolgozó és rendszerező munka,³ hanem az alapvető célkitűzésem az, hogy a rendelkezésünkre álló konkrét zálogkikötések és zálogszerződések⁴ részletes elemzése által bemutassam a követelések biztosítása céljára rendelt dologi garanciák okirati gyakorlatát („law in action”). A disszertációban tárgyalt központi forrásszövegek a Kr. e. II. és a Kr. u. II. század közötti időszakból származnak. Tehát a zálogjogtörténeti vizsgálódásaimat a preklasszikus korszak és a klasszikus korszak első felének szerződési gyakorlatára korlátozom.

Eddig még nem jelent meg olyan jogtörténeti munka, amely a gaiusi Institutiók és a *Corpus Iuris Civilis* szövegén kívül eső, a *pignus* és a *fiducia* jogintézményét dokumentáló forrásanyagot (a viaszostáblák, érc táblák, kőfeliratok és az úgynevezett nem jogász irodalom) összefüggéseiben vizsgálta volna. A disszertációmmal kísérletet teszek arra, hogy ezt a hiányt pótoljam.

A zálogjog minden esetben egy alapkötelelemhez járuló (*accessorius*) jogintézmény, ezért a zálogjogviszony mélyebb összefüggéseinek feltárása érdekében nem szabad eltekinteni azon jogi kontextus alapos elemzésétől sem, amelyben a zálogkikötés elhelyezkedik. Ezért valamennyi általam tárgyalt forrás esetén arra törekedtem, hogy minél teljesebb képet alkossak arról az ügyleti és jogi környezetről, amelyben ezek a zálogkikötések megjelennek.

Az értekezés összesen négy – két rövidebb és két hosszabb – fejezetből áll. A dolgozat gerincét a második és a harmadik fejezet alkotja.

A téma bevezetéseként az első fejezetben a Kr. e. II. század derekának szerződési praxisát vizsgálom Cato *De agri cultura* című művének zálogkikötéseket tartalmazó szerződési mintái alapján (Cato agr. 146; 149-150). A catói szerződési minták elemzése elengedhetetlen fontosságú egy olyan jogtörténeti munkában, amely a szerződési gyakorlat tárgyalását állítja a középpontba. E források exegézise során a klasszikus korszak ügyleti praxisának preklasszikus kori előzményeit próbálom meg feltárni. Ezt azért tartom fontosnak, mert a klasszikus kor jogi praxisa és gondolkodásmódja „lényegében preklasszikus alapokon épült fel”,⁵ ezért véleményem szerint e szerződési minták tárgyalása nélkülözhetetlen a klasszikus korszak okirati gyakorlatának vizsgálata szempontjából. A fejezet belső struktúrája

³ A zálogjog teljes anyagát feldolgozó utolsó átfogó munka Dernburg két kötetes zálogjogi monográfiája (*Das Pfandrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts I –II.*), amely még a XIX. század második felében (1860 és 1864) jelent meg.

⁴ Szabó, *Communis opinio doctorum*, 111. írja a következőket: „A jogforrás fogalma három értelmet foglal magában. Jelenthet jogkeletkezési forrást, jog tartalmi forrást és jog megismerési forrást. (...) Harmadsorban a jogforrás a jogról nyerhető információk forrása”. A szerződési formulák e csoportosításon belül a jog megismerési forrásai alá illeszthetők be.

⁵ Pólay, *A római jogászok gondolkodásmódja*, 159.

két részre bontható. Az első részben ismertetem a zálogklauzulák kivételével a szerződési mintákban foglalt valamennyi kikötés technikai-jogi hátterét és tartalmát. A fejezet második részében kísérletet teszek a formulákban megjelenő zálogkikötések részletes elemzésére.

A második fejezetben azokat a Iulius-Claudius dinasztia korából származó viaszostáblákat vizsgálom, amelyeket 1959-ben fedeztek fel a Pompeji melletti Murécine község határában. A szakirodalom az e régészeti leletegyütteshez tartozó dokumentumokat összefoglaló néven a Sulpiciusok archívumának nevezi. Ezen archívum négy olyan okiratot tartalmaz, amelyek zálogmegállapodást dokumentálnak (TPSulp. 51; 52; 55; 79). E források felbecsülhetetlen jogtörténeti jelentősége az, hogy több olyan szerződés is található közöttük, amelyek egymással szoros tartalmi összefüggésben állnak, és ezáltal egész ügyleti folyamatok válnak rekonstruálhatóvá. A dokumentumok alapján például megelevenedik előttünk a bankár, C. Sulpicius Faustus alakja, aki pénzt hitelezett a gabonakereskedő L. Marius Iucundusnak (TPSulp. 53), amelynek biztosítására kézzizálogként átvett tőle 13.000 *modius* búzát (TPSulp. 79), amelyet egy Puteoliban bérelt magánraktárban helyezett el (TPSulp. 46). A fejezet elején röviden ismertetem a Sulpicius archívum okiratainak jellegzetességeit, a második részben pedig rátérek a tárgyalt okiratok tényállás-exegézisére, végül pedig a fejezetet a zálogklauzulák jogi tartalmának elemzésével zárom.

A harmadik fejezetben azokat az epigráfiai⁶ forrásokat tárgyalom, amelyek ügyleti tartalmukat tekintve tulajdonzálogot dokumentálnak. Alapvetően három primér forrásszöveg részletes elemzésére kerül sor. Ezek közül két dokumentum olyan viaszostábla (FIRA III 91; TH 65), amelyeket a Kr. u. I. században Itália területén állítottak ki. A harmadik okirat pedig az egykori Baetica tartomány területén talált olyan feliratos réztábla, amely valaha egy írnok szobájának a falára lehetett kifüggesztve azért, hogy mintául szolgáljon olyan okiratok kiállításához, amelyek tárgya hitelbiztosítéki célú (fiduciárius) tulajdonátruházás volt. A fejezet elején röviden ismertetem a *fiducia cum creditore* jogintézményét, majd részletesen bemutatom az okiratok tényállását és végül tematikus rendben értékelem a tárgyalt dokumentumok valamennyi szerződési kikötését.

A dolgozatom záró fejezetében külön tárgyalom azokat a klauzulákat, amelyek a zálogtárgy értékesítésére vonatkoznak (*pactum de vendendo*). E kérdés vizsgálatának fontossága, terjedelme, valamint a zálogról és a tulajdonzálogról kiállított okiratokba foglalt értékesítési megállapodások hasonló formulázása teszi indokolttá e témakör önálló fejezetben

⁶ A felirattan idegennyelvű megnevezése esetén a szerzők a tudományos szakirodalomban egymás mellett párhuzamosan alkalmazzák az epigraphika és az epigráfia kifejezéseket, vö. Németh, Görög epigraphika, 141.; Fitz, Latin epigráfia 159.

történő tárgyalását. A negyedik fejezet alapvetően két részre osztható. Az első részben azt vizsgálom, hogy az értékesítési jog (*ius distrahendi*) miként jelenik meg a jogtudósok írásaiban, a második részben pedig a szerződési okiratok kikötéseit elemzem, majd az így levonható megállapításokat összevetem a Digestában található párhuzamokkal.

Értekezésem elsődleges célja annak bizonyítása, hogy a mindennapok szerződési gyakorlata (kauteláris praxisa) által kialakított formulák milyen komoly befolyással bírtak a római jog fejlődésére. Számos ilyen, a jogéletben kialakult szerződési klauzula (pl. a bérbeadó zálogjoga a bérlő által a bérleménybe bevitt értéktárgyak felett) olyan elterjedtté vált, hogy idővel ezeket a kikötéseket a szerződés természetes alkatrészének (*naturalia negotii*) tekintették. Sőt ezek az egykori *lex contractus*ok a középkorban a jusztiniánuszi jog újrafelfedezését követően ismét visszatértek a kontinentális Európa jogéletébe, később pedig a *ius commune* részévé váltak és ezáltal a mai napig számos európai és Európán kívüli állam magánjogának fejlődését befolyásolták.⁷

⁷ A *ius commune* és a magyar magánjogtörténet viszonyához l. Szabó, Az európai *ius commune*, 433 skk. A magyar zálogfejlődés és a *ius commune* viszonyához l. Szabó, *Planum Tabulare*, 243 skk.

I. fejezet

Zálogkikötések Cato De agri cultura című művében

1. Bevezetés

M. Portius Cato Censorius (Kr. e. 234-149) a köztársaság kori Róma kiemelkedő személyisége, akinek szellemisége évszázadokon keresztül meghatározó befolyást gyakorolt a római gondolkodásmód formálódására. Cato *maior* elsősorban államférfi volt, aki azonban kora jogtudományával éppúgy foglalkozott, mint a mezőgazdaság-szervezés vagy orvostudomány aktuális kérdéseivel.⁸ A *De agri cultura* című műve a római irodalom legkorábbi ránk maradt prózai szövegemléke,⁹ amely tulajdonképpen nem más, mint egy mezőgazdák számára írt agrotechnikai kézikönyv.¹⁰

A *De agri cultura* tartalmát áttekintve megállapítható, hogy a műben a 144. caputtól a 150-ig terjedő rész önálló szerkezeti egységet képez, amelyben Cato egy tipikus gazdaság mindennapi életében leggyakrabban előforduló ügyleti formulákat mutatja be. A szerző e szerkezeti egységen belül az alábbi titulusokat tárgyalja: *lex oleae legendae* (Cato agr. 144), *lex oleae faciundae* (Cato agr. 145), *lex oleae pendentis* (Cato agr. 146); *lex vini pendentis* (Cato agr. 147); *lex vini in doliis* (Cato agr. 148), *qua lege pabulum hibernum venire oporteat* (Cato agr. 149); *fructum ovium hac lege venire oportet* (Cato agr. 150). A mű e részébe felvett formulákat gazdasági céljukat tekintve két csoportba lehet osztani. Cato az első két *titulus* alatt Cato azt mutatja be, hogy a *pater familias* miként adhatja ki egy vállalkozó számára a *villa*-gazdaság egyes idényjellegű mezőgazdasági munkálatainak elvégzését (Cato agr. 144: olajbogyó szüretelése, Cato agr. 145: olaj előállítás).¹¹ A másik csoportba azok a formulák sorolhatók, amelyek a *villa*-gazdaság gyümölcsseinek értékesítésére vonatkoznak (Cato agr. 146-150).

E második csoportba három olyan formula is tartozik, amelyben zálogkikötés olvasható (Cato agr. 146, 149, 150), ezért jelen vizsgálódásom körét kizárólag csak a mű e három *caputjára* korlátozom.

Az egyes *titulusokban* szereplő *lex* kifejezés technikus értelemben mindig a *lex contractust* jelöli. Ezek a *lexek* tartalmazták azokat a fő- és mellékkikötéseket, amelyek a

⁸ Pólay, Köztársasági Róma jogtudománya, 26.

⁹ Schanz / Hosius, Römische Literatur, 183.

¹⁰ Vö. Maróti, Az itáliai mezőgazdaság, 138.; Jakab, Borvétel, 66.

¹¹ Lásd ehhez részletesen: Fiori, *Locatio conductio*, 31 skk.

szerződő felekre irányadóak az adott jogviszonyban.¹² A preklasszikus kor jogászai a jogéletben kialakult és elterjedt szerződési kikötéseket (*leges contractus*) idővel úgynevezett ügyleti formulákká szerkesztették.¹³ A tárgyalt korszakban az ügyleti formulák különös jelentőséggel bírtak,¹⁴ ugyanis ekkor még a szerződési jogban nem vagy alig léteztek az úgynevezett diszpozitív (kisegítő, hézagpótló) normák, ezért a feleknek valamennyi olyan kikötést (*lex*) fel kellett venniük a szerződésbe, amelyet a kötelmi viszonyukra nézve kötelezőnek szerettek volna elismerni.¹⁵ A jogfejlődés folyamán számos korábbi *lex contractus* a diszpozitív jog részévé vált.¹⁶

A *De agri cultura* ügyleti formuláiban olvasható zálogkikötések részletes tárgyalását megelőzően érdemes a formulák tényállás-exegézisét röviden áttekinteni, hogy az olvasó átfogó képet nyerjen a témaköréről.

2. Zálogkikötéseket tartalmazó szerződési minták tényállás-exegézise

(Cato agr. 146, 149, 150)

M. Porcius Cato a *De agri cultura* című mezőgazdasági kézikönyvébe felvett ügyleti formulák közül zálogkikötést tartalmaznak a lábon álló olajbogyó (c. 146) és szőlőtermés (c. 147)¹⁷ értékesítésének, a téli legelő haszonbérbe adásának (c. 149) és a juhok gyümölcseinek (*fructus ovium*) eladási (c. 150) feltételeit rögzítő szerződési minták. Az irodalomtudományban élénk vita alakult ki arról, hogy a *De agri cultura*-ban közreadott ügyleti formulák vajon magától Cato maiortól származnak-e, vagy pedig a szerző (vagy egy esetleges későbbi szerkesztő)¹⁸ ezeket a szerződési mintákat egy korabeli formulás könyvből emelte-e át a műbe.¹⁹ Ennek a kérdésnek a részletesebb vizsgálatát jelen tanulmányban figyelmen kívül hagyhatjuk, ebben az esetben egyedül az a tény releváns, hogy ezek a formulák a Kr. e. II. századból származnak, és az ebben a korban elterjedt szerződési

¹² Jakab, Borvétel, 70.

¹³ Pólay, A római jogászok gondolkodásmódja, 56 sk.

¹⁴ A preklasszikus korszak formularé-*iurisprudentiá*jához lásd Pólay, A római jogászok gondolkodásmódja, 53 skk.

¹⁵ Jhering, Geist des römischen Rechts II/1, 300.

¹⁶ Kaser, Privatrechtsakt, 95.

¹⁷ Ebben a *caput*-ban nem jelenik meg közvetlenül a zálogkikötés, azonban minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy ezen ügylet esetén is helye volt a zálogmegállapodásnak, ugyanis a lábon álló szőlőtermés értékesítésére vonatkozó előírásokat tartalmazó rövid *titulus* egy „utaló normával” zárul (c. 147,4), amely szerint a függő olajbogyóra (c. 146) alkalmazott előírások e jogügyletnél is alkalmazandóak.

¹⁸ Vö. Arcangeli, I contratti agrari nel *de agri cultura*, 65 skk.

¹⁹ Lásd ehhez: Schanz / Hosius, Römische Literatur, 184.; Arcangeli, I contratti agrari nel *de agri cultura*, 65 skk.; Schönberger, Cato, 425 skk.

gyakorlatot mindenképpen hűen tükrözik.²⁰ Ezért a továbbiakban eltekintek az irodalomtörténeti vita részletes ismertetésétől.

2.1. A lábon álló olajbogyó értékesítése

Cato mezőgazdasági szakkönyvének általános célkitűzési közé tartozott annak bemutatása, hogy miként lehet egy *villa*-gazdaságban a kiadások optimalizálása mellett a legnagyobb gazdasági hasznot realizálni.²¹ A mű egészét átható egyik fő vezérlő elvt jól tükrözi az alábbi tömör mondat (Cato agr. 2,7): *patrem familias vendacem, non emacem esse oportet*, azaz a *pater familias* inkább eladásra hajló, ne pedig vásárló kedvű legyen. Cato a *villa*-gazdaság legjövedelmezőbb művelési ágának a szőlészetet (*vinea*) nevezte meg, a negyedik helyen pedig az olajültetvényt (*oletum*) említi,²² ebből logikusan következik, hogy a *villa rustica* fő bevételi forrása a szőlő, az olajbogyó, illetve a belőlük készített termékek voltak. Ezzel magyarázható, hogy Cato kiemelt figyelmet fordított a lábon álló olajbogyó- és szőlőtermés (Cato agr. 146-147) valamint a bor (Cato agr. 148)²³ értékesítésére. A *De agri culturá*ban az alábbi részletes formula olvasható a fán lévő olajbogyó eladásáról (Cato agr. 146):

Oleam pendentem hac lege venire oportet: (1) Olea pendens in fundo Venafro venibit. / Qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet praeconium praesens ss-L / et oleum (romanici p. ∞ D, viridis p. CC), oleae (caducae L, strictiuae X: modio oleario mensum dato), ungvinis p. X ponderibus modiisque domini dato primae cotulas duas. / (2) Dies argento: ex K. Nov. mensum X; oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solvito. / Recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iuserit, promittito satisque dato arbitrato domini. Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt. Ne quid eorum de fundo deportato: si quid deportaverit, domini esto. / (3) Vasa torcula, funes, scalas, trapetos, si quid et aliut datum erit, salva recte reddito, nisi quae vetustate fracta erunt; si non reddet, aequom solvito. / Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus volet, solvat: emptor domino debeto et id satis dato, proque ea re ita uti s. s. e. item pignori sunt.

²⁰ Schulz, (Rez.) Studi di P. Zanzucchi, 698 sk.

²¹ Maróti, Az itáliai mezőgazdaság, 139.

²² Cato agr. 1,7.

²³ Lásd e *capu*thoz részletesen: Jakab, Borvétel, 65 skk.

A fán lévő olajbogyót ilyen szerződési feltétellel szokás eladni: a fán lévő olajbogyó eladása Venafrum melletti birtokon történik. A vevő tegye hozzá a vételárhoz annak egy százalékát, a kikiáltónak juttasson azonnal 50 sestertiust, adjon olajat, mégpedig: 1500 font római olajat, 200 font zöld olajat, 50 modius hullott, 10 modius szedett olajbogyót (olajmérő modiusszal kell kimérni), 10 font illatszerolajat. A tulajdonos mérő súlyainak és mérőmodiusainak a kenésére adjon 2 cotula elsőrendű olajat. 2. A fizetési határidő november 1-től számítva 10 hónap. (A vevő a hónap) Idusán fizessen (a vállalkozónak) az olajbogyó leszedéséért és feldolgozásáért, amit (korábban már a *pater familias* a vállalkozónak) kiadott, de akkor is, ha ő maga, a vevő adná ki. (A vevő stipulatióban) ígérje meg és adjon biztosítékot a *dominus* rendelkezése szerint (magának) a *dominus*nak, vagy annak, akihez (az) utasítja, hogy mindezt megfelelően adja (*dare*) és elvégzi (*feri*), továbbá ezért kezet állít (*satisdare*). Amíg (a vevő) nem fizet, vagy kezet nem állít, mindaz, amit a birtokra bevitt magával, szolgáljon zálogul. Abból semmit a birtokról el ne vigyen: ha valamit elvitt, az (a dolog) legyen a *dominus*é. 3. A sajtolókat, köteleket, létrákat, zúzó malmokat, amit kapott, épségben adja vissza, kivéve a régi holmit, ha összetört. Ha nem adja vissza, fizesse ki az ellenértékét. Ha a vevő nem fizet a szedő- és sajtolómunkásoknak, akik ott dolgoztak, és akiknek még fizetnie kellene, ha a tulajdonos akar, fizessen. Így a vevő adósa lesz a tulajdonosnak; és ezért állítson kezet, s ebben az esetben vagyona ugyanúgy szolgáljon zálogul, mint ahogy fentebb írtuk.²⁴

Cato a formula releváns tartalmát az *oleam pendentem hac lege venire oportet* szövegrésszel vezeti be. A szerző e rövid textusban pontosan megjelöli a formula alapjául szolgáló jogügylet tárgyát (*olea pendens*). A szövegben a *hac lege* módhatározó (*ablativus modi*), mint arra fentebb már utaltam, a *lex contractus* jelöli, tehát azoknak a fő- és mellékkikötéseknek az összességét,²⁵ amelyekkel az eladó létre szeretné hozni az adásvételi szerződést (*leges venditionis*). Ebben a jogi kontextusban az *oportere* ige technikus értelemben – mint ahogy Jakab É. megállapítja – nem a *ius civile* parancsára, „hanem a szerződési gyakorlatban kialakult általános üzletkötési formák szokásjogi alapon determináló” jellegére vonatkozik.²⁶ A *venire* ige az árverési formulára utal (erre hamarosan visszatérek).

Cato az olajbogyó értékesítéséről szóló *titulus* azzal kezdi, hogy az „olajbogyó eladása a Venafrum melletti birtokon történik”. Venafrum egy *campaniai* város (a mai Venafrò),²⁷ amelyet Cato ebben az esetben valószínűleg blankettanévként alkalmazott,²⁸

²⁴ Kun J. fordításának felhasználásával.

²⁵ Jakab, Borvétel, 70.

²⁶ Jakab, Borvétel, 70.

²⁷ Venafrum kezdetben római *praefectura* volt (Fest. *de verb. sign.* 233 lásd ehhez Pólay, Jogrendszerek, 7 skk.), amely Augustus császár idején emelkedett *colonia* rangjára, vö. G. Radke, Venafrum, in: K/P V., 1162.

²⁸ Flach, Agrargeschichte, 142. és 129. lj.

amelynek a helyébe a konkrét szerződés esetén a felek csak behelyettesítették az érintett terület valódi megnevezését.²⁹

Minden valószínűség szerint Cato ebben a *caput*ban olyan, az ügyleti praxis által kialakított feltételeket határozott meg, amelyeket az eladó egy árverési hirdetményben³⁰ tehetett közzé. Tehát az eladó az árverési hirdetményben nyilvánosságra hozta az értékesítési feltételeket és a szerződni szándékozó fél azáltal, hogy részt vett a licitálási eljárásban, e feltételeket elfogadta, azaz magára nézve kötelezőnek ismerte el.³¹ Végül pedig az adásvételi szerződés az eladó és azon személy között jött létre – a hirdetményben közétett feltételek szerint –, aki a licit során a legkedvezőbb ajánlatot tette.³²

Cato már a mű bevezető részében azt ajánlja a *pater familias*nak, hogy a *villa*-gazdaság által termelt felesleget (és minden egyéb más eszközt) árverés útján értékesítse (Cato agr. 2,7):

Auctionem uti faciat: vendat oleum, si pretium habeat; vinum, frumentum quod supersit, vendat; boves vetulos, armenta delicula, oves deliculas, lanam, pelles, plostrum vetus, ferramenta vetera, servum senem, servum morbosum, et si quid aliud supersit, vendat.

(A *pater familias*) rendezzen árverést: adja el az olajat, ha jó ára van; adja el a bor- és a gabonafelesleget; adja el a kivénhedt ökröt, hibás barmot, hibás juhokat, a gyapjút, a bőröket, az ócska szekeret, a régi vasszerszámokat, az öreg rabszolgákat, a beteges rabszolgákat és a többi netán felesleges dolgot.³³

E tanács gazdasági racionalitása kézenfekvő, ugyanis a *pater familias* az árveréssel biztosíthatta a kívánt publicitást, a licit által versenyeztethette a vevőket és így érthette el a számára legkedvezőbb vételárat.³⁴ Az ókori római árucere-forgalomban az árverés útján történő értékesítés – forrásokkal alátámaszthatóan³⁵ – már a Kr. e. III. században bevett forma volt. A lábonálló olajbogyó-termés értékesítésére vonatkozó formula szövegéből egyértelműen megállapítható, hogy az árverést nem maga a *pater familias* szervezte és

²⁹ Vö. A *formula Baetica* szövegével, amely egy érc táblára vésett *fiduciarius* okirat mintaformuláját tartalmazza, s amelyben szintén blankettanevek olvashatók (FIRA III 91 lin. 1-2.): *fundum Baianum, qui est in agro qui Veneriensis vocatur, pago Olbensi*.

³⁰ Thielscher, Cato, 352.; Lübtow, Catos leges, 256.; Knütel, Vermieterpfandrecht, 458.; Jakab, Borvétel, 70.

³¹ Jakab, Borvétel, 71.: „Az árverési forma természetesen már önmagában megszabja a szerződés megkötésének és megszövegezésének a menetét, ahol az eladóé az aktív szerep. Ha a vevő elfogadja a szerződési ajánlatot, akkor belép a licit eljárásba”.

³² Thielmann, Privatauktion, 48 skk.

³³ Kun J. fordításának felhasználásával.

³⁴ Lübtow, Catos leges, 246.; Jakab, Forum vinarium, 67.

³⁵ Pl. Plaut. Stich. 195, 207, 244; Liv. 6,14. Lásd ehhez Thielmann, Privatauktion, 41 sk.

folytatta le. Ennek egyértelmű bizonyítéka a *praeconium praesens* s *L* szövegrész, ugyanis a *praeconium* – *ii (n)* főnév az árverési kikiáltó (*praeco*)³⁶ díjazását jelenti.³⁷ Karlowa mai napig helytálló megállapítása szerint, aki árverés útján szándékozott eladni, annak érdekében állt, hogy az eladási szándékáról a jövőbeli potenciális vevők minél szélesebb köre tudomást szerezhessen, ezért a dolog értékesítését és annak feltételeit egy kikiáltó (*praeco*) által kihirdette és gyakran egy hirdetmény (*tabula*) útján írásban is közzétette.³⁸

A szerződési mintában Cato azt ajánlja, hogy a *pater familias* az árveréssel kapcsolatos valamennyi költséget hárítsa át a vevőre: *qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet praeconium praesens s(estertii) L.*³⁹ Tehát a vevő (*emptor*) adja hozzá a vételárhoz annak századrészét (*centesima*), valamint fizessen a *praekonak* rögtön 50 *sestertiust* (*praeconium*). A *praeco* az árverési eljárás fontos szereplője, ugyanis ő volt a kikiáltó,⁴⁰ aki az árverést megelőzően gondoskodott a megfelelő hírverés (reklám) biztosításáról,⁴¹ majd az aukció során ismertette az árut és az eladási feltételeket, vezette a licitálást,⁴² végül pedig az adásvételi szerződés az ő „odaítélése” (*addictio*) által jött létre.⁴³

A forrásszövegben megjelenő *centesima* kifejezés azt sejteti, hogy az ügyletben a *praeco* személyén kívül egy *coactor* is érintett volt.⁴⁴ Ugyanis, mint Cicerótól tudjuk, a *centesima*, azaz a követelés (vagy pedig a behajtott vételár) egy százaléka tipikusan a *coactor* járandósága volt.⁴⁵ Kezdetben az aukció esetén a *coactor* volt az a személy, aki az árverést megszervezte, a létrejött adásvételt foganatosította és (szükség esetén) a vételárat behajtotta.⁴⁶ Azonban a *coactor* szerepköre az árverési eljárásban a köztársasági kor utolsó századára jelentősen kiszélesedett, ugyanis a *coactor* már nemcsak a licitösszeg behajtásával foglalkozott, hanem kialakult az a praxis, hogy jelentősebb értékű árverési tárgy eladása esetén a kialakult vételárat meghitelezte annak az árverési vevőnek, aki ezt a jelentősebb

³⁶ A *praeco* társadalmi státusához lásd Jakab, Forum vinarium, 69.

³⁷ Vö. Oxford Latin Dictionary s.v. *praeconium*, 2. b.) jelentéstartalommal.

³⁸ Karlowa, Rechtsgeschichte II, 629.

³⁹ Cato agr. 146,1.

⁴⁰ Gugel, Praeco, in: K/P IV., 1096.; Thielmann, Privatauktion, 42.; Jakab, Forum vinarium, 69.

⁴¹ Karlowa, Rechtsgeschichte II, 629.

⁴² Thielmann, Privatauktion, 48.; Jakab, Risikomanagement, 51.

⁴³ Karlowa, Rechtsgeschichte II, 630.

⁴⁴ Thielmann, Privatauktion, 45. Ezzel szemben Flach, Agrargeschichte, 142. figyelmen kívül hagyja azt a lehetőséget, hogy az ügyletben a *praeco* mellett még egy további személy is érintett lehet. Véleménye szerint a *centesima* a *praeco* számára fizetendő „kikiáltási díj” („Ausrufungsgebühr”), amelyet ő már megkapott az eladótól, azonban az eladó ezt az összeget a maga részéről hozzászámolta a vételárhoz. Arangio-Ruiz, Compravendita, 76. szintén nem tesz említést egy esetleges *coactor*ról, véleménye szerint a *centesimat* az eladónak kell fizetni az árveréssel járó költségek ellentételezéseként.

⁴⁵ Vö. Cic. Rab. Post. 30: *ut nostri facere coactores solent in centesima*. (Fordítás: miként a mi pénzbehajtóink teszik a századrész ellenében.)

⁴⁶ Mommsen, Quittungstafeln, 230.; Karlowa, Rechtsgeschichte II, 631.; Bürge, Bankwesen, 484.

összeget nem tudta azonnal lefizetni az eladónak.⁴⁷ Ezek alapján a *coactor* egyfajta „bankári” (*argentarius*)⁴⁸ funkciót is betölthetett, ezért a forrásokban több helyen is találkozhatunk az *argentarius coactor* megnevezéssel.⁴⁹ E „bankári” funkció ökonómiai háttere az, hogy az árverés során kétféle fizetési mód lehetséges. Az egyik alapján az árverési vevő az árverést követően készpénzben rögtön kifizeti a vételárat. A másik lehetőség az, hogy a vételárat nem közvetlenül az árverés után fizeti meg a vevő, hanem egy meghatározott idő elteltével. Ebben a második esetben alakult ki a köztársasági kor végére az a gazdasági konstrukció, hogy a tőkeerősebb *coactor* az árverési eljárás során elért vételárat (levonva belőle az őt megillető díjat) rögtön lefizette az eladónak, s így a vevő nem az eladónak, hanem a *coactornak* volt köteles a hitelezett vételárat megfizetni.⁵⁰

Az antik bankügyek világába tett rövid kitekintés után térjünk vissza az elemzett szövegrészhez. Véleményem szerint a fent bemutatott forráshely helyes értelmezése, hogy az azonnal megfizetendő 50 *sestertius* (*praeconium praesens* ~~ss~~ L) a kikiáltó (*praeco*) bérezése, míg a *centesima* a szövegben *expressis verbis* meg nem említett *coactor* járandósága volt,⁵¹ akinek az volt a szerepe az ügyletben, hogy az árverést megszervezze és a teljesítési határidő lejártát követően a vevő tartozását behajtsa.⁵²

A jogi romanisztikában uralkodó többségi vélemény szerint ebben az esetben az árverés útján egy adásvételi szerződés (*emptio venditio*) jött létre.⁵³ Azonban a szakirodalomban létezik olyan nézet is, amely ezt a jogviszonyt bérleti jogviszonynak (*locatio conductio*) tekinti.⁵⁴ A közelmúltban Krämer foglalkozott az alapul fekvő ügylet jogi minősítésével.⁵⁵ Szerinte a tárgyalt szerződési mintában foglalt jogügyletet döntően a bérleti szerződés sajátosságai jellemzik. Krämer a jogügylet minősítése során abból indul ki, hogy az árverési vevő a szerződésből eredően jogot szerez arra, hogy a *pater familias* telkén az olajbogyót leszüretelje (*olea legendae*) és azt feldolgozza (*olea faciendae*).⁵⁶ E jogosultságok alapján pedig a következő megállapítást teszi: „das Entgelt wird nicht nach der Menge der

⁴⁷ Mommsen, Quittungstafeln, 230.

⁴⁸ Az *argentarius* tevékenységéhez lásd részletesen: Bürge, Bankwesen, 476 skk.

⁴⁹ CIL VI,8728; Suet. Vesp. 1,2; D. 40,7,40,8 Scaev. 24 *dig.* Azonban Thielmann, Privatauktion, 44. (Mommsen, Quittungstafeln, 230. véleményével ellentétben) nem tartja a *coactor* és az *argentarius coactor* megnevezéseket egymástól élesen elkülöníthetőnek. Az újabb irodalomban Bürge, Bankwesen, 485. is nyitva hagyja ezt a kérdést.

⁵⁰ Thielmann, Privatauktion, 43 sk.; Ernst, Exceptio non adimpleti contractus, 3 sk.

⁵¹ Vö. Thielmann, Privatauktion, 45.; Jakab, Risikomanagement, 53.; Jakab, Forum vinarium, 71.

⁵² Vö. Cato agr. 150: *ab coactore releget*. Lásd még: Mommsen, Quittungstafeln, 227 sk.

⁵³ Hasonlóan: Thielscher, Cato, 352.; Lübtow, Catos leges, 303.; Arangio-Ruiz, Compravendita, 75.; Honsell / Mayer-Maly / Selb, RP, 204.; Pólay, A római jogászok gondolkodásmódja, 56.; Zimmermann, Obligations, 246.

⁵⁴ Manigk, Pignus, 1246 sk.; Krämer, Pfandrecht, 151 skk.

⁵⁵ Krämer, Pfandrecht, 151 skk.

⁵⁶ Krämer, Pfandrecht, 149.

geernten Früchte bemessen, sondern als Festpreis für Nutzung des Grundstücks in Form der Fruchtziehung”.⁵⁷ Tehát Krämer szerint a szerződő fél a telek használatáért fizet, és egy idegen dolog ellenérték fejében való használata bérleti szerződésnek minősül.

Véleményem szerint Krämer interpretációja nem meggyőző. Eltérő álláspontom alátámasztására az alábbiakban alaposabban megvizsgálom a formula tartalmát. A felek között létrejövő szerződés tartalmát alkotó konkrét kikötések a 146,2 bekezdéstől kezdődnek.

Cato az első klauzulában a fizetési határidőt rögzíti: *dies argento: ex K. Nov. mensum X (oleae pendentis)*,⁵⁸ tehát a teljesítési idő lejárt a november elsejétől számított tíz hónap. A *Kalendae Novembris* (november elseje) megfelel az értékesítés időpontjának,⁵⁹ ugyanis az esedékesség időpontját értelemszerűen a jogügylet létrejöttének napjától számítva határozzák meg. Columella, a Kr. u. I. század közismert mezőgazdasági szakírója arról tudósít bennünket, hogy az „olajszüret kezdete általában december hónap eleje: ugyanis az ezen időszak előtt készült olaj keserű lesz”.⁶⁰ Tehát láthatjuk, hogy Cato formulája alapján az olajbogyó értékesítése és a szüret megkezdése között mindössze egy hónap eltérés van, amely elegendő arra, hogy a vevő a szüretre vonatkozó előkészületeket végrehajthassa. Ezek szerint az olajültetvényt a *pater familias* gondozta egész évben és röviddel a betakarítást megelőzően értékesítette a lábon álló termést. A felek között létrejött szerződés tárgya minden kétséget kizáróan a lábon álló termés, nem pedig a termőterület használata.

Továbbá Krämer álláspontja szerint Cato pusztán azért nevezi ezt a jogügyletet adásvételnek, mert a Kr. e. II. század első felében a *locatio conductio* még csak a vállalkozási és munkabérleti jellegű jogviszonyokat foglalta magában, a dologbérletet még nem: „Legt man die in der Pandektistik wissenschaftlich herausgebildete Dreiteilung der *locatio conductio* in *l. c. operis* (Werkvertrag), *l. c. operarum* (Dienstvertrag) und *l. c. rei* (Miete, Pacht) zugrunde, so waren zur Zeit Catos noch nur der Werk- und Dienstvertrag als *locatio conductio* erfaßt”.⁶¹ Ugyan a bérlet történetének korai szakaszát a források hiánya miatt homály fedi, mégis erősen megkérdőjelezhető az a nézet, hogy a *locatio conductio* trichotóm rendszerén⁶² belül a dologbérlet jelent volna meg utolsóként. Krämer álláspontjával szemben

⁵⁷ Krämer, Pfandrecht, 153.

⁵⁸ Bekker, Leges locationis, 426. *emendatio*ja. Ezt az értelmezést követi Lübtow, Catos leges, 306.

⁵⁹ Lübtow, Catos leges, 303.

⁶⁰ Hoffmann Zsuzsanna fordítása. Colum. 12,52,1: *Media est olivitas plerumque initium mensis Decembris. Nam et ante hoc tempus acerbum oleum conficitur.*

⁶¹ Krämer, Pfandrecht, 153.

⁶² A *locatio conductio* hármas felosztásának erősen vitatott kérdéséhez lásd részletesen Fiori, Locatio conductio, 5 skk.; Pókecz Kovács, A locatio conductio tagolódásának problematikája, 337 skk.

Kaser,⁶³ Brósz,⁶⁴ Molnár⁶⁵ és Pókecz Kovács⁶⁶ is azt valószínűsítik, hogy a dologbérlet lehetett a *locatio conductio* legkorábbi megjelenési formája.

Felmerülhet a kérdés, hogy Cato miért javasolhatta a *pater familias*nak, hogy a majdnem beérett termést röviddel a betakarítás előtt értékesítse? Álláspontom szerint e dilemmára a válasz az olajbogyó természetes tulajdonságaiban keresendő. Az olajbogyó leszüretelése és feldolgozása komoly gondosságot igényelt és számos kockázatot rejtett magában.⁶⁷ Cato részletesen bemutatja ezeket a veszélyeket: ha a bogyó túl sokáig marad a földön, akkor megrohad és az olaj бүдös lesz (Cato agr. 3,4; 64,1), a felszedett olajbogyót késedelem nélkül a sajtoló-helyiségbe kell vinni és ott mechanikai eszközökkel (sajtolókkal) feldolgozni, ugyanis minél gyorsabban kisajtolták az olajat, az annál több és jobb minőségű lett (Cato agr. 64,2). A sajtolási procedúra során különösen ügyelni kellett arra, hogy a munkások a sajtolókat (Cato agr. 67,1) és az olajos kádakat (Cato agr. 66,2) mindig tisztán tartsák, ugyanis ha ezekben benne maradt az olajbogyó héja vagy az olajhab (*amurca*),⁶⁸ akkor az olaj is megromolhatott, mivel ezek az organikus anyagok gyorsan erjedésnek indulnak.⁶⁹ Ettől a fáradságos és kockázatos munkától kímélhette meg magát a *pater familias*, ha a szüretet megelőzően eladta a lábon álló termést, ugyanis az adásvétel létrejöttét követően a betakarítás minden veszélye átszállt a függő gyümölcs vevőjére. A lábon álló termés értékesítésének racionalitása mellett szól továbbá az a körülmény, hogy jelentősebb méretű olajfaültetvény esetén a *dominus* esetleg nem rendelkezett elegendő munkaerő-kapacitással a termés minőségi betakarításához és feldolgozásához.

A szerződési mintában a fizetési határidőt rögzítő klauzula után a következő szerződési kikötés a betakarítási és olajsajtolási munkálatokat elvégző vállalkozó díjazására vonatkozik (Cato agr. 164,2):

Oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solvito.

⁶³ Kaser, RPR I, 570.

⁶⁴ Brósz / Pólay, Római jog, 431 sk.

⁶⁵ Molnár, *Locatio conductio*, 12.

⁶⁶ Pókecz Kovács, *Locatio conductio operis*, 11. a következőképpen foglalja össze a *locatio conductio* fejlődésének történetét: „A kezdetben ígásállatok bérbeadására szolgáló jogviszony dologbérletté (*locatio conductio rei*) fejlődött ki, majd ebből kialakult a mai munkaszerződésnek tekintett szabad ember munkaerejének (*operae*) bérbeadására irányuló szerződéses viszony (*locatio conductio operarum*). Végül megjelent a fizikai munkavégzés magasabb szintje, a szakképzett munkás által egy mű előállítása, a mai értelemben vett vállalkozási szerződés (*locatio conductio operis*)”.

⁶⁷ Rossiter, *Wine and oil processing*, 353 skk.

⁶⁸ Varro rust. 1,64.

⁶⁹ Rossiter, *Wine and oil processing*, 353.

(A vevő a hónap) Idusán fizessen (a vállalkozónak) az olajbogyó leszedéséért és feldolgozásáért, amit (korábban már a *pater familias* a vállalkozónak) kiadott, de akkor is, ha ő maga, a vevő adná ki.

Cato már a mű legelején azt tanácsolja a *pater familias*nak, hogy az olajbogyó összeszedését és feldolgozását adja ki egy vállalkozónak (Cato agr. 31).⁷⁰ Cato szóhasználatából egyértelműen megállapítható, hogy ebben az esetben egy vállalkozási jellegű jogviszonyról (*locatio conductio operis*) van szó, ugyanis a szerző a *locare* igét használja az olajbogyó szedési és feldolgozási munkálatainak kiadására. Tehát az olajbogyó leszedését és feldolgozását kiadó szerződő fél a *locator*, szerződő partnere pedig a *conductor*, azaz a vállalkozó. Abban az esetben, ha a felek között „munkaszerződés” jött volna létre, akkor a *locator* megnevezés alatt a munkavállalót kellene érteni, nem pedig azt a személyt, aki a munkát kiadta, ezért ebben az esetben a munkaszerződésként való minősítés egyértelműen kizárható.⁷¹

A tárgyalta klauzula jogi tartalma szerint az árverési vevőnek minden hónap közepén meg kell fizetnie a vállalkozói díjat annak a vállalkozónak (*conductor*), aki az olajbogyó leszedését és feldolgozását elvégzi (*Idibus solvito*). A *solvito* ige felszólító módban (*imperativus* II) áll. Cato szerződési mintáiban az *imperativus*ban álló igealakok rendszerint a *pater familiassal* szerződő fél kötelezettségeit jelölik.⁷² Tehát egyértelmű, hogy ez a kitétel a vevőt (*emptor*) kötelezi a vállalkozó megfizetésére.

Cato ebben a klauzulában két eshetőséget is felvázol. Az egyik alapján a *pater familias* adja ki egy vállalkozónak a mezőgazdasági munkálatok elvégzését, akivel (feltehetően) már az árverés kiírását megelőzően leszerződött. Ezt az értelmezést támasztja alá a klauzulában használt *locata est perfectum (logicum)* igealak.⁷³ Tehát ez a klauzula magában hordozza azt a kikötést is, hogy a vevő nem választhat másik vállalkozót a munka elvégzésére abban az esetben, ha a *pater familias* az árverést megelőzően erre már valakivel leszerződött.⁷⁴ A másik lehetőség az, hogy a *pater familias* e munkálatok elvégzését az árverést megelőzően nem adta ki vállalkozásba, ezért a vevő feladata, hogy az árverést

⁷⁰ Cato agr. 31: *oleam cogendam et efficiendam locato*.

⁷¹ Vö. Pókecz Kovács, *Locatio conductio eredete*, 79.

⁷² Lübtow, *Catos leges*, 244.; Hammerstein, *Die Herde*, 139.; Jakab, *Borvétel*, 72. a következőképpen fogalmaz: „Az ige *futurum* alakja (...) jellemző grammatikai forma, ha az eladó által szerződésben megígért szolgáltatásról van szó Cato művében; a szerződő partner kötelezettségeit ellenben többnyire *imperativus* vagy *coniunctivus* alakban fogalmazza meg a *lex venditionis*”.

⁷³ Lübtow, *Catos leges*, 305. írja: „Das Perfektum '*locata est*' beweist, dass zur Zeit dieser Ankündigung der Gutsherr die betreffenden Arbeiten bereits vergeben hat”.

⁷⁴ Lübtow, *Catos leges*, 305. ezt a következőképpen magyarázza: „Der Gutsherr stand wahrscheinlich schon längere Zeit mit einem ihm bekannten und bewährten Unternehmer in geschäftlicher Beziehung und möchte ihn nicht ausschalten, auch wenn er die Oliven auf dem Stamm versteigern lässt”.

követően a szedési és feldolgozási munkák elvégzésére vállalkozót keressen, és azzal szerződést kössön (*et si emptor locarit*).⁷⁵

A klauzula lényege az – miként erre már fentebb utaltam –, hogy bármelyik fél – akár a *pater familias*, akár a vevő –⁷⁶ adja is ki a munkát a vállalkozónak, a vállalkozói díj megfizetése minden esetben az árverési vevőt terheli, aki köteles e kötelezettségének minden hónap közepén eleget tenni.

A szerződési mintában a vételár teljesítési idejének kikötését és a vevőnek a vállalkozói díj megfizetésére vonatkozó kötelezettségének rögzítését egy stipulatiós klauzula követi:

Recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iusserit, promittito satisque dato arbitrato domini.

(A vevő stipulációban) ígérje meg és adjon biztosítékot a *dominus* rendelkezése szerint (magának) a *dominus*nak, vagy annak, akihez (az) utasítja, hogy mindezt megfelelően adja és elvégzi, továbbá ezért kezest állít.

A vevő köteles volt a szerződési mintában felsorolt valamennyi kötelezettség teljesítését stipulációban megígérni a *dominus auctionis* (az árverést kiírató) számára. Lübtow szöveginterpretációja szerint ebben a klauzulában a *dare* ige a pénzbeli, míg a *fieri* a természetbeni szolgáltatásokat jelöli.⁷⁷ Ezt az értelmezést azonban aggályosnak tartom, mert általában *dare* szolgáltatás alatt értünk minden olyan szolgáltatást, amely tulajdon átruházására (vagy szolgálat alapítására) irányul,⁷⁸ ezért nem látom annak indokát, hogy Lübtow miért korlátozza le e *terminus technicus* jogi jelentéstartalmát egyedül a pénzszolgáltatásokra. Azonban meg kell jegyezni, hogy a vevő valóban tartozik a pénzben meghatározott vételáron túl természetbeni szolgáltatásokkal is.⁷⁹ E kérdés eldöntése további kutatásokat igényelne, de a jelen kontextusban olyan mellékproblémát jelent, amelynek mélyebb elemzése elhagyható..

⁷⁵ Hasonlóan vélekedik Lübtow, *Catos leges*, 305.: „(der) Satz *si emptor (legendam faciendam) locarit*. Er bringt zum Ausdruck, dass der Verfasser die Vergebung der Ernte und des Kelterns durch den Käufer als möglich annimmt und damit rechnet”.

⁷⁶ Vö. Thielscher, *Cato*, 353.; Lübtow, *Catos leges*, 305.

⁷⁷ Lübtow, *Catos leges*, 308.: „Das *dari* bezieht sich auf die Geldleistungen, das *fieri* auf die Naturallieferungen”.

⁷⁸ Molnár / Jakab, *Római jog*, 239.

⁷⁹ E szolgáltatások a következők (*Cato agr.* 146,1): *oleum (romanici p. ∞ D, viridis p. CC), oleae (caducae L, strictuae X: modio oleario mensum dato), unguinis p. X ponderibus modiisque domini dato primae cotulas duas*. Hasonló esetet találunk a *Digestában* is (*D.* 18,1,39,1 *Iul.* 15. *dig.*): *Verisimile est eum, qui fructum olivae pendente vendidisset et stipulatus est decem pondo olei quod natum esset*.

A *satis dare* kifejezés minden kétséget kizáróan a kezes állítását jelölte.⁸⁰ A stipulatio külön jelentőséghez jut a kezességgel összefüggésben, ugyanis Cato korában (Kr. e. II. század első fele) még csak a stipulatiós kezesség két formája, a *sponsio* és a *fidepromissio* létezett.⁸¹ Azonban ezek a kezességi formák még a klasszikus korban is csak olyan alapkötelmekhez járulhattak,⁸² amelyeket a szerződő felek stipulációba foglaltak.⁸³ Tehát a *sponsiot* és a *fidepromissiot* a konszenzuális adásvétel és bérlet esetén nem lehetett alkalmazni. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az árverési vevő a vételár megfizetésére stipulatio formájában is ígéretet tett.

A klauzulában további érdekes kérdést vet fel az *aut cui iusserit* kitétel,⁸⁴ tehát a vevőnek esetleg olyan harmadik személlyel kell szerződnie, akihez a *dominus* utasítja (*cui iusserit*). Véleményem szerint ebben az esetben egy passzív delegációról (*expromissio*)⁸⁵ lehet szó, amelynek tényállása a következő: a *dominus auctionis* a lábon álló termés (*olea pendens*) árverésének kiírását megelőzően már kiadta egy vállalkozó számára az olajbogyó betakarítási és feldolgozási munkálatait (*oleae legendae faciendae*).⁸⁶ Tehát ebben az esetben a *pater familias* áll szerződéses viszonyban (*locatio conductio operis*) a vállalkozóval és ezért őt terheli a vállalkozási díj megfizetése. Azonban a szerződési minta fentebb már elemzett kikötése szerint a *pater familias* minden esetben átterheli az árverési vevőre a vállalkozói díj megfizetését (*oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solvito*). Tehát ebben az esetben logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy a *pater familias* (*dominus*) utasítja (*iubere*) az árverési vevőt (*emptor*), hogy a vállalkozói díj fizetésének kötelezettségét vállalja át. Ha a vevő a vállalkozó számára stipulációban ugyanannak teljesítését megígéri, amit a *pater familias* korábban felvállalt (*idem debitum*), akkor megtörténik az adósi oldalon az alanyváltás, tehát a kötelem noválódik és ezt követően a vállalkozó adósa többé már nem a *pater familias*, hanem az árverési vevő lesz.

A szerződési mintában ezek után következik egy zálogkikötés, amely szerint a vevő által a gazda földjére bevitt dolgok egészen addig zálogul fognak szolgálni, míg az adós a

⁸⁰ Karlowa, Rechtsgeschichte II, 419.; Lübtow, Catos leges, 308.; Krämer, Pfandrecht, 151.

⁸¹ Vö. Földi / Hamza, Római jog, 439.; Kaser / Knütel, RP, 301. azt valószínűsíti, hogy a stipulatiós kezesség harmadik formája, a *fideiussio* a Kr. e. I. évszázadban jelent meg.

⁸² Gai. 3,118 -119: (118) *Sponsoris vero et fidepromissoris similis condicio est, fideiussoris valde dissimilis.* (119) *Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi verborum (...).*

⁸³ Ez a megállapítás az alapja Sargenti, Il de agri cultura, 158 skk. stipulatiós elméletének, amely szerint a szerződő felek a szerződési mintákban szereplő valamennyi kikötést külön-külön stipulációba foglalták. Sargenti stipulatiós elmélete ellen meggyőzően érvel Krämer, Pfandrecht, 166 sk.

⁸⁴ A *iussum* (*iubere*) technikus alkalmazását *delegatio*val összefüggésben lásd Paulusnál (D. 50,17,180 Paul. 17. ad Plaut.): *Quod iussu alterius solvitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.*

⁸⁵ Molnár / Jakab, Római jog, 348.

⁸⁶ Lásd részletesen fentebb 2.1 alatt.

fizetési kötelezettségét nem teljesíti vagy kezest (*sponsor*) nem állít. Majd e megállapodáshoz kapcsolódik egy jogvesztő záradék, amelynek értelmében, ha a kötelezett e zálogtárgyak közül valamit elvisz az eladó földjéről, akkor e dolog tulajdonjogát elveszíti a telektulajdonos javára.⁸⁷

Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt. Ne quid eorum de fundo deportato: si quid deportaverit, domini esto.

Amíg (a vevő) nem fizet, vagy kezest nem állít, mindaz, amit a birtokra bevitt magával, szolgáljon zálogul. Abból semmit a földről el ne vigyen: ha valamit elvitt, az legyen a *dominusé*.

A soron következő két *lex contractus* alapján jogi szempontból nagyon érdekes következtetések vonhatóak le:

Vasa torcula, funes, scalas, trapetos, si quid et aliut datum erit, salva recte reddito, nisi; quae vetustate fracta erunt: si non reddet, aequum solvito.

A sajtolókat, köteleket, létrákat, zúzómalomokat, amit kapott, épségben adja vissza, kivéve a régi holmit, ha összetört. Ha nem adja vissza, fizesse ki az ellenértékét.

Ezen első kikötés szerint a vevő köteles mindazokat a szerszámokat, munkaeszközöket, amelyeket az eladótól használatra kapott, épségben visszaadni (*salva reddito*). A második klauzula arról rendelkezik, hogy ha a vevő az átvett idegen tárgyakat természetben nem tudná visszaadni, akkor méltányos kártérítést kell fizetnie (*aequum solvito*). Azonban a vevő mentesül a kártérítési kötelezettség alól, ha a használatra kapott tárgyak öreg koruk, elhasználódásuk miatt mentek tönkre (*quae vetustate fracta erunt*). E szerződési kikötés jogi funkcióját tekintve az feltételezhető, hogy ebben az esetben egy speciális kárelosztási szabályról lehet szó.⁸⁸ Tehát a régi eszközökben, azok használata során bekövetkezett károkat a telektulajdonos (*dominus*) viseli, minden egyéb más eszköz esetében pedig a telektulajdonossal szerződő fél tartozik kártérítési felelősséggel.

⁸⁷ Ezeket a klauzulákat lásd részletesen 3.3 és 3.4. alcímek alatt.

⁸⁸ Köszönetet mondok Pókecz Kovács Attila docens úrnak és Molnár Imre professzor úrnak, akik a műhelyváltán erre felhívták a figyelmemet.

A köztársasági kor utolsó két évszázadának szerződési praxisában a hasonló tartalmú kikötések igen elterjedtek lehettek. Erről tanúskodik az Alfenus Varus⁸⁹ *digestáinak* hetedik könyvéből származó szövegrészlet is (D. 19,2,30,4 Alf. 7 dig.):

Colonus villam hac lege acceperat, ut incorruptam redderet praeter vim et vetustatem.

A bérlő egy villát azzal a szerződési kikötéssel vett át, hogy azt épségben fogja visszaadni, kivéve a *vis maior* és öregség miatti elhasználódás esetét.

A jogeset tényállása szerint a bérlő bérbe vett egy villát. A forrásszövegben a *villa* megnevezés alatt kétségkívül a Cato által bemutatott *villa rusticat* kell érteni, amely egy 100-240 *iugerum* nagyságú földterületből és a hozzá kapcsolódó, mezőgazdasági termelőmunkához szükséges eszközökkel felszerelt gazdasági épületekből állt.⁹⁰ A forrás szerint azzal a *lex locationis*szal kötötték meg a szerződést, hogy a bérlő a szerződés megszűnését követően köteles a *villa rusticához* tartozó valamennyi épületet és felszerelést sértetlenül visszaadni. A bérlő mentesül a visszaadási kötelelem alól, ha valamely dolog előregedés miatt vagy *vis maior*⁹¹ folytán ment tönkre.

Ha összevetjük a két forrásszöveget, akkor feltűnik a két szerződési kikötés tartalmi hasonlósága:

D. 19,2,30,4	Cato agr. 146,3
<i>hac lege acceperat, ut <u>incorruptam redderet</u> praeter vim et <u>vetustatem</u></i>	<i><u>salva recte reddito</u>, nisi; quae <u>vetustate</u> <u>fracta erunt</u></i>

Láthatjuk, hogy a két *lex contractus* között alig van eltérés. Mindkét kikötés azzal a kötelezettséggel kezdődik, hogy a szerződő fél köteles a használatba kapott tárgyakat sértetlenül visszaadni (*incorruptam redderet* = *salva reddito*). Ezt követi a szerződési főszabály alóli kivétel meghatározása, amely szerint ez a kötelezettség nem áll fenn, ha a kötelezett a dolgot természetes elhasználódása, avultsága (*praeter vetustatem* = *nisi, quae vetustate fracta erunt*) miatt nem tudja visszaadni.

⁸⁹ Kunkel, Juristen, 29.

⁹⁰ Cato agr. 10-11; Maróti, Itáliai mezőgazdaság, 29 skk.

⁹¹ A forrásszövegben a *vis* kifejezés a *vis maior*t jelöli; vö. Földi, Másért való felelősség, 276. 174. lj.

A *De agri cultura* 146. *caput*jában olvasható szerződési mintát a következő, homályos tartalmú kikötés zárja:

Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non solverit, cui dari oportebit, si dominus volet, solvat: emptor domino debeto et id satis dato, proque ea re ita uti s(upra) s(criptum) e(st) item pignori sunt.

Ha a vevő nem fizet a szedő- és sajtólómunkásoknak, akik ott dolgoztak, és akiknek még fizetnie kellene, fizethet a tulajdonos, ha akar. Így a vevő adósa lesz a tulajdonosnak; és ezért állítson kezest, s ebben az esetben vagyona ugyanúgy szolgáljon zálogul, mint fentebb.

A szerződési minta fentebb elemzett klauzulája alapján az olajbogyó szedési és feldolgozási munkálatait elvégző vállalkozó megfizetése az árverési vevő kötelezettsége.⁹² Véleményem szerint a formula záró *lex contractusa* ezzel a korábbi szerződési kikötéssel állhat szoros összefüggésben.⁹³ A tárgyalt klauzulában foglalt tényállás abból indul ki, hogy a vevő nem fizetett a szedési és a feldolgozási munkákért, azonban a szerződési minta alapján ez az ő kötelezettsége lett volna.

Az árverési vevő – mint fentebb részletesen bemutattam – két módon kerülhetett kötelmi viszonyba a vállalkozóval. Az egyik lehetőség az volt, hogy maga köti meg a szerződést (*locatio conductio operis*) a vállalkozóval,⁹⁴ míg a másik eshetőség szerint a vállalkozási szerződés a vállalkozó és a *pater familias* között jött létre, de a vevő később a *pater familias* kötelezettségét *expromissio* útján átvállalta.⁹⁵

Tehát a klauzula tartalma szerint, ha a vevő nem fizeti ki a vállalkozót (*non soluerit, cui dari oportebit*), akkor a *pater familias* is teljesíthet helyette, ha akar (*si volet*). A *si volet* kitétel is arra utal, hogy a *pater familias* nem érintett a vállalkozási szerződésben. Ebben az esetben, ha a *pater familias* a vevő helyett önként teljesít, akkor a vevő ezzel az összeggel a *pater familias* adósa lesz (*emptor domino debeto*).

Végül ezt a *lex contractust* is egy zálogkikötés zárja le, amely szerint e tartozás esetén is (ti. ha a *pater familias* a vevő helyett teljesít), mindaz, amit a vevő a birtokra magával bevitt, zálogul szolgál.

⁹² Cato agr. 146,2: *oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solvito.*

⁹³ Ezzel ellentétesen Lübtow, Catos leges, 307.

⁹⁴ Vö. Cato agr. 146,2: *oleae legendae faciendae (...), si emptor locarit.*

⁹⁵ Vö. Cato agr. 146,2: *recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iusserit, promittito.*

A szerződési minta tartalma a következőképpen foglalható össze röviden: a *dominus fundi* november hónap elején, nem sokkal a szüreti időszak kezdetét megelőzően, árverés útján értékesíti a lábon álló olajbogyótermést. A felek egy tíz hónapos fizetési határidőben állapodnak meg. A formula szerződési kikötései alapján a betakarítást és a feldolgozást ellátó vállalkozónak a díját a vevő köteles megfizetni. Ha a vevő azonban a vállalkozóval szemben a fizetéssel késedelembe esik, akkor helyette az eladó is teljesíthet, de ebben az esetben a vevő köteles az eladónak ezt az összeget visszafizetni. A felek megállapodtak abban, hogy az eladó telkére bevitt dolgok zálogként fogják biztosítani a vevő valamennyi kötelezettségét.

2.2. A téli legelő hasznóbérbe adása

A *lex pabulo* címszó alatt Cato azt javasolja a gazdának, hogy az őszi és téli hónapokra adja bérbe (feltehetően) a Tiberis folyó közelében elterülő *villa suburbanához* tartozó legelőket⁹⁶ egy állattenyésztéssel foglalkozó bérlőnek. Vélhetően a szerző ebben az esetben olyan vándor pásztorokra gondol, akik tavasztól az őszi beköszöntéig a hegyi legelőkön legeltetik nyájaikat, azonban a téli hónapokra visszatérnek a síkságra.⁹⁷ Cato a *pater familias*nak a legelők kiadására a következő bérleti formulát javasolja (Cato agr. 149):

Qua lege pabulum hibernum venire oporteat: qua vendas finis dicito. / Pabulum frui occipito ex Kal. Septemberibus: prato sicco decedat, ubi pirus florere coeperit; prato inreguo, ubi super inferque vicinus permittet, tum decedito, vel diem certam utrique facito; cetero pabulo Kal. Martiis cedito. / Bubus domitis binis, cantherio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur. / Holeris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini visioni recipitur. / Si quid emptor aut pastores aut pecus emptoris domino damni dederit, boni v(iri) a(rbitratu) resolvat. / Si quid dominus aut familia aut pecus emptori damni dederit, viri boni arbitratu resolvetur. / Donicum pecuniam <solverit aut> satisfecerit aut delegarit, pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunt. / Si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat.

Milyen szerződési kikötésekkel szokás a téli legelőt kiadni: nevezd meg a terület határait, ameddig kiadod. A legelő használata szeptember 1-től kezdődjék. A száraz rétről akkor távozzon a jószág, amikor a körte kezd virágozni. Az öntözött rétről akkor, amikor a felső és alsó szomszéd ráengedi a vizet, vagy állapodjon meg mind a kettővel a pontos napban. A többi legelőről március 1-jével menjen el a jószág. 2. Mialatt a bérlő

⁹⁶ Thielscher, Cato, 357 sk.

⁹⁷ Thielscher, Cato, 358.

legeltet, köteles a tulajdonos számára legeltetésre elfogadni egy pár igásökröt és egy herélt lovat. A tulajdonos keresztülmehet zöldségért, spárgáért, fáért, vízért, használhatja a gyalog- és kocsit. Ha a bérlő illetve a bérlő pásztora vagy jószágá valami kárt okozott, akkor becsületes becsléssel térítse meg. Ha a *dominus* vagy a hatalma alá tartozó személy vagy jószágá okozott kárt a bérlőnek, akkor ő (az okozott kárt) becsületes becslés szerint térítse meg. Amíg a bérlő nem fizeti ki a pénzt, nem állít kezest vagy nem utalványozza a tartozást, az ott található jószág és rabszolgánép szolgáljon zálogul. Ha ezekkel a dolgokkal kapcsolatban vita támad, Rómában kell perelni.⁹⁸

A 149. *caput* a *qua lege pabulum hibernum venire oportet* kifejezésekkel kezdődik, amely beleillik a – fentebb már tárgyalt – lábon álló olajbogyó- és szőlőtermés értékesítésére vonatkozó szerződési minták (Cato agr. 146-147) sorába (*hac lege venire oportet*).⁹⁹ Mindezeknél kétségtelen, hogy az értékesítés árverés útján történt, ezért alappal feltételezhető, hogy a téli legelő bérbe adására is árverés által kerülhetett sor.¹⁰⁰

Ha a *veneo* ige technikus jelentését vesszük alapul, akkor feltételezhetnénk, hogy az alapügylet a jelen esetben is egy adásvétel. Azonban ha nem a szóhasználatot, hanem a szöveg releváns jogi tartalmát vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Cato egy szabályos bérleti jogviszonyt taglal.¹⁰¹ Ezt a jogi minősítést támasztja alá az is, hogy a *codex Marcianus*ban olvasható szöveghagyományban a mű elején olvasható egy „tartalomjegyzék” (*summarium*), amely a *caput-titulusok* felsorolását tartalmazza, s e mutatóban a 149. *caput* esetén a *lex pabulo locando* megnevezés szerepel.¹⁰²

E kérdés alaposabb vizsgálatát megelőzően érdemes a szerződési minta kikötéseit röviden áttekinteni. A formula a jogügylet tárgyának és időbeli hatályának meghatározásával kezdődik:

Qua vendas finis dicito. Pabulum frui occipito ex Kal. Septemberibus: prato sicco decedat, ubi pirus florere coeperit; prato inregvo, ubi super inferque vicinus permittet, tum decedito, vel diem certam utrique facito; cetero pabulo Kal. Martiis cedito.

Nevezd meg a terület határait, ameddig kiadod. A legelő használata szeptember 1-től kezdődjék. A száraz rétről akkor távozzon a jószág, amikor a körte kezd virágzni. Az öntözött rétről akkor, amikor a felső és alsó

⁹⁸ Kun J. fordításának felhasználásával.

⁹⁹ Jakab, *Forum vinarium*, 73.

¹⁰⁰ Thielmann, *Privatauktion*, 107.; Fiori, *Locatio conductio*, 27.; Malmendier, *Societas publicanorum*, 101. 293. l.j.; Jakab, *Risikomanagement*, 52.; Jakab, *Forum vinarium*, 73.

¹⁰¹ Vö. Molnár, *Locatio conductio*, 10.; Földi, *Másért való felelősség*, 274.

¹⁰² Fiori, *Locatio conductio*, 27.; Kaufmann, *Altrömische Miete*, 312. elképzelhetőnek tartja, hogy a mű elején elhelyezett mutató magától Catotól származik.

szomszéd ráengedi a vizet, vagy állapodjon meg mind a kettővel a pontos napban. A többi legelőről március 1-jével menjen el a jószág.

A konkrét árverési hirdetményben (szerződésben) a *pater familias*nak pontosan meg kellett jelölnie a földjén azokat a határokat (*finis*), amelyeken belül a szerződő felet megilleti a használati jog gyakorlása. Ezt a kikötést követi a jogügylet időbeli hatályának a rögzítése. Ezek szerint a szerződés hatálya szeptember elsejétől március elsejéig áll fenn, tehát a jogügylet tartama kerekén hat hónap. Azonban a formula a határozott idejű szerződésen belül a telek különböző részein elterülő legelők vonatkozásában speciális határidőket is meghatározott. A szerződési mintában ugyanis az olvasható, hogy a száraz rétet (*pratum siccum*) el kell hagyni, mielőtt a körtefák virágba borulnak, az öntözött rétet (*pratum irriguum*) pedig akkor, ha az alsó és felső szomszédok megnyitják a zsilipeket¹⁰³ azért, hogy a rétet eláraszsják. A többi legelőről (*ceterum pabulum*) pedig március elsején kell elhajtani a nyáját. Figyelemre méltó, hogy a Cato által ajánlott szerződési minta precízen alkalmazkodik a hasznosítandó mezőgazdasági terület földminőségéhez és tipikus használati módjához.

A formula következő két *lex contractusa* a *pater familias* jogfenntartó-nyilatkozatát tartalmazza:

Bubus domitis binis, cantherio uni, cum emptor pascet domino pascere recipitur. Holeris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini visioni recipitur.

Mialatt a bérlő legeltet köteles a tulajdonos számára legeltetésre elfogadni egy pár igásökröt és egy herélt lovat. A *dominus* keresztülmehet zöldségért, spárgáért, fáért, vízért, használhatja a gyalog- és kocsutatót.

E szerződési kikötések által a *pater familias* fenntartja magának azt a jogot, hogy a másik fél használatában lévő ingatlanon bizonyos számú haszonállatot (ló, ökör) továbbra is ott legeltethessen. Véleményem szerint a szerződési mintában olvasható állatnevek és darabszámok csupán blanketta megnevezések, amelyek helyébe a *pater familias* a konkrét szerződésbe vagy az árverési kiírásba azokat az állatokat és azok darabszámát illeszthette be, amelyeket ténylegesen a legelőn szeretett volna tartani. Továbbá a *dominus* meghatározott célból átjárási jogot tarthatott fenn magának az ingatlanon.

A 146. *caput*hoz hasonlóan e formula is tartalmaz kártérítési klauzulát:

¹⁰³ Thielscher, Cato, 358.

Si quid emptor aut pastores aut pecus emptoris domino damni dederit, boni v(iri) a(rbitratu) resolvat. Si quid dominus aut familia aut pecus emptori damni dederit, viri boni arbitratu resolvetur.

Ha a bérlő illetve a bérlő pásztora vagy jószágá valami kárt okozott, akkor becsületes becslés alapján térítse meg. Ha a *dominus* vagy a hatalma alá tartozó személy vagy jószágá okozott kárt a bérlőnek, akkor az (az okozott kárt) becsületes becslés szerint térítse meg.¹⁰⁴

Láthatjuk, hogy e két klauzula alapján a felek kölcsönösen biztosítva vannak egymás károkozásával szemben. Az első klauzula szerint az árverési vevőnek egy becsületes becslés alapján minden olyan kárt meg kellett térítenie, amelyet ő maga, pásztora¹⁰⁵ vagy állatai okoztak a *dominus*nak. A *boni viri arbitratu* kifejezés jogi tartalma szerint az okozott kár mértékét becsületes becslés alapján kell meghatározni. Ez nem azt jelenti, hogy a káresemény bekövetkezése után minden esetben egy harmadik személy (*vir bonus*) döntött a fizetendő kártérítés mértékéről, hanem azt, hogy a *dominus* által megállapított kártérítési összegnek objektíve megindokolhatónak kellett lennie.¹⁰⁶ Tehát abban az esetben, ha a szerződő partner szerint a *dominus* által követelt kártérítés nem áll arányban a bekövetkezett kár mértékével, akkor ezt a vitát valamilyen fórum elé vihette. Azonban Cato formulája alapján nem állapítható meg, hogy egy ilyen jellegű vita elbírálása választott bíróság elé tartozott-e, vagy pedig rendes formuláris per keretében döntöttek róla.¹⁰⁷

Véleményem szerint érdemes lenne e szerződési kikötés és a *lex Aquilia* viszonyát alaposabb elemzés tárgyává tenni, azonban e kérdés vizsgálata meghaladja a dolgozat célkitűzését.

A következő kikötés alapján ugyanez a szabály érvényesült akkor is, ha a gazda, annak *familia*ja illetőleg haszonállata okozott kárt a bérlőnek. A *familia* megnevezés alá tartoznak mindazon személyek, akik a *pater familias potestas* alá tartoznak, legyen ez akár *patria potestas* (gyermekai, unokái stb.), akár *dominica potestas* (rabszolgái).¹⁰⁸

¹⁰⁴ Kun J. fordításának felhasználásával.

¹⁰⁵ A dologbérlő másért való felelősségéhez lásd részletesen Földi, Másért való felelősség, 274 skk.

¹⁰⁶ Jakab, Risikomanagement, 62. megfogalmazásában: „Das subjektive Urteil des *dominus* muss objektiv begründet werden”.

¹⁰⁷ Jakab, Risikomanagement, 63.

¹⁰⁸ Zlinszky, Familia pecuniaque, 401.

Ezt követi a zálogklauzula, amelyben a felek megállapodtak, hogy a bérlő a nyáját és a rabszolgáit zálogként leköti addig, amíg nem teljesít, illetőleg kezeit vagy maga helyett új adókat nem állít (*passzív delegatio*).¹⁰⁹

A szerződési mintát egy illetékességi kikötés zárja, amelyben a felek megegyeztek, hogy esetleges peres igényeiket Róma városának bírói fóruma előtt érvényesítik (*si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat*).¹¹⁰

Most térjünk vissza a jogügylet minősítésének problémájához. Cato a forrásszövegben az *emptor* kifejezést használja a szerződő partner megnevezésére. Azonban ha a jogügylet tartalmát alaposabban megvizsgáljuk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a tárgyalt ügylet karakterisztikája inkább bérleti szerződésre utal, nem pedig adásvételre. A jogügylet célja leegyszerűsítve úgy foglалható össze, hogy egy személy a tulajdonában álló ingatlan használatát ellenérték fejében egy másik személynek átengedi.¹¹¹ A szerződési minta pontosan meghatározza a használati jogosultság kezdetét és végét, ami a bérleti szerződésekre jellemző. Továbbá a szerződő partner tűrni köteles, hogy a tulajdonos állatai továbbra is ezen a területen legeljenek, ezzel szemben az eladott dolog esetén nem szokásos a kölcsönös használat.¹¹² Ezt az okfejtést támasztja alá Ulpianus is, aki az alábbiakat írja a Sabinus kommentárjának 20. könyvében (D. 33,7,12,8):

Si aliqua parte anni in fundo pascantur pecora, aliqua parte his pabulum conducitur, vel servi, si aliqua parte anni per eos ager colitur, aliqua parte in mercedem mittuntur, nihilo minus instrumento continentur.

Szintén a felszereléshez (*instrumentum*) tartoznak a jószágok, ha azokat az év egyik részében (a szóban forgó) földön legeltetik, az év másik részében pedig legelőt bérelnek a számukra, vagy a rabszolgák, ha azok az év egyik részében a földet művelik, a másikban pedig bérbe adják őket.

Ulpianus ebben a fragmentumban azokat a dolgokat sorolja fel, amelyek egy ingatlanhoz tartozó felszerelésnek (*instrumentum fundi*) minősülnek.¹¹³ A jogeset tényállása szerint az örökhagyó hagyományként rendelte¹¹⁴ a vidéki birtokát és annak összes felszerelését (*fundus*

¹⁰⁹ Vö. Molnár / Jakab, Római jog, 348.

¹¹⁰ Ziegler, Kompetenzvereinbarungen, 559. meggyőzően érvel amellett, hogy ez a kikötés csak a gazda érdekét szolgálta, aki legtöbbször nem a vidéki birtokán, hanem Róma városában élt.

¹¹¹ Hasonlóan vélekedik Knütel, Vermieterpfandrecht, 458.

¹¹² Molnár, Locatio conductio, 10.

¹¹³ Az *instrumentum fundi*hoz lásd részletesen: Jakab, Fundus cum instrumento legatus, 183 skk.

¹¹⁴ A D. 33,7 titulus címe: *de instructo vel instrumento legato*.

cum instrumento). Kérdés az, hogy ebben az esetben felszerelésnek minősülnek-e azok az örökhasznó tulajdonában álló haszonállatok (*pecora*), amelyek az évnek csak egyik részén legelnek a hagyományként rendelt földön, az év másik felében azonban másutt egy bérelt legelőn tartózkodnak. A *pabulum* elsődleges jelentése állati takarmány, azonban a jogeset kontextusában – hasonlóan, mint a Cato által bemutatott szerződési mintában – a *pabulum* kifejezés alatt a legelő értendő.¹¹⁵ Láthatjuk tehát, hogy Ulpianus *locatio conductionak* minősíti (*pabulum conducitur*) ugyanazt a jogügyletet, amelyet Cato *emptio venditionak* nevez (*qua lege pabulum hibernum venire oporteat*). A jelen vizsgálódásunk szempontjából nem szükséges Ulpianus döntésének mélyebb elemzése, ezért a további exegézistől eltekintek.

Kaufmann véleménye szerint Cato ebben a szövegrészben a *venire* igét a *locare* ige szinonim alakjaként alkalmazza.¹¹⁶ Molnár¹¹⁷ és Fiori¹¹⁸ terminológiai ingadozásról („terminologia oscilante”) beszél ebben az esetben. Tény, hogy még a Kr. u. II. században, Gaius korában sem volt minden esetben egyértelmű, hogy egyes tényállások *emptio venditionak* vagy *locatio conductionak* minősültek-e (Gai. 3,145-147).¹¹⁹

Véleményem szerint azonban Cato nem terminológiai bizonytalanság miatt, inkább tudatosan használja a *venire* és az *emptor* kifejezéseket. A következő *caput* (Cato agr. 150) ugyanis egyértelműen bizonyítja, hogy Cato – mint jogász¹²⁰ – tisztában volt a bérlet terminológiájával, ugyanis e *caputban* a haszonbérlet *conductornak* nevezi.¹²¹ Ezért indokoltnak tartom egy újabb interpretációs lehetőség keresését.

Mint arra már fentebb utaltam, minden valószínűség szerint a legelő használatának bérbeadására is árverés útján kerülhetett sor.¹²² Tehát ez a szerződési minta nem kizárólag csak a konkrét szerződés, hanem az árverési hirdetmény alapjául is szolgált.¹²³ A *pater familias* az árverést megelőzően ebben a hirdetményben tette közzé, hogy milyen feltételekkel kívánja elérverezni a legelő használati jogát és ezeket a feltételeket a másik fél azáltal fogadja

¹¹⁵ Oxford Latin Dictionary s.v. *pabulum* 1. b) jelentéstartalom: pasture.

¹¹⁶ Kaufmann, *Altrömische Miete*, 313.

¹¹⁷ Vö. Molnár, *Locatio conductio*, 10.

¹¹⁸ Fiori, *Locatio conductio*, 27.

¹¹⁹ Gaius által ismertett határesetek szerint még a Kr. u. II. században is kérdéses volt, hogy adásvétel vagy pedig bérlet jön-e létre a szerződő felek között, ha például az aranyműves megrendelésre a saját anyagából meghatározott súlyú és meghatározott formájú aranygyűrűt készít (Gai. 3,147) vagy a bérbe vett gladiátor a küzdelem során az életét veszítette (Gai. 3,146). E kérdéskört részletesen elemzi Jusztinger, *Vételár vagy bérleti díj?*, 236 skk.

¹²⁰ Vö. Cic. Cato 38.

¹²¹ Cato agr. 150,2: *Conductor duos menses pastorem praebeat*.

¹²² Thielmann, *Privatauktion*, 107.; Fiori, *Locatio conductio*, 27.; Malmendier, *Societas publicanorum*, 101. 293. l.; Jakab, *Risikomanagement*, 52.; Jakab, *Forum vinarium*, 73.

¹²³ Fiori, *Locatio conductio*, 27.

el, hogy belép a licitbe.¹²⁴ A *dominus* végül pedig azzal a személlyel fog bérleti jogviszonyt létesíteni, aki az árverés során a legtöbbet ígérte ezért a jogért. Ha jól meggondoljuk, akkor az árverés során – gyakorlati értelemben véve – a bérleti jog értékesítésére kerül sor. Az ajánlattevők a licit eljárásban konkurálnak egymással, hogy melyikük szerezzé meg a jogot arra, hogy a telektulajdonossal bérleti jogviszonyba kerülhessen. Tulajdonképpen a licit nyertese megveszi, a gazda pedig eladja a bérleti jog gyakorlását. Véleményem szerint Cato az aukciós eljárás keretében történő értékesítésre tekintettel, nem pedig fogalmi bizonytalanság miatt alkalmazza az adásvételre jellemző terminológiát a forrásszövegben.

A formula ügyleti tartalma szerint a *dominus fundi* árverés útján hat hónapos időtartamra kiadja a birtokához tartozó legelőt. Azonban a tulajdonos bizonyos jogokat (pl. meghatározott számú haszonállat legeltetésének a jogát, átjárási jogot stb.) továbbra is fenntart magának. A felek a szerződésben kölcsönösen biztosítják egymást arról, hogy amennyiben valaki kárt okoz a másik félnek, akkor ezt köteles egy becsületes becslés alapján megtéríteni. A szerződési minta zálogkikötése értelmében a bérlőnek a bérleménybe bevitt állatai és rabszolgái valamennyi kötelezettségét zálogként biztosítják.

2.3. A juhok hasznainak értékesítése

Cato a 10. *caput*ban azt a kérdést részletezi, hogy miként kell felszerelni egy 240 *iugerum* nagyságú olajfaültetvényt.¹²⁵ E *caput*on belül többek között azt tanácsolja az olvasóinak, hogy tartsanak fenn egy száz birkából álló nyáját.¹²⁶ Minden valószínűség szerint az alábbi szerződési minta e száz egyedből álló állatállomány bérbe adására vonatkozott¹²⁷ (Cato agr. 150):

Fructum ovium hac lege venire oportet: In singulas casei p. I S (dimidium aridum), lacte, feriis quod mulserit, dimidium, et praeterea lactis urnam unam. / Hisce legibus, agnus, diem et noctem qui vixerit, in fructum; / et Kal. Iun. emptor fructu decedat: si intercalatum erit, K. Mais. / Agnos XXX ne amplius promittat. / Oves, quae non pepererint, binae pro singulis in fructu cedent. / Ex quo die lanam et agnos vendat, mensem X ab coactore releget. / Porcos serarios in oves denas singulos pascat. / Conductor duos menses pastorem praebeat: donec domino satisfecerit aut solverit, pignori esto.

¹²⁴ Jakab, Borvétel, 71.

¹²⁵ Maróti, Az itáliai mezőgazdasági árutermelés, 30.

¹²⁶ Cato agr. 10,1.

¹²⁷ Thielscher, Cato, 359.; Hammerstein, Die Herde, 140.

A juhokat ilyen szerződési feltételekkel szokás bérbe adni: darabonként jár másfél font sajt (ennek fele szárazon), az ünnepnapokon kifejt tejnek a fele és ezen kívül még egy urna tej; a további szerződési feltételek: az a bárány, amely már egy nappalt és egy éjszakát megért, az ő hasznának számít. Június 1-től, szökőévekben pedig május 1-től kezdve a bérlőnek ne legyen joga a gyömolcsőkre. 2. A bérlő ne ígérjen többet 30 báránynál. Azokból a juhokból, amelyek nem ellettek, a haszonbér szempontjából kettő számít egynek. Attól a naptól számítva, amelyen a gyapjút és a bárányokat eladja, 10 hónapra a vételárat a pénzbeszedő által szedje be. Minden 10 birka után neveljen fel egy malacot. A bérlő két hónapra állítson pásztort, mindaddig, míg a *dominus*nak kezeit nem állít, vagy nem fizetett, (ez a pásztor) szolgáljon zálogul.¹²⁸

Cato a szövegben a szerződő felet hol vevőnek (*emptor*), hol pedig bérlőnek (*conductor*) nevezi. A dolgozatomban a jogügylet bérleti karakterisztikájára tekintettel¹²⁹ én következetesen a bérlő megnevezést fogom alkalmazni.

Cato által ismertetett valamennyi szerződési minta közös jellemzője a tömör fogalmazásmód, amely sok esetben megnehezíti az egyes szerződési kikötések értelmezését, és ez különösen igaz a 150. *caput*ban olvasható formulára.¹³⁰ Minden valószínűség szerint a juhok haszonbérbe adása is árverés útján történhetett.¹³¹ A szerződési minta a természetbeni ellenszolgáltatás mértékének meghatározásával kezdődik:

In singulas casei p(ondo) I S (dimidium aridum), lacte, feriis quod mulserit, dimidium, et preterea lactis urnam unam.

Darabonként jár másfél font sajt (ennek fele szárazon), az ünnepnapokon kifejt tejnek a fele és ezen kívül még egy urna tej.

A bérleti díj azon része, amit természetben kell szolgáltatni, a juhok darabszámához igazodik (*in singulas [oves]*). Ezek szerint a bérlő köteles a *pater familias* számára juhonként másfél font sajtot juttatni. Másfél font átszámolva közel fél kilogrammnak (0,489 kg) felel meg.¹³² Tehát egy száz egyedből álló nyáj esetén ez azt jelenti, hogy a bérlő 49 kg sajt teljesítésére

¹²⁸ Kun J. fordításának felhasználásával.

¹²⁹ Hammerstein, *Die Herde*, 140., 144. Ezzel szemben Lübtow, *Catos leges*, 346.

¹³⁰ D'Ors, *Rebaño de ovejas*, 448. úgy tartja például, hogy a szerződési minta a *codex Marcianus*ban olvasható szöveghagyomány szerint nem értelmezhető, ezért kísérletet tett arra, hogy a formulát a benne olvasható szöveg átstrukturálása útján interpretálja. D'Ors szövegrekonstrukciója eredeti, azonban meglehetősen hipotetikus, ezért sem az irodalomtudományban sem a romanisztikában nem talált követőre.

¹³¹ Thielmann, *Privatauktion*, 107.; Fiori, *Locatio conductio*, 27.; Flach, *Agrargeschichte*, 149.; Malmendier, *Societas publicanorum*, 101. 293. l.; Jakab, *Risikomanagement*, 52.; Jakab, *Forum vinarium*, 73.

¹³² Thielscher, *Cato*, 151.

köteles. Ezt a mennyiséget a bérlőnek csak a bérleti viszony lejártakor kell átadnia a *pater familias* részére¹³³ (*postnumerando*).¹³⁴ Továbbá az ünnepnapokon (*feriae*) a bérlő köteles még az aznapi fejés eredményének a fele részét és ezen felül még egy urna (13,04 l)¹³⁵ tejet adni a *pater familias*nak. Ez folyamatosan, a bérleti jogviszony egész fennállása alatt, természetben szolgáltatandó.

A bérlő a természetbeni szolgáltatásokon kívül még pénzben megállapított bérleti díj fizetésre is köteles.¹³⁶ Az alábbi *lex contractus* alapján képet formálhatunk magáról az árképzés kialakításának a módjáról is:

Oves, quae non pepererint, binae pro singulis in fructu cedent.

Azokból a juhokból, amelyek nem ellettek, a haszonbér szempontjából kettő számít egynek.¹³⁷

A pénzben fizetendő bérleti díj összege az árverési eljárás során alakult ki. Azonban a kikiáltási árat nem az egész nyájra vonatkozóan általányárként írták ki, hanem az állatállományba tartozó egyedek száma szerint határozták meg.¹³⁸ Példával megvilágítva, a konkrét árverési hirdetményben nem az szerepelt, hogy egy 100 birkából álló nyáj bérbe adásának kikiáltási összege 10.000 *sestertius*, hanem az, hogy egy 100 birkából álló nyáj bérbe adásának kikiáltási összege egyedenként 100 *sestertius*. Elméletileg a második kiírás szerint is meghatározható lenne a teljes nyáj bérleti díja, mert csak az egyedenkénti árat kellene felszorozni az állatállomány darabszámával (a példa szerinti esetben: száz *sestertius* szorozva százszal). Azonban a második árképzési modell *ratio*ja abban rejlik, hogy a felek – feltehetően a korabeli forgalmi szokásoknak megfelelően – úgy állapodtak meg, hogy azon juhok közül, amelyeknek a bérleti jogviszony időtartama alatt nem született bárányuk (*non pepererint*), a fizetendő ellenszolgáltatás megállapítása szempontjából kettő számít egynek (*binae oves cedunt pro singulis*).¹³⁹ Tehát a bérleti díj végső összegét csak a bérleti jogviszony lejártát követően lehet pontosan meghatározni. A pénzben kifejezett bérleti díj mellett a felek osztoznak a bárányokon is: a bérleti díj tehát a természetbeni és pénzbeni szolgáltatások

¹³³ Flach, Agrargeschichte, 149.

¹³⁴ Vö. Molnár / Jakab, Római jog, 297.

¹³⁵ Thielscher, Cato, 151.

¹³⁶ Lübtow, Catos leges, 346.; Hammerstein, Die Herde, 142. így fogalmaz: „Nicht erwähnt, aber wie in den anderen Leges vorauszusetzen ist außer den Naturalleistungen auch die Zahlung eines Geldbetrages”.

¹³⁷ Kun J. fordítása.

¹³⁸ Hammerstein, Die Herde, 142 sk.

¹³⁹ Lübtow, Catos leges, 347.; Hammerstein, Die Herde, 143.

bonyolult kombinációja. A bárányok (mint gyümölcs) keletkezésének kockázatát valószínűleg a vevő viselte, mert a 2. pont arra enged következtetni, hogy határozott mennyiséget ígért.

A szerződési minta tartalmazza a bérleti jogviszony lejáratát idejét:

Et Kal. Iun. emptor fructu decedat: si intercalatum erit, K. Mais.

Június 1-jétől, szökőévekben pedig május 1-jétől kezdve a bérlőnek ne legyen joga a gyümölcsökre.

E klauzula szerint a bérlő gyümölcsözteségi joga június 1-jéig, a 13 hónapos szökőév esetén pedig május 1-jéig állt fenn.¹⁴⁰ A szerződés hatályba lépésének időpontja feltehetően augusztus 1-je lehetett.¹⁴¹ Ez az időpont azért valószínűsíthető, mert a bérlőnek a bérleti jogviszony lejáratát követően még két hónapig (június és július) a nyáj őrzésére egy pásztort kellett állítania (*conductor duos menses pastorem praebeat*),¹⁴² ezáltal a *pater familias* egész évben biztosítva volt a nyáj őrizetéről, amit a következő augusztus elsejétől újra bérbe adott.¹⁴³ A bérleti jogviszony időtartama tehát 10 hónap volt.

A fizetési határidőt az alábbi, homályos tartalmú szerződési kikötés tartalmazza:

Ex quo die lanam et agnos vendat, mensem X ab coactore releget.

Thielscher következőképpen fordítja ezt a szövegrészt: „<Das Geld soll er nach dem> Tage, an dem er Wolle und Lämmer verkauft, 10 Monate vom Versteigerer (dem Gutsherrn) überweisen lassen.”¹⁴⁴ Thielscher fordítása alapján a klauzula tényállásának általános értelmezése – röviden összefoglalva – a következő: a bérlő a bérleti jogviszony fennállása alatt egy meghatározott napon elárverezteti a gyapjút és a tulajdonában lévő bárányokat.¹⁴⁵ Majd e naptól számított tíz hónapon belül köteles a *pater familias*nak a bérleti díjat¹⁴⁶ megfizetni oly módon, hogy erre az árverést szervező „bankárt” utalványozza.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Thielscher, Cato, 360.

¹⁴¹ Thielscher, Cato, 360.; Lübtow, Catos leges, 347.; Flach, Agrargeschichte, 149.

¹⁴² Flach, Agrargeschichte, 149. 175. l.j. meggyőzően érvel ezen értelmezés mellett: „Solange die Pachtfrist nicht abgelaufen war, verstand es sich von selbst, daß der Pächter die Verantwortung für die Herde trug”.

¹⁴³ Thielscher, Cato, 360.; Flach, Agrargeschichte, 149.

¹⁴⁴ Hasonlóan Lübtow, Catos leges, 348.; Thielmann, Privatauktion, 46.

¹⁴⁵ Lübtow, Catos leges, 347. így fogalmaz: „Der Käufer lässt an einem bestimmten Tage die ihm gehörenden Lämmer und die Wolle versteigern”.

¹⁴⁶ Eltérően értelmezi Flach, Agrargeschichte, 148.: „(...) verkauft er sie, soll er sich von dem *coactor*, dem Geldeintreiber im Dienste des Maklers, des *argentarius*, zehn Monate als Stundungsfrist ausbedingen”.

¹⁴⁷ Lübtow, Catos leges, 348. megfogalmazása szerint: „Das Geld für die Schafnutzung soll der Käufer innerhalb von zehn Monaten, gerechnet vom Tage der Versteigerung der Wolle und Lämmer, zahlen. Er soll es vom

Ez az interpretáció jogilag logikus, azonban gyakorlati szempontból nem plauzibilis. Mint fentebb megállapítottuk, a bérleti jogviszony kezdő időpontja augusztus 1-je. Itáliában a birkanyírás rendszerinti ideje április és május hónap volt.¹⁴⁸ Ebből az következik, hogy a gyapjú elárverezésének időpontja sem lehetett korábban, mint április, ami az elmúlt év augusztus elsejétől számítva a jogviszony kilencedik hónapja. Thielscher,¹⁴⁹ Lübtow¹⁵⁰ és Thielmann¹⁵¹ véleménye szerint a bárányok és a gyapjú elárverezésének időpontjától számított tíz hónapon belül kell a bérlőnek a *dominus* számára fizetni. Tehát ez azt jelentené, hogy a *pater familias* egy tíz hónapos időtartamú jogügylet esetén a szerződés létrejöttétől számított legalább tizenkilenc hónap elteltével tudna csak bevételt realizálni. Ez a felfogás meglehetősen életszerűtlen.

Véleményem szerint – az uralkodó véleménnyel szemben – elképzelhető, hogy ebben az esetben nem egy, hanem két különálló szerződési kikötésről van szó, ugyanis ha a szövegben apró szórendváltást hajtunk végre, akkor rögtön két, a formula logikai felépítésébe illeszkedő klauzulát kapunk:

Eredeti szöveghagyomány	Emendációs javaslat
<i>Ex quo die lanam et agnos vendat, mensem X ab coactore releget.</i>	1. <i>Ex [eo] quo die mensem X ab coactore releget.</i> 2. <i>Lanam et agnos vendat.</i>

Az első klauzula jelentése, „(a bérbeadó) ettől a naptól számított tíz hónap múlva a *coactor* által beszedi a (bérleti díjat)”, a másodiké pedig: „(a bérlő) adja el a gyapjút és a bárányokat”. E kontextusban az *ex [eo] quo die* a bérleti jogviszony kezdő napját jelöli, amely minden valószínűség szerint augusztus 1-je lehetett. Ezek szerint a bérlő fizetési kötelezettsége a szerződés hatályba lépésétől számított tíz hónap múlva áll be. Ez a megfontolás pedig beleilleszkedik a szerződési minta koncepciójába, amely szerint a felek közötti jogviszony tíz hónapos időtartamra jön létre. A másik klauzula pedig egyszerűen csak azt rögzíti, hogy a bérlő adja el a gyapjút és a bárányokat, feltehetően azért, hogy készpénzt szerezzen a bérleti díj megfizetésére.

Bankier an den Gutsherrn überweisen lassen”. Hasonlóan értelmezi Thielscher, Cato, 361.; Thielmann, Privatauktion, 46.; Hammerstein, Die Herde, 142. 339. lj.

¹⁴⁸ Thielscher, Cato, 360.

¹⁴⁹ Thielscher, Cato, 361.

¹⁵⁰ Lübtow, Catos leges, 348.

¹⁵¹ Thielmann, Privatauktion, 46.

Columella, a Kr. u. I. században élt agrárszakíró az alábbi veszélyre figyelmezteti olvasóit: „Nem kell megengedni, hogy az egész állatállomány elöregedés miatt meddővé váljon és hiánya legyen a gazdának. A jó pásztornak minden évben legfőbb gondja legyen, hogy az elpusztult és megbetegedett állatok helyett ugyanannyit vagy többet pótoljon (...)”¹⁵². Tehát a *pater familias*nak a nyáj bérbeadása alkalmával az állatállomány állagának megőrzésére is figyelmet kellett fordítania. Abban az esetben, ha minden állatszaporulat a bérlőt illette volna meg, akkor a nyáj néhány év alatt teljesen elfogyott volna. A következő stipulációs klauzula az öregség és betegség miatt kieső egyedek pótlása céljából került bele a szerződési mintába:¹⁵³

Agnos XXX ne amplius promittat.

(A bérlő) ne ígérjen többet 30 béránynál.

A forrásszöveg szóhasználatából (*promittat*) arra lehet következtetni, hogy a bérlő és a bérbeadó ezt a kötelezettséget stipulációba foglalta (*Promittis? – Promitto.*).¹⁵⁴ E klauzula szerint a bérlőnek nem kellett harmincnál több bérány szolgáltatására kötelezettséget vállalnia. A nyáj egyedállománya – a fent említettek szerint – száz darab körül lehetett,¹⁵⁵ tehát ez a 30 bérány hozzávetőlegesen az átvett állatállomány 1/3 részének felel meg.

Ez a szerződési kikötés hasonlóságot mutat a német jogi terminológia szerint „Eisenviehvertrag”-nak nevezett jogi konstrukcióval, amelynek az a lényege, hogy a bérlő előzetes leltár alapján úgy vesz át egy meghatározott állatállományt, hogy a bérlet lejáratakor ugyanabból ugyanannyit kell a bérbeadó számára visszaadnia.¹⁵⁶ Itt azonban nem erről van szó. A legfeljebb 30 bérány megígérése a nyájtulajdonos részesedése a szaporulatból (amelynek fennmaradó részét, a bérlő nyereségként megtarthatja). A bérányok szolgáltatásának kockázatát – amint arra fent már utaltam – teljes egészében a bérlő viselte.

A formula végén helyezkedik el az a kikötés, hogy bérlőnek minden 10 birkára számítva fel kell nevelnie egy malacot. Végül pedig a szerződési mintát a zálogkikötés zárja.

Címszavakban összefoglalva a formula tartalmát: a tulajdonos augusztus elsején tíz hónapra bérbe adja a feltehetően száz egyedből álló nyáját. A felek a bérleti díjat pénzbeli és

¹⁵² Colum. 7,3,14, Hoffmann Zsuzsanna fordítása.

¹⁵³ Hammerstein, Die Herde, 141.

¹⁵⁴ Gai. 3,92.

¹⁵⁵ Cato agr. 10,1.; Thielscher, Cato, 359.

¹⁵⁶ Vámbéry, Eisenviehvertrag, 222.: „(...) innen ered a jogi közmondás: eisern Vieh das stirbt nie”.

természetbeni szolgáltatások bonyolult kombinációjában egyedenként állapították meg. A bérlőnek feltehetően tíz hónap állhatott rendelkezésére a bérleti díj teljesítésére. A felek megállapodtak abban, hogy a bérlőnek az előre megállapított bérleti díjnak csak a felét kell megfizetni azon birkák esetén, amelyeknek a bérleti jogviszony tartalma alatt nem volt szaporulata. A bérlő arra is kötelezettséget vállalt, hogy minden tizedik birka után felnevel egy malacot. A nyáj hasznai a bérlőt illették meg, kivéve azt a meghatározott számú bárányt, amelyet stipulatio formájában megígért a bérbe adónak. Végül pedig a felek megállapodnak abban, hogy az a rabszolga, akit a bérlő az állatok őrzésére rendel, az zálogul fog szolgálni a bérlő valamennyi kötelezettségének biztosítása céljából.

3. Zálogkikötések a *De agri culturaban*

Az előző részben igyekeztem a szerződési mintákban szereplő valamennyi *lex contractus* technikai szerepét és jogi célját megvizsgálni azért, hogy minél teljesebb képet alkothassak arról a szerződési szövegkörnyezetről, amelyben a lakonikus tömörséggel megfogalmazott zálogkikötések olvashatók. A továbbiakban rátérek a catói zálogkikötések jogi természetének részletes elemzésére.

3.1. A *leges pignoris*

A zálog tartalmának részletes tárgyalását megelőzően érdemes a szerződési mintákban olvasható zálogkikötések szerkezetét alaposabban szemügyre venni és formulázásuk módját egymással összehasonlítani.

Cato agr. 146	Cato agr. 149	Cato agr. 150
<i>Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt.</i>	<i>Donicum pecuniam <solverit aut> satisfecerit aut delegarit, pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunt.</i>	<i>Donec domino satisfecerit aut solverit, pignori esto.</i>

A Cato által ismertetett szerződési kikötések tömörségükben és stílusukban nagyon hasonlítanak a XII táblás törvény rendelkezéseinek megfogalmazási módjára.¹⁵⁷ Cato a zálogkikötések esetén a *pigneri esto / sunt* formulát alkalmazza. Az *esto / sunt* ígék

¹⁵⁷ Lübtow, Catos leges, 256.

felszólító módban, azon belül is *imperativus futuri* alakban állnak. Az *imperativus futuri* állhat 2. és 3. személyben, azonban a 3. személyben történő alkalmazásával (pl. *esto / sunt*) szinte csak a törvényszövegekben találkozhatunk.¹⁵⁸ A *lex contractus* kontextusában a *pignori* alak egy célhatározót kifejező dativus (*dativus finalis*), amely arra utal, hogy egy adott dolog milyen célra szolgál. Tehát a *pignori (pigneri) esto / sunt* kifejezés szó szerint azt jelenti, hogy „zálogul legyen / legyenek”. Gaius etimológiailag a *pignus* kifejezést *pugnus – i (m)*, azaz az „ököl” szóból vezeti le, mert – mint mondja – „a dolgot, amit zálogba adtak, azt kézzel adták át”.¹⁵⁹ A modern romanisztika kétségbe vonja Gaius érvelését és az uralkodó felfogás szerint a *pignus* inkább a latin *pango* – a görög *πήγνυμι* – igével hozható összefüggésbe, amelynek a jelentése: „megerősíteni”.¹⁶⁰

Ha tovább vizsgáljuk ezeket a klauzulákat, akkor feltűnik, hogy a zálogtárgy a 146. *caput*-ban általánosságban, míg a 149. *caput*-ban pontosan meg van jelölve, azonban a 150. *caput* esetén a zálogkikötésben a tárgy megnevezése hiányzik. A 146. *caput*-ban a megállapodás szerint minden dolog, amelyet a vevő a *dominus* telkére bevitt, zálogul fog szolgálni (*quae in fundo inlata erunt*).

Thielscher¹⁶¹ és Wacke¹⁶² a *quae inlata erunt* kifejezés alatt csak azokat az eszközöket érti, amelyeket a vevő a betakarítás elvégzése céljából vitt be magával a gazda birtokára (pl. olajsajtoló, kocsik, hordók stb.), tehát a szerzők ebben az esetben kizárják, hogy a zálogtárgy rabszolgá vagy teherhordásra használt haszonállat – azaz *res Mancipi* körébe tartozó dolog – lett volna.¹⁶³

Véleményem szerint a forrásszövegben ilyen jellegű megszorításra való utalás nem fedezhető fel,¹⁶⁴ sőt a 146. *caput*-ból éppen arra lehet következtetni, hogy a betakarítás és az olajbogyó feldolgozása feltehetően a *dominus* eszközeivel történt. Erre utal a – fentebb már részletesen elemzett – kártérítési klauzula tartalma, amely szerint a vevő köteles a *pater familiastól* kapott „sajtolókat, köteleket, létrákat, zúzómalmokat” az olajbogyó leszüretelését és feldolgozását követően épségben visszaadni.¹⁶⁵ A forrásszövegből kiindulva e megfontolás alapján azt valószínűsítem, hogy ebben az esetben a zálogtárgyak elsősorban az olaj elszállítására használt eszközök (pl. szekerek) és teherhordó haszonállatok (pl. igáslovak,

¹⁵⁸ Leumann / Hofmann / Szantyr, Syntax und Stilistik, 340.

¹⁵⁹ D. 50,16,238,2: '*Pignus*' appellatum a pugno, quia res, quae pignori dantur, manu traduntur.

¹⁶⁰ Kaser / Knütel, RP, 164.; Schanbacher, Verpfändungspraxis, 192.

¹⁶¹ Thielscher, Cato, 146.

¹⁶² Wacke, Ursprung und Wesen des röm. Pfandrechts, 170.; Hasonlóan Honsell / Mayer-Maly / Selb, RR, 204.

¹⁶³ Krämer, Pfandrecht, 208. bár óvatosan fogalmaz, ő is e nézet felé hajlik.

¹⁶⁴ Hasonlóan Lübtow, Catos leges, 309.

¹⁶⁵ Cato agr. 146,3: *Vasa torcula, funes, scalas, trapetos, si quid et aliud datum erit, salva recte reddito.*

ökrök stb.) lehettek. Tehát véleményem szerint ebben az esetben a zálogtárgy körébe tartozhatott egyaránt *res Mancipi* és *res nec Mancipi* is.

A 149. *caput* esetén egyértelműen megállapítható, hogy a zálogjog a bérlő által a bérleménybe bevitt haszonállatokra és a rabszolgákra terjedt ki (*pecus et familia, quae illic*¹⁶⁶ *erit*). A 150. *caput* esetén ugyan magában a zálogklauzulában nincs meghatározva a zálogtárgy, azonban a szövegösszefüggés alapján megállapítható, hogy a *pignori esto* kifejezés kizárólag csak az előző *lex contractus*-ban említett pásztorfiúra (*pastor*) vonatkozhat, akit a bérlő köteles volt a bérleti szerződés lejártát követően még két hónapon keresztül a nyáj őrzése céljából biztosítani. Továbbá ebből a megállapításból az a következtetés vonható le, hogy a bérlőnek nem egy szabad jogállású bér munkást, hanem a saját rabszolgáját kellett pásztorként kiállítani,¹⁶⁷ ugyanis ellenkező esetben nem jöhetett volna létre a zálogjog.

Mindhárom klauzula a *donicum* / *donec* kifejezéssel kezdődik. Jogtechnikai értelmezés alapján ez azt jelenti, hogy a felek a zálogjog hatályát egy bontó feltételhez (*conditio resolutive*)¹⁶⁸ kötötték.¹⁶⁹ Azonban Cato szerződési mintái a rezolutív feltételek felsorolásának vonatkozásában már nem következtetések:

Cato agr. 146	Cato agr. 149	Cato agr. 150
<i>Solvere</i>	-----	<i>solvere</i>
<i>Satisdare</i>	-----	-----
-----	<i>satisfacere</i>	<i>satisfacere</i>
-----	<i>delegare</i>	-----

E táblázat alapján látható, hogy a szerződési kikötésekben nincs olyan feltétel, amely mindhárom klauzulában megtalálható lenne. A zálogjog megszűnésének legkézenfekvőbb módja az adós teljesítése (*solvo*), ezért igen feltűnő, hogy a 149. *caput*-ból ez hiányzik. Az általam ismert modern szövegkiadások kivétel nélkül átvették Rudorff emendatióját, aki a 149. *caput*-ban a *satisfacerit* ige elé beillesztésre javasolta a *<solverit aut>* szavakat.¹⁷⁰

Továbbá az is megállapítható, hogy Cato a *satisdare* és *satisfacere terminus technicus*okat azonos jogi jelentéstartalommal használta, amelyek alatt tipikusan a stipulációs

¹⁶⁶ Finály, A latin nyelv szótára s.v. *illic, aec, oc* 2.) jelentéstartalom: „azon a helyen, amott”.

¹⁶⁷ Vö. Thielscher, Cato, 359.

¹⁶⁸ Molnár / Jakab, Római jog, 267.

¹⁶⁹ Vö. Manigk, Pignus, 1255.

¹⁷⁰ Rudorff, De venditionum et locationumque, 6. Lübtow, Catos leges, 344. 160. l.j. plauzibilisnek tűnő hipotézise szerint a *solverit aut* kifejezések *s. a.*-ként lehettek rövidítve és későbbi másolók a *sa-tisfacerit* előtt az *sa* rövidítést csak egy íráshibának vélhették, és ezért a szövegből elhagyhatták.

kezesség két esetét – a *sponsiot* és a *fidepromissiot*¹⁷¹ – kell érteni.¹⁷² Ebből a szerződési kikötésből, amely szerint a kezes állítása kiváltja a zálogjogot, az a következtetés vonható le, hogy a zálogjog intézménye ebben az esetben a kezességgel szemben csak egy szubszidiárius biztosítéknak minősült.¹⁷³ Ennek magyarázata abban keresendő, hogy Róma gazdasági életében egészen a principátus második feléig a zálog, (mint dologi biztosíték) csak másodlagos szerepet töltött be a kezességhez viszonyítva.¹⁷⁴ E felfogás kialakulásának praktikus okai a kezesség szigorú szabályaiban gyökereznek, ugyanis a kezes teljes vagyonával, sőt kezdetben még saját személyével is felelt az adós tartozásáért.¹⁷⁵

A 149. *caputban* a *delegatio* technikus értelemben az adósi oldalon bekövetkező utalványozást (*passzív delegatio*)¹⁷⁶ jelenti. Tehát ha egy harmadik személy az adós utasítására kifizeti a tartozását (*delegatio dandi*), akkor így az alapkötelem megszűnik¹⁷⁷ és ezzel párhuzamosan a zálogjog is. A másik lehetőség, hogy az adós arra utasítja a harmadik személyt, hogy stipulációban vállalja át a tartozását (*delegatio obligandi*) és ha a hitelező ezt a személyt elfogadja (azaz stipulatio formájában szerződik vele), akkor az alapkötelem noválódik, ezáltal a régi kötelem biztosítékai is *ipso iure* megszűnnek.¹⁷⁸

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a felsorolt három szerződési mintában megnevezett valamennyi *conditio* bekövetkezése alkalmas arra, hogy a zálogjogot kiváltsa, ezért a Cato klauzuláiban olvasható feltételeket csak példálózó (exemplifikatív) felsorolásnak lehet tekinteni.

3.2. A zálogjogviszony keletkezése

Rabel a *De agri cultura* szerződési mintáiban megjelenő zálogjogi konstrukciót „Uhrhypotheke”-nak, azaz a jelzálog őseinek nevezi,¹⁷⁹ hisz az adós úgy zálogosította el a dolgokat, hogy a fölöttük lévő tényleges hatalmat (*naturalis possessio*) nem veszítette el.

¹⁷¹ Cato korában a stipulációs kezesség harmadik formája, a *fideiussio*, még nem létezett, lásd Kaser / Knütel, RPR, 301.

¹⁷² Lübtow, Catos leges, 308. és 244.; Krämer, Pfandrecht, 146. 9. lj.

¹⁷³ Rodríguez López, Cláusulas de garantía, 354. így fogalmaz: „El *pignus* aparece aquí como garantía subsidiaria y provisional a la *satis datio*”.

¹⁷⁴ Kaser, RPR I, 457.

¹⁷⁵ Kaser / Knütel, RP 149.; Újvári, A hitelező kereseteinek engedményezése, 113. Azonban a korai császárság korában ez a felfogás – az epigráfiai források tanúsága szerint – megváltozott és a nagyobb volumenű kölcsönök biztosítására a kezességgel szemben a dologi biztosítékokat részesítették előnyben, vö. Verhagen, Verfallpfand, 10.

¹⁷⁶ Molnár / Jakab, Római jog, 347 sk.

¹⁷⁷ D. 50,17,180 Paul. 17. *ad Plaut.*

¹⁷⁸ Vö. Molnár / Jakab, Római jog, 348.; Földi / Hamza, Római jog, 457. kiemeli, hogy a *delegatio obligandi* csak akkor noválja a kötelmet, ha a felek a stipulációban kifejezetten utalnak a korábbi *obligatióra*.

¹⁷⁹ Rabel, Die Verfügungsbeschränkungen, 230.

Azonban fontos kiemelni, hogy ebben az esetben semmiféleképpen nem lehet még valódi jelzálogról beszélni. A zálogviszony létrejöttéhez ugyanis nem volt elegendő a szerződő felek pusztá megállapodása. A szerződő partnerek közötti érvényes zálogjogviszony keletkezéséhez a megállapodáson túl szükség volt arra is, hogy az adós a zálogtárgyat behozza (*inferre, invehere*) a *dominus* földjére:¹⁸⁰ *quae in fundo inlata erunt* (Cato agr. 146), *pecus et familia, quae illic erit* (Cato agr. 149). Lübtow felfogása szerint a dolog bevitele – mint reálaktus¹⁸¹ – helyettesítette a zálogtárgy átadását,¹⁸² hisz az a földterület, amelyre az adós az értéktárgyakat behozta, a hitelező birtokában volt.¹⁸³ Lübtow úgy fogalmaz, hogy a dolog bevitele (*inferre*) útján a hitelező egy szűkebb, valóságosabb viszonyba került a zálogtárggyal,¹⁸⁴ amely „bizonyos kézzelfoghatóságot” („gewisse Sinnfälligkeit”), a külvilág számára egyfajta érzékelhetőséget jelentett. Ebből pedig azt a következtetést vonja le, hogy a szerződési mintákban alkalmazott zálogjog átmenetet képezhetett a kézizálog és a jelzálog között.¹⁸⁵

Mindezek alapján fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy a catói zálogkikötések szerint alapított zálogviszony létrejöttének – a reálszerződésekhez hasonlóan – két lényeges eleme volt: a felek megállapodása a zálogról és a zálogtárgy tényleges bevitele a *dominus* telkére.

A 20. század elején Herzen¹⁸⁶ és Karlowa¹⁸⁷ azt a nézetet képviselték, hogy Cato zálogformulája alapján egy szabályos kézizálogszerződés jött létre, hisz a *pater familias* (*dominus fundi*) mindent birtokol, ami a földjén található. Herzen ezt a véleményét a következő, Paulusnak a *praetori edictum*hoz írt kommentárjának 54. könyvéből származó forrással indokolja¹⁸⁸ (D. 41,2,3,3 Paul. 41. *ad ed.*):

Ceterum quod Brutus et Manilius putant eum, qui fundum longa possessione cepit, etiam thesaurum cepisse, quamvis nesciat in fundo esse, non est verum: is enim qui nescit non possidet thesaurum, quamvis fundum possideat.

¹⁸⁰ Vö. Honsell / Mayer-Maly / Selb, RR, 204.; ezért nem tudok egyet érteni Knütel, Vermieterpfandrecht, 459. azon véleményével, hogy már a Kr. e. III. században formai kötöttségek nélkül („formlose Bestellung”) lehetett jelzálogot alapítani. Habár véleményem szerint Knütel is ellentmondásba kerül önmagával, amikor azt írja, hogy a „bevitel” nélkül („ohne Einbringung”) létrejövő jelzálog elismerésére legkorábban csak a Kr. e. I. évszázadban kerülhetett sor.

¹⁸¹ Kunkel, Pfandrecht, 153.

¹⁸² Vö. D. 50,16,238,2: (...) *res, quae pignori dantur, manu traduntur.*

¹⁸³ Lübtow, Catos leges, 309.

¹⁸⁴ Lübtow, Catos leges, 309 sk. Hasonlóan Kunkel, Pfandrecht, 152.

¹⁸⁵ Lübtow, Catos leges, 310.

¹⁸⁶ Herzen, Origine de l'hypothèque, 35 skk.

¹⁸⁷ Karlowa, Römische Rechtsgeschichte, 610.

¹⁸⁸ Herzen, Origine de l'hypothèque, 36 sk.

Egyébként helytelen Brutus és Manilius (azon) véleménye, hogy az, aki egy földet elbirtokolt, az a (benne lévő) kincset is elbirtokolta, jóllehet nem is tudta, hogy (a kincs) a földben van: az ugyanis, aki nem tudja (hogy a kincs a földben van), az nem birtokolja a kincset, jóllehet a földet birtokolja.

E szövegtöredéknek azért van különös jelentősége, mert Paulus itt Cato két fiatalabb kortársának, M. Maniliusnak (*cos.* Kr. e. 149) és M. Iunius Brutusnak (*cos.* Kr. e. 133) a véleményét idézi.¹⁸⁹ A történeti tényállás megértésének kulcsa az, hogy a jogesetben a *thensaurus* (*thesaurus*) kifejezés nem az általános értelemben vett kincset jelöli, amelyet oly „régén elrejtettek, hogy nincs senki, aki emlékezne rá, így már nincs tulajdonosa”,¹⁹⁰ hiszen akkor erre a kincstalálás szabályai érvényesülnének; ekkor nem létezne jogi probléma és az elbirtoklás szóba se kerülhetne.¹⁹¹ Tehát csak egy olyan értékes dologról (kincs, *thensaurus*) lehet szó, amelyet a tulajdonosa régebben elásott, azonban egy bizonyos idő elteltével visszatért oda, ahol ezt a kincset elrejtette és szeretné azt visszaszerezni.

Egy igen hasonló tényállást mutat be Pomponius a Sabinus-kommentárjában (D. 10,4,15 Pomp. 18 ad Sab.): *Thensaurus meus in tuo fundo est nec eum pateris me effodere*.¹⁹² Láthatjuk itt is, hogy a *thensaurus* nem egy olyan kincsre vonatkozik, amelynek (már) nincsen tulajdonosa, hanem csak egy olyan értékes dologra, amelyet valaki korábban elrejtett, azonban ugyanez a személy (a tulajdonos) idővel szeretné azt visszaszerezni.

Időközben egy másik személy azt a telket, amelyre ez a kincs el volt ásva, elbirtokolta. Azonban az elbirtokló nem tudott a kincs létezéséről és feltehetően csak akkor szerzett róla tudomást, amikor a tulajdonos eljött azért, hogy kiássza.

A jogi probléma abban áll, hogy miután a telektulajdonos megtudta, hogy kincs van elrejtve az általa elbirtokolt földön, nem volt hajlandó kiadni azt a tulajdonosának. E vitában véleményt nyilvánított a kor két kiemelkedő jogásza, M. Manilius és Iunius Brutus is, akik szerint a telektulajdonos azzal, hogy a telket elbirtokolta, a benne elrejtett kincs felett is tulajdont szerzett, még akkor is, ha nem tudott a kincs létezéséről. Herzen ebből a *responsumból*¹⁹³ azt az elméleti következtetést vonja le, hogy a Kr. e. II. század jogtudománya úgy tekintette, hogy a *dominus fundi* mindazt birtokolja, ami a földjén van (függetlenül attól,

¹⁸⁹ E jogászok tevékenységéről részletesen ír Pólay, Köztársasági Róma jogtudománya, 29 skk.

¹⁹⁰ D. 41,1,31,1 Paul. 31 *ad ed.*

¹⁹¹ Helytelenül értelmezi a tényállást Krämer, Pfandrecht, 170.

¹⁹² D. 10,4,15: „A kincsem a te földedben van elrejtve és te nem engeded, hogy én azt kiássam”.

¹⁹³ Vö. Pólay, Köztársasági Róma jogtudománya, 34.; A respondeáló tevékenység szerepéről és jelentőségéről l. Szabó, *Communis opinio doctorum*, 113 skk.

hogy tud-e ezek létezéséről), és ezért tartja dogmatikai szempontból a Cato-féle szerződési minta szerint létrejött zálogot kézizálognak.

A jogi romanisztikában a többségi vélekedés Lübtow álláspontját fogadta el,¹⁹⁴ aki szerint – mint fentebb részletesen bemutatam – elengedhetetlen volt a zálogjog létrehozásához a zálogtárgynak az adós által a hitelező telkére történő bevitele (*inferre*), mint reálem, azonban a telektulajdonos (*dominus fundi*) nem szerzett birtokot a zálogtárgyakon, ezért ezt a német terminológiában „Illatenpfand”-nak nevezett jogi konstrukciót dogmatikailag a kézizálog és a jelzálog között helyezi el.¹⁹⁵ Az uralkodó felfogás szerint a bevittel történő reálaktus egészen a Kr. u. II. század első feléig érvényben volt, majd *Salvius Iulianus* végérvényesen „megszabadította” az *actio Serviana* formuláját a kishaszonbérleti záloggal való szoros kapcsolatától és ezzel kialakított egy általános, dologi hatályú zálogkeresetet.¹⁹⁶

Cato szerződési minátihoz visszatérve összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a zálogtárgyak bevitele, mint a zálogviszony létrejöttének előfeltétele, egyfajta reálemként értékelendő, azonban ez a zálog mégsem minősíthető kézizálognak, ugyanis a zálogkötelezett már nem veszíti el a zálogtárgyak feletti tényleges hatalmat.

3.3. A záloghitelező védelme

A zálog elsődleges célja, hogy a zálogtárgy által a hitelező követelése biztosítva legyen. Cato a szerződési mintákban sajnos nem tesz arról említést, hogy a záloghitelezőt a zálogtárgy vonatkozásában milyen jogvédelmi eszközök illették meg. A 149. *caput* utolsó klauzulája, amelyben Cato a *dominus* számára az eljáró bíróság illetékességének kikötését javasolja,¹⁹⁷ egyértelműen azt bizonyítja, hogy a záloghitelező peres úton érvényesíthető jogvédelemben részesült. A szakirodalomban döntően elvetik Manigk¹⁹⁸ és Watson¹⁹⁹ nézetét, amely szerint a záloghitelezőt már Cato korában megillette az *actio Serviana* elnevezésű kereset. A modern romanisztikában uralkodó többségi vélemény azt valószínűsíti, hogy ezt a keresetet *praetori* tisztségének viselése évében Servius Sulpicius Rufus (cos. Kr. e. 51) alakította ki.²⁰⁰ E feltételezés mellett szól még az az érv is, hogy az *actio Serviana* elnevezés minden bizonnyal

¹⁹⁴ Kaser, Pfandrecht, 6.; Kunkel, Pfandrecht, 152.; Schanbacher, Ursprung und Entwicklung, 56.

¹⁹⁵ Lübtow, Catos leges, 309 sk.

¹⁹⁶ Kunkel, Pfandrecht, 155.; Honsell / Mayer-Maly / Selb, RR, 205.; Hausmaninger / Selb, RPR, 254.

¹⁹⁷ Cato agr. 149: *Si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat.*

¹⁹⁸ Manigk, Pignus, 1247. Hasonlóan Ebrard, Ad formulam hypothecarium, 11 sk. a régi irodalom ismertetésével.

¹⁹⁹ Watson, Law Making, 53.

²⁰⁰ Kunkel, Pfandrecht, 151 sk.; Kaser, Studien, 8.; Honsell / Mayer-Maly / Selb, RR., 205.; Benedek, Római magánjog, 96.; Schanbacher, Verpfändungspraxis, 197.

a *Servius praenomen*ből eredeztethető²⁰¹ és a Digestában is Servius Sulpicius Rufusra legtöbbször csak *praenomen*je említésével találunk hivatkozást.²⁰²

Cato szövegében egyetlen kikötés található, amely kiindulási pontként szolgálhat a zálogtárgy védelmének vizsgálata szempontjából. Ez a klauzula pedig a lábon álló termék értékesítésére ajánlott mintaformulában – a zálogmegállapodást követő rész után – olvasható (Cato agr. 146,2):

Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt. Ne quid eorum de fundo deportato: si quid deportaverit, domini esto.

Amíg (a vevő) nem fizet, vagy kezeset nem állít, mindaz, amit a birtokra bevitt magával, szolgáljon zálogul. Abból semmit a földről el ne vigyen: ha valamit elvitt, az (a dolog) legyen a *dominus*é.

Tehát e klauzula szerint a vevő nem vihet el semmit a saját dolgai közül, amit a gazda telkére bevitt, amíg ki nem fizette a tartozását. Ha megszegné ezt a tilalmat, akkor elveszíti az elvitt dolog tulajdonjogát a *dominus* javára.

A szerződési mintában olvasható *domini esto* megfogalmazás párhuzamba állítható a *mancipatio* formulájában szereplő *meum esse* kifejezéssel.²⁰³ A forrás alapján kézenfekvő, hogy ebben az esetben csak jogvesztésről lehetett szó.²⁰⁴ Feltűnő azonban, hogy ez a jogvesztési kikötés kizárólag csak ebben az egy szövegben található meg, a másik két szerződési minta ilyen jellegű *lex contractus*t nem tartalmaz. Ebből az a következtetés vonható le, hogy ezt a klauzulát nem minden zálogjogi jogviszony esetén alkalmazták. Ez indícium lehet arra, hogy e megállapodásnak ebben a *caput*ban valamiféle különös jogi jelentősége lehetett.²⁰⁵

Krämer egy elgondolkodtató interpretációs lehetőséget vetett fel 2006-ban megjelent zálogjogi monográfiájában.²⁰⁶ Véleménye szerint gyanús az, hogy egy olyan tapasztalt jogász, mint Cato, az egyik szerződési mintában²⁰⁷ jobban védené a *dominus* érdekeit, mint a másik

²⁰¹ Kunkel, Pfandrecht, 151.

²⁰² Pl. D. 1,2,2,42 (*Servius dicit*); D. 3,5,20 (*Servius respondit*); D. 4,8, 40 (*Servius ait*); Inst. 1,13,1 (*Servius definit*) stb.; Kunkel, Pfandrecht, 151.

²⁰³ Kaser, Studien, 17.

²⁰⁴ Ezzel szemben Wacke, Ursprung und Wesen, 174. szerint a *domini esto* nem bizonyítja azt, hogy az elvitt dolgok szükségképpen a *dominus* tulajdonába kerültek. Lehetségesnek tartja, hogy a gazdának csak metaforikusan „mint tulajdonosnak” („wie einem Eigentümer”) eljárásjogi védelmet nyújtottak az elvitt dolog visszaszerzésére. Wacke e teóriáját azonban nem tartom meggyőzőnek.

²⁰⁵ Vö. Frezza, I formulari catoniani, 437.

²⁰⁶ Krämer, Pfandrecht, 206 skk.

²⁰⁷ Cato agr. 146.

kettőben.²⁰⁸ Krämer interpretációs hipotézisét a Kr. u. I. századból származó epigráfiai forrásokra és Gaius *fiducia* leírására (Gai. 2,60: *fiducia ... pignoris iure*) alapozza.²⁰⁹ A fennmaradt zálogokiratok tanúsága szerint azt a következtetést lehet levonni, hogy a Kr. u. I. század szerződési praxisában a *res mancipit fiducia*, a *res nec mancipit* pedig *pignus* útján zálogosították el.²¹⁰ Krämer abból indul ki, hogy a 149. és a 150. *caput*-ban a zálogtárgyak rabszolgák és haszonállatok (*pecus*) – azaz *res mancipi* – voltak, ezért elképzelhető, hogy *fiducia (cum creditore)* útján zálogosították el ezeket a dolgokat.²¹¹ Tehát – Krämer interpretációja szerint – Cato nem technikus jelentésben használja a *pignus* megnevezést, hanem általánosan, dologi biztosíték értelmében.²¹² Tulajdonképpen Krämer itt arra gondol, hogy a *lex contractus*-ban használt *pignus* megnevezést a szerződési praxis tölti ki jogi tartalommal. Krämer szövegértelmezése alapján a 146. *caput*-ban zálogként leköthető dolgok csak *res nec mancipi* lehettek, ezért ezeket kizárólag *pignus* formájában lehetett elzálogosítani.

Azonban a zálogtárgyat nem adják a hitelező birtokába, ezért nem beszélhetünk kézizálogról, *in rem actió*-val védett zálogjog pedig még nem létezett, így a hitelező zálogjoga védelem nélkül maradt. E helyzetre tekintettel javasolta Cato a gazdának, hogy kösse ki a jogvesztést arra az esetre, ha az adós engedély nélkül elszállítaná a földjéről a zálogtárgyakat, így *rei vindicatio* útján bármikor visszakövetelheti azokat.²¹³

Krämer e zálogolási módozatok szerinti differenciálását logikusnak tartom, azonban a 146. *caput*-ban – mint ezt fentebb részletesen kifejtettem²¹⁴ – semmiféle olyan utalást nem vélek felfedezni, amely a zálogtárgyak körét csak a *res nec mancipi* kategóriájára korlátozná.²¹⁵

Összességében azonban azt kell megállapítani, hogy a rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé annak megítélését, hogy a catói szerződési mintákban foglalt

²⁰⁸ Cato agr. 149.; Cato agr. 150.

²⁰⁹ Krämer, Pfandrecht, 206.

²¹⁰ Az okirati praxisban az alábbi zálogtárgyak esetén fordul elő a *fiducia cum creditore*: FIRA III 91 (*mancipatio Pompeiana*) rabszolgák; TH 65 rabszolganő; TPSulp. 85 rabszolgák; TPSulp. 87 a) rabszolgák; TPSulp. 87 b) rabszolgák; TPSulp. 90 rabszolganő; TPSulp. 91 rabszolganő; TPSulp. 92 rabszolganő; FIRA III 92 (*formula Baetica*) ingatlan és rabszolga. Az alábbi zálogtárgyak esetén alkalmaztak a felek *pignus*-t: TPSulp. 51 alexandriai búza és hüvelyes termények; TPSulp. 52 alexandriai búza és hüvelyes termények; TPSulp. 55 ezüst; TPSulp. 79 alexandriai búza; TPSulp. 83 lakóniai bíbor; TPSulp. 84 lakóniai bíbor. A témához részletesen állást foglal Noordraven, Fiducia (1999), 4.; Gröschler, Die Mittel der Kreditsicherung, 313.

²¹¹ Krämer, Pfandrecht, 208.

²¹² Vö. Gai. 2,64: *fiducia ... pignoris iure*.

²¹³ Krämer, Pfandrecht, 209.: „Hinsichtlich *res nec mancipi* erhielt der Gläubiger erst durch diese zusätzliche Vereinbarung des Pfandverfalls für den Fall der Entfernung der Pfänder von seinem Grundstück einen dinglichen Rechtsschutz (*rei vindicatio*)”.

²¹⁴ Lásd I. fejezet 3. 1. pont alatt.

²¹⁵ Hasonlóan Kaser, Studien, 6.

zálogkikötések alapján létrejött zálogjog milyen jogvédelemben részesült, ezért ezt a kérdést nyitva kell hagynom.

3.4. A zálogjog jellege

A zálogjog egy pénzben kifejezhető követelés biztosítására szolgáló jog, amely alapján ha az adós lejáratkor nem teljesít, a hitelező a zálogtárgyból kielégítheti a követelését. A zálogtárgyból való kielégítési jog gyakorlására gazdasági szempontból két racionális lehetőség létezik. Az egyik megoldás, ha a zálogtárgy tulajdonjoga az adósi késedelem beálltával átszáll a hitelezőre (Verfallspfand), a másik pedig az, ha a hitelező értékesíti a zálogtárgyat (Verkaufspfand). Cato lakonikus tömörséggel megfogalmazott zálogkikötései (*pignori esto / pignori sunt*) nem árulnak el semmit arról, hogy milyen következményei voltak az adósi késedelemnek.

A szerzők többsége szerint a római zálog a fejlődéstörténetének első szakaszában²¹⁶ - hasonlóan a görög joghoz²¹⁷ - jogvesztő jellegű volt,²¹⁸ tehát a zálogtárgy a teljesítési határidő eredménytelen elteltét követően a követelés helyébe lépett.²¹⁹

Kaser úgy vélekedik, hogy ha a catói zálogklauzulák megelégedtek a pusztá *pignori esto / sunt* kikötésekkel, annak részletezése nélkül, hogy milyen jogai lennének a hitelezőnek, akkor e jogosultságoknak Cato idejében maguktól értetődőeknek kellett lenniük.²²⁰ Itt felmerül az a kérdés, hogy az ebben az időpontban irányadó jogi szabályozás

²¹⁶ A mai napig determináns Manigk, Pignus, 1256 skk. zálogtörténeti periodizációja, aki a római zálog fejlődésében három periódust különít el: a.) az első periódus a jogvesztő zálog (Verfallspfand) időszaka, b.) a második periódusban a diszpozitív szabály továbbra is a jogvesztés, de a szerződési praxisban megjelenik a *pactum de vendendo* alkalmazása, c.) a harmadik periódus pedig az értékesítési zálog (Verkaufspfand) korszaka, amelyben már az értékesítési jog (*ius distrahendi*) a diszpozitív jog részévé vált.

²¹⁷ Mitteis, (Rez.) D. Pappulias, *Ἡ ἐμπραγματός ασφαλεία*, 443 sk. Pappulias a művében alapvetően a pusztá megállapodással létrejövő *ὑποθήκη* (jelzálog) jogintézményét elemzi, de a főkövetelés nemteljesítése következtében beálló jogkövetkezmény (ti. a jogvesztés) az *εὐεχρον* (birtokzálog) esetén is ugyanaz volt. Wolff, (Rez.) J. Fine, Horoi. Studies in Mortgage, 420 sk. szintén a görög zálog jogvesztő jellege mellett foglal állást.

²¹⁸ Manigk, Pignus, 1248.; Lübtow, Catos leges, 314.; Kaser, RPR I, 470.; Kaser, Studien, 12., Kaser / Knütel, RP, 169.; Krämer, Pfandrecht, 21.; Schanbacher, Gegenwart der Geschichte, 644.; Schanbacher, Ursprung und Entwicklung, 49 sk. Kaser, RPR I, 144. véleménye szerint a zálogjog gyökerét a „tisztá dologi felelősségben” (reine Sachhaftung) kell keresni. A tisztá dologi felelősségnek az a lényege, hogy nincs személyes kötelezett (pontosabban nincs olyan jogi lehetőség, amellyel a személyes kötelezettet teljesítésre lehetne szorítani), ezért egy dolgot adnak át azzal a fenntartással, hogy az átadó ezt a dolgot (általában) pénzfizetés teljesítésével visszaválthatja. Tulajdonképpen ennek az a lényege, hogy nem a személy, hanem a dolog „felel” a tartozásért, ui. ha a dolog átadója nem teljesít, akkor ez a dolog végérvényesen annál marad, akinek átadta.

²¹⁹ Lübtow, Catos leges, 314. megjegyzi, hogy ezt a jogvesztési zálogot általában Ersatzpfand-nak (megtérítési zálog) is nevezik azért, mert a jogvesztéssel a dolog a hitelező tulajdonába kerül anélkül, hogy bármiféle elszámolási kötelezettség fennmaradna a felek között. Ez azt jelenti, ha a zálogtárgy nem fedezi a követelés összegét, a hitelező a különbözetet (*residuum*) nem követelheti, de abban az esetben, ha a zálogtárgy meghaladná a követelés összegét, akkor pedig az adósnak sincs lehetősége a *superfluum* visszakövetelésére.

²²⁰ Kaser, Studien, 16.

összevethető-e a korai klasszikus kor jogával, amely szerint, ha a felek se *lex commissoria*, se *ius distrahendit* nem kötöttek ki a szerződésükben, akkor a záloghitelezőt kizárólag csak a zálogtárgy visszatartásának a joga (*ius retentionis*) illette meg.²²¹

Az őrizeti zálog (Bewahrungspfand) teóriája egy igen puha biztosítéki eszközt lát a zálogban, amely szerint a hitelező azzal szorítja rá (presszionálja) adósát a teljesítésre, hogy a nemteljesítés miatt a zálogtárgy birtokát elvonja tőle és azt a tartozás megfizetéséig magánál tartja. A legújabb irodalomban Wacke képviseli azt a nézetet, hogy a zálogjog fejlődésének korai szakaszában (a Kr. e. II. évszázadot is ideértve), ha a felek a szerződésben nem állapodtak meg a zálogtárgy sorsáról, akkor az adósi késedelem esetén a hitelező csak arra volt jogosult, hogy a dolog birtokát mindaddig visszatartsa, míg az adós nem teljesít.²²² Ezzel szemben a jogvesztési jelleg pártfogói a 146. *caput* büntető klauzulájából indulnak ki (*poena conventionalis*), amely szerint az adós elveszíti a dolog tulajdonjogát, ha engedély nélkül elszállítja a zálogtárgyakat a hitelező birtokáról (*si quid deportaverit, domini esto*). Manigk meggyőzően azzal érvel, hogy az a jogkövetkezmény, amely a hitelezői késedelem esetén magától értetődőnek számított (ti. a jogvesztés), egyéb szerződésellenes magatartás esetén csak akkor volt alkalmazható, ha ezt a szerződésben külön kikötötték.²²³ Továbbá Lübtow szerint, ha a zálogtárgyak a jogtalan elszállítás esetén már a *dominus* tulajdonába kerülnek, akkor szinte biztos, hogy a nemteljesítés esetén is ez volt a zálogtárgyak sorsa.²²⁴ Sőt a gazdasági racionalitás is a jogvesztést valószínűsíti, ugyanis a 149. és a 150. *caput* esetén a zálogtárgyak rabszolgák és igásállatok – amelyeket Wacke találóan „étkező zálogtárgyaknak” (*essende Pfänder*) nevez²²⁵ –, s amelyek esetén az őrizeti zálog plusz költségeket jelentene a hitelezőre. A záloghitelezőnek ugyanis kötelessége megóvni a zálogtárgyak állagát, tehát ebben az esetben a rabszolgák és az igásállatok élelmezéséről a hitelezőnek kellene gondoskodni.²²⁶ Ezek szerint, ha a hitelezőnek pusztán arra lett volna csak joga, hogy a zálogtárgyakat mindaddig visszatartsa, míg az adós nem teljesít, akkor ezek a zálogtárgyak inkább terhet, mint előnyt jelentettek volna a hitelező számára. Ezért e megfontolás alapján

²²¹ Vö. D. 47,2,74 Iav. lásd ehhez részletesen IV. fejezet 2.1.

²²² Wacke, *Ursprung und Wesen*, 172 skk., különösen 181 sk. Hasonlóan Burdese, *Lex commissoria*, 96. és Fuenteseca, *Fiducia cum creditore*, 433., aki a jogvesztő zálog tanát egyenesen a német romanisztika különlegességének („especialmente por la romanística alemana”) nevezi és ezt a feltételezést elutasítja.

²²³ Manigk, *Pignus*, 1252.

²²⁴ Lübtow, *Catos leges*, 315. Ezzel szemben Wacke, *Ursprung*, 173. azt mondja, hogy egyetlen jogvesztési kikötés alapján nem szabad azt a következtetést levonni, hogy nemteljesítés esetén minden bevitt dolog tulajdonjoga átszáll a hitelezőre.

²²⁵ Wacke, *Ursprung und Wesen*, 178. 44. lj.

²²⁶ Krämer, *Pfandrecht*, 178 sk.

nem tartom meggyőzőnek azt a teóriát, hogy a Kr. e. II. században a zálog alapvető jellege *eo ipso* örizeti zálog lett volna.

Véleményem szerint valamennyi érv amellet szól, hogy a Kr. e. II. században a zálogjogot jogvesztő és megtérítési karakter (Verfalls- und Ersatzpfand) jellemezte. Továbbá meggyőző Verhagen felvetése arról, hogy ha Cato korában a nemteljesítés esetére a jogvesztést (*lex commissoria*) vagy az értékesítési jogot (*ius distrahendi*) egy külön szerződési kikötésben kellett volna rögzíteni, akkor az igen valószínűtlen, hogy egy olyan jogban jártas személy, mint Cato²²⁷ ezt elhagyta volna az általa ajánlott formulák szövegéből.²²⁸ A jogvesztő zálog feltételezést tovább erősíti az a tény is, hogy a *pignus* kifejezés jelentheti még a mindennapi szóhasználatban a fogadási tétet (Wetteinsatz),²²⁹ amely esetén kézenfekvő, hogy a fogadás vesztese a nyertes javára elveszíti annak a dolognak a tulajdonjogát (pl. egy meghatározott pénzösszeg), amelyet a fogadásra feltett.

Összegzés

Összefoglalóan megállapítható, hogy a catói formulák feltehetően nem szerződési blanketták, hanem inkább árverési hirdetmények mintaszövegét rögzítő formulák lehettek. Ugyanakkor a felek közötti szerződés minden bizonnyal a hirdetményben közzétett tartalommal jöhetett létre, ezért a formulákban rögzített kikötések szerződési kikötéseknek minősíthetők.

E fejezetben Cato mezőgazdasági kézikönyvének gazdag anyagából azt a három formulát vizsgáltam, amelyek zálogkikötéseket tartalmaznak. A *De agri cultura* mintaformuláiban megszövegezett zálogklauzulák jogi tartalma alapján a következő feltételezések állíthatók fel:

- a.) A zálogjog létrehozásához a felek megállapodásán túl szükség volt a zálogtárgyának a záloghitelező telkére történő bevitelre (*infero*) is. Ebben az esetben a „bevétel” reálaktusként értékelendő, amely nélkül nem jönne létre a zálogjog.
- b.) A preklasszikus korban valószínűleg még nem létezett olyan zálogkereset, amely a speciálisan záloghitelező védelmét szolgálta volna. Azonban azt a catói források alapján sajnos nem lehet megállapítani, hogy milyen jogvédelmi eszköz állhatott a záloghitelező védelmére.

²²⁷ Vö. Pólay, A köztársasági Róma jogtudománya, 26 sk.

²²⁸ Verhagen, Verfallpfand, 13.

²²⁹ Manigk, Pignus, 1240.

c.) Minden valószínűség szerint a preklasszikus korszakban a zálogjog immanens eleme lehetett a jogvesztés, tehát ha az adós lejáratkor nem teljesített, akkor a zálogtárgy tulajdonjoga *ipso facto* átszállt a záloghitelezőre anélkül, hogy a felek között bármiféle elszámolási viszony keletkezett volna.

II. fejezet

Zálogpraxis Itáliában a Iulius-Claudius dinasztia idején (A Sulpicius-archívum)

1. A Sulpicius-archívum

A Vezúv által Kr. u. 79. augusztus 24-én elpusztított három város (Pompeji, Herculaneum, Stabiae) tragédiája felbecsülhetetlen szerencsét jelent az egyetemes emberi kultúra számára.²³⁰ A vulkáni hamu mintegy másfélezer évre megőrizte számunkra az eltemetett városok mindennapjait.²³¹

1959. áprilisában a Pompejít Salernóval összekötő autópálya építési munkálatai során, a Pompeji közelében fekvő Murècine városka határában egy antik villa maradványait fedezték fel az építőmunkások.²³² 1959. július 24-én e villa²³³ egyik étkezőhelyiségében (*triclinium*), egy fűzfá kosárban elhelyezve találtak rá a Sulpicius archívumnak nevezett okirat-együttesre (viaszostáblákra).²³⁴

Sajnos nem tudták megmenteni az összes Murècineben talált viaszostáblát az utókor számára, ugyanis az ásatási munkálatok során vagy röviddel ezt követően sok tábla elkallódott vagy olyan súlyosan károsodott, hogy bárminemű rekonstrukció lehetetlenné vált. Ennek következtében ma már nem tudjuk pontosan, hogy az eredeti leletegyüttes hány okiratot tartalmazhatott.²³⁵

A Sulpicius archívum a nevét arról a bankárdinasztiáról kapta, amelynek irattárába ezen okiratok tartoztak. A Sulpiciusok felszabadított rabszolgák voltak,²³⁶ akik egy

²³⁰ Hiteles kortársi képet fest Plinius *minor* a Vezúv (*Vesuvius*) kitöréséről egyik levelében (Plin. epist. 6,16), amelyet barátjának, a történetíró Tacitusnak küldött.

²³¹ Meier, Pompeii, 1021. A Sarno-csatorna építési munkálatai során (1594-1600) találták meg a betemetett város első nyomait. Ezt követően folyamatosan kerültek elő újabb és újabb leletek, azonban a szakszerű feltárási munkálatok csak 1860-ban, Giuseppe Fiorelli vezetésével kezdődtek meg.

²³² Wolf, Neue Rechtsurkunden, 17.

²³³ A villa pontos rendeltetéséről csak feltételezéseink vannak, a leginkább elfogadott álláspont alapján ez az épület egy szakmai *collegium* székhelye lehetett; vö. Camodeca, Tabulae Pompeianae, 11.; Gröschler, Die tabellae-Urkunden, 24 skk.; Pókecz Kovács, Raktárberlet, 316.; Wolf, Neue Rechtsurkunden, 18.

²³⁴ Camodeca, Tabulae Pompeianae, 11 skk. részletesen ismerteti az okiratok felfedezésének történetét. Nem ez az egyetlen olyan jogi dokumentumokat tartalmazó lelet, amely Pompeji környékéről került a felszínre, ui. még 1875-ben rátaláltak Lucius Caecilius Iucundus bankár archívumára. Azonban e dokumentumok jelentőségét nem lehet a Sulpicius archívummal összehasonlítani, mivel ez a lelet kizárólag csak nyugtákat tartalmazott; lásd ehhez részletesen Gröschler, Die tabellae-Urkunden, 22 skk.

²³⁵ Camodeca, Tabulae Pompeianae, 19. becslése szerint az eredeti lelet akár 350 okiratot is tartalmazhatott.

²³⁶ A Sulpicius dinasztia társadalmi állásához lásd részletesen Gröschler, Die tabellae-Urkunden, 58 skk.

bankházat²³⁷ vezettek a campániai Puteoliban. Az archívumban található okiratok közül a legkorábbi 26. március 18-ai, a legkésőbbi pedig 61. július 14-ei keltezésű. Ebben az időszakban Puteoliban pezsgő gazdasági élet folyt, ugyanis a Kr. e. I. századtól itt jött létre Itália legnagyobb tengeri kikötője.²³⁸ Ide érkeztek be azok a nagy kereskedelmi hajók, amelyek Egyiptomból hozták a gabonát Róma számára, majd itt kisebb hajókra rakodták át²³⁹ a gabonaszállítmányokat és innen szállították át Ostiába.²⁴⁰ Az élénk kereskedelmi élet kedvező feltételeket biztosított egy fejlett jogélet kialakulásához.

Nem nehéz elképzelni, hogy ebben a gazdasági miliőben, a hitelélet biztosítása szempontjából fontos szerepet töltöttek be a bankárok. A modern ókortudomány több elméletet is kialakított a Sulpiciusok tevékenységét illetően. J. Andreau véleménye szerint a Sulpiciusok ún. *faeneratorok* (uzsorások) voltak, akik egyszerűen csak azzal foglalkoztak, hogy pénzt hiteleztek kamat ellenében.²⁴¹ A legelterjedtebb nézet azonban az, hogy a Sulpiciusok professzionális *argentariusok*²⁴² (bankárok)²⁴³ voltak, akiknek a tevékenységi körébe a pénzkölcsön nyújtásán kívül egyéb üzleti ügyek is beletartoztak.²⁴⁴ Ezt az elméletet erősíti meg az a tény, hogy a Sulpicius archívumban több olyan szerződés is található, amelyben nem a bankház a szerződő fél. Ezen körülményre kézenfekvő magyarázatként

²³⁷ Az ókori bankházakról és a bankárok szerepéről részletes leírást ad Andreau, *Banking*, 30 skk.; Földi, *Bankárok*, 223.

²³⁸ Havas / Hegyi W. / Szabó, *Római történelem*, 286.

²³⁹ Jakab, *Vectura pro mutua*, 245.

²⁴⁰ Puteoli mindaddig megtartotta kiemelt jelentőségét (Róma legfontosabb kikötője volt), amíg Claudius császár (41-54) ki nem bővítette Ostia kikötőjét vö. Havas / Hegyi W. / Szabó, *Római történelem*, 430. Ellentétesen vélekedik Höbenreich, (Rez.) *Le ravitaillement en blé de Rome, 723.*: „Unveröffentlichte und bereits bekannte, aber neu analysierte Epigraphie bezeugen, daß die Bedeutung Puteolis für die römische *annona* im Prinzipat trotz der Hafenerweiterungen in Ostia durch Claudius-Nero und Trajan nicht wesentlich gelitten haben konnte”.

²⁴¹ Andreau, *Banking*, 76.

²⁴² Például ez a professzionalizmus mutatkozik meg abban, hogy a Sulpicius bankház irodájában a mindennapi gazdasági életben használatos szerződési formulák a latin mellett görög nyelven is rendelkezésre álltak; lásd ehhez Jakab, *Chirographum*, 289.

²⁴³ A modern bankár, ill. bank fogalmaink nem feleltethetők meg teljes egészében az antik értelemben vett bankár (*argentarius*) vagy bank fogalmának, ui. a modern bankok szerepe napjaink gazdasági életében sokkal fontosabb és sokkal meghatározóbb (elég itt például csak az önkormányzatok által a bankokkal kötött hitelszerződésekre utalni), mint az ókori viszonyok között az elődeié volt. Földi, *Kereskedelmi jogintézmények*, 224. e témával kapcsolatban így fogalmaz: „Amikor tehát ókori bankárokról beszélünk, mindig figyelembe kell venni, hogy tevékenységük sok vonatkozásban emlékeztet ugyan a modern értelemben vett banktevékenységre, de gazdasági funkciójukat tekintve csupán anakronisztikus fikcióval lehet őket bankároknak nevezni”. E témához lásd még Bürge, *Fiktion und Wirklichkeit*, 465 skk.; Gröschler, *Die tabellae-Urkunden*, 38 skk.

²⁴⁴ Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 24. a Sulpiciusokat (vagy legalábbis C. Sulpicius Cinnamust) professzionális bankároknak nevezi. Gröschler, *Kreditsicherung*, 302. rámutat arra, hogy a Sulpicius bankház a hitelezésen túl például egyes esetekben az (ügyfelek érdekében) átvették az ún. (ki)fizetőhely (*Zahlstelle*) funkcióját is: a TPSulp. 68 okirat tanúsága szerint Gaius Novius Eunus 1200 sestertius (HS) kölcsönt vett fel Hesychustól és a visszafizetésre vonatkozó ígéretben arra vállalt kötelezettséget, hogy lejáratkor ezt az összeget vagy magának Hesychusnak vagy C. Sulpicius Faustusnak vissza fogja fizetni (*quam summam iuratus promisi me aut ipsi Hesychos aut C. Sulpicio Fausto redditurum*).

szolgál az a felvetés, hogy a bankház az ügyfelek jogi ügyleteinél is eljárta és ezért kerültek az irataik közé olyan szerződések, amelyekben nem ők a szerződő felek.²⁴⁵

A dolgozatomban a Sulpicius archívum okiratainak szövege és számozása során G. Camodeca 1999-ben megjelent kritikai szövegkiadását követem, amely 127 okiratot foglal magában.²⁴⁶

2. A Sulpicius-archívum okiratainak típusai

(A *testatio* és a *chirographum*)

Célszerűnek látszik a zálogmegállapodást tartalmazó szerződések részletes exegézise előtt az archívumhoz tartozó okiratok egyes típusainak rövid bemutatása.

A római magánjogban az okiratokat joghatások szempontjából alapvetően két csoportra oszthatjuk.²⁴⁷ Az egyik csoportba tartoznak az ún. bizonyító okiratok (pl. a nyugták), amelyek célja az, hogy az okiratban foglalt tény megtörténtét igazolják (deklaratív jellegű okiratok). A másik csoportba pedig azok az okiratok tartoznak, amelyek esetén maga az írásbeli forma hozza létre a kötelmi viszonyt²⁴⁸ (konstitutív jellegű vagy más néven diszpozitív okiratok). Ezek az okiratok nem csupán egy tény megtörténtét igazolják, hanem maguk a kötelemalapító jogi tények (*causa obligationis*).²⁴⁹

A fenti csoportosításon túl az ügyleti okiratoknak további két alaptípusát különböztethetjük meg: a *testatiót* és a *chirographumot*.²⁵⁰ Fontos kiemelni, hogy ez a két okirattípus nem minden esetben határolható el élesen egymástól, ugyanis a ránk maradt római kori okiratok alapján megállapítható, hogy a joggyakorlatban e két okirattípus elemei sok esetben keveredtek egymással, ezáltal úgynevezett vegyes típusokat (*Mischtypen*)²⁵¹ kialakítva.²⁵²

²⁴⁵ Pókecz Kovács, Raktárbérlet, 317.

²⁴⁶ A legújabb szövegkiadást J. G. Wolf 2010-ben publikálta, amely 118 okiratszöveget tartalmaz. A dolgozatomban J. G. Wolf emendációjára is tekintettel leszek.

²⁴⁷ Az antik ügyleti okiratokhoz lásd részletesen Wenger, Quellen, 734 sk.

²⁴⁸ Szerződésből eredően (*ex contractu*) kötelmi viszony négy módon jöhet létre (Gai. 3,89): vagy a dolog átadásával (*re*), vagy meghatározott szóbeli formulák megtartásával (*verbis*), vagy a felek pusztán megegyezésével (*consensu*) vagy pedig írással (*litteris*). Tehát a *litteris obligatio*k (Gai. 3,128-134) esetén az írásbeli forma az, amelyhez a jogrend a kötelemkeletkeztető hatást fűzi (ezek az ún. diszpozitív okiratok). Lásd ehhez részletesen Nelson / Manthe, Gai Institutiones III 88-181, 499 sk.

²⁴⁹ Nelson / Manthe, Gai Institutiones III 88-181, 518.

²⁵⁰ Kaser, RPR I, 231 sk.; Pólay, Viaszostáblák, 62.; Honsell / Mayer-Maly / Selb, RR, 110.; Kaser / Knütel, RP, 53.; Wolf, Neue Rechtsurkunden, 20 sk.

²⁵¹ Kaser, RPR I, 234.

²⁵² Szemléletes példaként szolgálhatnak erre az ún. vegyes típusra L. Caecilius Iucundus bankár (1875-ben Pompeji területén felfedezett) archívumából származó nyugták (*apochae*) egy része, amelyek *scriptura interior*ában

2.1. A *testatio*

A *testatio* egy tanúk előtt kiállított és általuk aláírt (alápecsételt) olyan okirat,²⁵³ amelyet objektív formában (azaz egyes szám harmadik személyben) fogalmaztak meg, és amely valamilyen (jogi) aktus megtörténtét rögzíti.²⁵⁴ Ez az okirat a magánjogban egy tisztán deklaratív jellegű dokumentum, amely egy esetleges későbbi eljárásban tárgyi bizonyítási eszközként volt felhasználható. A kiállított okirat bizonyító erejét a tanúk (*testes*) közreműködése adta, tehát a *testatio*nak *essentialis* tartalmi elemei közé tartozott, hogy az okirat kiállításakor tanúk legyenek jelen, akik az okiratot azonosítható módon ellátták pecsétjükkel. Az uralkodó vélemény szerint általában hét tanú működött közre az okirat kiállításánál,²⁵⁵ azonban a fennmaradt okiratok alapján megállapítható, hogy nem alakult ki egységes gyakorlat a közreműködő tanúk számát illetően.²⁵⁶ Egy esetleges per során az érvényesen kiállított *testatio* bizonyító erejét az eljáró bíró, a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve alapján, maga ítélte meg.²⁵⁷

2.2. A *chirographum*

E fejezetben a *chirographum* részletesebb bemutatását az teszi szükségessé, hogy valamennyi, most elemzésre kerülő okiratot ebben a formában állítottak ki. A fennmaradt okiratokat áttekintve megállapítható, hogy a Sulpicius bankház gyakorlatában igen közkedvelt volt a szerződési forma alkalmazása.²⁵⁸ A kölcsönszerződéseken túl ezt a formát alkalmazták még raktárépületek bérbeadása, fuvarozási szerződést kísérő nyugta, árverések, valamint választott bírói eljárás esetében is.²⁵⁹

olvasható szöveg a *testatio*, míg a *scriptura exterior* a *chirographum* ismertetőjegyeit viseli magán, lásd FIRA III 129. a.) – d.).

²⁵³ Heumann / Seckel s.v. *testatio* (sub 3.).

²⁵⁴ A Sulpicius archívumban tipikus *testatio*ók pl. a töredékesen fennmaradt adásvételi okiratok (TPSulp. 42-44).

²⁵⁵ Kaser, RPR I, 232.

²⁵⁶ Pólay, Viaszostáblák, 52 sk. mutat rá arra, hogy pl. a dáciai okiratok a tanúk számát illetően meglehetősen heterogének. A Sulpicius archívum okirataiban szereplő tanúk szerepét, valamint személyes és társadalmi státuszát trészletesen elemzi Camodeca, Tabulae Pompeianae, 36 skk.

²⁵⁷ Kaser, RPR I, 231. A *praetori* perben és alapvetően a *cognitiós* eljárásban is az ún. szabad bizonyítási rendszer érvényesült, vö. Kaser / Hackl, RZ, 362 sk.; Kaser / Knütel, RP, 428. A két perrendszer bizonyítási eljárása közötti alapvető különbségekhez lásd Molnár / Jakab, Római jog, 104 sk.

²⁵⁸ Jakab, Szerződések és bankügyletek, 213. megállapítja, hogy „a 95 jó állapotban ránk maradt okiratról 31, tehát mintegy egyharmada képviseli ezt az okirati formát”.

²⁵⁹ Jakab, Szerződések és bankügyletek, 213. pontosan képet ad arról, hogy a Sulpicius-archívum mely dokumentumait állították ki *chirographum* formában: „kölcsönszerződések (TPSulp. 50-57,66-69); elismervények (TPSulp. 70-77), fuvarozási szerződést kísérő nyugta (TPSulp. 78), árverések (TPSulp 81, 100-103), választott bírói megállapodás (TPSulp. 22,27) és raktárházak bérbeadása (TPSulp. 45-46)”.

A *chirographum* egy a görög jogi nyelvből (τὸ χειρόγραφημα²⁶⁰) a római jogi terminológiában meghonosodott jövevényszó. A *chirographum* általános értelemben vett szótári jelentése: 1) saját kézírás, 2) amit saját kézzel írunk²⁶¹ (e kifejezés tövében a görög *χειρ, χειρος, ἡ* - kéz, tenyér, ököl - szó húzódik meg). M. Kaser az alábbi technikuss megfogalmazást adja a *chirographum*ra: „a *chirographum* egy tanúk közreműködése nélkül készült, saját kezűleg leírt és ezáltal bizonyító erővel rendelkező, egyes szám első személyben (azaz szubjektíve) megfogalmazott (jog)nyilatkozat”.²⁶² Ez a definíció a jogi romanisztika irodalmában általánosnak mondható.²⁶³ Jakab É. az irodalmi álláspontokat áttekintve megállapította, hogy az uralkodó felfogás három lényegi fogalmi elemet tulajdonít a *chirographum*nak: 1) a szubjektív fogalmazásmód, 2) a saját kezűleg való leírás, 3) és a tanúk közreműködéséről való lemondás.²⁶⁴ Ezeket az elemeket azonban – mint ahogy arra Jakab É. is rámutat²⁶⁵ – nem lehet minden esetben kimutatni a fennmaradt forrásokban. Áttekintve az archívum *chirographum*aít megállapíthatjuk, hogy a szubjektív (egyes szám első személyben történő) fogalmazásmód túlnyomó többségben helytálló, azonban mégis akadnak kivételek (pl. TPSulp. 82).²⁶⁶ A saját kezűség kérdésével kapcsolatban már L. Wenger is megjegyzi, hogy: „das Wort *χειρόγραφον* nicht immer wörtlich genommen werden darf”,²⁶⁷ ugyanis számos példa fordul elő az okirati gyakorlatban, amikor - általában analfabétizmusa miatt - nem a kötelezett a *chirographum* kiállítója.²⁶⁸ Ami a tanúk közreműködését illeti, annak ellenére, hogy a *chirographum* kiállítása esetén nem volt érvényességi feltétel a tanú, azonban a gyakorlatban a későbbi bizonyítás megkönnyítése érdekében a felek mégsem mondtak le róla, de - mint azt J. G. Wolf megállapítja - a *chirographum*oknál csak ritkán emelkedett a tanúk száma három fölé (míg a *testatio* esetén rendszerint hét tanú működött közre).²⁶⁹

²⁶⁰ A *χειρόγραφημα* jelentése: Handschrift, handschriftliche Versicherung, bes. Schuldschein (lásd s. v. *χειρόγράφημα, ατος, τό* in: Passow, Handwörterbuch, 2436.). Nelson / Manthe, Gai Institutiones III 88-181, 216. a következő technikus értelmű megfogalmazást adja a *χειρόγραφον*ra: „Die eigenhändige Schuldurkunde des hellenistischen Rechts (*χειρόγραφον*) war eine in Briefform abgefaßte und in der ersten Person stilisierte Urkunde, in welcher der Aussteller eine Schuld bekannte und die Leistung versprach”.

²⁶¹ Lásd Finály s. v. *chirographum*.

²⁶² Kaser, RPR I, 234.

²⁶³ E témában kiváló áttekintést nyújt Jakab, *Chirographum*, 279 sk.

²⁶⁴ Jakab, *Chirographum*, 280.

²⁶⁵ Jakab, *Chirographum*, 281 sk.

²⁶⁶ TPSulp. 82: *L. Patulcius Epaphroditus scripsi rogatu et mandatu Patulciae Erotidis libertae meae, coram ipsa eam accepisse ab C. Sulpicio Cinnamo (...)*.

²⁶⁷ Wenger, Quellen, 736. (14. lj.).

²⁶⁸ Jakab, *Chirographum*, 289. a Sulpicius archívum okirati gyakorlatát áttekintve a sajátkezűség követelménye alóli kivételek magyarázataként további két lehetséges okot jelöl meg: az egyik a nők ügyletei esetén kiállított *chirographum*ok, a másik pedig az, ha az adós magasabb társadalmi rangba tartozik, mint a hitelezője.

²⁶⁹ Wolf, Neue Rechtsurkunden, 21.

2.3. A római *chirographum* Gai. 3,134 paragrafusa tükrében

A *chirographum* a hellenisztikus világban széles körben elterjedt volt, a közkedveltségének oka abban rejlett, hogy a felek szabadon alakíthatták ki az okiratban foglalt szerződés tartalmát. Véleményem szerint a *chirographum*oknak a római jogban, a görög joghoz viszonyított kisebb jelentősége az ősi római stipulatio²⁷⁰ létére vezethető vissza, amelyben a felek bármilyen követelést peresíthetővé tehettek²⁷¹ (tehát a római jogban a stipulatio biztosította azt a szerződési szabadságot, amelyet a görög jogban a *chirographum* és a *syngraphe* adott).

A római *chirographum*ról ránk maradt legfontosabb forrásszöveg Gaius Institutióiból származik (Gai. 3, 134):

Praeterea litterarum obligatio fieri videtur chirografis et syngrafis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat, ita scilicet, si eo nomine stipulatio non fiat. Quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

Ezenkívül azt tartják, hogy a *chirographum*ok és a *syngraphák* írásbeli kötelmet keletkeztetnek, azaz, ha valaki (azt) írnia, hogy tartozik vagy, hogy valamit adni fog, (azonban) ti. csak akkor, ha ezen a címen nem jönne létre stipulatio. A kötelelemnek ez a fajtája a peregrinusoknak a sajátja.²⁷²

Gaius a *chirographum*ot és a *syngraphét* a *litteris obligatiók* (Gai. 3,128-134) sorában a litterál szerződés (*nomen transscripticium*) peregrinusokra vonatkozó jogi hatályát követően tárgyalja. (A *Codex Veronensis*ben ránk maradt szöveg ortográfiai érdekessége, hogy a *chirografis* és *syngrafis* főnevek nem a görög ϕ latinositott átírásának megfelelően *ph*-val, hanem a kiejtésnek megfelelően *f*-fel írták).²⁷³ A jogtudós a 134. paragrafust megelőző részben (Gai. 3,133²⁷⁴) a *nomen transscripticium* peregrinusokat kötelező hatályával

²⁷⁰ Vö. Thür, Marginalien zum fiktiven Darlehen, 1269., aki így fogalmaz: „Die Begründung oder Änderung einer Forderung nach Art der römischen stipulatio durch einen mündlichen Formalakt von Frage und Antwort war den Griechen nämlich unbekannt”.

²⁷¹ Molnár / Jakab, Római jog, 273.

²⁷² Brósz R. fordítása.

²⁷³ Vö. Nelson, Überlieferung, 36.

²⁷⁴ Gai. 3,133: *Transscripticiis vero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur, quia quodam modo iuris civilis est talis obligatio; quod Nervae placuit. Sabino autem et Cassio visum est, si a re in personam fiat nomen transscripticium, etiam peregrinos obligari; si vero a persona in personam, non obligari.* Fordítás: Vajon követelések átírásával le lehet-e kötelezni peregrinusokat, ezt méltán kérdezik, mivel valamiképpen *ius civile* szerinti az ilyen kötelelem; Nerva legalábbis így vélekedett. Sabinusnak és Cassiusnak viszont úgy tűnik, hogy ha ügyletről személyre történik az átírás, akkor az kötelezi a peregrinusokat is, ha viszont személyről személyre, akkor nem kötelezi. (Brósz R. fordítása.)

kapcsolatos eltérő álláspontokat ismertet. A proculianusok véleménye szerint²⁷⁵ a peregrinusok esetében követelések átírása nem hozhat létre kötelmet, mert ez az ügylet a római polgároknak a sajátja (*obligatio iuris civilis*²⁷⁶). Ezzel szemben a sabinianusok (Sabinus és Cassius Longinus) elismerik a *nomen transscripticium* kötelelem keletkeztető hatását, ha a kötelelem átírása dologról személyre (*a re in personam*) történik, azonban a személyről személyre (*a persona in personam*) történő átírást ők sem tartják peresíthetőnek. Ebben a szöveggörnyezetben helyezkedik el a *chirographum* és a *syngrapha* tárgyaló szövegrész, amelyben Gaius kimondja, hogy ezek az okiratok *litteral obligatió*t keletkeztetnek (azaz magával az okirat szabályszerű kiállításával keletkezik a kötelelem).

Azonban a gaiusi szöveg szerint a *chirographum* csak abban az esetben válik *causa obligationis*sá, ha a benne foglalt kötelezettséget az adós nem ígérte meg stipulatio formájában a hitelezőnek. Abban az esetben, ha a felek a követelést stipulatioba foglalták, akkor az okirat, amelyet *chirographum* formában kiállítottak, már nem kötelelem keletkeztető, hanem csak bizonyító hatályú. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a *praetor* a stipulatio alapján adott keresetet a felperesnek, így a bizonyítási program is ehhez igazodott (tehát a felperesnek azt kellett bizonyítania, hogy a szóbeli aktus a megfelelő formában végbement).²⁷⁷

A stipulatioval egybekötött *chirographum*ra számos példa található a Sulpicius archívumban, ezért célszerűnek mutatkozik egy ilyen okirat rövid elemzése (TPSulp. 51 tab. III. pag. 5 lin. 3-9.):

C(aius) Novius Eunus scripsi me accepisse mutua ab Eueno // Ti(berii) Caesaris Augusti liberto Primiano apsepte per // Hesychum servum eius et debere ei sestertium // decem millia nummum, quae ei reddam cum // petierit; / et ea HS X m(illia) n(ummum), q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) p(roba) r(ecte) d(ari) stipulatus est // Hesychus Eueni Ti(berii) Caesaris Augusti l(iberti) Primiani // servus spopondi ego C(aius) Novius Eunus.

„(Én,) Gaius Novius Eunus azt írtam, hogy kölcsönként megkaptam a távollévő Euenus Primianustól, a felséges Tiberius császár szabadosától, annak Hesychus (nevű) rabszolgáján keresztül, és tartozom neki 10.000 *sestertiusszal*, amit vissza fogok fizetni, amikor ezt kéri. Ezt a fent írt 10.000 *sestertiust* jó pénzben megfizetni stipuláltatta Hesychus, Euenus Primianus, Tiberius császár felszabadítottjának rabszolgája. Én, Gaius Novius Eunus erre megesküdtem (neki).

²⁷⁵ Nerva ugyanis a *schola Proculiana* soraiba tartozó jogtudós volt.

²⁷⁶ Gaius a *ius civile* kifejezést a *ius Quiritium* szinonimájaként használja vö. Földi / Hamza, Római jog, 28.

²⁷⁷ Vö. Babják, Vulgárlatin viaszostáblák, 114 sk.

Az okirat tényállása alapján Gaius Novius Eunus pénzkölcsönt vett fel Euenus Primianustól. A kölcsönt Euenus Primianus rabszolgája, Hesychus fizette le, aki ezt követően stipuláltatta Gaius Novius Eunusszal a visszafizetést. A szerződés érvényét nem befolyásolta az a tény, hogy egy rabszolga stipuláltatta a visszafizetést, ugyanis mindaz, amit a rabszolga stipulatio vagy bármilyen egyéb más jogügylet útján szerez, azt az urának szerzi (Gai. 2,87): *igitur liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod servi <nostr>i (...) vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur vel ex alia qualibet causa adquirunt, id nobis adquiritur.*²⁷⁸

Az okirat szövege alapján egyértelmű, hogy Euenus Primianusnak több *causa obligationis* alapján áll rendelkezésére kereset a kölcsönösszeg visszakövetelésére. Létrejön egy reálszerződés (*mutuum*) azáltal, hogy Hesychus leszámolja (*adnumerare*) a pénzt Gaius Novius Euenusnak.²⁷⁹ Továbbá a felek között a stipulatio útján keletkezik egy verbálobligatio is (*mutuum cum stipulatione*).²⁸⁰ Ezek alapján Euenus Primianus tetszés szerint dönthet arról, hogy melyik jogalaphoz kíván keresetet indítani.²⁸¹ Praktikusan a felperes azon *causa* alapján fog perelni, amelynek a bizonyítási programja rá nézve előnyösebb, ugyanis ha a *mutuum* alapján indítja meg az eljárást, akkor a perben azt kell bizonyítania, hogy a nevezett összeget ténylegesen lefizette az alperesnek, ha azonban stipulatio alapján érvényesíti az igényét, akkor a szóbeli aktus szabályszerű megtörténtét kell igazolnia.²⁸²

A TPSulp. 51 okiratban pontosan megtalálható a gaiusi Institutiókban (Gai. 3,134) olvasható *chirographum* formula:

²⁷⁸ Gai. 2,87: „Mindaz, amit azon gyermekeink, akiket *potestasunk* alatt tartunk, valamint az is, amit rabszolgáink (...) vagy *traditio* folytán szereznek, vagy amit stipuláltatnak, vagy amit bármiféle jogcímen szereznek, azt nekünk szerzik” (Brósz R. fordítása). A rabszolga ügyletképességéhez lásd még Kaser, RPR I, 286.

²⁷⁹ Jakab, Chirographum, 286.: „Der Text bestätigt zunächst die *numeratio*, die Zuzählung in baren Münzen, in die Hände des Schuldners. Der terminus technicus Darlehen (*mutuum*) ist im römischen Recht eng aufzufassen: es bezeichnet nur die unmittelbare Zuzählung von vertretbaren Sachen, wodurch der Schuldner verpflichtet wird, die gleiche Menge in gleicher Art und Güte zurückzuzahlen”.

²⁸⁰ Gröschler, *Mutuum cum stipulatione*, 268 sk. és 286. a *mutuum cum stipulatione* eredeti célját abban látja, hogy ezzel a formulával tudta a hitelező a kamat tőkésítése esetén a perlési alapot a maga számára biztosítani. (A kamat tőkésítésének (Zinskapitalisierung) az a lényege, hogy a felek egy magasabb összeget foglalnak bele az okiratba, mint amit a hitelező ténylegesen leszámolt. Az okiratban szereplő összeg és a leszámolt összeg különbsége adja a kamatot.) Gröschler azonban kiemeli (269.), hogy nem minden *mutuum cum stipulatione* rejt magában szükségképpen kamattőkésítést, azonban ez a formula annyira elterjedt a szerződési gyakorlatban, hogy automatikusan alkalmazták.

²⁸¹ Jakab, Vertragspraxis und Bankgeschäfte, 273.

²⁸² Jakab, Chirographum, 286.

Praeterea litterarum obligatio fieri videtur C(aius) Novius Eunus scripsi (...) debere ei chirografis et syngrafis, id est, si quis debere sestertium decem millia nummum quae ei se aut daturum se scribat (...) reddam (...)

Azonban a gaiusi szöveg értelmében a TPSulp. 51-es okiratban foglalt jogügylet esetén nem keletkezne litterálobligatio, ugyanis a felek a követelést egy stipulációba foglalták (*stipulatus est Hesychus ... spopondi ego*) és ekkor – az Institutiók szövege szerint – csak a stipulatio eredményezne kötelemet a felek között (Gai. 3,134): *Praeterea litterarum obligatio fieri videtur chirografis et syngrafi (...), si eo nomine stipulatio non fiat.*²⁸³ Azonban kétséges, hogy ez a szabály érvényesült-e a Kr. u. I. század első felében, amikor a Sulpicius archívum okiratai keletkeztek. Ugyanis ezen okiratok között a testatiók mellett, amelyek funkciója tisztán csak bizonyítási jellegű volt, – mint már említettem – feltűnően sok *chirographum* is található, amely felveti azt a kérdést, hogy ha a *chirographum*okat pusztán bizonyítási céllal állították ki, akkor miért alkalmazták ezt az okirati formát az ugyanerre a célra szolgáló testatióval párhuzamosan? E meggondolás alapján plauzibilisnek tartom azt a vélekedést, amely szerint a korai principatus korában a *chirographum* a stipulatio mellett is önálló *causa obligationis* lehetett.²⁸⁴

A szakirodalomban a többségi álláspont szerint a *chirographum* kizárólag csak a peregrinusok egymás közötti ügyleteiben keletkeztetett kötelmi viszonyt, azonban római polgár és peregrinus, vagy pedig a polgárok egymás közötti viszonylatában csak bizonyítási eszközként volt értékelendő.²⁸⁵ H. Wagner a következőképpen interpretálja a gaiusi szövegben található a *proprium peregrinorum* kifejezést: „eine selbständige urkundsmäßige Verpflichtung (durch *chirographa* und *syngrapha*) römischen Bürgern nach klassischem Recht nicht gestattet, sie ist ausschließlich *proprium peregrinorum*, also ausländisches *ius proprium*, kein *ius gentium*”.²⁸⁶ Azonban F. Pringsheim²⁸⁷ és Jakab É.²⁸⁸ eltávolodnak ettől a szigorúan elhatárolt kategóriákat tartalmazó állásponttól és a forrásszöveget úgy értelmezik, hogy Gaius bizonyos, peregrinusok körében elterjedt írásbeli aktusoknak ugyanúgy kötelelem keletkeztető hatást tulajdonít, mint a római litteralszerződésnek (a *nomen transcriptum*nak).

²⁸³ Lásd ehhez bővebben: Nelson / Manthe, Gai Institutiones III 88-181, 218 sk.

²⁸⁴ Vö. Jakab, Chirographum, 286.

²⁸⁵ Wagner, Rechtslehre des Gaius, 89.; Nelson / Manthe, Gai Institutiones III 88-181, 220.; Kaser / Knütel, RP, 222.

²⁸⁶ Wagner, Rechtslehre des Gaius, 89. Ugyanebben az értelemben Kaser, Ius gentium, 116 sk.

²⁸⁷ Pringsheim, Stipulations-Klausel, 205.

²⁸⁸ Jakab, Chirographum, 277.

Tehát az *obligatio proprium peregrinorum*²⁸⁹ kifejezésnek az a jelentéstartam tulajdonítható, hogy a *chirographum* kötelelem keletkeztető hatása a peregrinusok jogában alakult ki, de amelynek konstitutív hatályát a római szerződési jogban is elismerik.²⁹⁰

3. Zálogokiratok a Sulpicius bankház archívumában

A Sulpicius archívum ránk maradt leletanyagában négy *chirographum* formában kiállított okirat tartalmaz zálogmegállapodást (TPSulp. 51; 52; 55; 79). Az archívumban több olyan okirat is található, amelyek ezekkel a *chirographum*okkal szoros tartalmi összefüggésben állnak, ez pedig elengedhetlenné teszi a zálogkikötéseket tartalmazó okiratokon túl a velük kapcsolatban lévő okiratok részletes elemzését is.

A dolgozat e részében, az okiratokban foglalt gazdasági és jogi folyamatok minél mélyebb ismertetése érdekében arra törekszem, hogy a dokumentumok tényállás-exegéziséen túl, a szükséges mértékig, a kapcsolódó gazdaság- és társadalomtörténeti háttérrel is bemutassam.²⁹¹

3.1. *Tabulae ceratae*

Mielőtt az okiratok részletes vizsgálatára rátérnénk, érdemes a viaszostáblák formai sajátosságait röviden ismertetni. Ezek a viaszostáblák (*tabulae ceratae*) kb. tenyérynyi nagyságú,²⁹² téglalap alakú fatáblákból állnak, amelyeknek egyik vagy akár mindkét oldala finoman ki van vájva úgy, hogy a táblának megmaradjon egy kicsi szegélye. Ezt az elmélyített részt vonták be fekete színű viasszal vagy (mint a Murécineben talált táblák esetén is) sellakkal,²⁹³ ami által egy írásra alkalmas felület keletkezett. (Az okirat első és hátsó borító része nem volt viasszal preparálva.) Az okiratok szövegét egy íróvesszővel (*stilus*) karcolták bele ebbe a viaszrétegbe.

²⁸⁹ Pringsheim, Stipulations-Klausel, 205. így fogalmaz: „Dieses Recht der Peregrinen wird von den Römern als *ius gentium* im Sinne eines Fremdenrechtes angesehen”.

²⁹⁰ Jakab, Chirographum, 276. így fogalmaz: „Gaius zeigt damit die Durchlässigkeit der Grenzen zwischen römischer und hellenistischer Alltagspraxis. Er gliedert die konstitutive Wirkung der hellenistischen Urkunden in das römische Vertragssystem als 'Litteralobligation' (Verpflichtung aus Schriftakt) ein”.

²⁹¹ A zálogot érintő interpretációtól ebben az alfejezetben tartózkodom, ui. a *pignusszal* kapcsolatos jogi kérdéseket a következő alfejezetben részletesen elemzem.

²⁹² Camodeca, Tabulae Pompeianae, 38. szerint ezek a táblák átlagosan 11-12 cm magasak, 13-15 cm szélesek és 0,5-0,9 mm vastagok voltak.

²⁹³ Gröschler, Die tabellae-Urkunden, 19. 8. lj. szerint a „Schellack” egy lakktetű nevű bogár váladékából nyert viasszerű anyag, amely felmelegített állapotban könnyen formázhatóvá válik.

Azon viaszostáblákat, amelyek két táblából állnak *diptychon*nak, azokat pedig, amelyek háromból, *triptychon*nak nevezzük. Néha előfordul, hogy háromnál több tábla alkotja az okiratot, ezek az ún. *polyptychonok*.²⁹⁴

Valamennyi most elemzésre kerülő viaszostábla úgynevezett kettős okirat („Doppelurkunde”), amely azt jelenti, hogy a szerződés szövege kétszer van bennük okiratozva. A *scriptura interior*ban olvasható a szerződés hiteles szövege. E szövegrészt tartalmazó táblákat (keresztben és hosszában) átkötötték egy zsinórral, és ezen a zsinóron helyezték el a tanúk a pecsétet.²⁹⁵ A pecsétek védték az okiratot az utólagos hamisítástól és ezeket jogvita esetén kizárólag csak az igazságszolgáltató magistratus előtt lehetett feltörni. A *scriptura exterior* a *scriptura interior*ban foglalt szöveg megismétlését tartalmazta. Az okirat e részét nem zárták le, mint ahogy ezt a *scriptura interior* esetén tették, hanem továbbra is szabadon hozzáférhetőnek hagyták.²⁹⁶

A SC *Neronianum* hatályba lépését követően (Kr. u. 61) az okiratok lezárásának módja megváltozott. Ezen *senatus consultum* a hamisítások megelőzése céljából elrendelte, hogy a táblák szegélyeit át kellett lyukasztani és az okirat lezárására használt zsinórt ezeken a lyukakon kellett átfuttatni mielőtt a táblákat lepecsételték volna.²⁹⁷

3.2. Az okiratok tényállás-exegézise

Az okiratokban foglalt tényállások a következő csoportosításban kerülnek bemutatásra: α) TPSulp. 51 (*mutuum cum stipulatione et pignori datione*) + TPSulp. 52 (*mutuum cum stipulatione et pignoris datione*) + TPSulp. 45 (*locatio horrei*); β) TPSulp. 53 (*mutuum cum stipulatione*) + TPSulp. 79 (*conventio pignoris datione*) + TPSulp. 46 (*locatio horrei*); γ) TPSulp. 55 (*sc. int.: mutuum cum stipulatione; sc. ext.: conventio pignoris datione*).

3.2.1. TPSulp. 51 + 52 + 45

A vizsgált okiratok ún. *triptychonok* (három fatáblából álló okiratok). A tárgyalt okiratok érdekessége az, hogy a *scriptura interior* szövegét az okirat kiállítója saját kezűleg írta, míg a *scriptura exterior*ban foglalt textust egy harmadik személy jegyezte le. Ebből arra lehet

²⁹⁴ Gröschler, Die *tabellae*-Urkunden, 18.

²⁹⁵ A *scriptura interior* utolsó táblája hátulsó fedelének a közepétől hosszanti irányban található egy mélyedés (ez az ún. *sulcus*). Ebben a mélyedésben fut a zsinór és ide helyezték el a tanúk (valamint a kiállító) a pecsétet.

²⁹⁶ A viaszostáblák alaki és tartalmi kellékeiről részletes áttekintést ad Pólay, Viaszostáblák, 40 skk.

²⁹⁷ Seut. Nero 17; PS 5,25,6; Pólay, Viaszostáblák, 40 sk.; Gröschler, Die *tabellae*-Urkunden, 19.; Babják, Vulgárlatin viaszostáblák, 110.

következtetni, hogy csak a *scriptura interiort* kellett a kiállítónak saját kezűleg írnia, míg a *scriptura exterior* feltehetőleg az okiratok szerkesztésében jártas banki alkalmazott készítette elő.²⁹⁸ További különlegesség, hogy a *scriptura interiorban* foglalt szövegek - szemben a *scriptura exteriorba* felvett textusok hibátlan latinságával - számos helyesírási hibát és esetlegesen tájszólásra utaló elírást tartalmaznak.²⁹⁹ Ez a jelenség arra utal, hogy az okirat kiállítója a szöveget egy szerződési minta alapján, valószínűleg a banki ügyintéző diktálása nyomán, hallás után jegyezte le.³⁰⁰

3.2.1.1. TPSulp. 51

A TPSulp. 51 mindhárom táblája szokatlanul jó állapotban maradt ránk, ezért mind a *scriptura interiorban*, mind pedig a *scriptura exteriorban* okiratozott szövegrész jól olvasható. Mint azt fentebb írtam, a *scriptura interiort* a szerződő partner saját kezűleg jegyezte le erős vulgárlatinsággal, a *scriptura exteriorban* pedig egy harmadik személy (feltehetőleg egy banki alkalmazott) a *scriptura interiorban* okiratozott szöveget ismételte meg majdnem hibátlan szövegezéssel.

TPSulp. 51 (= TPN 43) tab. III, pag. 5 (*scriptura exterior*)³⁰¹

1. *Cn(aeo) Acerronio Proculo C(aio) Petronio Pontio Nigrino cos(n)s(ulibus),*
2. *quartum kalendas Iulias*
3. *C(aius) Novius Eunus scripsi me accepisse mutua ab Eueno*
4. *Ti(berii) Caesaris Augusti liberto Primiano apsente per*
5. *Hesychum servum eius et debere ei sestertium*
6. *decem millia nummum, quae ei reddam cum*
7. *petierit; / et ea HS X m(illia) n(ummum), q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) p(roba)*
r(ecte) d(ari) stipulatus est
8. *Hesychus Eueni Ti(berii) Caesaris Augusti l(iberti) Primiani*
9. *servus spopondi ego C(aius) Novius Eunus; / proque*
10. *iis sestertiis decem m[illi]bus nummum dedi*
11. *ei pignoris arrabonisve nomine tritici Alexandrini*
12. *modium septem millia [plu]s minus et ciceris farris monocopi*

²⁹⁸ Wolf / Crook, Urkunden, 13.; Jakab, Chirographum, 289.

²⁹⁹ A *scriptura interior* szövegét filológiai részletesen elemzi Adams, Latinity of C. Novius Eunus, 227 skk.

³⁰⁰ Jakab, Chirographum, 289.

³⁰¹ A *scriptura interiorban* okiratozott szövegrészt lásd Camodeca, Tabulae Pompeianae, 121-122.

13. *lentis in saccis duc[en]tis [mod]ium quattuor millia p(lus) m(inus)*

14. *quae omnia reposita habeo penes me in horreis*

15. *Bassianis publicis Pu[teo]lanorum quae ab omni vi*

16. *periculo meo esse fat[e]or Act(um) Puteolis*

Gnaeus Acerronius Proculus és Gaius Petronius Pontius Nigrus konzulok évében, július *kalendae*-ja előtti negyedik nap. (Én,) Gaius Novius Eunus azt írtam, hogy kölcsönt vettem fel a távollévő Euenus Primianustól, a felséges Tiberius császár szabadosától, annak Hesychus (nevű) rabszolgáján keresztül, és tartozom neki 10.000 *sestertius*szal, amit vissza fogok fizetni, amikor ezt kéri. Ezt a fent írt 10.000 *sestertius*t jó pénzben megfizetni stipuláltatta Hesychus, Euenus Primianus, Tiberius császár felszabadítottjának rabszolgája. Én, Gaius Novius Eunus erre megesküdtem (neki). És ezért a 10.000 *sestertius*ért zálog vagy arrabo címén adtam neki 7000 modius alexandriai búzát és borsóból, tönkölyből, monocopusból, lencséből 200 zsákban 4000 modius, többet vagy kevesebbet. Ezeket (a terményeket) mind a birtokomban tartom a Puteoli lakóinak Bassianus közraktáraiban elhelyezve. Elismerem, hogy ezen (dolgok) elpusztulásának minden veszélyét én viselem. Készült Puteoliban.

Az okiratban foglalt jogügyletek Hesychus rabszolga közvetítésével Gaius Novius Eunus³⁰² és Euenus Primianus között jöttek létre. Az okirat tényállása a következő: Gaius Novius Eunus Kr. u. 37. június 18-án³⁰³ 10.000 *sestertius* kölcsönt vett fel (*mutuum accipere*) Euenus Primianustól. A pénzt azonban nem Euenus Primianus, hanem távollétében (*apsente*) annak Hesychus nevű rabszolgája számolta le Gaius Novius Eunusnak. Hesychus a leszámolt összeg (*numerata pecunia*) visszafizetését Gaius Novius Eunusszal stipulatio formájában megígértette. A felek nem határozták meg pontosan a kölcsön lejáratát, hanem úgy állapodtak meg, hogy Gaius Novius Eunusnak akkor kell megfizetnie a kölcsönt, amikor

³⁰² Gaius Novius Eunus egy *libertinus*, mint ahogy ezt a neve elárulja (ui. a felszabadított rabszolgák már a köztársaság korában megkapták volt uruk *nomen gentilijét*, majd Augustus korától kezdve a *praenomenjüket* is; I. J. Heinrichs, s.v. Freigelassene, in: DNP 4. (1998), 647.). A TPSulp. 45 okirat negyedik oldalán a pecsétek helyén Gaius Novius Eunus neve a következőképpen szerepel (*lin. 4.*): *C(aii) Novii Cypaeri l(ibertini) Euni*, tehát innen azt is megtudhatjuk, hogy G. Novius Eunus egy G. Novius Cypaerus nevű személynek volt korábban a rabszolgája. (Cypaerus neve összesen két okiratban merül fel, a TPSulp. 45-ben, mint szerződő fél, a TPSulp. 42-ben pedig mint tanú). Gaius Novius Eunus foglalkozására nézve feltehetően gabonakereskedő lehetett (*mercator frumentarius*); vö. Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 140.

³⁰³ Az ügylet létrejöttének pontos dátumát illetően az okirat nem egyértelmű, ui. a *scriptura exteriorban quartum kalendas Iulias* szerepel, tehát e szerint július *kalendae*ját (azaz első napját) megelőző negyedik napon (június 28-án) állították ki az okiratot. Azonban Gaius Novius Eunus a saját kézírásával a *scriptura interiorban* jól olvasható módon (l. a tábla fényképét és lenyomatát Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 548.) *XIV k(alendas) Iulias* (tehát június 18-át) jelölte meg dátumként. Figyelemmel arra, hogy egy esetleges bírósági eljárás során a *scriptura interior* szövegét kell hitelesként elfogadni, továbbá, hogy a viaszostábla szegélyein (*marginēs*) is a *XIV k Iul* keltezés szerepel, a június 18-ai keletkezési dátumot tartom a valós időpontnak. Ugyanerre a végkövetkeztetésre jut Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 315.; Krämer, Pfandrecht, 315.

Euenus Primianus azt tőle kéri (*cum petierit*).³⁰⁴ Feltehetően e szerződési kikötés mögött a korabeli kamatmaximalizáló rendelkezések kikerülése húzódott meg. Feltűnő ugyanis, hogy a Sulpicius-archívumban található kölcsönszerződések nem tartalmazznak kamatkikötést.³⁰⁵ Egy Kr. e. 51-ben hozott *senatusconsultum* értelmében³⁰⁶ a legmagasabb kiköthető kamat nem haladhatta meg az alapszolgáltatás mértékének 1 %-át,³⁰⁷ azaz az évi 12 %-ot, ezen kamatmaximumon felül megállapított kamat pedig érvénytelen volt.³⁰⁸ Minden valószínűség szerint ebben az esetben a szerződő felek – a kamatmaximalizáló rendelkezés megkerülése céljából – formátlanul állapodhattak meg a fizetendő kamatláb nagyságáról, amely meghaladhatta a törvény által megengedett legmagasabb kamatkikötés mértékét.³⁰⁹ Azonban a kölcsönszerződésben nem kötötték ki a visszafizetés határidejét. Azok a kötelmek viszont, amelyek nem tartalmazznak időtüzést, azonnal esedékesek.³¹⁰ E lejárat határidő nélkül létrehozott kölcsönszerződéseknek tehát az lehetett a gyakorlati célja, hogy amíg az adós rendszeresen fizeti a kamatokat, addig a hitelező nem követelte vissza tőle a tőkét, azonban ha a kamat megfizetésével elmaradt az adós, akkor a hitelező azonnal perelhetett az egész tartozás erejéig.³¹¹

Gaius Novius Euenus pedig a követelés dologi biztosítékeként elzálogosított 7000 modius³¹² alexandriai búzát és 200 zsák hüvelyes terményt, amelyekről kijelenti, hogy a birtokában vannak (*penes me*)³¹³ és amelyeket elhelyezett Puteoli város Bassianus nevű közraktárában. Az okiratot egy veszélyviselési klauzula zárja, amelyben Gaius Novius Euenus magára vállalja a zálogtárgyak károsodásának (vagy pusztulásának) minden veszélyét.

Az okirat tehát a következőképpen épül fel: 1-2. sor a keltezés, 3-5. sor a felek megnevezése, az adós nyilatkozata arról, hogy kölcsönt vett fel (*accepisse mutua*), 5-6. sor a tartozáselismerési záradék (*debere ei*),³¹⁴ 6-7. sor a kölcsön lejáratának meghatározása (*cum petierit*-klauzula), 7-9. sor stipulációs klauzula a kölcsön visszafizetésére. Az okirat 10. sorától

³⁰⁴ A visszafizetés esedékességére vonatkozóan hasonló szerződési kikötéseket találunk a több mint száz évvel később kiállított, ún. dáciai viaszostáblák két kölcsönszerződésében is (FIRA III 122, 123). Ezen okiratokban a következő formulát alkalmazták a kölcsön lejáratának idejének meghatározására: *qua die petierit* (tehát, amely napon kérni fogja). A dáciai viaszostáblák kölcsönszerződéseire lásd részletesen: Pólay, Viaszostáblák, 155 sk.

³⁰⁵ Habár ez megfelel a kölcsönszerződés (*mutuum*) reálszerződési karakterének, Vö. Verhagen, Verfallpfand, 6.

³⁰⁶ Bessenyő, Római magánjog, 409.

³⁰⁷ Kaser, RPR I, 497.

³⁰⁸ Benedek, Római magánjog, 153.

³⁰⁹ Vö. Gröschler, Mutuum cum stipulatione, 262 skk.

³¹⁰ D. 50,17,14.

³¹¹ Gröschler, Die *tabellae*-Urkunden, 152 skk.

³¹² Flach, Agrargeschichte, 327. alapján a *modius* űrmértéke 8,73 liternek feleltethető meg.

³¹³ A *penes me* kifejezés egyértelműen a dolog fölötti tényleges hatalomra (a birtokra) utal, vö. D. 13,6,5,2: *penes quem deponitur*; D. 41,1,37 pr.: *possessio penes eum*; D. 42,1,15,11: *pecunia penes argentarios* stb.

³¹⁴ Vö. Gai. 3,134.

kezdődik a zálogra vonatkozó szövegrész: 10-11. sor a zálogkikötés, 11-13. sor a zálogtárgyak megnevezése, 14-15. sor a zálogtárgyak raktározásának a helye kiegészítve az ún. birtok klauzulával (*penes me*), 15-16. sor a veszélyviselési záradék.

3.2.1.2. TPSulp. 52

A TPSulp. 52-nek csak az első két táblája maradt ránk, tehát az okiratnak az a része, amely a *scriptura interiort* (tab. I. pag. 2 – tab. II. pag. 3), illetőleg a kiállító és a tanúk pecsétjeit tartalmazza (tab. II. pag. 4).³¹⁵

TPSulp. 52 (= TPN 44) tab. I. pag. 2.

1. *C(aio) Cessasare Germanico Aug(usto)*
2. *Ti(berio) Claudio Germanico co(n)sulibus*
3. *VI nonas Iulias. C(aius) Novius Eunus*
4. *scripssi me accepisse muta ab*
5. *Hessco Eunni Ti(berii) Cessarar Augusti*
6. *l(ibertii) Primiani ser(vo) ~~muta~~ et*
7. *debere ei sestertia tra milia*
8. *nummu pret(er) alia HS X n(ummum)*
9. *que alio chirographo meo*
10. *eidem debo et ea sestertia*
11. *tra milia num(mum) {nummu}*
12. *q(uae) s(upra) s(crupta) s(unt) p(roba) {r(ecte)} recete dari*

tab. II. pag. 3.

1. *stipulatus ets Hessucus Euni*
2. *Ti(berii) Cessarar Augusti l(ibertii) Primiani*
3. *ser(vus) spepodii ego C(aius) Novius Eunus*
4. *in qua ominis suma dedi ei*
5. *pignoris tridigi alexandrini modi*
6. *um septe mila, quot est possit[um]*
7. *in horeis Bassianis puplicis Putola(norum)*

³¹⁵ A szöveget az okirat kiállítója számos hibával saját kezűleg, ún. vulgárlatinsággal jegyezte le. A dolgozatomban nem az emendált, hanem (a rövidítések feloldása mellett) az eredeti szöveget ismertetem. A szöveghez l. Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 140. kritikai apparátusát.

8. *medis horeo duode[cimo] et sacos ducen[t]*
9. *os lentis c[ice]ris .issi monocopi*
10. *et faris in quibus sunt modium*
11. *quator milia qui sunt possiti in*
12. *isdem horeis que omnia ab omini*
13. *vi periculo meo est fetor*
14. *Actum Puteolis*

Gaius Caesar Germanicus Augustus és Tiberius Claudius Germanicus konzulok évében, július *nonae*ja előtti hatodik nap. (Én), Gaius Novius Eunos azt írtam, hogy kölcsönt vettem fel Hesychustól, a fenséges Tiberius császár felszabadítottjának, Euenus Primianusnak a rabszolgájától, és tartozom neki 3.000 sestertiussal azon a másik 10.000 sestertiuson, amivel egy másik chirographumom alapján tartozom neki. És ezt a 3.000 sestertiust, amit fent írtam jó pénzben megfizetni stipuláltatta Hesychus, a fenséges Tiberius császár szabadosának, Euenus Primianus rabszolgája. Én, Gaius Novius Eunos erre megesküdtem (neki). Ezért a teljes összegért zálogba adtam neki 7000 modius alexandriai búzát, amelyet Puteoli lakóinak Bassianus közraktáraiban, a középső 12. raktár(épület)ben helyeztem el és 200 zsák lencsét, borsót,, monocopust és tönkölyt, amelyekben 4000 *modius* (mennyiség) van, amelyek ugyanebben a raktárakban vannak elhelyezve. Elismerem, hogy ezen (dolgok) elpusztulásának minden veszélyét én viselem. Készült Puteoliban.

Az okirat tartalma alapján Gaius Novius Eunos a TPSulp. 51 kiállítását követő 14. napon (Kr. u. 37. július 2-án) újabb 3000 *sestertius* pénzkölcsönt vett át Hesychustól, amelynek a visszafizetését stipulatio formájában is megígérte. Az okirat egyértelműen említést tesz a korábban felvett 10.000 *sestertius*ról is (*pr[a]jeter alia HS X nummun*).³¹⁶

Az okirat második részében Gaius Novius Eunos és Hesychus megállapodtak abban, hogy a korábban megkötött zálogszerződés hatályát e követelésre is kiterjesztik (tehát az elzálogosított termények már összesen 13.000 sestertius követelést biztosítanak). Az elzálogosított termények értéke azonban még így is jelentősen túlbiztosította a követelést. Ugyanis ha abból a számadatból indulunk ki, hogy Nero Róma égése után 3 *sestertius*ban maximálta 1 *modius* gabona árát,³¹⁷ ami megfelelt a köztársasági kor végi átlagárnak,³¹⁸ akkor

³¹⁶ Camodeca, Porto annonario, 104 sk. figyelemre méltó hipotézise szerint Gaius Novius Eunos gabonakereskedő (*mercator frumentarii*) spekulált a gabonatermények árával, ugyanis június és július hónapokban, amikor a kölcsönt felvette, mindig nagyon nagy mennyiségű gabonaszállítmányok érkeztek Puteoliba. Ennek az volt a gazdasági következménye, hogy a gabona túlkínálat miatt a gabonaárak nagyon alacsonyak voltak, vö. Duncan-Jones, Economy, 146. Ezért Gaius Novius Eunos a saját gabonáját nem értékesítette ebben a számára kedvezőtlen gazdasági környezetben, hanem inkább kölcsön ellenében elzálogosította, hogy a felvett kölcsönből még több olcsó gabonát vásárolhasson. Ezt követően már csak arra várt, hogy a gabona ára ismét emelkedjen, hogy haszonnal adhasson túl az egész árukészletén.

³¹⁷ Tac. ann. 15,39,2.

arra a megállapításra jutunk, hogy csak az elzálogosított alexandriai búza értéke legalább 21000 *sestertius*nak felelt meg, amely majdnem kétszerese az alapkövetelés összegének.

Végül ezt *chirographumot* is, hasonlóan a TPSulp. 51-hez egy veszélyviselési klauzula zárja.

Camodeca kiemeli, hogy az okirat formulázása alapján Hesychus nem a *dominusa*, hanem a saját nevében (*nomine proprio*) járt el.³¹⁹ Véleményem szerint feltehető, hogy Euenus Primianus egy általános felhatalmazást adott Hesychusnak az ügyek vitelére, aki ez alapján fizette le az újabb 3000 *sestertiust* és terjesztette ki a zálogszerződés hatályát.³²⁰ Egy feltűnően hasonló tényállást találunk a Digestában is (D. 14,5,8 Paul. 1 *decretorum*):

Titianus Primus praeposuerat servum mutuis pecuniis dandis et pignoribus accipiendis: is servus etiam negotiatoribus hordei solebat pro emptore suscipere debitum et solvere. Cum fugisset servus et is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conveniret dominum nomine institoris, negabat eo nomine se conveniri posse, quia non in eam rem praepositus fuisset.

Titianus Primus egy rabszolgát felhatalmazott (*praepono*) arra, hogy kölcsönöket nyújtson és zálogtárgyakat fogadjon el. Ez a rabszolga (ezenkívül) árpakereskedőkkel szemben szokott a vevőért tartozást átvállalni és teljesíteni. Miután ez a rabszolga megszökött és az (a kereskedő), akivel szemben (a rabszolga) utalványozott volt arra, hogy az árpa árát megfizesse, megtámadta a *dominust* az *actio institoria* alapján, ő (ti. a *dominus*) tagadta, hogy őt ezen a címen be lehet perelni, azért mert nem ebben az ügybe (való eljárásban) volt a rabszolga felhatalmazva.

A jogesetben foglalt jogi probléma elemzésétől eltekintünk, mert nem releváns a témánk szempontjából. Azonban a fragmentum alaptényállása nagyon emlékeztet a TPSulp. 51-52 okiratokhoz. A jogesetből a tartozásátvállalás jogi problematikáját figyelmen kívül hagyva az alábbi releváns megállapítások vonhatók le: Titianus Primus arra rendelt (*praeposuerat*) egy rabszolgát, hogy pénzkölcsönöket nyújtson és zálogokat fogadjon el (*pecuniis dandis et pignoribus accipiendis*). A tényállás alapján a *dominus* üzletszerűen foglalkozhatott pénzkölcsönök folyósításával (tehát *faeneratori* tevékenységet folytatott) és ezen üzlet élére

³¹⁸ Cic. Verr. 2,2,174. Vö. De Martino, Wirtschaftsgeschichte, 384.; Duncan-Jones, Economy, 145 sk. azt írja, hogy Pompejiben található két falfelirat, amelyek a gabona árát jelenítik meg. Az egyik a gabona *modiusonkénti* ára 3, míg a másikon 7,5 *sestertius*.

³¹⁹ Camodeca, Tabulae Pompeianae, 140.

³²⁰ Hasonlóan értelmezi Wolf / Crook, Rechtsurkunden, 19.

nevezte ki (*praepono*) a rabszolgáját.³²¹ A *praepono* ige jogi tartalmával kapcsolatban a gaiusi Institúciók adnak eligazítást (Gai. 4,71):

Institoria vero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium servumve aut quemlibet extraneum, sive servum sive liberum, praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui propositus est, contractum fuerit.

Formula institoriának akkor van helye, amikor valaki egy üzemet, vagy valamilyen más üzletnek az élére fiát vagy rabszolgáját vagy bármilyen más kívülállót, akár rabszolgát, akár szabadot állít, és mindarra, amire nézve azzal annak javára, aki őt oda állította, szerződtek.³²²

Tehát a *praepositio terminus technicus* jelentése egyfajta üzletvezetői kinevezés,³²³ amelynek az a joghatása, hogy a *praepositus* által, a *praepositio*ban meghatározott ügyletek körében kötött szerződésekből eredő követeléseket az *actio institoria* nevű keresettel lehet peresíteni az üzlet tulajdonosával (az *institor* praepónálóval) szemben (*dominus negotii*).³²⁴

Valószínűnek tartom, hogy a TPSulp. 51-52 háttérében is ez a jogi konstrukció húzódik meg. Tehát Euenus Primianus, mint *dominus negotii*, egy üzletszerűen hitelezéssel foglalkozó személy lehetett, aki ezen üzlete élére praepónálta Hesychus nevű rabszolgáját. A *praepositio* tartalma valószínűleg az volt, hogy Hesychus pénzkölcsönt nyújthat, zálogot fogadhat el (vö. D. 14,5,8: *praeposuerat mutuis pecuniis dandis et pignoribus accipiendis*) és bérleti szerződéseket köthet (pl. TPSulp. 45). Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy Hesychus több alkalommal is teljesített fizetést Gaius Novius Eunusnak. Sőt, ha megfontoljuk, akkor Gaius Novius Eunus számára is fontos volt, hogy adott esetben fel tudjon lépni a *dominus* ellen. Például, ha Hesychus a kölcsön visszafizetését követően nem adta volna vissza hiánytalanul az elzálogosított terményeket (a TPSulp. 52 alapján ugyanis egy kézizálogszerződés jött létre), akkor Gaius Novius Eunus a *praepositio* alapján az *actio (pigneraticia directa) institoria* elnevezésű keresettel érvényesíthette volna a teljes kárát a *dominusszal* szemben.

³²¹ Földi, Járulékos keresetek, 35. a következő definíciót fogalmazza meg: „Az *institor* eredetileg a kiskereskedelmi elárusítással foglalkozó üzletek, tabernák élére állított boltvezetők voltak, később azonban a fogadók üzletvezetőit és más üzleti vállalkozások élére állított személyeket is *institor*nak tekintettek”.

³²² Brósz R. fordítása.

³²³ Földi, Kereskedelmi jogintézmények, 121.

³²⁴ A *praepositio*hoz lásd részletesen Wacke, Die adjektivischen Klagen, 322 skk.; Hamza, Ügyleti képviselő, 119 skk.; Földi, Kereskedelmi jogintézmények, 121 skk.

Továbbá az is megállapítható, hogy jogi tartalmát tekintve nem helytálló a *chirographum* azon kitétele, amelyben Gaius Novius Eunos kijelenti, hogy tartozik Hesychusnak (tab. II, pag. 2, lin. 7.), ugyanis a rabszolga minden releváns jogi cselekménye által – mint fentebb részletesen bemutattam – a *dominus* válik jogosítottá.³²⁵ E jogi tartalmát tekintve nyilvánvalóan téves kikötés magyarázata abban keresendő, hogy a mintaformulát,³²⁶ amelynek alapján a felek a szerződést kiállították, szabad ember vonatkozásában szövegezték meg és Gaius Novius Eunos kritika nélkül követhette e szerződési minta textusát.³²⁷ Tehát az okirat releváns jogi tartalmát tekintve a jogügyletek ebben az esetben is Gaius Novius Eunos és Euenus Primianus között jöttek létre.

A TPSulp. 52 a következőképpen épül fel: az első tábla második oldalának 1-3. sora a keltezés, 3-6. sor a felek megnevezése, valamint az adós nyilatkozata, hogy kölcsönt vett fel, 7-11. sor a tartozáselismerési záradék a korábban felvett 10.000 sestertius kölcsönre való utalással. Az első tábla 10. sorától a második tábla 3. soráig a stipulációs klauzula olvasható, 4-5. sor a zálogkikötés, 5-12. sor a zálogtárgyak megnevezése kiegészítve a raktározási hely megjelölésével, 12-13. sor a veszélyviselési záradék.

3.2.1.3. TPSulp. 45

A TPSulp. 45 viaszostáblái meglehetősen jó állapotban maradtak fenn. Ez az okirat is egy *triptychon* formájában kiállított *chirographum*, amelyet Camodeca a szövegkiadásában a *Locatio horrei cum pignoris datione*³²⁸ cím alá sorolt be.³²⁹

TPSulp. 45 (= TPN 86) tab. III. pag. 5. (*scriptura exterior*)

1. *C(aio) Caes[a]re Germanico Augusto*
2. *Ti(berio) Claudio Nerone Germanico co(n)s(ulibus)*
3. *sextum nonas Iulias. Diognetus C(aii) Novi*
4. *Cypaeri servus scripsi iussu Cyperi domini*

³²⁵ Gai. 2,87.

³²⁶ Az okiratokat sokszor előre elkészített formulák alapján szövegezték meg (lásd ehhez Jakab, *Chirographum*, 289.).

³²⁷ Wolf / Crook, *Rechtsurkunden*, 19.

³²⁸ Wolf, *Urkundenfund*, 113. megjegyzi - véleményem szerint helyesen -, hogy ebben az esetben a *locatio conductio horrei cum pignoris datione* megjelölés nem szerencsés, mert nem arról van szó, hogy a felek bérleti szerződést kötnek és a bérlő a bérleti díj biztosítása fejében zálogot ad (mert ekkor helyes lenne a fenti besorolás), hanem csak arról, hogy a bérlő bérbe vesz egy olyan raktárápületet, amelyben elzálogosított termények vannak beraktározva.

³²⁹ Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 121.

5. *mei coram ipso me locasse Hesychos*
6. *Ti(berii) Iuli Augusti (l)iberti E[ue]ni ser(vo) horreum*
7. *duodecimum in horreis Bassianis publicis*
8. *[P]uteolanorum mediis, in quo repositum*
9. *est triticum Alexandrinum, quod pignori*
10. *accepit hac die a C(aio) Novio Euno, item*
11. *in iisdem horreis horreis³³⁰ imis inter=*
12. *columina, ubi reposit[o]s habet saccos*
13. *leguminum ducentos quos pignori accepit ab*
14. *eodem Euno. Ex kal(endis) Iulis in menses*
15. *singulos sestertiis singulis n[u]m(mis). Act(um) Put(eolis)*

Gaius Caesar Augustus Germanicus és Tiberius Claudius Nero Germanicus konzulok évében, július *nonae*ja előtti hatodik nap. (Én), Diognetus, Gaius Novius Cypaerus rabszolgája, uram parancsára és jelenlétében azt írtam, hogy bérbe adtam Hesychusnak, a fenséges Iulius Tiberius által felszabadított Euenus rabszolgájának a 12. raktárépületet a Puteoli lakóinak Bassianus (nevű) közepén fekvő közraktáraiban, amelybe alexandriai búza van beraktározva, amit (Hesychus) a mai napon Gaius Novius Eunustól zálogként átvett, hasonlóképpen ugyanezen raktárakban, a legalsó raktárépületekben, az oszlopközöket, ahol 200 zsák hüvelyes termény van beraktározva, amelyeket (Hesychus) zálogul kapott ugyanattól az Eunustól. Július elsejétől havonta egy sestertiusért. Kelt Puteoliban.³³¹

A keltezése szerint a *chirographum* Kr. u. 37. július 2-án keletkezett, tehát a TPSulp. 52-vel azonos napon. Az okiratot egy Diognetus nevű rabszolga állította ki ura, Gaius Novius Cypaerus parancsára (*iussu*)³³² és jelenlétében (*coram*).³³³ Gaius Novius Cyperus a Bassianus közraktár³³⁴ (*horreum Bassianum publicum*)³³⁵ vezetője (*horrearius*) volt, aki a

³³⁰ Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 123. véleménye szerint a szóismétlés nyilvánvalóan az okirat szerkesztőjének a figyelmetlenségére vezethető vissza. Véleményem szerint itt nem véletlen szóismétlésről, hanem tudatos és eltérő tartalmú szóhasználatról van szó, mert az *in iisdem horreis* kifejezés magát a Bassianus közraktárt jelöli, míg a *horreis imis* kifejezés a konkrét raktárépületeket (lásd alább a fordítást), amelyek *intercolumniis*maiban az árut elraktározták.

³³¹ Pókecz Kovács, *Raktárbérlet*, 321. 30. l.j. fordításának felhasználásával.

³³² Gai 4,70: *Inprimis itaque, si iussu patris dominive negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumve conparavit; et recte, quia, qui ita negotium gerit, magis patris dominive quam filii servive fidem sequitur.* (Fordítás: Először tehát, ha az apa vagy a dominus parancsára történt az ügyvitel, a praetor in solidum alkotott keresetet az apa, illetőleg a tulajdonos ellen. És helyesen, mert aki így köt ügyletet, az inkább az apa vagy a dominus hűségében (itt: szavahihetőségében) bíz, mintsem a filiuséban vagy a rabszolgáéban. – Az első mondat Brósz R. fordítása.)

³³³ Az *actio quod iussu* és a TPSulp. 45 viszonyához lásd részletesen De Ligt, *Actio quod iussu*, 201 skk.

³³⁴ E. Fichter s.v. *horreum* in: RE 8. (1913), 2458. szerint ezeket a közraktárakat Róma város lakói és a római hadsereg élelmezésére hozták létre eredetileg.

neve alapján egykor szintén rabszolga lehetett³³⁶ (a *cognomene* görög származásra utal). Wacke hangsúlyozza, hogy a raktárház tulajdonosa és a *horrearius* személye nem feltétlen azonos egymással, ugyanis előfordul, hogy a tulajdonos bérbe adja az egész raktárépületet a *horrearius* számára, aki ezt követően, mint vállalkozó a saját nevében, a saját maga számára szerződhet harmadik személyekkel.³³⁷ A szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy feltehetően Cypaerus is egy ilyen *horrearius* lehetett, aki a *horrea Bassianat Puteoli* coloniától bérelhette.³³⁸

Az okirat tényállása szerint Diognetus, az ura (Gaius Novius Cypaerus) parancsára (*iussum*) bérbe adta (*locasse*) Hesychusnak, Euenus rabszolgájának, a Bassianus közraktárakhoz tartozó 12. számú raktárépületet (*horreum duodecimum in horreis Bassianis publicis [P]uteolanorum mediis*) és a legalsó szinten elhelyezkedő raktárépületek *intercolumniáját*³³⁹ (*in iisdem horreis horreis imis intercolumnia*).³⁴⁰ Az okirat érdekessége, hogy a második tábla negyedik oldalán a tanúk között megtalálható Gaius Novius Cypaerus pecsétje is (*lin.* 1.). Fontos kiemelni, hogy Gaius Novius Cypaerus nem tanúként pecsételte le az okiratot, hanem mint *dominus*, aki ezzel is megerősíti, hogy a rabszolgája az ő parancsa (*iussum*) alapján járt el (Ulp. D. 15,4,1,4): *Sed et si servi chirographo subscripserit dominus, tenetur quod iussu*.³⁴¹ Tehát a szerződésből fakadó esetleges jogvita esetén egyértelmű, hogy Euenus Primianust megilleti az *actio (conducti) quod iussu* elnevezésű járulékos kereset Gaius Novius Cypaerusszal szemben.

³³⁵ A *horreum* szó etimológiailag a *hordeum*, -i (n) szóból vezethető le, amelynek jelentése: árpa vö. M. Corbier s.v. Vorratswirtschaft, in: DNP 12/2. (2002), 338. Ezek a közraktárak általában az építető személy után kapták a nevüket (pl. ILS 5727: *horrea Sempronia*, ILS 3665: *horrea Seiana*). A *horrea Bassiana publica Puteolanorum*, mint ahogy a neve is mutatja, Puteoli *colonia* tulajdonában volt, amelyet feltehetően egy Bassianus nevű személy építtetett. Azonban a TPSulp. 45 tanúsága szerint nem csak közcélra felhasználandó terményeket (*annonae*) lehetett tárolni ezekben a közraktárakban, hanem a helyiségeket magánszemélyek is bérbe vehették (e nézzettel szemben foglal állást Alzon, Location des entrepôts, 324. lásd ehhez Pókecz Kovács, Raktárbérlet, 325.).

³³⁶ Vö. Wolf / Crook, Rechtsurkunden, 15.

³³⁷ Wacke, Lagerhausvermietung, 301.

³³⁸ Thomas, Horrea, 353 sk.; Wolf / Crook, Rechtsurkunden, 15. 35. lj.; Pókecz Kovács, Raktárbérlet, 328.

³³⁹ Wacke, Lagerhausvermietung, 301. meghatározása szerint: „*intercolumniának* nevezik a raktárépületekben a nagyobb osztatlan raktárhelyiségeket”.

³⁴⁰ Pókecz Kovács, Raktárbérlet, 325. sk.: „Az első bérbevett raktár *in horreis mediis*; míg a másik az *in horreis imis* történő elhelyezésről beszél. Az *imis* és a *mediis* mellénevek egyértelműen az eltérő szintet jelölik. Ennek alapján azt feltételezhetnénk, hogy többszintes raktárépület a bérlet tárgya, a fenti jelzők pedig a földszintet, illetve az első emeletet jelölik. Mivel azonban a bérlő nagyobb mennyiségű búza elhelyezéséről kívánt gondoskodni, nehezen tartjuk elképzelhetőnek, hogy ezt az első emeleten tette volna meg. Valószínűbb ezért azt feltételezni, hogy a *horrea Bassiana* több raktárépületből állt, amelyek egy domboldal különböző szintjein helyezkedtek el, s hozzájuk a gabonát szállító szekerekkel a domboldalban kiépített úton lehetett eljutni”. Hasonlóan vélekedett már Macqueron, T. Pomp. 7 et 44, 205 sk. is a gazdasági tartalmat illetően. Véleményem szerint ezt a feltételezést erősíti meg a szöveg nyelvtani értelmezése, ugyanis, ha egyazon raktárépület különböző szintjeit (mint a bérlet tárgyát) jelölnék ezek a jelzők, akkor e jelzők főnevesülnének és egy genitivusos szerkezetben állnának (pl. *medium horrei duodecimi*).

³⁴¹ D. 15,4,1,4: „Akkor is kötelezve van a *dominus* a *quod iussu* alapján, ha aláírta a rabszolgája *chirographumát*.”

A felek között a szerződés alapján egy határozatlan idejű bérleti jogviszony jött létre. Diognetus az okiratban leltárszerűen felsorolja a raktárhelyiségekben elhelyezett árukat, továbbá megemlíti azt is, hogy a bérlő *causa pignoris* alapján tartja ezeket a dolgokat magánál.³⁴² Az okirat végén pedig a bérleti díj olvasható, amelyet a felek havi 1 *sestertius*-ban határoztak meg. Nyilvánvaló, hogy az egy *setertius* összegben megállapított bérleti díj csak egy szimbolikus ellenérték, amelyre azért volt szükség, hogy a bérleti szerződés létrejöhesse,³⁴³ ugyanis a bérleti szerződés esetén a bérleti díj meghatározása szükségképpen alkatrész (*essentialia negotii*).³⁴⁴ Wolf és Crook azt valószínűsítik, hogy a valóságos bérleti díjat Gaius Novius Eunus volt köteles megfizetni Cypaerusnak.³⁴⁵ Azonban ezt a megfontolást azért nem tartom gyakorlati szempontból racionálisnak, mert ezzel Cypaerus, mint *locator*, a saját jogi helyzetét gyengítené, ugyanis a bérbeadónak törvényes zálogjoga van a bérleménybe bevitt dolgokon.³⁴⁶ Ebben az esetben a bérleménybe bevitt terményeken fennálló zálogjog csak a havi egy *sestertius* bérleti díjat biztosítaná, a valóságos összeg pedig dologi biztosíték nélkül maradna. Azonban Wolf és Crook elmélete mégis elképzelhető lehet abban az esetben, ha G. Novius Eunus előre kifizette a raktár bérleti díját. Ebben az esetben ugyanis a *horrearius*-nak már nem fűződne érdeke a záloghoz és ezért gazdasági kockázat nélkül megköthette jelképes vételár fejében a bérleti szerződést Hesychusszal. Azonban e feltevés ellen szól az a tény, hogy a bérleti szerződés nem határozott, hanem határozatlan időre jött létre. Ugyanis a határozott idejű bérleti szerződés esetén konkrétan kiszámolható lett volna, hogy G. Novius Eunusnak mekkora összegű bérleti díjat köteles előre megfizetni, azonban egy határozatlan időtartamú bérleti jogviszony esetén egy ilyen határozott összeg már nem kalkulálható.

Részemről azt a lehetőséget tartom valószínűbbnek, amely szerint Cypaerus a szimbolikus bérleti díjjal saját *libertinus*-át szerette volna támogatni.³⁴⁷ Ugyanis ha a felek egy valóságos bérleti díjban állapodtak volna meg (például, mint a TPSulp. 46), akkor Euenus Primianus a tartozáson túl még a bérleti díj összegét is (mint a zálogtárgyra tett ráfordítást)

³⁴² Macqueron, T. Pomp. 7 et 44, 211. különös jelentőséget tulajdonított e szerződési kikötésnek. Véleménye szerint a raktár adminisztratív igazgatásának tisztában kellett lennie a beraktározott áruk jogi sorsával (ti. hogy a terményeket a tulajdonos elzálogosította), ellenkező esetben ugyanis elképzelhetetlen lett volna, hogy egy olyan raktárhelyiséget adjanak ki bárkinek is, amelyben idegen személyek áruai vannak elhelyezve.

³⁴³ Vö. Siklósi, Nemlétező szerződés, 108 sk.

³⁴⁴ Camodeca, Tabulae Pompeianae, 124.

³⁴⁵ Wolf / Crook, Rechtsurkunden, 21.; Hasonlóan Krämer, Pfandrecht, 319 sk.; Pókecz Kovács, Raktérbérlet, 328.

³⁴⁶ D. 20,2,3: *si horreum fuit conductum vel devorsorium vel area, tacitam conventionem de invecitis illatis etiam in his locum habere putat Neratius: quod verius est*. Schuller, Pignus tacitum, 275 sk. meggyőzően érvel a szöveg eredetisége mellett.

³⁴⁷ Camodeca, Tabulae Pompeianae, 123.

érvényesíthette volna Gaius Novius Eunusszal szemben.³⁴⁸ Feltehetően tehát Cypaerus azért állapodhatott meg Hesychusszal (Primianus rabszolgájával) abban, hogy a bérleti díj összege havi egy *sestertius*, hogy ez a „többletkiadás” ne terhelje Gaius Novius Eunust. Azt, hogy Gaius Novius Eunus Cypaerus *libertinus*a volt, szintén a TPSulp. 45-ből derül ki, ugyanis a negyedik oldalon a pecsétek között a 4. sorban Gaius Novius Eunus neve (*genitivus*os alakban) a következőképpen szerepel: *C(aii) Novii Cypaeri l(iberti) Euni* (tehát Cypaerus szabadosának, Gaius Eunus Noviusnak a [pecsétje]).³⁴⁹

Az okirat felépítése a következő: 1-3. sor a keltezés, 3-6. sor a szerződő felek megnevezése, 4. sor a *iussum domini*, 5. sor a szerződési causa (*locasse*) megjelölése, 6-13. sor a bérlet tárgyának meghatározása (ezen belül helyezkedik el a bérlet tárgyában elhelyezett termények felsorolására, valamint hogy a bérlő ezeket a terményeket *causa pignoris* alapján tartja magánál), 14-15. sor a bérleti díj megállapítása.

Összefoglalva a felek között végbement gazdasági folyamatokat a következő kronológiai sorrendet határozhatjuk meg: Kr. u. 37. június 18-án Gaius Novius Eunus 10.000 HS pénzkölcsönt vett fel Euenus Primianustól és ezért a kölcsönért elzálogosította azokat a terményeket, amelyeket korábban már elhelyezett egy Puteoliban található közraktárban. Gaius Novius Eunus július 2-án újabb 3.000 HS kölcsönt vett fel Hesychustól, tehát összesen 13.000 HS megfizetésével tartozik Euenus Primianusnak. A felek a második követelés biztosítására is kiterjesztették a zálogot. Hesychus (Euenus Primianus rabszolgája) Gaius Novius Cypaerustól még ugyanezen a napon (július 2-án) bérbe veszi azokat a raktárhelyiségeket, amelyekben Gaius Novius Eunus az elzálogosított terményeket elhelyezte.

3.2.2. TPSulp. 53 + 79 + 46

A TPSulp. 53 is, hasonlóan a TPSulp. 51-52-höz egy kölcsönszerződés, de az alapvető okiratszerkesztési eltérés a fent tárgyalt kölcsönügyletekhez képest az, hogy a felek a zálogmegállapodást nem az alapkövetelést tartalmazó okiratba foglalták bele, hanem arról egy külön *chirographum*ot állítottak ki (TPSulp. 79). A TPSulp. 46, ugyanúgy, mint a TPSulp. 45 esetén, annak a raktárnak a bérleti szerződését tartalmazza, amelyben a zálogtárgyakat elhelyezték.

³⁴⁸ Vö. D. 13,7,8 pr. Pomp.

³⁴⁹ A *patronatus* tartalmához lásd Kaser, RPR I, 118 skk.

3.2.2.1. TPSulp. 53

A TPSulp. 53 egy triptychon, amely egy kölcsönszerződést foglal magában. A *scriptura interior*ban okiratozott szöveg majdnem teljesen megegyezik a *scriptura exterior* szövegével.³⁵⁰ A *scriptura interior* szövege sértetlenül fennmaradt.³⁵¹

TPSulp. 53 (= TPN 45) tab I. pag. 2. (*scriptura interior*)

1. *C(aio) Laecanio Basso Q(uinto) Terentio Cullione co(n)s(ulibus)*
2. *III idus Martias*
3. *L(ucius) Marius Didae l(ibertus) Iucundus scripsi*
4. *me accepisse et debere C(aio) Sulpicio*
5. *Fausto sestertia viginti millia*
6. *num[mum] quae ab eo mutua*
7. *et numerata accepi eaque se*
8. *stertia viginti millia nummum*
9. *q(uae) s(upra) s(cripta) sunt proba recte dari*
10. *stipulatus est C(aius) Sulpicius Faustus*
11. *spondeo ego L(ucius) Marius Iucundus*

Gaius Laecanius Bassus és Quintus Terentius Culleo konzulságának évében március idusa előtti harmadik nap. (Én), Lucius Marius Iucundus, Dida szabadosa, azt írtam, hogy átvettem és tartozom Gaius Sulpicius Faustusnak 20.000 sestertiusszal, amit tőle kölcsönként és leszámolva megkaptam, és ezt a 20.000 sestertiuszt, amit fent írtam, jó pénzben megfizetni stipuláltatta Gaius Sulpicius Faustus. Én, Lucius Marius Iucundus erre (neki) megesküdtem.

Az okirat tényállása szerint a (feltehetően) gabonakereskedő³⁵² Lucius Marius Iucundus,³⁵³ Lucius Marius Dida³⁵⁴ szabadosa, Kr. u. 40. március 13-án 20.000 sestertius kölcsönt vett át Caius Sulpicius Faustus bankártól, amelynek visszafizetését stipulatio formájában megígérte. Az okirat felépítése a következő: 1-2. sor a keltezés, 3-5. sor a felek megnevezése, az adós nyilatkozata arról, hogy a kölcsönt vett fel (*accepisse [mutua]*), 4. sor a tartozáselismerési

³⁵⁰ A *scriptura interior* és *exterior* közötti apróbb eltérésekre mutat rá Wolf, *Neue Rechtsurkunden*, 81.

³⁵¹ A *scriptura interior*ról készült fotót lásd Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 557.

³⁵² Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 126.

³⁵³ A rabszolgák sok esetben külső tulajdonságuk alapján kapták a nevüket, úgy hogy a tulajdonságot kifejező melléknevet tulajdonnév formájában alkalmazták. Nagyon gyakori latin rabszolganév volt a *Iucundus*, amelynek jelentése: gyönyörűség vö. Baumgart, *Sklavennamen*, 21.

³⁵⁴ Lucius Marius Dida a neve alapján egy illír származású felszabadított rabszolga volt; vö. Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 142.

záradék (*debere*),³⁵⁵ 6-7. sor záradék arról, hogy az adós a pénzt kölcsön jogcímén ténylegesen átvette (*mutua et numerata accipi*),³⁵⁶ 7-9. sor stipulációs klauzula a kölcsön visszafizetésére.

3.2.2.2. TPSulp. 79

A TPSulp. 79 egy *triptychon*ban okiratozott önálló zálogszerződés, amelynek a *scriptura exteriora* maradt ránk.³⁵⁷

TPSulp. 79 (=TPN 69) tab. III. pag. 5.

1. *C(aio) Laecanio Basso Q(uinto) Terentio Cull[eone] co(n)s(ulibus)*
2. *Idi[b]us Mar[tii]s*
3. *L(ucius) Mar[ius] Didae l(ibertus) Iucundus scripsi me dedisse C(aio) Sulpicio]*
4. *Fa[usto] pignoris nomine triti]c[i ale]xa[ndrini modium]*
5. *m[illa]a [decem et tri]a quae su[nt] posita in [pr]aedis Do[miti]=*
6. *ae Lepidae [horre]is Barbat[i]an[i]s superioribus [horreo]*
7. *XX[VI] ob HS viginti millia nu[mmum] quae per chiro]=*
8. *graphum scripsi me ei [debere] [---].*
9. *Si idibus Mais primis ea HS ((I)) ((I)) q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) non ded[ero] so[lvero]*
10. *satisve fecero tum liceat [ti]bi id triticu[m] quo de agitur]*
11. *sub [p]raecone de condicione [pignoris? quo de agitur vendere]*
12. *[si pluris venierit] tu omne quod superesse[t] redda[s mihi he]=*
13. *[redive meo si] quo minoris venierit [i]d [eg]o redd[a]m tibi*
14. *h[e]redive tuo utique id triticum quo de agitur*

³⁵⁵ Vö. Gai. 3,134

³⁵⁶ Ez a szerződési kikötés az előző két kölcsönszerződésből (TPSulp. 51-52) hiányzik. A szerződési gyakorlatban igen elterjedt lehetett e záradék alkalmazása, ui. e klauzula szóról szóra megjelenik egy, Modestinus által idézett okirati szöveggel (D. 22,1,41,2); lásd ehhez Jakab, *Chirographum*, 290.). A Sulpicius-archívum ránk maradt kölcsönszerződéseinek közül még egy okiratban (TPSulp. 50 tab. III, pag. 5, lin. 5) fordul elő ez a záradék. Ebben a szerződésben (TPSulp. 50) Kr. u. 35. november 9-én Gaius Sulpicius Faustus 2000 sestertius kölcsönt nyújt Marcus Antonius Maximusnak. Ebből arra lehet következtetni, hogy Gaius Sulpicius Faustus működése alatt (Kr. u. 26 és 40 között; vö. Gröschler, *Die tabellae-Urkunden*, 57. sk.) ezt a mintaformulát használták a bankház kölcsönszerződéseinek kiállításakor (Gaius Sulpicius Cinnamus már eltér ettől a formulától; lásd TPSulp. 54, 56-57). A TPSulp. 51 és 52 Kr. u. 37-ben keletkezett, tehát Gaius Sulpicius Faustus működésének idején. Az előbb kifejtettek alapján arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy ezeket az okiratokat (TPSulp. 51-52) nem a Sulpicius bankház által általában alkalmazott kölcsönformula alapján állították ki.

³⁵⁷ Az okiratról készült fényképfelvételt lásd Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 609.

15. *omni periculo esset meo he[re]disve mei haec*

16. *mihi tecum ita convenerunt pactusque sum*

17. *actum Puteolis*

Gaius Laecanius Bassus és Quintus Terentius Culleo konzulok évében, március Idusa. (Én), Lucius Marius Iucundus, Dida szabadosa, azt írtam, hogy Gaius Sulpicius Faustusnak 13.000 modius alexandriai búzát adtam zálog címén, amit Domitia Lepida felsőbb barbatiai birtokain lévő raktárakban a 26. számú raktárépületben helyeztem el, azért a 20.000 sestertiusért, amelyet egy *chirographum*-ban írtam, hogy én neki tartozom Ha én (az inntől számított) első május idusán (május 15-én) ezt a 20.000 sestertius nem fizetem meg, teljesítem vagy állítok érte kezest, akkor kikiáltó által (azaz árverésen) eladhatod ezt a búzát, amelyről szó van, azon zálogfeltételek szerint (?), amelyről szó van Ha (a *praeco*) magasabb összegért értékesíti (mint a tartozásom), akkor visszafizetsz nekem vagy az örökösömnek mindent (ami a tartozásom összegét) meghaladja. Ha (a *praeco*) kevesebb összegért értékesíti (mint a tartozásom), én ezt (a különbséget) megfizetem neked vagy az örökösödnek. Mindenesetre ez a búza, amiről szó van, az én vagy az örökösöm korlátlan veszélyére van (raktározva). Én veled így egyeztek meg (*convenerunt!*- *act. indicat. praes. perf. T/3!*) és kötöttem ki. Kelt Puteoliban.

Az okirat tényállása szerint Kr. u. 40. március 15-én egy zálogszerződés jött létre Lucius Marius Iucundus, mint zálogadós és Gaius Sulpicius Faustus, mint záloghitelező között. A biztosított alapkövetelés egy 20.000 sestertius összegű pénzkölcsön, amelyet Lucius Marius Iucundus két nappal korábban, március 13-án vett fel Gaius Sulpicius Faustustól (ezt a tényt a TPSulp. 53 alapján ismerjük). Lucius Marius Iucundus e 20.000 sestertius követelés biztosítékeként elzálogosított 13.000 modius alexandriai búzát.³⁵⁸ Lucius Marius Iucundus a zálogtárgyat a zálogszerződés megkötését megelőzően már beraktározta a Domitia Lepida birtokain található raktárházak közül a 26. számú raktárépületbe. A felek megállapodtak abban, ha az adós folyó év május 15-éig nem teljesít, akkor a hitelező árverés útján (*sub praecone*)³⁵⁹ értékesítheti a zálogtárgyat. Abban az esetben, ha a vételár meghaladja a tartozás összegét, akkor Gaius Sulpicius Faustus köteles visszaadni Lucius Marius Iucundusnak a tartozást meghaladó részt (ez az ún. *superfluum* vagy *hyperocha*), azonban ha a befolyt vételár nem fedezi a teljes tartozást, akkor a hitelezőnek a követelési joga a különbözetre (az ún.

³⁵⁸ A fent írtak alapján az elzálogosított búza értéke legalább 39.000 sestertius volt, tehát az alapkövetelés majdnem kétszerese.

³⁵⁹ A *sub praecone vendere terminus technicus* jogi szövegekben az árverés szinonimájaként használják; vö. például *lex met. Vipas.* (= FIRA I. 125.) *lin. 17: qui mulos mulas asinos caballos equas sub praecone vendiderit in k(apita) sing(ula) X-III d(are) debeto.* (Fordítás: Aki kikiáltón (azaz árverésen) keresztül him vagy nőstény öszvéreket, szamarakat, igáslovakat, hátslovakat adott el, az fizessen fejenként három denariust.) A Kr. u. I. század árverési praxisához lásd Thielmann, Privatauktion, 47 skk.

*residuum*ra) továbbra is fennmarad.³⁶⁰ Érdekes megjegyezni, hogy az alapkövetelést tartalmazó kölcsönszerződés (TPSulp. 53) nem, hanem csak az akcesszórius zálogszerződés határozza meg a *mutuum* lejáratát.³⁶¹ Végül pedig Lucius Marius Iucundus kijelenti, hogy a zálogtárggyal kapcsolatos minden kockázatot (*omne periculum*) magára vállal.

A zálogszerződés szerkezete a következő: 1-2. sor a keltezés, 3-4. sor a felek megnevezése és a zálogkikötés, 4-6. sor a zálogtárgy megnevezése kiegészítve a raktározási hely megjelölésével, 7-8. sor az alapkövetelés megnevezése, 9-14. sor megállapodás a zálogtárgy értékesítéséről (*pactum de vendendo*), 14-15. sor veszélyviselési záradék, 15-16. sor a zálogadós nyilatkozata, hogy a hitelezővel, a fenti tartalommal, együttes akarattal hozták létre a szerződést.³⁶²

3.2.2.3. TPSulp. 46

A TPSulp. 46 egy *trptychon*, amelynek a *scriptura exterior*ában okiratozott szerződéses szövegrész olvashatóan hagyományozódott ránk.³⁶³

TPSulp. 46 (=TPN 87) tab. III. 5. pag.

1. *C(aio) Laecanio Basso Q(uinto) Ter[en]tio Culleone co(n)s(ulibus)*
2. *III i[du]s Martias*
3. *Nardus P(ublii) Anni Seleuci servus sc[ri]psi coram et iussu*
4. *Se[leu]ci domini mei [q]uod is negaret se litteras*
5. *scire m[e] locasse C(aio) Sulpicio Fausto horreum*
6. *vicensimum et sextum quod est in praedis Domi=*
7. *tiae L[e]pidae B[a]rbatianis superioribus in quo reposit=*
8. *tum est tritici Alexandrini millia mod[iu]m*
9. *decem et tria [quae] admetietur dominus meus*
10. *[cum servis sui]s m[er]c[ed]e in mensibus singulis*
11. *sestertis centen[is] nummis*
12. *actum Puteolis*

³⁶⁰ Részletesen tárgyalom ezt a szerződési kikötést a IV. fejezetben.

³⁶¹ A Sulpicius archívum kölcsönszerződései általában nem tartalmaznak határozott lejáratát, lásd e témához részletesen Gröschler, Die *tabellae*-Urkunden, 152 sk.

³⁶² Véleményem szerint ennek a klauzulának csupán annyi jelentősége volt, hogy a felek közötti *consensu*t kihangsúlyozta. Napjaink szerződési praxisában is gyakori, hogy a felek hasonló formulával zárják le a szerződést.

³⁶³ A TPSulp. 46-ról készült fényképfelvételeket lásd Camodeca, *Tabulae Pomeianae*, 532 sk.

Gaius Laecanius Bassus és Quintus Terencius Culleo konzulok évében, március idusa előtti harmadik nap. (Én), Nardus, Publius Annius Seleucus rabszolgája, az uram Seleucus jelenlétében és parancsára, mivel ő írástudatlan, azt írtam, hogy bérbe adtam Gaius Sulpicius Faustusnak a 26. számú raktárépületet, ami Domitia Lepida felsőbb barbatiai birtokain áll, (és) amelybe elhelyeztek 13.000 modius alexandriai búzát, amelyet az uram a rabszolgáival ki fog mérteni, bérleti díjként havonta 100 sestertiusért.

Az okiratban foglalt szöveg alapján Kr. u. 40. március 13-án³⁶⁴ Gaius Sulpicius Faustus bérbe vette a *horrearius*³⁶⁵ Publius Annius Seleucustól³⁶⁶ a Domitia Lepida³⁶⁷ felsőbb barbatiai³⁶⁸ birtokán lévő 26. számú raktárépületet.³⁶⁹ A felek között egy határozatlan idejű bérleti jogviszony jött létre. A *chirographum*ot Publius Annius Seleucus írástudatlansága³⁷⁰ miatt nem saját kezűleg állította ki, hanem a parancsa (*iussum*) alapján egy Nardus nevű rabszolgája foglalta okiratba a szerződés szövegét.³⁷¹ Publius Annius Seleucus a *iussum* megadásának megerősítéseként ellátta pecsétjével az okiratot³⁷² (tab. II, pag. 4, lin. 5). A bérleménybe a bérleti szerződés megkötésének időpontját megelőzően már beraktároztak (*repositum est*) bizonyos mennyiségű alexandriai búzát, amelyet a bérbeadó csak ezt követően fog kimérni. Erre utal alá az *admetietur deponens* ige, *act. indicat. fut. imperf.* igealakja.³⁷³ Gaius Sulpicius Faustusnak havi száz sestertius bérleti díjat kell fizetnie a bérleményért.

³⁶⁴ Wolf, Urkundenfund, 115. nem tudja ezt az olvasatot megerősíteni; hasonlóan Bove, Documenti di operazioni finanziarie, 65. Azonban Camodeca, Tabulae Pompeianae, 536. által az okiratról közzétett *apographum*on a 2. sorban egyértelműen kiolvasható a következő: *III I...s Martias*, tehát *III I[diu]s Martias* (március idusát megelőző harmadik nap, azaz március 13.). Ezek alapján a március 13-át tekintem az okirat hivatalos keltezésének.

³⁶⁵ Publius Annius Seleucus feltehetően vállalkozóként vette bérbe Domitia Lepidától a raktárépületeket abból a célból, hogy ezek helyiségeit harmadik személyeknek albérletbe adja és e szerződésekből saját nyereségre tegyen szert (azaz nem Domitia Lepida *procurator*aként járt el az ügylet során); vö. Wacke, Lagerhausvermietung, 301.

³⁶⁶ Seleucus a neve alapján valószínűleg egy *libertinus* lehetett, ui. Rómában már a köztársaság korában szokássá vált, hogy a rabszolgákat egy-egy híres történelmi személyről (Seleucus volt Nagy Sándor egyik hadvezére) nevezik el; vö. Baumgart, Sklavennamen, 57.

³⁶⁷ E. Groag, s.v. Domitia Lepida, in: RE V/1., 1511 sk. Domitia Lepida, Gnaeus Domitius Ahenobarbus édestestvére volt. Gnaeus Domitius Ahenobarbus és Iulia Agrippina házasságából született Lucius Domitius Ahenobarbus, aki Claudius császár *adoptivus*aként Kr. u. 54-ban Nero Claudius Germanicus Caesar néven a Római Birodalom császára lett (tehát Domitia Lepida Nero császár nagynénje volt).

³⁶⁸ Gorag, s.v. Domitia Lepida, 1512. Domitia Lepida első férjét Messalla Barbatustnak hívták, aki a Kr. u. 30-as években meghalt. Tehát azt a birtokot, amelyről az okiratban szó van, Domitia Lepida a férjétől, Messalla Barbatustól örökölte. Az okirat szövegezése alapján feltételezhető, hogy ez a barbatiusi telek két nagyobb birtoktestből állhatott: *praedia Barbatiana superiores*ből és *praedia Barbatiana inferiores*ből.

³⁶⁹ Ez az a raktárépület, ahova a TPSulp. 79 okirat szerint Lucius Marius Iucundus az elzálogosított gabonát beraktározta. Ezért kétségtelen, hogy ez a két okirat (ti. TPSulp. 79 + 46) szoros tartalmi összefüggésben áll egymással.

³⁷⁰ Lásd ehhez Jakab, Chirographum, 288.

³⁷¹ Gai. 4,70.

³⁷² D. 15,4,1,4 Ulp.

³⁷³ Crook, New Pompeii tablets, 236. olvasatában az *admetietur* helyett a *mutuitur* ige szerepel. Crook számba veszi a *mutuitur* interpretációs lehetőségeit, de azonnal el is veti valamennyit. Bove, Documenti di operazioni

Az okirat felépítése a következő: 1-2. sor a keltezés, 3-5. sor a felek megnevezése (ezen belül 3. sor a *iussum domini*), 5. sor a szerződési *causa* megjelölése (*locasse*), 6-7. sor a bérlet tárgyának meghatározása, 8-9. sor a bérleményben elhelyezett áruk fajtájának és mennyiségének a meghatározása, 9-10. az ún. kimérési záradék (*admetietur*), 10-11. sor a bérleti díj megállapítása.

Áttekintve a három okirat tartalmát a következő, majdnem kétezer évvel korábban ténylegesen végbement ügyleti folyamat „kel életre” előttünk: Puteoli városában Kr. u. 40. március 13. napján a gabonakereskedő Lucius Marius Iucundus 20.000 sestertius kölcsönt vett fel a bankár Gaius Sulpicius Faustustól. Faustus még ezen a napon bérbe vette Publius Annius Seleucus *horreariustól* a 26. számú raktárépületet, amelybe már a bérleti jogviszony keletkezését megelőzően Lucius Marius Iucundus alexandriai búzát helyezett el. Két nappal a kölcsönszerződés létrejöttét követően Iucundus zálogba adott Gaius Sulpicius Faustusnak 13.000 *modius* alexandriai búzát.

3.2.3. TPSulp. 55

A TPSulp. 55 egy olyan *diptychon*, amely két önálló, de tartalmilag szorosan összefüggő szerződést tartalmaz. A TPSulp. 55 két táblájából csak az első maradt ránk. A *scriptura exterior* szövegét a tábla külső fa részére tintával vezették fel, míg a *scriptura interiort* a fatábla második, viasszal bevont oldalára írták rá. A *scriptura interiorban* okiratozott *chirographum* tárgya egy kölcsönszerződés (*mutuum cum stipulatione*), a dokumentum másik *chirographuma* pedig egy önálló zálogszerződés (*pignoris datio*).

TPSulp. 55 (= TPN 40) tab. I. pag. 2 (*scriptura interior*)

1. C(aio) Pompeo Ga[llo Q(uinto)] Vera[nio] co(n)s(ulibus)
2. V Nonas Ma[rtia]s
3. P(ublius) Verg[ili]us Am[plius] scripsi
4. me accepisse m[utu]a e[t deb]ere
5. Sex(to) [G]ranio Num[enio] sestertia

finanziarie, 65. szövegkiadásában is még a *mutuitur* kifejezés szerepel az alábbi kiegészítéssel: [*pro quo L(ucius) Marius Iucundus HS XX] mutuitur*. Bove elképzelése logikus, de ezen értelmezés fenntarthatóságához számos helyen ki kell egészíteni az okiratot (amelyet Bove meg is tesz), és ez már önmagában kétségbe vonja e teória helyességét. Továbbá a Camodeca, Tabulae Pompeianae, 536. által közzétett *apographumon* (sőt még a fényképen is) egyértelműen kiolvasható a „d” betű. Az előtte lévő betűnek csak a szára látható, amely igen nagy valószínűséggel egy „a” betűhöz tartozott. A legújabb szövegkiadások elvetik a *mutuitur* olvasat lehetőségét és egyöntetűen az *admetietur*t fogadják el, lásd Camodeca, Tabulae Pompeianae, 125.; Wolf, Rechtsurkunden, 127.

6. *[quin]que mi[llia num]mum*
7. *[ea]q[ue HS V m(illia)] n(ummum)] quae supra sc[ript]a*
8. *sunt pr[o]ba recte dari s[tip]u=*
9. *latus est S[e]x(tus) Gr[a]nius Num[enius]*
10. *[spopondi P(ublius) Vergil]ius A[mpliat]us*

Gaius Pompeius Gallus és Quintus Veranius konzulok évében, március *nonae* előtti ötödik nap. (Én), Publius Vergilius Ampliatius azt írtam, hogy kölcsönként átvettem és (ezért) tartozom Sextus Granius Numeniusnak 5000 sestertiusszal, és ezt a fent írt 5000 sestertiust jó pénzben megfizetni stipuláltatta Sextus Granius Numenius. Én, Publius Vergilius Ampliatius erre megesküdtem (neki).

Az okirat tényállása szerint Kr. u. 49. március 3-án Sextus Granius Numenius³⁷⁴ 5.000 sestertius kölcsönt (*mutuum*) adott Publius Vergilius Ampliatiusnak. Publius Vergilius Ampliatius a kölcsön összegének a visszafizetését stipulációban ígérte meg Sextus Granius Numeniusnak.

Az okirat felépítése a következő: 1-2. sor a keltezés, 3-5. sor a felek és az ügylet jogcímének megnevezése, 4. sor a tartozáselismerési záradék (*debere*),³⁷⁵ 6-10. sor stipulációs klauzula a kölcsön visszafizetésére.

A TPSulp. 55 *scriptura exteriora* tartalmazza a fent bemutatott kölcsönügylethez, mint alapköveteléshez járuló zálogszerződést. A tábla első sora a második tábla *scriptura exteriora*-ban megkezdett szövegrészhez tartozik.

TPSulp. 55 tab. (= TPN 40) I. pag. 1. (*scriptura exterior*)

1. *[spopondi P(ublius)] Vergiliu[s Ampliat]us*
2. *C(aio) Pom[peio] Gallo Q(uinto) Vera[nio co(n)sulibus]*
3. *[V] Nonas Martias*
4. *P(ublius) [V]ergilius Ampliat]us sc[ri]psi me]*
5. *dedisse Sex(to) Granio Num[enio]*
6. *pignori argentum p(ondo) X[- - -]*
7. *plus minus quod est sig[no]*
8. *meo signa[t]um ab HS V m(illibus) [n(ummis) [sic!]]*

³⁷⁴ Münzer s.v. Granius, in: RE VII/2 (1912), 1817. a Granius *nomen gentile* kapcsán a következőket írja: „Name eines Geschlechts, das im letzten Jahrhundert der Republik namentlich in Puteoli blühte und nach dem Ausweis der versprengten Zeugnisse über einzelne seiner Mitglieder kaufmännischen Unternehmungsgeist mit demokratischer Gesinnung paarte”.

³⁷⁵ Vö. Gai. 3,134.

9. *[quae] ab e[o] mutua accepi [hac?]*
 10. *[die? pe]r [c]h[iro]graphum meu[m]*
 11. *actum Puteo[li]*

(Én), Publius Vergilius Ampliatus erre megesküdtem (neki). Gaius Pompeius Gallus és Quintus Veranius konzulok évében, március *nonae*ja előtti ötödik nap. (Én), Publius Vergilius Ampliatus azt írtam, hogy Sextus Granius Numeniusnak zálogul adtam 10 font ezüstöt, többet vagy kevesebbet, amelyet az én jelemmel jelöltek meg, azért az 5.000 sestertiusért, amelyet tőle kölcsönként kaptam a mai napon a *chirographumom* alapján.

Az okiratban foglalt szöveg alapján Publius Vergilius Ampliatus zálogba adott 10 font,³⁷⁶ saját *signum*ával ellátott³⁷⁷ ezüstöt (ez lehetett nyers ezüst vagy pedig valamilyen ezüsttárgy)³⁷⁸ Sextus Granius Numeniusnak. A zálogszerződésben a felek megjelölik az alapkövetelés jogcímét és mértékét is, amelynek biztosítására a zálogot alapították: *ab*³⁷⁹ *HS V m(illibus) [n(ummis) [sic!]] [quae] ab e[o] mutua accepi*.

A zálogszerződés az alábbi szerkesztési mintát követi: 2-3. sor a keltezés, 4-5. sor a felek megnevezése, 5-6. sor a jogügylet *causájának* megjelölése (*pignori dedisse*), 6-8. sor a zálogtárgy ismertetése, 8-10. sor a biztosított alapkövetelés összegét és jogcímét tartalmazza.

Röviden összegezve a tényállásokat a TPSulp. 51 + 52 + 46 okiratok esetén egy gabonakereskedő, Gaius Novius Eunus, először 10.000 sestertius, majd szűk két héttel később újabb 3000 sestertius pénzkölcsönt vett fel ugyanattól a hitelezőtől. Az adós a kölcsönkövetelés biztosítékeként olyan mezőgazdasági terményeket zálogosított el, amelyek egy közraktárban voltak elhelyezve. A záloghitelező a második kölcsön leszámolásának napján bérbe vette azt a raktárépületet, amelybe a zálogtárgyak be voltak raktározva.

A TPSulp. 53 + 79 + 46 esetén egy Iucundus nevű szabados vett fel a bankár G. Sulpicius Faustustól 20.000 sestertius pénzkölcsönt, amelynek dologi biztosítékeként zálogba adott olyan mezőgazdasági terményeket, amelyek szintén egy raktárban voltak ömlesztve

³⁷⁶ Heumann / Seckel, 436. s.v. *pondo*, egy font 327,453 grammnak felel meg.

³⁷⁷ Oxford Latin Dictionary, 1759. s.v. *signum* a következő jelentéstartalmat határozza meg: „a mark written, impressed, affixed, etc., for establishing position, ownership, etc.”.

³⁷⁸ Wolf, Rechtsurkunden, 72.

³⁷⁹ Wolf, Rechtsurkunden, 72. olvasatában *ab* helyett *ob* szerepel. Wolfnak helytálló a meglátása, hogy a szövegbe az *ob* jobban illeszkedik, mint az *ab* (Vö. TPSulp. 79 tab. III, pag. 5, lin. 7: *ob HS viginti millia*), azonban a közzétett *apographumon* (Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 564.) egyértelműen kiolvasható az „a” betű. A mondat értelmét tekintve azonban közömbös, hogy melyik prepozíció alapján fordítjuk, ui. az *ab* előljáró szó is bírhat okhatározói értelemmel és ilyenkor jelentéstartalma megegyezik az *ob*-éval. Hofmann / Szantyr, Lateinische Syntax und Stilistik, 257. c) pontban az *ob* és az *ab* azonos jelentésben való alkalmazását a következő példapárral illusztrálják: Cic. Tusc. 3,52: *ob duas causas* – Sen. clem. 1,20,1: *a duabus causis*.

elhelyezve. A záloghitelező a zálogszerződés megkötését követő második napon bérbe vette azt a raktárhelyiséget, amelybe az adós a zálogtárgyakat beraktározta.

A TPSulp. 55 esetén Publius Vergilius Ampliatus arra vállalt kötelezettséget, hogy a kölcsönként átvett 5000 sestertiust vissza fogja fizetni Sextus Granius Numeniusnak, aki a hitel biztosítása céljából kézizálogként átvett 10 font súlyú egyedi jelöléssel ellátott ezüstöt.

4. Zálogpraxis a Kr. u. I. sz. első felében a Sulpicius bankház okiratai alapján

Ebben a fejezetben tematikusan elemzem a Sulpicius archívum zálogkikötéseit érintő valamennyi kérdést. Ez alól kivételt képez a TPSulp. 79-es okiratban található *pactum de vendendo* szerződési kikötés, illetőleg a zálogjog érvényesítésének módozatai, ugyanis e jogintézmények a *fiducia cum creditore* kérdéskörét is érintik, ezért indokolt ezekről együtt egy külön, önálló fejezetben értekezni.

4.1. A *pignus* és a raktárbérleti szerződés viszonya

4.1.1. A bérlet, mint kötelelemkeletkeztető reálaktus?

Az okiratok bemutatása során láthattuk, hogy egyes esetekben az adós és a hitelező között fennálló zálogviszony tartalmához szorosan kapcsolódhat egy olyan bérleti szerződés, amely a hitelező és egy harmadik személy között jön létre. A Sulpicius archívum dokumentumai alapján az a szerződési gyakorlat rajzolódik ki előttünk, hogy valamely bérleményben beraktározott termény elzálogosítása esetén a hitelező rendszerint bérleti szerződést kötött arra a helyiségre, amelyben az adós a zálogtárgyakat elhelyezte.³⁸⁰ Felmerül a kérdés, hogy milyen jogi motívum állhatott e szerződési praxis hátterében?

Az általánosan elterjedt nézet szerint a bérleti szerződés megkötésének kézenfekvő magyarázata az, hogy ezzel a jogi ténnyel szerzi meg az adós a bérleménybe beraktározott áruk birtokát.³⁸¹ E feltevés legfőbb bizonyítéka az, hogy a TPSulp. 51 okiratban, amelyet Kr. u. 37. június 18-án állítottak ki, az adós nyilatkozik arról, hogy az elzálogosított termények a birtokában vannak (*habeo penes me*).³⁸² Azonban az adós július 2-án kelt, zálogkikötést tartalmazó kölcsönszerződésében (TPSulp. 52) ez a birtok klauzula ugyanazon zálogtárgyak

³⁸⁰ TPSulp. 52 + 45; TPSulp. 79 + 46.

³⁸¹ Crook, *New Pompeii Tablets*, 235 sk.; Wolf / Crook, *Rechtsurkunden*, 21.; Gröschler, *Kreditsicherung*, 314.; Krämer, *Pfandrecht*, 319.

³⁸² TPSulp. 51, tab. III, pag. 5, lin. 14.

vonatkozásában már nem szerepel. E birtok klauzula hiánya logikusan magyarázható azzal, hogy a hitelező a második okirat keletkezésének napján bérbe vette azokat a helyiségeket (TPSulp. 45), amelyben a zálogtárgyakat az adós korábban elhelyezte. Tehát a bérleti szerződés megkötésével a hitelező birtokba lépett és az adós elveszítette az eddig fennállt birtokát. Ezen interpretáció alapján a felek június 18-án jelzálogot alapítottak (*conventio pignoris*) a beraktározott terményeken (TPSulp. 51), majd július 2-án az adós ugyanezeket a zálogtárgyakat a hitelezőnek kézizálogba adta (*pignoris datio*).³⁸³

Schanbacher nem tartja helyesnek ezt a felfogást.³⁸⁴ Véleménye szerint az adós már az első zálogmegállapodás (TPSulp. 51) alkalmával elveszítette a dolog feletti birtokot. A *penes me* kikötés csak arra vonatkozik, hogy a zálogszerződés megkötésének időpontjában az adós birtokában vannak az elzálogosított termények és a második zálogkikötésben (TPSulp. 52) pedig azért nem szerepel a *penes me* klauzula, mert az adós birtoka már az első zálogkikötéskor megszűnt. Részemről nem tartom helyesnek ezt az interpretációt, ugyanis birtokhelyzet nem keletkezik reálaktus nélkül pusztán megállapodással (kivéve a *constitutum possessorium* esetét, de ennek a feltételei a jelen esetben nem állnak fenn). Továbbá, ha Schanbacher nézete helytálló lenne, akkor a *penes me* klauzula nagy valószínűséggel szerepelne a TPSulp. 51-hez hasonló körülmények során keletkezett TPSulp. 78-as okiratában is.

Ezen uralkodó vélemény dogmatikai háttere, hogy a kézizálogszerződésnek, mint reálszerződésnek, immanens eleme a birtokba adás. A bérlő a bérleti szerződés létrejöttével megszerzi a bérlemény felett a tényleges hatalmat,³⁸⁵ s ezáltal az ott elhelyezett tárgyak fölötti *civilis possessio*t is. (Azonban hangsúlyozandó, hogy a hitelező a bérleti szerződést az adós jóváhagyása mellett kötötte meg.)

Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a jogélet kialakította azt a gyakorlatot, amelynek alapján a korábbi bérlő beleegyezése mellett kötött új bérleti szerződést egyfajta szimbolikus reálaktusnak tekintették,³⁸⁶ de ehhez igen magas fokú jogi absztrakció szükséges. Továbbá az alábbi forrás arról tanúskodik, hogy a rómaiak meglehetősen formakonzervatív módon értelmezték a *traditio* feltételeit (Pap. D. 18,1,74):

³⁸³ E felfogás egybevág az alábbi ulpianusi forráshellyel (D. 13,7,1 pr. *ad Sab.*): *Pignus contrahitur non sola traditione, sed etiam nude conventione, etsi non traditum est.* (Fordítás: „A zálogot nem csak a (dolog) átadása hozza létre, hanem a pusztán megállapodás is, noha a (dolog) nem adták át.”)

³⁸⁴ Schanbacher, *Ursprung und Entwicklung*, 68 sk.

³⁸⁵ Kaser, *RPR I*, 567.

³⁸⁶ Vö. Benedek, *Római magánjog*, 17., aki a következőképpen fogalmaz: „Arra, hogy mikor tekinthető egy birtokállapot megvalósultnak, más szavakkal, hogy mikor van valaki egy dolog tekintetében „birtokhelyzetben”, általános szabályt felállítani nem lehet. Erre nézve a forgalmi élet felfogása a döntő, mely a gyakorlatban és a szokásban nyilvánul meg”.

Calvibus traditis ita mercium in horreis conditarum possessio tradita videtur, si claves apud horrea traditae sint.

Azzal a feltétellel tekintjük a raktárakban elhelyezett áruk birtokát a kulcsok átadása után átadottnak, ha a kulcsokat a raktáépületek előtt adták át.

Tehát pusztán a raktárház kulcsainak átadásával is át lehetett ruházni a klasszikus jog szabályai szerint a raktárházakban elhelyezett áruk birtokát (*traditio ficta*),³⁸⁷ de ez a cselekmény csak akkor eredményezi új birtok keletkezését, ha az helyileg az érintett raktáépület előtt történik. A forrás azt sugallja számunkra, hogy még a klasszikus jog fénykorában is szükség volt egyfajta szimbolikus átadási aktusra ahhoz, hogy valaki a *civilis possessor* helyzetébe kerüljön. A D. 18,1,74-ben bemutatott birtoktradícióval összehasonlítva a pusztán csak a bérleti jog átengedésével megvalósuló tradíciót egy kissé idegennek (de nem lehetetlennek!) tartom a római jog formakonzervatív világában.

Nem vitatom a bérleti szerződésnek a kézizálogszerződéshez való szoros kapcsolatát, azonban nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy a bérleti szerződés megkötésén túl a zálogtárgy átadására vonatkozóan további reálaktus is végbemehetett az adós és a hitelező között. E feltételezés alapja az, hogy a TPSulp. 45 bérleti okiraton a tanúk sorában a zálogadós, Gaius Novius Eunus³⁸⁸ neve is szerepel.³⁸⁹ Ez azt bizonyítja, hogy Gaius Novius Eunus is jelen volt a Bassianus közraktáraknál, amikor Hesychus (a hitelező rabszolgája) megkötötte a bérleti szerződést azokra a helyiségekre, amelyekben ő (ti. Gaius Novius Eunus) a zálogtárgyakat elhelyezte. E tény és a D. 18,1,74 forrásszöveg ismeretében alappal feltehető, hogy Gaius Novius Eunus további reálaktusként a raktárhelyiségek kulcsait is átadta Hesychusnak és ezzel létrehozta a kézizálogszerződést.³⁹⁰

Azonban itt felmerülhet a kérdés, hogy a raktárkulcs átadásán túl miért lehetett szükség a bérleti jogviszony létrehozására. E kérdés megválaszolása kézenfekvő, ugyanis az elzálogosított terményeket az adós már korábban elhelyezte a magtárakban.³⁹¹ Tehát először a

³⁸⁷ Vö. Benedek, Római magánjog, 22.

³⁸⁸ TPSulp. 51-52

³⁸⁹ TPSulp. 45 tab. II, pag. 4, lin. 4.

³⁹⁰ A TPSulp. 46. számú okiratban nem szerepel a tanúk sorában az adós, Lucius Marius Iucundus (TPSulp. 53 és 79) neve, azonban a tanúk névsorában a második név olvashatatlan. Illetőleg ebben az okiratban szerepel az *admetietur* (kimérni) kifejezés, amely esetleg szintén az átadás reálaktusára utalhat, lásd lentebb „A TPSulp. 46 keltezése és interpretációja” c. alfejezetben.

³⁹¹ Ezt a tényt a TPSulp. 51 + 52 + 45 okiratok alapján kirajzolható tényállásból tudjuk, ugyanis a TPSulp. 51-ben, amelyben a felek még csak jelzáloggal terhelték meg a terményeket, az adós már azt írta, hogy a

bérleti szerződés a (későbbi) adós, mint bérlő és a *horrearius*, mint bérbeadó között jött létre. Labeo így fogalmazza meg a *horrearius* és a bérlő között fennálló jogviszony tartalmát (D. 19,2,60,9 *post. l. 5 a Iav. epit.*):

Rerum custodiam, quam horrearius conductoribus praestare deberet (...)

A dolgok őrzéséért, amiért a *horrearius*nak helyt kellett állnia a bérlőkkel szemben (...)

Az uralkodó vélemény szerint a *horrearius* (mint vállalkozó)³⁹² *custodia*-felelősséggel tartozik a bérlőkkel szemben³⁹³ a raktárban elhelyezett dolgokért.³⁹⁴ Ebből következik, hogy a *horrearius* őrizetében tartja a raktárban elhelyezett dolgokat és azokat kizárólag csak a bérlőnek adhatja ki. Ezzel szemben a kézizálog hitelező nem tartja közvetlen őrizetében a zálogtárgyakat, ezért a zálogtárgyakhoz való kizárólagos hozzáférést csak az által tudja a maga számára biztosítani, ha bérbe veszi azon helyiségeket, amelyekben az adósa a zálogtárgyakat elhelyezte. Ellenkező esetben a zálogadás a bérleti jogviszony alapján bármikor elszállíthatja a zálogtárgyakat a raktárból, azonban ha a bérleti jogviszonyba az adós helyére a hitelező lép, akkor a *horrearius* a beraktározott terményeket már csak a hitelező számára adhatja ki. Véleményem szerint e megfontolás alapján a bérleti szerződésnek nem is

zálogtárgyak a Bassianus közraktárak 12. raktárpületében vannak elhelyezve. Ebből logikusan következik az a megállapítás, hogy a kézizalogszerződés létrehozását megelőzően az adós bérelte a termények raktározására szolgáló helyiségeket.

³⁹² Ebben a bérleti jogviszonyban a dologbérlet (*locatio conductio rei*) és a vállalkozási szerződés (*locatio conductio operis*) elemei keverednek, ui. a *horrearius* egy helyiség időleges használatát átengedi, de ez a helyiség egy olyan raktárban van, amely a *horrearius* személyzete (*servi, custodes*) felügyelete alatt áll (vö. Wubbe, Haftung des Horrearius, 511.; Rickman, Roman Granaries, 194 sk.). Tehát a bérlő a helyiségek használatán túl a dolgok felügyeletéért is fizet. Labeo a *horrearius*szal szerződő személyeket *conductores*nak (bérlőnek) nevezi, nem pedig *locatores*nak (megrendelőnek). Azonban ha ezt a jogviszonyt csak dologbérleti szerződésnek tekintenénk, akkor fel sem merülhetne a *horrearius custodia*-felelőssége. Véleményem szerint a *horrearius*szal kötött bérleti szerződések a *locatio conductio* belül egy atipikus formát képviseltek, azonban nem bírtak külön elnevezéssel, hanem az ügylet legfőbb karakterisztikája (ti. egy helyiség használati jogának időleges átengedése) alapján egy (felelősségi szempontból speciális) dologbérletnek tekintették.

³⁹³ Az ide vonatkozó szakirodalomról részletes áttekintést ad Pókecz Kovács, Raktárbérlet, 328 sk.; Siklósi, Custodia-felelősség, 49. 195. lj.

³⁹⁴ Azonban e szabály diszpozitivitásából eredően a felek megegyezhettek abban, hogy a *horrearius* nem tartozik felelősséggel a raktárban elhelyezett áruk őrzéséért. 1885-ben Róma északi részén (a Porta Salaria közelében) találtak egy feltehetően Nerva császár (Kr. u. 96-98) uralkodásának idejéből származó márványtáblát (FIRA III 145 a = CIL IV 33.747), amely egykor egy *horreum* irodájának a falára volt kifüggesztve és azokat a szerződési feltételeket (*lex horreorum*) közölte az ügyfelekkel (vö. Wacke, Lagerhausvermietung, 312 sk.), amelyek mellett a *horrearius* meg kívánja kötni a szerződést (lásd e táblához részletesen Rickman, Roman Granaries, 198 skk.). E márványtábla 9-10. sora a következő kikötést tartalmazza (FIRA III 145 a): [*Invectorum in heac horrea cu]stodia non praestabitur*. (Fordítás: E raktárházakba behozott dolgok őrzéséért nem fogunk helytállni.) Véleményem szerint, ha a *horrearius* ki is zárja az őrzésért (*custodia*) való felelősséget, mégis továbbra is terhela teljes vétkes felelősség.

annyira a birtok megszerzése, mindinkább a birtok megtartása szempontjából lehetett kiemelkedő jelentősége.³⁹⁵

4.1.2. A kézizáloghitelező és a *horrearius* zálogjogának esetleges kollíziója

Érdekes kérdés merül fel akkor, ha meggondoljuk, hogy a raktárakban elhelyezett terményeken nem csak egy, hanem két zálogjog is fennállhatott. A Kr. u. I. századból fennmaradt epigráfiai források arról tanúskodnak, hogy az itáliai szerződési praxisban „általános szerződési feltételként” szerepelt az a kikötés, amely szerint a bérleti díj biztosítására a *horrearius* zálogjog illette meg a bérlő által a raktárba bevitt dolgokon³⁹⁶ (CIL VI 37795 *lin.* 4-6.).³⁹⁷

[Quae in his horreis i]nvecta inla[ta importata erunt, horreario pig]nori erunt d[onec satis ei factum non sit aut pensio]o solvatur.

A *horrearius*nak zálogul szolgálnak (azok a dolgok), amelyeket a raktárakba bevitték, ameddig kezeit nem állítanak, vagy a bérleti díjat nem teljesítik.

A márványtáblán megörökített *lex horreorum* szerint a *horrearius* azzal a feltétellel adta bérbe a raktárakat, hogy a bennük beraktározott áruk a bérleti díj biztosítékeként zálogul szolgáltak számára.³⁹⁸ A zálog szempontjából bontó feltétel, ha a bérlő olyan kezeit állít, akit a *horrearius* elfogad vagy pedig az esedékes bérleti díjat teljesíti (*donec satis ei factum non sit aut pensio solvatur*).³⁹⁹

Ezeket a márványtáblákat a *horrearius*ok a közraktárak irodahelyiségeiben egy jól látható helyen helyezték el és ezáltal hozták az ügyfelek tudomására, hogy milyen általános feltételek mellett (ezek az ún. *leges horreorum*) kötik meg a bérleti szerződést.⁴⁰⁰ Ezeket a hirdetmény útján közzétett szerződési feltételek a szerződés részének (*lex contractus*) tekintették.⁴⁰¹

³⁹⁵ Vö. Pókecz Kovács, Raktárberlet, 327.

³⁹⁶ A raktárházak bérletéhez tartozó epigráfiai forrásokhoz lásd Alzon, Location des entrepôts, 108 sk.

³⁹⁷ FIRA III 145. c).

³⁹⁸ Hasonlóan CIL VI 33747 (= FIRA III 145. a): *Quae in his horreis invecta inlata [erunt, pignori erunt horreario, si quis pro pensionib]us satis ei [non fece]rit.*

³⁹⁹ Hasonló zálogkikötést javasol a Kr. e. II. század közepén Cato a fán lévő olajbogyó értékesítésére esetén (Cato agr. 146.): *Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt.*

⁴⁰⁰ Wacke, Lagerhausvermietung, 313.

⁴⁰¹ Wenger, Quellen, 784. Ezzel szemben foglal állást Wacke, Lagerhausvermietung, 316.

A bérleménybe bevitt eszközök zálogba adásának a szerződési gyakorlata olyan mélyen gyökerezett a római jogban,⁴⁰² hogy Neratius, Hadrianus (s talán már Traianus) császár tanácsnoka,⁴⁰³ a Kr. u. II. század elején kimondta, hogy a bérbeadó zálogjoga a bérleménybe bevitt tárgyak fölött diszpozitív jogként érvényesül (D. 20,2,3 Ulp. 73 *ad ed.*):

Si horreum fuit conductum vel devorsorium vel area, tacitam conventionem de investitis illatis etiam in his locum habere putat Neratius: quod verius est.

Ha bérbe vettek egy raktárházat (*horreum*) vagy egy vendégfogadót (*devorsorium*) vagy egy beépítetlen városi telket (*area*), (akkor) Neratius úgy véli, hogy ezeken a helyeken is hallgatólagos (zálog)megállapodás jön létre a bevitt dolgok tekintetében, ami helyes.

Ulpianus ediktumkommentárjában Neratius véleményét idézi, aki azt mondja, hogy hallgatólagos megállapodás (*tacita conventio*) alapján a bérleti szerződés részének kell tekinteni a raktárban elhelyezett dolgok elzálogosítását.⁴⁰⁴ E szabály azt jelenti, hogy a bérbeadó zálogjoga a bérleménybe bevitt tárgyak felett diszpozitív joggá vált, tehát ha a felek ettől el szerettek volna térni, akkor a szerződésben *expressis verbis* meg kellett állapodniuk a zálog kizárásáról.

A Kr. u. I. századból származó epigráfiai források⁴⁰⁵ és a római szerződési tradíciók alapján feltételezhetjük, hogy egy kifüggesztett (*propositus* 3)⁴⁰⁶ *leges horreorum* útján már a TPSulp. 45 (Kr. u. 37) és 46 (Kr. u. 40) okiratok keletkezésének idején is a bérleti szerződés részét képezhette a bérbeadó zálogjoga.⁴⁰⁷

Itt viszont felmerül egy újabb lehetséges ok arra vonatkozóan, hogy a jogéletben miért honosodott meg az a gyakorlat, hogy a hitelező bérbe vette azokat a raktárépületeket, ahol az adósa a zálogtárgyakat korábban elhelyezte. Ugyanis tudjuk, hogy mindkét esetben (TPSulp. 45 és 46) az adós a már beraktározott terményeket zálogosította el, tehát az adós volt az, aki először szerződéses viszonyba került a *horrearius*szal, ezek alapján a *horrearius*nak, mint bérbeadónak zálogjoga keletkezett a beraktározott terményeken. Később a bérlő pénzkölcsönt

⁴⁰² Már a Kr. e. II. század szerződési gyakorlatában is megjelennek e kikötések; lásd Cato agr. 146; (147 és 148-ben közvetett formában); 149 és 150.

⁴⁰³ Kunkel, Juristen, 144.; Liebs, Hofjuristen, 31.

⁴⁰⁴ Ez a gyakorlat eredetileg a mezőgazdasági kishaszonbérlet esetén alakult ki (vö. Cato. agr. 149-150.), de később kiterjesztették az ingatlanbérlet valamennyi formájára; vö. Krämer, Pfandrecht, 38 skk. A *pignus tacitum*hoz lásd részletesen Schuller, Pignus tacitum, 267 skk.

⁴⁰⁵ CIL VI 33747; CIL VI 37795.

⁴⁰⁶ Vö. Labeo D. 19,2,60,6: *Locator horrei propositum habuit (...)*.

⁴⁰⁷ A tárgyalt okiratok esetén a bérbeadó (*locator*) zálogjogának csak a TPSulp. 46-nál lehetett gyakorlati szerepe, ugyanis a TPSulp. 45 esetén a felek csak névleges (egy sestertius) bérleti díjat kötöttek ki.

vett fel egy harmadik személytől, akinek szintén zálogba adta a bérleményben elhelyezett terményeket. A jogviszonyokat egyszerűen modellezve: „A” személy a zálogadós, „B” és „C” személyeknek. A jogi dogmatikában ezt a tényállást nevezik „Nachverpfändungnak”,⁴⁰⁸ amelynek az a lényege, hogy egy személy, különböző időpontokban, különböző személyek részére alapít zálogot ugyanazon a zálogtárgyon. Ebből a megfontolásból kiindulva szükségképpen kialakul egy rangsor a zálogjogosultak között, amelyben a jogfejlődés során mindig a korábbi jogosult volt a kedvezőbb helyzetben⁴⁰⁹ (pl. ő dönthetett a zálogtárgy értékesítésének idejéről, az ő követelése nyert korábban kielégítést stb.). Tehát, amíg az adós a raktárépületek bérlője, addig a hitelező ki van téve annak a veszélynek, hogy adós nem fizeti rendszeresen a bérleti díjat, ezáltal a bérbeadó zálogjoga megnyílik és így az hozzá képest a zálogjog gyakorlásában kedvezőbb helyzetbe kerül.

Teljesen megváltozik azonban a jogi konstrukció abban az esetben, ha a hitelező lép a bérleti szerződésben az adós helyére. Ebben az esetben már a zálogjogviszonyok a következőképpen modellezhetők: „A” (adós) személy a zálogadós, „B”-nek (hitelező), „B” személy pedig zálogadós, „C”-nek (*horrearius*). Gyakorlatilag a bérleti szerződés megkötésével a hitelező alzálogba (*subpignus*) adta a számára elzálogosított tárgyakat (ugyanis a bérbeadóval szemben a mindenkori bérlő a zálogkötelezett). Német jogi terminológiával ezt nevezik „Weiterverpfändungnak”.⁴¹⁰ E módosulás által a *horrearius* semmiféle hátrány nem éri, ugyanis ugyanazon tárgyakon továbbra is fennmarad a zálogjoga, csak annyi számára a változás, hogy más személy lett a zálogkötelezett. Viszont ez komoly előnnyel járt a hitelezőre nézve, hiszen a bérleti szerződés megkötésétől kezdve az adós viszonylatában már csak ő az egyetlen zálogjogosult, és ezzel kiküszöbölte a többszöri zálogba adás („*Mehrverpfändung*”) következtében, az őt érintő esetleges hátrányos következményeket. Ráadásul a hitelezőnek ez többletkiadást sem jelentett, mert – mint azt már fentebb írtam – a raktárbérlés költségei, mint a zálogtárgyra tett ráfordítások, követelhetők voltak az adóstól.⁴¹¹

4.1.3. A TPSulp. 46 keltezése és interpretációja

A TPSulp. 46 keltezésének pontos olvasatáról megoszlanak a vélemények a szakirodalomban.

⁴⁰⁸ Kaser / Knütel, RPR, 166.

⁴⁰⁹ Vö. D. 20,1,15,2 Gai.; D. 20,4,12 pr. Marci.; C. 8,17,3.

⁴¹⁰ Kaser, *Mehrfache Verpfändung*, 29.

⁴¹¹ Vö. D. 13,7,8 pr.

Bove a keltezés második sorában csak az *-as* szótöredéket tudta kiolvasni, amely álláspontja szerint a *[Mart]as* szó végződéséhez tartozik.⁴¹² A szövegkommentárjában azonban megjegyzi, hogy minden valószínűség szerint március 13-án (*III Idus Martias*) vagy 14-én (*pridie Idus Martias*) állíthatták ki az okiratot.⁴¹³ Bove feltevésének az alapja, hogy már ő is felismerte a három okirat (TPSulp. 53, 79, 46) közötti szoros tartalmi összefüggést, és ezért kizárta a március 13-át megelőző időpontban való kiállítás lehetőségét, ugyanis a hitelező azt a kölcsönt, amelyet a zálog biztosított, e napon számolta le az adósnek (így logikailag kizárt, hogy a bérleti szerződés e napot megelőzően jött volna létre). Március Idusa (március 15.) szintén nem lehetett, mert a latinban a *Kalendae, Nonae, Idus* napjait a megfelelő hónap megnevezésével együtt egyszerű *ablativus temporissal* jelölték (minden más esetben *accusativust* használtak),⁴¹⁴ így *Idibus Martiis* lenne, tehát a *Martius* háromvégű melléknév genitivusa *-is* végződésű, nem pedig *-as*. Az ezt követő időpontokat pedig azért zárja ki, mert a rómaiak a keltezésnél a napokat mindig a következő határnaptól (*Kalendae, Nonae, Idus*) visszafelé számolták, és ezért a március 15-ét követő napokat már április *Kalendaejához* (április 1.) kellene viszonyítani és az *Aprilis* kétvégű melléknév *accusativusa Aprilies* lenne, amely szintén nem feleltethető meg az *-as* végződéssel.⁴¹⁵

Krämer hipotézise az, hogy a hitelező (Gaius Sulpicius Faustus) nem a zálogszerződéssel, hanem a zálog végrehajtásával összefüggésben veszi bérbe a raktáépületet.⁴¹⁶ Krämer hipotézisének kiindulópontja Bove olvasata (aki egyértelműen csak az *-as* végződést olvasta ki) és az a feltevés, hogy a gabonát ebben az esetben is, hasonlóan a TPSulp. 51-hez, birtok átadása nélkül zálogosították el.⁴¹⁷ Majd ezt követően a TPSulp. 79-ben meghatározott teljesítési határidő (május 15.) eredménytelenül eltelt. A *pactum de vendendo* alapján Faustus jogosult volt a zálogtárgy azonnali értékesítésére, azonban ahhoz hogy értékesíteni tudja a dolgot, mindenekelőtt birtokba kellett vennie és ez az okirat éppen ezt dokumentálná. Krämer feltevése alapján Faustus a teljesítési határnap lejártát követő

⁴¹² Bove, Documenti di operazioni, 65.

⁴¹³ Bove, Documenti di operazioni, 66.

⁴¹⁴ Nagy / Kovács / Péter, Latin nyelvtan. 212. a következőket írják: „A többi napot az utána következő határnaphoz viszonyítottan, és pedig visszafelé számítva jelölték meg (...). Így egy *ante* praepositíós jelzős szerkezetet nyertek”. Az *ante* előjáró szó vonzata pedig *accusativus*.

⁴¹⁵ Bove álláspontja logikus, azonban egy lehetőséget mégis figyelmen kívül hagyott, ez pedig a március 16-a, ugyanis a rómaiak a keltezés során nem csak a határnapokat megelőző napokat fejezték ki *adverbiummal* (*pridie*), hanem a határnapot követő napot is (*postridie*). Ebben az esetben viszont mind a határnap, mind pedig a hónap megnevezése *accusativusban* marad, így a március 16-a a latin keltezési szabályok alapján a következő: *postridie Idus Martias*.

⁴¹⁶ Krämer, Pfandrecht, 334 sk.

⁴¹⁷ Krämer, Pfandrecht, 338. Ezzel szemben lásd Wolf, Urkundenfund, 328.

napon (május 16-án) vette bérbe a raktárépületet, amely keltezését *XVII kal Iulias*nak jelöli,⁴¹⁸ tehát a Bove által kiolvasott *-as* végződést a *Iulius*, nem pedig a *Martius* hónaphoz rendeli. Krämer a közelmúltban megjelent átfogó zálogjogi monográfiájában annak bizonyítására törekszik, hogy Rómában már a Kr. u. I. évszázadban kialakult egy *in rem actio*val védett jelzálog, ezért hajlik arra, hogy egyes forrásokat pusztán hipotetikus érvekkel, e cél szellemében interpretáljon. Krämer érvelésének egyik gyenge pontja az, hogy a zálogokiratból (TPSulp. 79) – összehasonlítva a TPSulp. 51-gyel – hiányzik a birtokklauzula (*penes me*), amely a TPSulp. 51 esetén kétségtelenné teszi a birtok átadása nélkül létrejött zálogot. A másik pedig az, hogy Camodeca 1999-ben publikálta a viaszostáblák fényképfelvétel alapján készült apographumait, amelyen egyértelműen kiolvasható a keltezés: *III I[du]s Martias*, tehát március 13.⁴¹⁹ Ezért véleményem szerint a Camodeca szövegkiadásában megjelölt dátum vitathatatlan.⁴²⁰

Itt viszont felmerül a kérdés, hogy mi lehet a magyarázata annak, hogy a hitelező már két nappal a zálogszerződést (TPSulp. 79, Kr. u. 40. március 15.) megelőzően bérbe vette azt a raktárépületet, amelyben az adós a zálogtárgyakat elhelyezte. E kérdés megválaszolásával arra is magyarázatot adhatunk, hogy a kölcsönszerződés (TPSulp. 53, Kr. u. 40. március 13.) megkötése és a zálogmegállapodás között miért telhetett el szintén két nap.

Érdeemes először a TPSulp. 46 zálogtárgyakra vonatkozó klauzuláját a TPSulp. 45 hasonló tartalmú kikötésével összehasonlítani.

TPSulp. 45 ⁴²¹ (Kr. u. 37. jún. 2.)	TPSulp. 46 ⁴²² (Kr. u. 40. márc. 13.)
<i>in quo repositum // est triticum Alexandrinum, quod pignori // accepit hac die a C(aio) Novio Euno</i>	<i>in quo repositum // tum est tritici Alexandrini millia mod[iu]m // decem et tria [quae] admetietur dominus meus</i>

A két szerződési szöveg között három eltérést találunk: 1.) A TPSulp. 45 tudósít arról, hogy a bérlő milyen jogcímen (*quod pignori accepit*) tartja magánál a beraktározott árukat, ezzel szemben a TPSulp. 46 nem tesz erről említést. 2.) A TPSulp. 46 tartalmazza azt a záradékot, hogy a *horrearius* a beraktározott árukat ki fogja mérni (*admetietur*), a TPSulp. 45-ben ilyen

⁴¹⁸ Krämer, Pfandrecht, 335. A Krämer által megjelölt keltezés helytelen, ugyanis a május 16-a helyes római keltezése a következő lenne: *postridie Idus Maias*. Vö. Nagy / Kovács / Péter, Latin nyelvtan, 212.

⁴¹⁹ Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 536.

⁴²⁰ Wolf, *Urkundenfund*, 115.; Wolf, *Neue Rechtsurkunden*, 127. ezt az olvasatot nem erősíti meg, de nem is cáfolja.

⁴²¹ Tab. III, pag. 5, lin. 8-10.

⁴²² Tab. III, pag. 5, lin. 7-9.

klauzula nem található. 3.) A TPSulp. 46 pontosan tartalmazza a raktárban elhelyezett áruk fajtáját és pontos mennyiségét, ezzel szemben a TPSulp. 45 csak az áru fajtáját jelöli meg.

1.) A TPSulp. 46 okiratban a zálogra (*pignus*) való utalás hiánya egyértelműen azzal magyarázható, hogy a termények a bérleti szerződés megkötésének időpontjában még nem voltak elzálogosítva, ugyanis a zálogszerződést (TPSulp. 79) a felek csak két nappal később, március 15-én kötötték meg. Ezzel szemben a TPSulp. 45 esetén a felek az okirat kiállításával azonos napon, de még azt megelőzően megkötötték a kézizálog szerződést (*pignori accepti*⁴²³ *hac die*).

2)-3) A TPSulp. 46-ban az *admetietur* klauzula feltűnő eltérést jelent a TPSulp. 45-höz képest. Az *admetior* deponens ige technikus jelentése: mérték szerint átadni, kimérni.⁴²⁴ E kifejezés a forrásokban általában a súly, szám, mérték szerint meghatározható dolgok (pl. bor, olaj, búza)⁴²⁵ „mennyiségi konkretizálása, egyedre szűkítése”⁴²⁶ kapcsán fordul elő.⁴²⁷ Camodeca interpretációja is e technikus értelmezésből indul ki. Véleménye szerint a felek azért tölték ki a zálogszerződés időpontját, mert a gabona még nem volt pontosan kimérve, s mivel a gabona azon dolgok közé tartozik, amelyek súly, szám, mérték szerint azonosíthatóak, ezért csak kimérésük után lehetnek szerződés (jelen esetben zálogszerződés) tárgyai.⁴²⁸ Wolf azt írja, ha a búzát, amikor azt Faustusnak visszaadták, ki kellett mérni, akkor ez azt jelenti, hogy ezt a búzát más bérlők gabonájával összeöntve („ömlesztve”) raktározták.⁴²⁹ Tehát Wolf álláspontja alapján a *horrearius* a bérlő irányában generikus (ugyanabból ugyanannyit), nem pedig specifikus visszaszolgáltatási kötelezettség terheli. Továbbgondolva viszont ez azt jelentené, hogy a záloghitelezőnek is generikus visszaadási kötelezettsége állna fenn a zálogadóssal szemben. Tehát Wolf felvetése magában hordozza egy esetleges rendhagyó zálog (*pignus irregulare*)⁴³⁰ gondolatát. Véleményem szerint azonban a *pignus irregulare* lehetősége kizárt, ugyanis ebben az esetben a zálogokirat (TPSulp. 79) veszélyviselési

⁴²³ Az *accepti* igealak nyelvtani szempontból egy *perfectum logicum*, amelynek az a lényege, hogy egy múltban megtörtént cselekmény eredménye még a jelenre is kihatással van pl. megjöttem (ez múlt idő), de az eredmény az, hogy (a jelenben) itt vagyok. A *pignori accepti* ugyanezt a logikát követi, azaz a múltban az adós átvette (*accepti*) a zálogot, ez azt jelenti, hogy most nála van.

⁴²⁴ Heumann / Seckel s.v. *admetiri*: „nach dem Maße übergeben, zumessen”.

⁴²⁵ Vö. D. 18,1,35,5.

⁴²⁶ Jakab, Borvétel, 189.

⁴²⁷ Továbbá az *admetior* igét alkalmazták még a forrásokban egy eladott telek területének felmérése kapcsán is; vö. D. 18,1,40,2 Paul.

⁴²⁸ Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 182.

⁴²⁹ Vö. Wolf, *Rechtsurkunden*, 128.

⁴³⁰ A *pignus irregulare* esetén a hitelezőt a zálogtárgy vonatkozásában nem specifikus, hanem generikus (ugyanabból ugyanannyit) visszaadási kötelezettség terhelné.

klauzulája,⁴³¹ amelyben az adós kijelenti, hogy minden veszélyt magára vállal (*id triticum quo de agitur omni periculo esset meo he[re]disve*), értelmét vesztené.

Részemről az alábbi interpretációs lehetőséget tartom a legvalószínűbbnek. Az *admetietur* ige *futurum imperfectum* igealakban áll, ebből az a megállapítás vonható le, hogy a *horrearius* kimérési kötelezettsége a jövőre vonatkozóan áll fenn. Azonban Nardus (a bérbeadó *horrearius* rabszolgája) azt írja, hogy a raktárban elhelyeztek (*repositum est*) 13.000 modius alexandriai búzát. A *repositum est perfectum* igealakban van, amely egyértelműen azt jelenti, hogy a beraktározás már megtörtént. Itt viszont felmerül a kérdés, mi lehetett az indoka, hogy a *horrearius* az egyszer már kimért és beraktározott búzát a „jövőben” újra kimérje? A három okirat⁴³² történeti tényállását végiggondolva számomra csak egy magyarázat tűnik valószínűnek: Lucius Marius Iucundus a kölcsön felvétele előtt⁴³³ nagyobb mennyiségű gabonát helyezett el „ömlesztve” Publius Annius Seleucus (a *horrearius*) felügyelete alatt álló *horreumban*.⁴³⁴ Majd Kr. u. 40. március 13-án 20.000 sestertius összegű pénzkölcsönt vett fel Gaius Sulpicius Faustustól és a kölcsön dologi biztosítékeként e nagy mennyiségű búzából 13.000 *modiust* zálogba szeretett volna adni.⁴³⁵ Ahhoz, hogy a kézizálog szerződés létrejöhessen, Lucius Marius Iucundusnak át kellett adnia a zálogtárgyat, de a reálaktus csak akkor hajtható végre, ha a zálogtárgy abszolúte meghatározható, ehhez viszont egyediesíteni kellett a dolgokat.⁴³⁶ Konkrét esettel megvilágítva, ha például Lucius Marius Iucundus egy cellába 20.000 *modius* búzát helyezett el, ebből a búzából csak akkor tud 13.000 *modiust* kézizálogba adni, ha ezt ebből a 20.000 *modiusból* elkülöníti. Tehát a felek a kölcsön folyósításának a napján már megállapodtak a zálogban, de a zálogszerződést nem tudták létrehozni, mert a zálogtárgy még nem volt pontosan meghatározható. De Faustus ezen a napon már bérbe vette Iucundus engedélyével azt a raktárépületet, amelybe az adósa a búzát beraktározta. Ezt követően pedig Cypaerus kimérte (*admetior*) Iucundus gabonájából a 13.000

⁴³¹ Tab. III, pag. 5, lin. 14-15.

⁴³² TPSulp. 53; 79; 46.

⁴³³ A kölcsönt Lucius Marius Iucundus március 13-án vette fel. Azonban az alexandriából származó búzát már sokkal korábban be kellett neki raktározni valahová, ui. minden évben november 10. és március 10. között szünetelt a kereskedelmi célú tengeri hajózás a Földközi-tengeren. Tehát a Iucundus által elzálogosított búza valószínűleg már a kölcsön felvételét megelőzően négy hónappal a birtokába került, vö. Sirks, Food for Rome, 42.: „In wintertime, sailing was reduced to a necessary minimum, (...) not only because of the force of the gales but also because of bad visibility at sea which hampered navigation. Ship owners would have arranged their voyage for what was considered the best sailing season, May 27th to September 14th; March 10th to May 27th and September 14th to November 10th were also considered reasonable periods”.

⁴³⁴ A *horreumok* befogadó képességéről és méreteiről átfogó leírást ad, Rickman, Roman Granaries, 17 sk.

⁴³⁵ Egészen biztos, hogy a kölcsönszerződés ezen a napon már azzal a feltétellel jött létre, hogy Gaius Sulpicius Faustus zálog ellenében nyújtja a kölcsönt, annak ellenére, hogy a kölcsönszerződést csak két nappal később (március 15-én) kötötték meg, ui. egy gyakorlott bankár esetén elképzelhetetlen, hogy ügyfelével a kölcsön folyósításának a feltételeiről csak a kölcsönösszeg leszámolása után állapodna meg.

⁴³⁶ Hasonlóan Camodeca, Tabulae Pompeianae, 182.

modiust.⁴³⁷ Így már abszolúte meghatározhatóvá vált a zálogtárgy, amelyen az átadás reálaktusát már minden gond nélkül foganatosítani lehetett. Sőt nem zárom ki annak a lehetőségét sem, hogy maga a kimérés (*mensura*) lett volna a reálaktus.⁴³⁸

Azonban az a jogi konstrukció is elképzelhető, hogy a felek a zálogjogot a teljes mennyiségen belül 13.000 *modius* búzára korlátozták, amelyet a *horrearius*nak nem kellett azonnal kimérnie, hanem csak akkor, ha az adós nemteljesítése miatt a zálogtárgy elárverezésére került sor.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a bérleti szerződések célja az lehetett, hogy a záloghitelező szorosabb őrizetébe tarthassa a zálogtárgyat. Tehát az uralkodó felfogással ellentétben szerintem a kézizálogszerződés nem a bérleti szerződés megkötése által jött létre. Véleményem szerint a felek a kézizálogszerződést a raktárkulcs átadásával, mint reálaktussal (*traditio ficta*) hozták létre. A bérleti szerződésnek a funkciója pedig az volt, hogy biztosította a hitelező számára a zálogtárgyak zavartalan birtoklását, ugyanis a raktár személyzete egyedül csak a záloghitelezőnek, mint bérlőnek, volt csak jogosult kiadni a beraktározott árukat (zálogtárgyakat). A bérleti szerződés és a zálogmegállapodások közötti viszony elemzését követően rátérk az okiratokban olvasható zálogkikötések részletes vizsgálatára.

5. A *leges pignoris*

5.1. Zálogkikötések a Sulpicius-archívumban

A szakirodalomban eddig még nem tették a Sulpicius-archívum zálogkikötéseit (*leges pignoris*) egy részletes, összehasonlításon alapuló exegézis tárgyává.

TPSulp. 51	TPSulp. 52	TPSulp. 79	TPSulp. 55
<i>proque iis sestertiis (...) dedi ei pignoris arrabonisve nomine tritici Alexandrini (...) quae omnia reposita habeo penes me in horreis Bassianis publicis Pu[teio]lanorum</i>	<i>in qua ominis suma dedi ei pignoris tridigi Alexandrini (...) quot est possit[um] in horeis Bassianis puplicis Putola(norum)</i>	<i>[scripsi me dedisse C(aio) Sulpicio] Fa[usto] pignoris nomine triti]c[i] Ale]xa[ndrini] (...) quae su[nt] posita in [pr]aedis Do[miti]ae Lepidae [horre]is Barbat[i]an[i]s (...) ob HS viginti millia</i>	<i>sc[ripsi me] dedisse Sex(to) Granio Num[enio] pignori argentum p(ondo) X[- -] (...) ab HS V m(illibus) [n(ummis)] [sic!]</i>

⁴³⁷ A TPSulp. 45 esetén pedig ez a klauzula azért hiányzik, mert ebben az esetben az adós az egész raktárkészletet elzálogosította vagy az elzálogosított dolgokat eleve külön helyezte el; vö. Wolf, Urkundenfund, 114.

⁴³⁸ Hasonlóan az adásvételi szerződések esetén is a *mensura* lefolytatásával történt meg a *traditio*. A különbség az, hogy ebben az esetben az átadás *causa pignoris*, nem pedig *causa emptionis* alapján történt. A *mensura* adásvételi szerződésekben betöltött szerepéhez lásd részletesen Jakab, Borvétel, 72., 117., 189 sk.

Okiratszerkesztési szempontból ezeket a zálogmegállapodásokat két csoportra oszthatjuk: 1.) az első csoportba tartozik a TPSulp. 51 és 52, amelyekben a zálogmegállapodás a kölcsönokiraton belül (szerződési klauzulaként) helyezkedik el, 2.) a másik csoportba pedig a TPSulp. 79 és 55 sorolható, amelyek önálló zálog *chirographumok* (*scripsi me dedisse pignori*). Ez a tény azonban a zálogjog tartalmát nem érinti, ezért nem indokolt az okiratok elkülönítve való elemzése. A TPSulp. 51-52 és a TPSulp. 79 és 55 okiratokba foglalt zálogmegállapodások között csak szerkezeti eltérés figyelhető meg:

TPSulp. 51; 52 szerkezete	TPSulp. 79; 55 szerkezete
1. alapkövetelés (<i>proque iis sestertiis; in qua ominis suma</i>) 2. zálogrendelés (<i>dedi (...) pignoris nomine</i>) 3. zálogjogosultra utalás (<i>ei</i>) 4. zálogtárgy meghatározása 5. zálogtárgy beraktározásának a helye	1. zálogrendelés (<i>dedisse (...) pignori</i>) 2. zálogjogosult megnevezése (<i>C(aio) Sulpicio] Fa[usto]; Sex(to) Granio Num[enio]</i>) 3. zálogtárgy meghatározása 4. zálogtárgy beraktározásának a helye (csak a TPSulp. 79-ben!) 5. alapkövetelés (<i>ob HS viginti millia; ab HS V m(illibus) [n(ummis) [sic!]</i>)

5.2. A TPSulp. 51 *penes me* klauzulájának interpretációja

A négy okirati szöveg összehasonlítása során szembetűnő a TPSulp. 51 okiratban szereplő *penes me* kiegészítés. Érdekes e kifejezést joghermeneutikai oldalról röviden megvizsgálni. A szótárban a *penes* előljáró szó általános értelmű jelentése alatt a következőt találjuk: „valakinek hatalmában, birtokában; -nál, -nél”.⁴³⁹ A Heumann - Seckel-féle Handlexikon azt írja, hogy e kifejezés, „hatalomban” („im Machtbereich”) jelentésben, a törvények és formulák régies nyelvezetében, technikus értelmezés alapján (jogilag) többet jelentett, mint az *apud praepositio*.⁴⁴⁰ Ahhoz, hogy megértsük a lexikon magyarázatát, ismernünk kell az alábbi, ulpianusi forrásszöveget (D. 50,16,63 Ulp. 71 ad ed.):

‘Penes te’ amplius est quam ‘apud te’: nam apud te est, quod qualiterqualiter⁴⁴¹ a te teneatur, penes te est, quod quodam modo possidetur.

⁴³⁹ Györkösy, Latin - magyar szótár³, s.v. *penes*. Lásd még Oxford Latin Dictionary s.v. „*penes*: 1) under the physical control of, in the possession of etc”.

⁴⁴⁰ Heumann / Seckel s.v. *penes* fogalmazása szerint: „in der altertümlichen Sprache der Rechtsquellen und der Formulare (Gesetze, Edikte, und Klagenformeln, Interdikte, Geschäftsformen) bedeutet *penes* im Machtbereich, mehr als *apud*”.

⁴⁴¹ A *qualiterqualiter adverbium* megegyezik a *qualitercumque* kifejezéssel; lásd Heumann / Seckel s.v. *qualiter*. A *qualitercumque* határozószó jelentést lásd Georges, s.v. *qualiter-cumque*, in: Ausführliches Handwörterbuch. Lateinisch-Deutsch II., 2130.: „auf was für Art nur”.

A *'penes te'* (kifejezés) több mint az *'apud te'*: ugyanis az *apud te* az, amit te bármiféle módon (magadnál) tartasz, a *penes te* pedig az, amit te valahogyan birtokolsz.

E fragmentumot a kompilátorok a *Digesta De verborum significatione* (A szavak jelentéséről) *titulus* alatt helyezték el. E szöveg Ulpianusnak a *praetori ediktum*hoz írt kommentárjának 71. könyvéből származik, amelynek Lenel a *De interdictis* (Az *interdictum*okról) címet adta.⁴⁴² Tehát Ulpianus e rövid „értelmező rendelkezése” szerint a *penes te* kifejezés azt jelenti, hogy valaki úgy tart tényleges hatalmában egy dolgot, hogy ahhoz birtokjogi joghatások is kapcsolódnak.

A *penes* adverbium zálog kapcsán az alábbi összefüggésben jelenik meg Salvius Iulianus⁴⁴³ digestáinak 44. könyvében (D. 41,1,37 *Iul. 44 dig.*):

Per servum, qui pignori datus est, creditori nec possessio acquiritur, quia nec stipulatione nec traditione nec ullo alio modo per eum servum quicquam ei acquiritur, quamvis possessio penes eum sit.

Az elzálogosított rabszolgán keresztül a hitelező nem szerez birtokot, mert ezen a rabszolgán keresztül se stipulatio által se traditio által se más módon nem szerez (a hitelező), habár a birtok nála van.

A jogeset tényállása szerint „A” személy (*debitor*) kézizálogba adott „B” személynek (*creditor*) egy rabszolgát. Ezt követően egy „C” személy átadott egy dolgot a rabszolgának. A kérdés az, hogy „B” személy (*creditor*) megszerzi-e a birtokot e rabszolgán keresztül. A jogász válasza az, hogy nem, mert „B” személy se traditio, se stipulatio, se pedig más módon nem szerezhet az elzálogosított rabszolga útján. Ennek az oka az, hogy a rabszolga által csak a *dominus* szerezhet jogokat (Gai. 2,87):

Igitur liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod servi <nostr>i (...) vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur vel ex alia qualibet causa adquirunt, id nobis acquiritur.

⁴⁴² Lenel, *Palingenesia* II, 833.

⁴⁴³ Kunkel, *Die römischen Juristen*, 157 sk. Salvius Iulianus Kr. u. 100 körül született az afrikai Hadrumentum városában. Hadrianus alatt *quaestor*, Kr. u. 148-ban *consul*, Kr. u. 166-169 között *Africa* provincia *proconsula*.

Mindaz, amit azon gyermekeink, akiket potestasunk alatt tartunk, valamint az is, amit rabszolgáink (...) vagy traditio folytán szereznek, vagy amit stipuláltatnak, vagy amit bármiféle jogcímen szereznek, azt nekünk szerzik.⁴⁴⁴

Azonban a záloghitelező nem tulajdonosa (*dominus*) a rabszolgának, hanem birtokosa (*possessor*), és a jogász ezt a *possessio penes eum sit* formulával fejezi ki. Ebben az esetben kétségtelen, hogy a rabszolgát átadták a hitelezőnek, aki ezáltal a dolog birtokosa lett (*possessio ad interdicta*). A D. 41,1,37-et hasonlítsuk össze a TPSulp. 51-gyel:

D. 41,1,37	TPSulp. 51
<i>Servus, qui [creditori] pignori datus est (...) possessio <u>penes eum</u> (scil. creditorem) <u>est</u></i>	<i>dedi ei (scil. creditori) pignoris (...) nomine tritici Alexandrini (...) quae (...) <u>habeo penes me</u></i>

Ebből egyértelműen megállapítható az, hogy míg a Salvius Iulianus által leírt zálog esetén a birtokot átadták (*penes eum, scil. creditorem*), addig a TPSulp. 51 esetében a birtok átadására nem került sor (*penes me, scil. debitorem!*), tehát a felek ebben az esetben nem kézizálogot, hanem egy birtok elvonással nem járó zálogot hoztak létre.⁴⁴⁵ Továbbá ehhez járul még az a tény is, hogy a kézizáloghoz szorosan kötődő bérleti szerződés (TPSulp. 45) csak két héttel később, a második kölcsönszerződés (TPSulp. 52) napján jött létre.

5.3. Pignori datio

A négy okiratból három esetében a zálogkikötés formulája olvasható maradt,⁴⁴⁶ de a negyedik okirat (TPSulp. 79) esetén is nagy biztonsággal rekonstruálható a zálogrendelés szövege.

TPSulp. 51	TPSulp. 52	TPSulp. 55	TPSulp. 79
<i>dedi (...) pignoris (...) nomine</i>	<i>dedi (...) pignoris</i>	<i>dedisse (...) pignori</i>	<i>[dedisse (...) pignoris nomine]</i>

Megállapíthatjuk ebből, hogy a zálogkikötésekben a *do*, *dedi*, *datum* igét használták, amelynek a jelentése adni (ez az ige a római jogban technikus jelentésében általában tényleges

⁴⁴⁴ Brósz Róbert fordítása.

⁴⁴⁵ Ezzel ellentétes véleményen van Schanbacher, Ursprung und Entwicklung, 68 sk.

⁴⁴⁶ TPSulp. 51; 52; 55.

átadást (birtokba adást) vagy egy dolog tulajdonjogának az átruházását jelenti⁴⁴⁷). A zálogmegállapodásokat grammatikailag két csoportba sorolhatjuk: 1.) az egyik, amikor az ígéhez csak egy egyszerű *dativus finalis (pignori)* járul (TPSulp. 55), 2.) a másik (TPSulp. 51) pedig, amikor a *causa* értelemben használt *nomine* kifejezéstől függő *genitivus* fejezi ki a zálogba adást.⁴⁴⁸ A TPSulp. 52 esetében pedig az okirat kiállítója (Gaius Novius Eunus) egyértelműen hibát követett el és kifejejtette a *nomine* szócskát.⁴⁴⁹

A *pignori dare* és a *pignoris nomine dare* rokonértelmű kifejezések szó szerint azt jelentik, hogy zálogul, illetőleg zálog címén átadni. De mint fentebb bizonyítottuk, a TPSulp. 51 esetében a felek a birtok átadása nélkül hozták létre a zálogot. E körülmény indokoltá teszi a *pignori dare terminus* alaposabb elemzését.

Dernburg a zálogjogi monográfiájának első kötetében egy fél mondattal utal már arra, hogy a jogtudomány (*iurisprudentia*) a *pignori dare* fogalma alá szubszumálhatónak tekinti a kézizálog adásán túl a jelzálog alapítását is.⁴⁵⁰ Voigt a *pignori dare* és a *pignori obligare* kifejezéseket egy fogalompárnak tekinti, és ennek megfelelően az előbbin a kézizálogot, míg az utóbbin a jelzálogot érti.⁴⁵¹ Manigk felhívja a figyelmet, hogy a *Corpus Iuris Civilis*ben olvasható *pignoris dare* szókapcsolat nem „csábíthat” arra, hogy e fogalomban minden további nélkül egy átadást („Übergabe”) lássunk.⁴⁵² Ezt az álláspontot támasztják alá Wagner kutatásai is, aki összeszámolta, hogy a Digesta 13. könyv 7. címében és a D. 20. könyvben a *pignori dare* kifejezés összesen 67 alkalommal fordul elő valamilyen formában és ebből huszonnégy esetben a jogászok nem birtokzálog, hanem jelzálog vonatkozásában alkalmazzák.⁴⁵³ A szakirodalom azonban egységes abban a kérdésben, hogy a *pignori dare* kifejezés a zálogmegállapodás egyik legkorábban kialakult formája,⁴⁵⁴ ami kezdetben kizárólag csak a fizikai értelemben való átadást jelentette.⁴⁵⁵

⁴⁴⁷ Vö. Molnár / Jakab, Római jog, 239.

⁴⁴⁸ Adams, Latinity of C. Novius Eunus, 245.: „In such an expression *nomine* has virtually lost its original sense and functions as a preposition (= *pro, causa*). This 'prepositional' use of *nomine* is well attested in the legal language.” Lásd még ehhez s.v. *nomen* in: *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae*, Bd. 4., Berlin New York 1984, 190: *alicuius rei nomine* = *alicuius rei causa*.

⁴⁴⁹ Vö. Adams, The Latinity of C. Novius Eunus, 244.

⁴⁵⁰ Dernburg, Pfandrecht I, 140.

⁴⁵¹ Voigt, Pignus, 241.

⁴⁵² Manigk, Hypothek, 14.

⁴⁵³ Wagner, Freiheiterteilung, 182.: „Unter 67 Belegen für *pignori dare*, die sich nach dem VIR (értsd: *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae* - a szerző) an der *sedes materie* (D. 13,7 és D. 20) finden, sind 24 Stellen, in denen die Wendung für 'besitzlose' Verpfändung gebraucht wird”.

⁴⁵⁴ Manigk, Hypothek, 15.

⁴⁵⁵ Wagner, Freiheiterteilung, 182.; Kaser, Studien, 5.

Most térjünk vissza a joggyakorlathoz. A *pignori obligare* (ill. *rem obligare*) kifejezést kétségtől csak a jelzálog esetében alkalmazták a jogászok.⁴⁵⁶ Ez a fogalom a *pignori dare* mintájára jelent meg a jelzálog általános elterjedését követően.⁴⁵⁷ Az *actio Serviana* kiterjesztésére (tulajdonképpen az *in rem actio*val védett jelzálog kialakítására) a Kr. u. II. század derekán került sor.⁴⁵⁸ Tehát Kr. u. 37-ben, amikor a TPSulp. 51 keletkezett, a *pignori obligare* terminus technicus még nem létezett és a zálogkikötés szokásos formája a *pignori dare* (ill. *pignoris nomine dare*) volt. Így Dernburg kijelentését pontosítva nem a jogtudomány (*iurisprudentia*),⁴⁵⁹ hanem a joggyakorlat törte át a *pignori dare*, mint a dolog tényleges átadása útján létrejövő zálog jelentését.

5.4. Interpretációkísérlet a TPSulp 51 *dedi ei pignoris arrabonisve nomine* szerződési kikötéséhez

A TPSulp. 51 okirat zálogklauzulájának – a szokásos zálogkikötésekkel összehasonlítva – az az érdekessége, hogy tartalmaz még egy *arrabonisve* toldalékot. Ebben az alfejezetben arra teszek kísérletet, hogy e klauzula jogi jelentésére magyarázatot találjak.

5.4.1. Eddigi interpretációs kísérletek

Wolf megállapítja, hogy az *arrabo* ebben az esetben zálogot (*pignus*) jelent, de mélyebben nem elemzi az okirat e kikötését.⁴⁶⁰

Krämer szerint az *arrabot* az okirat kiállítója egyértelműen a *pignus* szinonímájaként használta. Magyarázata szerint ennek az az oka, hogy mindkét szerződő fél (Gaius Novius Eunus és Hesychus) görög származású és ezért a zálogkikötésben a római terminus technicus mellett e jogi kifejezés görög megfelelőjét (ὑποθήκην) is alkalmazták.⁴⁶¹ Krämer azt írja, hogy nem egyedülálló jelenség a római jogban két külön jogkörbe tartozó jogi fogalom egymás mellett való alkalmazása. Ugyanis ebben a formulában (*pignoris arrabonisve*) látja Erman elméletének igazolását, aki Cervidius Scaevola⁴⁶² zálogkikötéseket tartalmazó

⁴⁵⁶ Manigk, Pignus, 1243.

⁴⁵⁷ Manigk, Hypothek, 15.

⁴⁵⁸ Kunkel, Pfandrecht, 151.; Kaser, Studien, 6 sk.; Braukmann, Pignus, 30., 138.

⁴⁵⁹ Dernburg, Pfandrecht I, 140.

⁴⁶⁰ Wolf / Crook, Rechtsurkunden, 19. lj. 57.

⁴⁶¹ Krämer, Pfandrecht, 26 sk.

⁴⁶² Jakab, Borvétel, 136. szerint a Scaevolától származó tényállások „sokszor provinciai, görög-hellenisztikus gondolkodásmódot tükröznek, tehát a Birodalom keleti részéből erednek. A Scaevolával foglalkozó szerzők ezért hajlanak rá, hogy tevékenységét a görög-hellenisztikus jogkörhöz sorolják”.

fragmentumainak vizsgálata során arra a megállapítás jutott, hogy a *pignus sive hypotheca*⁴⁶³ kifejezés nem feltétlenül interpolált,⁴⁶⁴ és e fogalompárnak a következő jelentést tulajdonította: „*pignus*, mint nálatok, rómaiaknál, *hypotheca*, mint ahogy nálunk a provinciában nevezik”.⁴⁶⁵

Schanbacher interpretációjának a bázisa az a teóriája, hogy a principátus korai időszakában (amelyben az okiratok keletkeztek) a zálogfejlődés ún. köztes szakaszban (Zwischenphase) volt. Ez Schanbacher elméletében azt jelenti, hogy a Kr. u. I. évszázadban a zálog már elveszítette korábbi jogvesztő jellegét (Verfallspfand), de még a hitelező értékesítési joga nem volt diszpozitív szabály (Verkaufspfand).⁴⁶⁶ Tehát Schanbacher hipotézise szerint, e korszakban a zálog külön szerződési kikötés hiányában csak egy ún. őrzési zálog (Bewahrungspfand) volt. És ebben a jogi környezetben a *pignoris arrabonisve nomine* esetén az *arrabo* a *pignusszal* szemben egy speciális megnevezés, amely jogi tartalma szerint a felek arra vonatkozó megállapodását tartalmazza, hogy a zálog ebben az esetben jogvesztő jellegű (Verfallspfand).⁴⁶⁷ Tehát Schanbacher az *arrabot* egy külön, *lex commissoria* kikötését tartalmazó szerződési klauzulának értelmezi.

Gröschler szerint az *arrabo* külön *lex commissoria* szerződési kikötésnek való értelmezése nem túl meggyőző.⁴⁶⁸ Véleménye szerint a *pignoris arrabonisve nomine* kifejezés csupán csak egy *hendiadyoin*,⁴⁶⁹ tehát a felek az egyszerű *pignoris nomine* helyett a hangzatosabb *pignoris arrabonisve nomine* kifejezést használták.⁴⁷⁰

5.4.2. Az *arrabo* zálogjogi értelemben való előfordulása az antik római forrásokban

A szakirodalomban uralkodó nézetek ismertetését követően rátérek azon források elemzésére, amelyekben az *arrabo* kifejezés (magánjogi kontextusban)⁴⁷¹ a záloggal összefüggésben jelenik meg.

⁴⁶³ Vö. D. 32,38 pr. Scaevola 19 dig.: *pignoris hypothecaeve nomine*.

⁴⁶⁴ Fehr, Pfandrecht, 58 sk. szerint a *sive hypotheca* (ill. *hypothecaeve*) betoldás a jusztiniánuszi interpoláció eredménye.

⁴⁶⁵ Erman, Pignus hypothecaeve, 437 sk.

⁴⁶⁶ Schanbacher, Gegenwart der Geschichte, 648.: „Nach einer Zwischenphase, die dadurch gekennzeichnet ist, daß das Pfand ohne eigene Abrede weder mehr verfällt noch schon verkäuflich ist”.

⁴⁶⁷ Schanbacher, Forderung und Pfand, 146. 27. lj.

⁴⁶⁸ Gröschler, Kreditsicherung, 317.

⁴⁶⁹ Az Idegen szavak és kifejezések szótára, 326. alapján a *hendiadyoin* lényege az, hogy egy jelzős főnév helyett két „és” kötőszóval kapcsolt főnevet használnak (pl. „a tenger hulláma” helyett „tenger és hullám”).

⁴⁷⁰ Gröschler, Kreditsicherung, 317.

⁴⁷¹ Az *arrabo* közjogi kontextusban jelenik meg Aulus Gelliusnál (Gell. NA 17,2,21): ‘cum tantus’ inquit ‘arrabo penes Samnites populi Romani esset.’ ‘Arrabonem’ dixit sescentos obsides et id maluit quam pignus dicere, quoniam vis huius vocabuli in ea sententia gravior acriorque est; sed nunc ‘arrabo’ in sordidis verbis

A *Corpus Iuris Civilis*ben az *arrabo* görög jövevényszó ebben a formában nem található meg, hanem csak *arra* (*arrha*) rövidített alakzatban.⁴⁷² Azonban sem a Digestában, sem a Codexben nem találunk olyan forrást, amelyben az *arra* kifejezés zálog értelemben szerepelne.⁴⁷³

A Sulpicius archívumban a TPSulp. 51 *chirographumon* kívül még a TPSulp. 3 okiratban fordul elő az *arra* (de nem *arrabo*!) kifejezés. Ebben az esetben egy gyűrű *arráról* van szó, amelyet Gaius Sulpicius Faustus ad annak megerősítéséül, hogy egy adott időpontban, mint alperes, meg fog jelenni Puteoli fórumán.⁴⁷⁴ Tehát ez az okirat is a vizsgálódásunk körén kívül esik.

Azonban szépirodalmi szerzők írásaikban az *arrabo* kifejezést több helyen a *pignus* jogi tartalmának megfelelően használják.⁴⁷⁵ Ebben a részben ezeket a szöveghelyeket teszem vizsgálat tárgyává.

Először a két híres komédiaszerző, Plautus és Terentius műveiben fogom megvizsgálni azokat a részeket, amelyekben az *arrabo* kifejezés dologi hitelbiztosíték értelemben szerepel.⁴⁷⁶

haberi coeptus ac multo videtur sordidus 'arra', quamquam arra quoque veteres saepe dixerint et conpluriens Laberius. (Fordítás: [Claudius Quadrigarius] mondta: „Azért mert a samnisek birtokába a római népnek oly nagy *arrabója* volt.” „*Arrabo*”-nak nevezte (Claudius Quadrigarius) a 600 túszt és inkább ezt (a szót) akarta használni, mint a *pignust*, mert e szónak az ereje ebben a mondatban nyomatékosabb és keményebb. Azonban manapság megkezdtek az *arrabot* a szégyenletes kifejezések közé számítani, és az *arrat* (még ennél is) szégyenteljesebbnek tekintik, noha a régiek (*veteres*) is gyakran mondták az *arrat* és Laberius (is) többször (használta).” E szövegben Gellius a történetíró, Claudius Quadrigarius szavait idézi. Quadrigarius e mondatában arról tudósít, hogy a rómaiak a vesztes caudinumi csatát (Kr. e. 321) követően 600 túszt hagytak hátra Gavius Pontius samnita hadvezér birtokában. A történeti háttér részletes ismertetéséhez lásd Jakab, Risikomanagement, 102. Jakab É. interpretációja szerint (Jakab, Risikomanagement, 103 sk.) az *arraboként* átadott túsztok nem szolgálhattak magánjogi értelemben vett szabályszerű kézizálogként. Azonban az *arrabo* szerepében lévő túsztok beleillenek az *arrabo* görög modelljébe (Jakab, Risikomanagement, 105.). A görög jogban ugyanis az *arrabo* adása a felelősség alapítás (Haftungsbegründung) feltételét képezte (lásd Thür s.v. *Arra*, *Arrabon*, in: DNP II (1997), 24.). Gyakorlatilag ezzel kötötték magukat a felek az akaratnyilatkozatukhoz (lásd ehhez részletesen: Jakab, Risikomanagement, 78 sk.). Tehát ez esetben a samniták megállapodtak a rómaiakkal a békekötés feltételeiről, de ezt államközi szerződésnek (*foedus*) nem lehetett tekinteni, mert érvényes szerződés megkötéséhez kellett a római nép felhatalmazása és a *fetiales* papi testületének szentesítése (Jakab, Risikomanagement, 102.). Tehát a hiányzó joghatást pótolták a felek az *arraboként* átadott 600 katonával (ui. ha Róma nem tartja magát a megállapodáshoz, akkor szankcióként a samnisek megölik a túsztokat). A Szerző arra a kérdésre, hogy egy közjogi esetet miként lehet magánjogi alakzatok alapján értelmezni, a következő találó magyarázatot adja (Jakab, Risikomanagement, 105.): „Völkerrechtliche Konstruktionen der frühen Republik [caudinumi csatavesztés Kr.e. 321-ben történt – kiemelés tőlem] hatten ihr Vorbild oft im Privatrecht; die juristische Denkweise war für privates und öffentliches Recht noch nicht getrennt”.

⁴⁷² Krämer, Pfandrecht, 26.

⁴⁷³ Az *arra* a *Corpus Iuris*ban kétféle jogi tartalommal fordul elő: 1.) az adásvételi szerződés esetén a szerződés létrejöttének megerősítése (látható jogi jele) 2.) ill. a keleti jogból recipiált *arra sponsalicia* kapcsán; vö. Thür s.v. *Arra*, *Arrabon*, in: DNP II (1997), 24.

⁴⁷⁴ Lásd ehhez Jakab, Risikomanagement, 108.

⁴⁷⁵ Plaut. Poen. 1359; Ter. Haut. 604.; Apul. Met. 1,21,6.

⁴⁷⁶ A komédiáknak a római jog megismerésének forrásaiként való használatához lásd részletesen: Bekker, Die römischen Komiker als Rechtszeugen, 53 sk.; Leitner, Komödien als Quellen, 69 sk.

Plautus⁴⁷⁷ a Poenulus (A karthágói ifjú)⁴⁷⁸ című fordulatos komédiájába az alábbi izgalmas epizód történetet szőtte: az anatóliai Kalydon városában élő, mindig pénzéhes kerítő (*leno*), Lycus megalkudott Antamoenidésszel, a katonával, hogy az a házhoz tartozó egyik rabszolganőjével együtt töltheti az éjszakát.⁴⁷⁹ Ezt követően Antamoenidész egy minát fizetett le Lycusnak.⁴⁸⁰ Azonban a sors úgy hozza, hogy Lycus nem tudja teljesíteni a megállapodásban foglaltakat és amikor Antamoenidész erre rájön, mérgében a következőket mondja (Plaut. Poen. 1282-1286):

Is etiam me ad prandium ad se abduxit ignavissimus, / ipse abiit foras, me reliquit pro atriensi in aedibus. / Ubi nec leno neque illae redeunt, nec quod edim quicquam datur, / pro maiore parte prandi pignus cepi, abii foras; / sic dedero: aere militari tetigero lenunculum.

Ez a hitvány elvitt magához reggelizni is / ő maga (viszont) eltűnt innen, engem (pedig) házfelügyelőnek hagyott a lakásban / ahová sem a kerítő sem a nők (ti. az örömlányok) nem tértek vissza, sem (pedig) enni nem adtak / a reggeli nagyobb részéért zálogot vettem, elmegyek innen / én így adom meg: egy zsold összegével csalom meg (sújtom?) a kerítőt.

A szöveg jogi szempontból nagyon érdekes. Antamoenidész mérgében Lycus lakásából valamilyen értéktárgyat⁴⁸¹ (sajnos nem tudjuk mit) önhatalmúlag magával visz, amikor elmegy, és azért, hogy cselekményének jogellenességét kizárja, egy, a számára a katonai jogból ismert jogintézmény (a *pignoris capio*)⁴⁸² „analógiáját” próbálja meg erre az esetre alkalmazni⁴⁸³ (Gai. 4,26-27):

(26) Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam rebus moribus, de quibusdam rebus lege. (27) Introducta est moribus rei militaris. Nam et propter stipendium licebat militi ab eo, qui id distribuebat, nisi daret, pignus capere; dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare.

⁴⁷⁷ Lefèvre s.v. Plautus, in: DNP 9 (2000), 1118. Plautus az umbriai Sarsinából származott. A születésének pontos dátuma ismeretlen, a tudomány Kr. e. 250 körülre datálja.

⁴⁷⁸ Rau, Plautus Komödien, I. A Poenulus bemutatásának pontos dátumát nem ismerjük, az irodalomtörténetben a legelterjedtebb vélemény szerint e komédia Kr.e. 195 körül keletkezhetett.

⁴⁷⁹ Plaut. Poen. 497-504.

⁴⁸⁰ Plaut. Poen. 1280.

⁴⁸¹ Maurach, Kommentar, 378.

⁴⁸² Vö. Gell. NA 6,10,2.

⁴⁸³ Schanbacher, Ursprung und Entwicklung, 59.

(26) Bizonyos dolgok iránt a szokás alapján, bizonyos dolgok iránt a törvény erejével perelnek *per pignoris capionem legis actio*val. (27) A szokás vezette be a katonai ügyekben. A zsold miatt ugyanis szabad volt a katonának attól, aki a pénzt szokta adni, ha nem adja, zálogot venni. Azt a pénzt ugyanis, amit zsold címén adnak, *aes militare*-nak mondják.⁴⁸⁴

Tehát Antamoenidész katonaként ismerte azt a szokásjogi szabályt, amely szerint, ha valaki tartozik neki a zsold összegével (*aes militare*),⁴⁸⁵ akkor attól a személytől önhatalmúlag zálogot vehet.⁴⁸⁶ (A birtokba vétel *causájának* igazolása azért fontos, mert ha az *causa* nélkül történik, akkor Antamoenidész cselekménye *contrectatio*nak, azaz lopásnak (*furtum*) minősülne.) A *legis actio per pignoris capionem* érdekessége az, hogy szemben a többi *legis actio*val, nem a praetor előtt és az ellenérdekű fél jelenlétében lehetett érvényesíteni, ezért többek kételkedtek abban, hogy egyáltalán a *legis actio*ók közé tartozik-e ez a fajta eljárás (Gai. 4, 29):

Ex omnibus autem istis causis ceteris verbis capiebatur, et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat legis actionem non esse, primum quod pignoris capio extra ius peragebatur, id est non apud praetorem praesente adversario, cum alioquin ceteris actionibus non aliter uti possent quam apud praetorem presente adversario (...)

Mindezen causák alapján bizonyos szavak alkalmazásával vesznek zálogot és ezért a többségnek úgy tetszett, hogy ez is egy *legis actio*. Másoknak azonban ellenvéleményük volt: először is azért, mert a zálogbevétel törvényen kívül zajlik le, azaz nem a praetor előtt, többnyire az ellenérdekű fél távollétében is, holott máskülönben a többi *actio*t nem lehet másként igénybe venni, csak a praetor előtt az ellenérdekű fél jelenlétében.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Brósz R. fordítása.

⁴⁸⁵ Jogilag azonban aggályos Antamoenidésznek a kerítő Lycusszal szembeni követelését „zsoldtartozásnak” (*aes militare*) tekinteni, de véleményem szerint a szerzőnek ebben a részben éppen ez a megmosolyogtató ellentmondás kihangsúlyozása volt a célja.

⁴⁸⁶ Lásd ehhez részletesen: Pugliese, *Pignoris capio*, 282 sk. Számomra ez egyértelmű bizonyíték arra, hogy Plautus egy görög miliőben játszódó, de tipikus „római történetet” mesél el ebben a részben (tehát az epizód nem egy görög adaptáció).

⁴⁸⁷ Brósz R. fordítása.

Továbbá Gaius azt írja, hogy a *pignoris capio*nak volt egy meghatározott formulája (*ex omnibus autem istis causis ceteris verbis capiebatur*), de sajnos a pontos szövegről már nem tudósít bennünket.⁴⁸⁸

Plautus később Antamoenidésznek ezt a *pignoris capio* útján szerzett zálogát nevezi *arrabonak* (Plaut. Poen. 1359): *leno, arrabonem hoc pro mina mecum fero*.⁴⁸⁹ Tehát ebben az esetben az *arrabo* kifejezést Plautus annak a zálogtárgynak a megjelölésére használja, amelyet a hitelező egyoldalú jogügylet útján, *pignoris capio* által szerzett.

Terentius⁴⁹⁰ Kr. e. 163-ban írta meg *Hautontimorumenos* című komédiáját.⁴⁹¹ A cselekmény helyszíne egy kis falu Athén közelében. A zálogjogi probléma könnyebb ábrázolása érdekében érdemes azon jelenet történeti tényállását, amelynek kontextusában az *arrabo* megjelenik, röviden ismertetni. A jelenetben egy Syrus nevű rabszolga kitalált egy történetet abból a célból, hogy *dominusától*, Chermestől pénzt csaljon ki annak *filiusa* számára.⁴⁹² A történet lényege szerint egy idős korintoszi özvegyasszony⁴⁹³ 1000 drachma kölcsönt vett fel egy Bacchis nevű *meretrix*től (Ter. Haut. 602): *huic drachmarum haec argenti mille dederat mutuum*.⁴⁹⁴ Majd Syrus így folytatja az elbeszélését (Ter. Haut. 603-4.): *ea mortua est. Reliquit filiam adolescentulam. Ea relicta huic arraboni est pro illo argento*.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Nem tartom kizártnak, hogy Plautus az 1286. sorban e formula szóhasználatából idézhet, amikor azt írja: *aere militari tetigero (lenunculum)*. Véleményem szerint ui. a *tangere* ige igen nehezen értelmezhető a szövegkörnyezetet figyelembe véve. Nyilvánvalóan helytelen a kiváló filológus, Devecseri Gábor fordítása: „Jó kardommal készítem ki a kerítőt.” (Devecseri G. (ford.), Titus Maccius Plautus vígjátékai, II. kötet, Budapest 1977., 333. Devecseri ugyanis az *aere militari* kifejezést egy egyszerű *ablativus instrumentine*nek tekinti és alatta a kardot (mint „katonai ércet”) érti. Tehát nem ismerte fel a jogi értelemben vett technikus jelentést (vö. Gai. 4,27). Maurach, Kommentar, 378. már felismeri az e szó mögött álló valós értelmet és kommentárjában a következő értelmezést adja: „ich werde ihn um einen solchen Betrag betrügen, der einer Soldzahlung entspricht”. Szerintem azonban a „betrügen” (becsap, megcsal) igével visszaadott jelentéstartalom nem illik a szövegkörnyezetbe, ui. a „betrügen” kifejezés mindig valami jogellenes cselekményre utal, viszont Antamoenidész meg van arról győződve, hogy jogszerűen járt el, ezért nem illelné a saját cselekményét ilyen tartalmú igével. E kérdés interpretációja egy mélyebb elemzést igényelne.

⁴⁸⁹ Plaut. Poen. 1359: „Kerítő, magammal viszem ezt az *arrabot* azért az egy mináért (amivel tartozol)”.

⁴⁹⁰ J. Blänsdorf s.v. T. Afer, P., in: DNP 12/1 (2002), 149. Terentius Kr.e. 185 körül született Karthágóban, de az Afer *cognomen* líbiai származásra utal. Egészen fiatal korában, rabszolgaként került Rómába. Ő volt az első afrikai születésű, latin nyelven alkotó költő. A *dominusa*, Terentius Lucanus gondoskodott a fiatal Afer gondos tanítatásáról, majd később fel is szabadította.

⁴⁹¹ Terentius e komédiájának alapja a görög komédiaszerző, Menandrosz egyik műve volt, lásd ehhez részletesen Lefèvre, Terenz und Menander, 149 sk.

⁴⁹² Lefèvre, Terenz und Menander, 78. véleménye szerint Syrus rabszolga Chermes elleni intrikája teljes egészben Terentiustól származik (tehát e rész Menandrosz alapul vett művében nem szerepelhetett). Ha Lefèvrenek igaza van, akkor ez jogtörténeti szempontból azt jelentené, hogy Terentius az *arrabo* megnevezést a római ügyleti praxisnak megfelelően használja.

⁴⁹³ Ter. Haut. 600: *fuit quaedam anus Chorintia hic*. (Fordítás: Volt itt egy bizonyos korintoszi anyóka.)

⁴⁹⁴ Ter. Haut. 601: „Akinek ő (ti. Bacchis) ezer ezüst drachma kölcsönt adott.”

⁴⁹⁵ Ter. Haut. 603-4: „Ő (a korintoszi anyóka) meghalt. Egy fiatal lányt hagyott hátra. Őt (az anyja) *arraboként* hagyta hátra neki (ti. Bacchisnak, a hitelezőnek) azért az ezüstért.”

A komédia alapján az alábbi tényállás vázolható fel: „A” 1000 ezüst drachma kölcsönt (*mutuum*) vett fel „B”-től. „A” e kölcsön biztosítékként elzálogosította a lányát „B”-nek.⁴⁹⁶ „A” a kölcsön visszafizetését megelőzően meghalt.

A komédia szövegkörnyezetéből arra lehet következtetni, hogy az anya nem adta át a lányát a zálogalapítást követően (tehát egy jelzálog jött létre),⁴⁹⁷ és a „zálogszemély” csak az adós (ti. az anya) halálát követően került a hitelező birtokába. Schanbacher a *relicta est* kifejezésben a jogvesztés (*Verfallspfand*) kifejeződését látja.⁴⁹⁸ Véleményem szerint helyes lehet Schanbacher feltételezése, ugyanis a *communis opinio* szerint a zálog történeti fejlődésének korai időszakában a jogvesztés *immanens* eleme volt a zálogmegállapodásoknak.⁴⁹⁹ Tehát Terentius ebben az esetben minden valószínűség szerint az *arrabot* egy birtok átadása nélküli, jogvesztő zálog értelmében használja.

Apuleius⁵⁰⁰ a *Metamorphoses* című regényében egy korinthoszi ifjú, Lucius viszontagságos kalandjait meséli el. A történet szerint, amikor Lucius megérkezik a thesszáliai Hypata városába, betér egy fogadóba és megkérdezi, hogy hol lakik Milo, a szállásadója (*hospes*). E kérdésére az idős csaplárosné a következőképpen felel Luciusnak (Apul. met. 1,21,4-6):

'Videsne' inquit 'extremas fenestras, quae foris urbem prospiciunt, et altrinsecus fores proximum respicientes angiportum? Inibi iste Milo deversatur ampliter nummatus et longe

⁴⁹⁶ Hitzig, Das griechische Pfandrecht, 20: „Verpfändung von Kindern war wie der Verkauf von Kindern ausserhalb Attikas (...) wohl nicht selten”. Hasonlóan vélekedik Weiß, Pfandrechtliche Untersuchungen, 29 sk. E feltevés legfőbb bizonyítékát Menandrosz (Kr. e. 342-290), attikai komédiáíró (H.-G. Nesselrath s.v. Menandros ezen belül [4] Menander, in: DNP 7 (1999), 1215 sk.), Heros (Ἡρώς) című komédiájában látják (Ἡρώς 1-4): „Egy lány ikreket szül, egy kisfiút és egy kislányt és odaadja őket egy nevelőapának. Aztán (a lány) később férjhez megy a csábítóhoz. A nevelőapa erről mit sem tudva mindkét gyermeket zálogul adja neki (azaz a csábítónak, a későbbi férjnek, tulajdonképpen a gyermekek apjának)”. A római jogban sem volt ismeretlen a saját gyermek zálogba adása, egy ilyen esetről tudósít például Paulus D. 20,3,5 Paul. 5 sent. *Creditor, qui sciens filium familias a parente pignori accepit, relegantur*. (Fordítás: Számúzik azt a hitelezőt, aki tudva egy *filius familias* fogadott el zálogul (annak a) szüleitől.)

⁴⁹⁷ Hasonlóan vélekedik Schanbacher, Ursprung und Entwicklung, 62. 46. lj.

⁴⁹⁸ Schanbacher, Forderung und Pfand, 145.

⁴⁹⁹ A görög joghoz vö.; Hitzig, Das griechische Pfandrecht, 85 sk.; Raape, Verfall des griechischen Pfandes, 8 sk. A római jogban: Manigk, Pignus, 1248 sk.; Kaser, Studien, 12 sk. a vonatkozó irodalom részletes áttekintésével.

⁵⁰⁰ M. Zimmermann s.v. Apuleius von Madaura, in: DNP 1 (1996), 910. Apuleius (a teljes nevét sajnos nem ismerjük) Kr. u. 125 körül született az afrikai Madaura városában (a mai Algéria területén). A tanulmányait Karthágóban és Athénben folytatta. Apuleius Rómában nevet szerzett magának, mint író és törvénytudós (advokát). Ezt követően visszatért Afrikába és Odéa városában megnősült. A felesége, egy nála 10 évvel idősebb, dúsgazdag özvegy, Pudentilla volt, akinek fiai később bevádolták (Kr. u. 158/9) Apuleiust, hogy anyjukat szerelmi rontással kényszerítette a házasság megkötésére, de az esküdtszék felmentette minden vád alól. (Apuleius ebben a perben mondta el a híres *De magia* védőbeszédjét.) E perhez lásd részletesen Jakab, Filozófus a vádlottak padján, 221 sk. Ezt követően Karthágóban telepedett le, ahol papi tisztséget töltött be. Halálának pontos időpontja ismeretlen.

opulentus verum extremae avaritiae et sordis infimae infamis homo, foenus denique copiosum sub arrabone auri et argenti crebriter exercens, (...).'

Látod ott szélről azokat a városra néző ablakokat - kérdezte -, s a ház másik oldalán a szomszéd kis utcára nyíló kaput? Hát ott lakik ez a Milo. Rengeteg a pénze, szörnyen gazdag, de megrögzött zsugori, hírhedt a piszkos fukarságáról. Arany- és ezüstzálogok fejében (*sub arrabone*) egyre-másra kölcsönöz pénzt busás uzsorakamatra (...)⁵⁰¹

Tehát az idős *caupona* elbeszéléséből megtudhatjuk, hogy Milo egy olyan uzsorás, aki arany és ezüst értéktárgyak zálogba adása mellett folyósít hiteleket az adósainak. Apuleius ezeket az arany- és ezüstitárgyakat nevezi *arrabonak* (*sub arrabone auri et argenti*). Majd a történet folytatásában, amikor Lucius megérkezik Milo házához és bekopogtat, az egyik szolgálólány a következőt kiáltja ki neki (Apul. met. 1,22,2):

'Heus tu' inquit 'qui tam fortiter fores verberasti, sub qua specie mutari cupis? An tu solus ignoras praeter aurum argentumque nullum nos pignus admittere?'

Hallod-e te, mit vered olyan vadul azt az ajtót? Miféle tárgyra [*sic!*] akarsz kölcsönt venni? Hát te még nem tudod, hogy aranyon és ezüsten kívül mást nem fogadunk el zálogul?⁵⁰²

Ebben a szövegrészben azt figyelhetjük meg, hogy azon tárgyakat illetően, amelyekre korábban a kocsmárosné az *arrabo* kifejezést használta, a szolgálólány a *pignus* megnevezést alkalmazza. A regény folytatásából egyértelműen megállapítható, hogy az adósok Milo birtokába adták a zálogtárgyakat (tehát kézzzálogról van szó),⁵⁰³ ugyanis Milo ezen értéktárgyakat a házon belül egy külön raktárhelyiségben (*horreum*) őrizte.⁵⁰⁴ Továbbá a szövegösszefüggésből arra is lehet következtetni, hogy Apuleius az általa említett zálog tartalma alatt egy jogvesztő zálogot (Verfallspfand) értett.⁵⁰⁵

Áttekintve a vizsgált szövegek alapján levonható következtetéseket megállapítható az, hogy ezekben a szépirodalmi forrásokban az *arrabo* legtöbbször jogvesztő zálogot („Verfallspfand”) jelentett. Azonban az *arrabo* kifejezést e forrásokban egyaránt alkalmazták

⁵⁰¹ Révay J. fordítása.

⁵⁰² Révay J. fordítása.

⁵⁰³ Vö. TPSulp. 79.

⁵⁰⁴ Apul. met. 3,28,3.

⁵⁰⁵ Jakab, Risikomanagement, 107.: „Das Verfallspfand war mit dunklen, kleinkarierten Wuchergeschäften verflochten, in denen die finanziell ausgelieferten, verzweiferten Schuldner ihre letzte Habe einbüßten. Das *pignus* als Verkaufspfand passt nicht auf diese Situation.“

a kétoldalú és egyoldalú jogügylettel elzálogosított zálogtárgyak, valamint a jelzálog és a kézizálog vonatkozásában. Ebből pedig az a következés vonható le, hogy a szépirodalmi források alapján nem lehet az *arrabonak* a zálogon belül egyértelműen egy technikus jelentést tulajdonítani, ezekben az esetekben az *arrabot* egyszerűen csak a *pignus*, mint zálogtárgy szinonimájaként használták.⁵⁰⁶

5.4.3. Interpretációs kísérlet

A részemről azonban nem tudom elfogadni, hogy a *pignoris arrabonisve nomine* kifejezés ugyanazt a jogintézményt jelöli és semmi speciális jelentést nem tulajdonítottak számára a felek,⁵⁰⁷ ugyanis túl sok körülmény mond ellent e feltételezésnek. Tudjuk ugyanis, hogy a felek előre elkészített szerződési formulák alapján szerződtek. A TPSulp. 52 két héttel később ugyanazon felek között, ugyanazon jogügylet kapcsán készült. Ebben az okiratban már nem szerepel az *arrabonisve nomine* kitétel. Ez azt jelenti, hogy a mintaformulában sem szerepelt az *arrabo* kifejezés. Felmerül a kérdés, hogy a szerződő feleknek milyen jogi érdekük lehetett arra vonatkozóan, hogy az *arrabo* kifejezést az okirat szövegébe beleillessék? Elképzelhetetlennek tartom, hogy a két szerződő fél a mintaformulát önhatalmúlag kiegészítette volna egy olyan kifejezéssel, amely semmiféle jogi tartalmat ne hordozna magában, csak azért, hogy az „hangzatosabb”⁵⁰⁸ legyen. Érdeemes a TPSulp. 51 és 52 okiratok zálogrendelésről szóló részét összevetni:

TPSulp. 51	TPSulp. 52
<i>proque iis sestertiis (...) dedi ei <u>pignoris arrabonisve nomine</u> tritici Alexandrini (...) quae omnia reposita <u>habeo penes me</u> in horreis Bassianis publicis Pu[teo]lanorum</i>	<i>in qua ominis suma dedi ei <u>pignoris [nomine]</u> tridigi Alexandrini (...) quot est possit[um] in horeis Bassianis puplicis Putola(norum)</i>

Számomra feltűnő az, hogy a *penes me* klauzulával ellátott okiratban a zálogrendelés formulájában szerepel az *arrabo* kifejezés, azonban a másik okirat esetén már nem. Véleményem szerint ez a tény indíciuma annak, hogy e két körülmény egymással szoros

⁵⁰⁶ Kaser, Studien, 3. 9. l.j. összegzése szerint: „Die arrha steht gewiß dem Pfand nahe und wird in einem juristisch untechnischen Sinn als *pignus* bezeichnet”.

⁵⁰⁷ Wolf / Crook, Rechtsurkunden, 19. l.j. 57.; Krämer, Pfandrecht, 26 sk.; Gröschler, Kreditsicherung, 317.

⁵⁰⁸ Gröschler, Kreditsicherung, 317. véleménye alapján: „Anstelle des einfachen *pignoris nomine* verwendete man die klangvollere Form *pignoris arrabonisve nomine*”.

összefüggésben áll. Korábban megállapítottuk, hogy a TPSulp. 51 esetén a zálog birtokátadás nélkül jött létre, ellenben a TPSulp. 52-vel, ahol a zálogtárgyak már a hitelező birtokába kerültek. Álláspontom szerint e különbségben rejlik a magyarázat arra, hogy a felek miért alkalmazták az *arrabo* kiegészítő záradékot. Ugyanis a birtok átadása nélkül létrejött zálog ebben az időben még nem rendelkezett *in rem* védelemmel.⁵⁰⁹ Ezt pótolták a felek ebben az esetben azzal, hogy az *arrabo* fogalma alatt a *lex commissoria* kikötését értették,⁵¹⁰ így ebben az esetben, ha az adós lejártakor nem teljesített, akkor a hitelező *ipso iure* megszerezte a zálogul lekötött dolgok tulajdonjogát, és így a jogvesztés jogi pillanatától kezdve rendelkezésére állt a *rei vindicatio* elnevezésű tulajdoni kereset, amellyel mind az adóstól, mind pedig harmadik személyektől követelhetette a dologot.

5.5. A veszélyviselési klauzulák

A Sulpicius archívum okiratainak vizsgálata során érdekes dogmatikai kérdéseket vetnek fel zálogkikötésekhez kötődő veszélyviselési klauzulák, amelyben az adós a dolog elpusztulásának vagy megrongálódásának minden veszélyét magára vállalja (*omne periculum*).

TPSulp. 51	TPSulp. 52	TPSulp. 79
<i>quae ab omni vi periculo meo esse fat[e]or</i>	<i>que omnia ab omni vi periculo meo est fetor</i>	<i>id triticum quo de agitur omni periculo esset meo he[re]disve mei</i>

Elsőként felmerül a kérdés, hogy meddig terjedt a kézizáloghitelező felelőssége. Az Ulpianus ediktum kommentárjából származó klasszikus szöveg értelmében a kézizálog-hitelező *custodia*-kötelezett volt (D. 13,7,13,1 Ulp. 38 ad ed.)⁵¹¹:

Venit autem in hac actione et dolus et culpa, ut in commodato: venit et custodia: vis maior non venit.

⁵⁰⁹ Kunkel, Pfandrecht, 151.; Kaser, Studien, 6 sk.; Braukmann, Pignus, 30., 138.

⁵¹⁰ Vö. Schanbacher, Forderung und Pfand, 146. 27. lj.

⁵¹¹ Kaser, Furtum pignoris, 253. kiemeli, hogy ezt az alapelvet csak a késő klasszikus kor jogtudományában tartja elfogadhatónak (ezzel felülvizsgálta a saját korábbi álláspontját, amit Kaser, Die actio furti des Verkäufer, 104. olvashatunk. Hasonlóan vélekedik Siklósi, Custodia-felelősség, 50. Azonban a Sulpicius archívum okirati praxisa Kaser véleményét megcáfolni látszik.

Továbbá ez a kereset (ti. *actio pigneraticia directa*), mint a haszonkölcsönnél, magába foglalja a *dolust*, a *culpat* és a *custodiat* is, (de) a *vis maior* nem tartozik bele.

Az a tény, hogy a felek szerződésben zárták ki a záloghitelező felelősségét „minden veszély” (*omne periculum*)⁵¹² folytán előállott károk vonatkozásában, egyértelműen azt jelenti, hogy a diszpozitív jog szerint a hitelező e veszélyekért felelősséggel tartozott. Ezzel az értelmezéssel vág egybe Ulpianus Sabinus kommentárja is (D. 47,2,14,16 Ulp. 29 ad Sab.):

Qualis ergo furti actio detur ei, cui res commodata est, quaesitum est. Et puto omnibus, quorum periculo res alienae sunt, veluti commodati, item locati pignorisve accepti, si hae subreptae sint, omnibus furti actiones competere: condictio autem ei demum competit, qui dominium habet.

Kérdezték, hogy melyik (fajta) lopási keresetet adják meg a haszonkölcsönbe vevőnek. És én úgy vélem mindenkinek, akinek a veszélyén idegen dolgok vannak, például (aki egy dolgot) haszonkölcsönként, ugyanúgy bérletként vagy zálogként átvett, ha ezeket (tőle) ellopnák, (akkor) mindannyiuk számára rendelkezésre állnak a lopási keresetek: A *condictio (furtiva)* pedig csak a tulajdonosnak áll a rendelkezésére.

A jogesetben foglalt jogi problémától elvonatkoztatva e fragmentum érdekessége, hogy Ulpianus (Sabinus) azt írja: *quorum periculo res alienae sunt, veluti (...) pignorisve accepti*, tehát akinek a veszélyén idegen dolgok vannak, mint például (aki) zálogként átvett (egy dolgot). Láthatjuk, hogy a jogász ebben az esetben is a *periculo esse* kifejezést alkalmazza, ugyanúgy mint ahogy az okiratainkban az adós a veszélyt magára vállalja (pl. TPSulp. 79: *omni periculo esset meo*). Ez a jogeset azt a feltételezést erősíti meg, hogy a záloghitelező a diszpozitív jog szerint saját veszélyén (*periculum*) tartotta magánál a zálogtárgyat. Azonban a szerződő felek e szabálytól eltérhettek. Véleményem szerint a Sulpicius archívum szóban forgó szerződési kikötései éppen e diszpozitív szabálytól való eltérést dokumentálják.

A jogi probléma az, hogy a felek milyen veszély által keletkezett károkat értettek a *periculum* terminus alatt. Ugyanis, ha a zálogtárgy klasszikus *vis maior* (pl. földrengés, rablótámadás stb.) következtében megrongálódik vagy elpusztul, akkor a *casum sentit dominus* elve értelmében fel sem merülhetne a záloghitelező felelősségének kérdése.⁵¹³ Ezért

⁵¹² Jakab / Manthe, *Recht in der römischen Antike*, 282. így fogalmaznak: „Mit *omne periculum* (jede Gefahr) werden jedoch oft alle denkbaren Schadensereignisse bezeichnet”.

⁵¹³ Ezzel szemben a középkori magyar magánjog szabályai szerint a zálogbirtokos viselte a *vis maior* által bekövetkezett károkat is, l. ehhez Szabó, *Planum Tabulare*, 252.

elvetem annak a lehetőségét, hogy a felek a *periculum* fogalma alatt a klasszikus *vis maior* eseteit értették volna.⁵¹⁴ A magyarázatot ebben az esetben is a *periculum* tágabb értelmű jelentésében kell keresni.⁵¹⁵

A veszélyviselési klauzula értelmezéséhez kiindulópontként szolgálhat az a körülmény, hogy e megállapodás nem mind a négy zálogkikötéshez kapcsolódik, hanem csak azokhoz, amelyek esetében mezőgazdasági termények a zálogtárgyak (TPSulp. 51, 52, 79). Abban a zálogokiratban, amelyben ezüsttárgyakat zálogosítottak el (TPSulp. 55) nem szerepel e kikötés. Az okiratok csekély száma sajnos nem teszi lehetővé statisztikai alapú következtetések levonását, azonban véleményem szerint ebben az esetben mégis nagy bizonyossággal feltehető, hogy a veszélyviselési klauzula a zálogtárgy mibenlétével áll szoros összefüggésben, ugyanis a gabona tárolása számos veszéllyel jár. E veszélyek közül a legalapvetőbbek a férgek megtelepedése a gabonában,⁵¹⁶ a rágcsálók,⁵¹⁷ a hangyák,⁵¹⁸ és a gabonasziszik⁵¹⁹ által okozott károk, valamint a penész⁵²⁰ (továbbá Plinius még azt is megemlíti, hogy a raktár, amelyben elhelyezik a gabonát „mész nélkül épüljön, ugyanis a mész ellensége a gabonának”⁵²¹). E speciális veszélyek nem fenyegetik a nemesfémből készült zálogtárgyakat.

A mezőgazdasági szakírók műveikben részletesen foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy ezeket a veszélyeket miként tudja egy jó gazda elkerülni (Varro rust. 1,57,1):

Triticum condi oportet in granaria sublimia, quae perflectur vento ab exortu ac septemtrionum regione, ad quae nulla aura umida ex propinquis locis adspiret. Parietes et solum opere tectorio marmorato loricandi; si minus, ex argilla mixta acere e frumento et amurca, quod murem et vermem non patitur esse et grana facit solidiora ac firmiora. Quidam ipsum triticum conspargunt, cum addant in circiter mille modium quadrantal amurcae. Item alius aliut adfriat aut aspargit, ut Chalcidicam aut Caricam cretam aut absinthium, item huius generis alia.

⁵¹⁴ E feltételezéssel vág egybe a D. 13,7,13,1: *Venit autem in hac actione et dolus et culpa, ut in commodato: venit et custodia: vis maior non venit.* Lásd még ehhez Pflüger, Haftung des Schuldners, 139 sk.

⁵¹⁵ Jakab, Borvétel, 170 sk.

⁵¹⁶ Varro rust. 1,57; Plin. nat. 18,73.

⁵¹⁷ Cato agr. 92; Varro rust. 1,57,1.

⁵¹⁸ Vergil. georg. 1,186.

⁵¹⁹ Cato agr. 92; Varro 1,57,2; Vergil. georg. 1,185.

⁵²⁰ Varro rust. 1,57,2.

⁵²¹ Plin. nat. 18,73.

A búzát magasan elhelyezett magtárakban kell tárolni, hogy a keletről és az északról jövő szél végigfújhasson rajta, olyan helyen, ahova nem jut el a szomszédos vidékről érkező nedves szél. A magtár falait és padlóját márványburkolattal kell ellátni; ha kevés a márvány, polyvával és olajhabbal kevert agyaggal, ez nem tűri meg az egeret és a férgeket, s a magokat tartósabbá és erősebbé teszi. Egyesek magát a búzát is bepermetezik, amikor is ezer modiusra számítanak egy quadrantol olajhabot. Éppen így mások is valami egyéb dolgot szórnak vagy permeteznek rá, mint chalkidikéi vagy kariai agyagot, avagy ürmöt, s más efféléket.⁵²²

Varro részletesen leírja, hogy milyen módon lehet védekezni a fent ismertetett veszélyek ellen.⁵²³ Azonban nem csak a tárolás módja befolyásolja a gabona minőségét, hanem már a beraktározást megelőzően az a körülmény, hogy a gabonát mennyire alaposan tisztították meg (Colum. 2,20,6):

Pura deinde frumenta, si in annos reconduntur, repurgari debent. Nam quanto sunt expolitiora, minus a curculionibus exeduntur.

Ezután a tiszta gabonát, ha éveken át akarjuk tárolni, ismét meg kell tisztítani, mert minél tisztább, annál kevésbé rágja meg a zsizsik.⁵²⁴

E források alapján megállapíthatjuk, hogy a gabona kézizálogba adása esetén a zálogtárgy sajátosságaiból kifolyólag a hitelezőnek számolnia kellett ún. szerződésspecifikus veszélyekkel.⁵²⁵

A TPSulp. 52 és 79 esetén kézizálog szerződés jött létre, tehát a klasszikus kori diszpozitív szabályokat alapul véve a hitelező *custodia*-felelősséggel tartozott a birtokába került dolgok vonatkozásában. Ha ezek a dolgok megrongálódnak vagy megsemmisülnek, a hitelező csak akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a zálogtárgyakat *vis maior* következtében érte a kár. Azonban a gyakorlatban annak megállapítása, hogy a termény károsodása culpózus magatartásra, *casus minorra* vagy *vis maiorra* vezethető-e vissza, komoly bizonyítási nehézségeket okozhatott.⁵²⁶ Továbbá arról a tényről sem szabad elfeledkezni, hogy a hitelező a zálogtárgyakat nem tartja a közvetlen őrizetében, hanem azok ténylegesen a *horrearius* felügyelete alatt álló raktárakban vannak elhelyezve.

⁵²² Kun J. fordítása.

⁵²³ Hasonló védekezési lehetőségeket ismertet Cato agr. 92.

⁵²⁴ Hoffmann Zs. fordítása.

⁵²⁵ Vö. Jakab, Borvétel, 168.

⁵²⁶ Vö. Jakab, Borvétel, 169 sk.

Véleményem szerint a veszélyviselési klauzulának a gyakorlati magyarázatát e tények összességében kell keresni. Ugyanis, ha a hitelező a teljesítéskor nem tudja az elzálogosított gabonát hiánytalanul visszaadni, akkor az adós *actio pignoratitia directa* elnevezésű keresettel érvényesítheti a kárigényét a hitelezővel szemben. Azonban a *custodia*-felelősség alapján ebben az esetben nem a felperest terheli a bizonyítási teher (*onus probandi*), hanem az alperesnek kell bizonyítani, hogy a kár *vis maior* következtében keletkezett. Hacsak nem külső elháríthatatlan körülmény okozta a gabona romlását, akkor ez szinte lehetetlen. Tehát a hitelező szándéka az, hogy jogilag rá nézve e veszélyes helyzetet elkerülje, ezért a zálogszerződést csak azzal a feltétellel hajlandó megkötni, ha az adós magára vállalja a szerződésspecifikus kockázatot (pl. a gabona zsizsikessé válása, egérrágás, megpenészesedés stb). Ennek következtében a Sulpicius archívum okirati praxisában azon szerződések esetén, amelyekben az adós magára vállalta a dolog romlásának minden veszélyét, a hitelező kizárólag csak akkor tartozik felelősséggel, ha a zálogtárgyban bekövetkezett esetleges károkat szándékosan (*dolus*) vagy súlyosan gondatlanul eljárva (*culpa lata*) okozta.

Végezetül felmerül az a kérdés, hogy ebbe az interpretációba miként lehet beleilleszteni a TPSulp. 51-es okiratot, amelyről megállapítottuk, hogy birtok átadása nélkül létrejött zálogot dokumentál. Véleményem szerint az indok kézenfekvő, ugyanis a zálogmegállapodás mintaformuláját, amely alapján a szerződést kiállították, kézizálogra szövegezték. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy ebben a korszakban még nem létezett *in rem actio*val védett zálog, ezért a mindennapok ügyleti praxisában csak a kézizálogra vagy a *fiduciára* kialakított formulák voltak használatosak. A felek ezt az általános kézizálog formulát alakították át „jelzálogszerződéssé” (*pignoris arrabonisve nomine*, valamint *penes me* klauzula beillesztésével), azonban a formula szövegének a többi részét érintetlenül hagyták.⁵²⁷

Összegzés

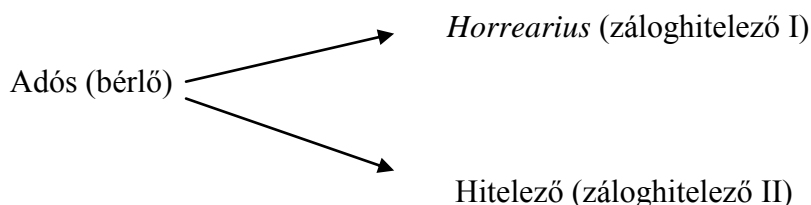
Ebben a fejezetben a Sulpicius-archívum azon szerződési okiratait vizsgáltam, amelyek zálogkikötéseket tartalmaznak vagy ügyleti tartalmuk alapján e dokumentumokkal szoros összefüggésben állnak.

Az archívumban található okiratok szerződési kikötéseinek vizsgálata során a zálogjogra vonatkozóan a következő megállapításokra jutottam:

⁵²⁷ Hasonló végkövetkeztetésre jut Krämer, Pfandreht, 329.

a.) A zálog és a bérleti szerződés viszonyában nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy a záloghitelező azáltal, hogy bérbeveszi azt a raktárhelyiséget, amelybe az adós a zálogtárgyakat beraktározta, megszerzi a zálogtárgyak *naturalis possessio*ját, amely előfeltétele a kézizálogszerződés mint reálkontraktus létrejöttének. Azonban az okiratok vizsgálata során inkább azt valószínűsítem, hogy a bérleti jogviszony létrehozását követően az adós egy jelképes tradícióval (a raktárház kulcsainak átadásával) ruházta át a zálogtárgyak birtokát és ezzel a reálaktussal hozta létre a zálogszerződést. A bérleti szerződésnek pedig nem is annyira a birtok megszerzésében, mint inkább a birtok megtartásában volt jelentősége. Továbbá zálogdogmatikai szempontból is történik módosulás azáltal, hogy a hitelező belép a bérleti jogviszonyba. A raktár bérbeadóját (*horrearius*) ugyanis a beraktározott árukon zálogjog illeti meg a bértartozás erejéig, amely zálogjognak a kötelezettje a mindenkor bérelő.

Ha a bérelő elzálogosítja a beraktározott dolgokat egy harmadik személynek („*Mehrverpfändung*”), akkor az árut két zálogjog terheli, és mindkét zálogjog kötelezettje a bérelő.

Abban az esetben viszont, ha a záloghitelező belép a bérleti jogviszonyba, megváltozik a zálogkonstrukció, ugyanis a záloghitelező egyben zálogadóssá is válik („*Weiterverpfändung*”), azonban a korábbi bérelő már csak egy zálogjogviszony kötelezettje lesz.

b.) A TPSulp. 51-es okirat szövegének vizsgálata során megállapítható, hogy a zálogadós a zálogtárgyak birtokában marad (*penes me* klauzula). A TPSulp. 52-es okiratban minden kétséget kizáróan a zálogtárgyak már a záloghitelező birtokában vannak. A két szerződés zálogkikötése között két különbség fedezhető fel. A TPSulp. 52-es okirattól hiányzik a *penes me* klauzula, valamint a *pignoris arrabonisve nomine* zálogrendelési formulából az *arrabo* kitétel. Ez arra enged következtetni, hogy az *arrabo* megfogalmazás és a *penes me* klauzula egymással igen szoros jogi kapcsolatban lehetett. Véleményem szerint a *pignoris arrabonisve nomine* kitétel esetén az *arrabo* egy jogvesztési kikötés (*lex commissoria*) lehetett, amelynek

az volt a funkciója, hogy a Kr. e. I. században még nem létező *in rem* zálogkereset (*actio quasi Serviana*) hiányát pótolja és a zálogtárgyat nem birtokló záloghitelezőnek (dologi hatályú) védelmet biztosítson. Tehát e jogi konstrukciónak az lehetett a lényege, hogy a hitelező a teljesítési határidő lejártát követően a szerződési klauzulában kikötött jogvesztési záradék (*lex commissoria*) útján megszerzi a zálogtárgyak tulajdonjogát és abban az esetben, ha az adós vagy akár harmadik személyek nem hajlandóak a zálogtárgyat a számára kiadni, akkor rendes tulajdoni keresettel (*rei vindicatio*) követelheti e dolgok részére történő átadását.

c.) A zálogszerződésekben olvasható veszélyviselési klauzula alkalmazása kapcsán az figyelhető meg, hogy ez a klauzula csak azokban a zálogszerződésekben található meg, amelyeknek a tárgyai mezőgazdasági (organikus) termények. E termények belső tulajdonságuk miatt számos okból megromolhatnak és sok esetben azt sem lehet megállapítani, hogy ez véletlen körülmény (*vis maior, casus minor*) vagy a záloghitelező gondatlansága folytán következett-e be. E klauzulának az lehetett a célja, hogy e termények belső tulajdonságaikból adódó szerződésspecifikus veszélyeket a hitelező magától elhárítsa és a szerződéses felelősségét csak a *dolus*ra (és a *culpa lata*) korlátozza.

III. fejezet

A *fiducia cum creditore* a szerződési gyakorlatban

1. A *fiducia*, mint jogintézmény

Meglehetősen nehéz a *fiducia* fogalmának definiálása, ugyanis a római jogban ezt a jogügyletet számos, egymástól eltérő jogi célra fel lehetett használni (pl. zálog, letét, haszonkölcsön, halál esetére szóló ajándékozás stb).⁵²⁸ Tekintettel a római *fiducia* valamennyi tényállására, a források alapján a következő, általános értelmű meghatározás absztrahálható: a *fiducia* civiljogi (*quiritar*) tulajdon⁵²⁹ átruházása azzal, hogy a szerző fél bizonyos meghatározott feltételek teljesülése esetén köteles a szerzett jogokat a volt *dominus*ra visszaruházni vagy pedig a dolgot más meghatározott módon a hatalmából elbocsátani (pl. a rabszolgát felszabadítani).⁵³⁰ Egyszerűbben megfogalmazva a jogintézmény lényege az, hogy egy személyre (fiduciárius, Treuhänder) dologi jogot ruháznak át, amit ő csak egy meghatározott célra gyakorolhat.⁵³¹ A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a szerző fél tulajdonosa lesz az átruházott dolognak (vagy akár egész vagyonnak), azonban azzal mégsem rendelkezhet szabadon, mert az átruházó személlyel szemben bizonyos kötelezettségek kötik.⁵³²

A római jogtudomány két osztályba sorolta a *fiducia* tényállásokat (Gai. 2,60):

Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure aut cum amico, quo tutius nostrae res apud eum essent (...)

Fiduciát pedig vagy a hitelezővel kötünk zálog céljából, vagy a barátunkkal, hogy ezáltal nála biztonságban legyenek a dolgaink.⁵³³

⁵²⁸ A *fiducia* alkalmazási formáihoz lásd részletesen: Noordraven, Fiduzia (1999), 42 sk.

⁵²⁹ A római jogban nem létezett egy különleges fiduciárius tulajdon, tehát ez azt jelentette, hogy a fiduciárius dologi jogi szempontból korlátozásoktól mentes tulajdont szerzett, vö. Diódsi, Ownership, 116. Wieling, Sachenrecht, 821. felhívja a figyelmet arra, hogy a germán jogban már kialakult egy olyan *fiducia*, amelynek keretében a fiduciárius jogai dologilag is korlátozás alá estek.

⁵³⁰ Noordraven, Fiduzia (1990), 229.

⁵³¹ Wieling, Sachenrecht, 820.

⁵³² Wolff, Fiduzia, 180. találóan fogalmazza meg a *fiducia* lényegét: „Die Rechte an einer in *fiducia* übertragenen Sache machten einen Spagat zwischen zwei Parteien. Auf der einen Seite steht der Fiduziar, Eigentümer nach quiritischem Recht, der dieses Eigentum nicht nach seiner Vorstellung ausüben und genießen kann, denn auf der anderen Seite steht der Fiduziant, früherer Eigentümer der Sache und meist deren Rückgabe erwartend”.

⁵³³ Brósz R. fordítása.

Gaius azt írja az *Institutiones* című könyvében, hogy *fiduciát* lehet kötni egy baráttal (*amicus*), amelynek az a célja, hogy a *fiduciába* adó dolgai a szerző fél (fiduciárius) hatalma alatt biztonságban legyenek. A modern jogtudomány a *fiducia* e formája alá tartozó tényállásokat összefoglaló néven *fiducia cum amico contractának* nevezi.⁵³⁴

A másik lehetőség, hogy a *fiduciát* az adós köti meg a hitelezővel, ebben az esetben pedig a *fiducia* jogi célja dologi biztosíték (*pignoris iure*) létrehozására irányul. A *fiducia* e formáját *fiducia cum creditore contractának* nevezik. A két forma közötti alapvető különbség abban rejlik, hogy a *fiducia cum amico contracta* kizárólag csak a fiduciába adó érdekeit szolgálja (pl. valaki hosszú útra megy, és vagyonát ideiglenesen átruházza egy barátjára), a *fiducia cum creditore contracta* esetén pedig mindkét fél érdekelt (a *fiduciába* adó azért, hogy megkapja a kölcsönt, a fiduciárius pedig azért, hogy a követelése biztosítva legyen).⁵³⁵

Heck a *fiducia* jogintézményére vonatkozóan egy felettébb valószínűtlen interpretációhipotézist alakított ki. Véleménye szerint mind a *fiducia cum creditore*, mind a *cum amico contracta* zálog céllal jött létre, azonban a különbség közöttük az, hogy az adós a *cum creditore* esetén a hitelezőre ruházza át a dolog tulajdonjogát, a *cum amico* esetén pedig egy harmadik bizalmi emberre (Salmann), akinek a személyére vonatkozólag a hitelezővel korábban megegyezett.⁵³⁶ Heck e nézete a jogirodalomban nem talált követőre.⁵³⁷

A *fiducia* jogügylete szorosan összefonódott a *mancipatio*val és az *in iure cessio*val, mint civiljogi szerzősmódokkal. A későantikvitás korában alkotó tudós, Isidorus,⁵³⁸ így ír *Origines* című művében a *fiducia cum creditore* jogi természetéről (Isid. orig. 5, 25, 23):

Fiducia est, cum res aliqua sumendae mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure ceditur.

A *fiducia* az, amikor valaki valamilyen dolgot (egy másik személynek) *mancipatio* vagy *in iure cessio* útján átenged azért, hogy pénzkölcsönt kapjon.

⁵³⁴ A *fiducia cum amico contracta* alá tartozó tényállásokat részletesen tárgyalja Erbe, *Fiduzia*, 121 sk.

⁵³⁵ Wieling, *Sachenrecht*, 820. szerint e különbség miatt a német dogmatikában a fiduciárius szemszögéből kiindulva a *fiducia cum creditore contractát* „eigennützige Treuhand”-nak, míg a *cum amico contractát* „uneigennützige Treuhand”-nak, tehát „önző” és „önzetlen” *fiduciának* is nevezik.

⁵³⁶ Heck, *Pfandgeschäft mit Salmann*, 84 sk.

⁵³⁷ Vö. Wubbe, *Usureceptio*, 24. 36. lj.

⁵³⁸ P. L. Schmidt s.v. Isidorus, in: DNP 5 (1998), 1122 sk. Isidorus (560 k. – 636) 599-től Sevilla (Hispalis) püspöke.

Isidorus „jogtörténeti visszatekintésében”⁵³⁹ a *res fiduciaria* megszerzésére alkalmas módokként a *mancipatió*⁵⁴⁰ és az *in iure cessio*⁵⁴¹ nevezi meg. Tehát a *fiducia* esetén teoretikusan mindkét átruházási forma alkalmazható volt, azonban valószínű, hogy a gyakorlati életben a *mancipatio* aktusát részesítették előnyben, annak az *in iure cessio*hoz viszonyított egyszerűbb formaságai miatt.⁵⁴² Azonban az *in iure cessio* jelentőségét sem szabad lebecsülni, ugyanis például, ha valaki *fiducia cum amico contracta* keretében az egész vagyonát át szeretne volna ruházni egy bizalmi emberére (*fiduciarius*), akkor ezt kizárólag csak *in iure cessio* formájában tehette meg, hiszen a vagyonba beletartoztak a jogok és kötelezettségek, a *res Mancipi*, ill. a *res nec Mancipi* is.⁵⁴³

A *fiducia* pontos keletkezési idejét meghatározni (a rendelkezésre álló forrásanyag szűkössége miatt) lehetetlen.⁵⁴⁴ Manigk helytálló kiindulási pontja szerint a *fiducia* kialakulását abban az időszakban kell keresni, amikor a *fiduciához* szorosan kötődő *mancipatio* már elveszítette korábbi valóságos adásvételi szerződés szerepét és színleges ügyletté (*imaginaria venditio*) vált.⁵⁴⁵ Ez feltehetőleg már a XII t. t. (Kr. e. 451/450) időszakában bekövetkezett.⁵⁴⁶

⁵³⁹ Isidorus művének ez a paragrafusa jogtörténeti visszatekintésként értékelendő, ugyanis a szerző korában (VI. és VII. század fordulója) már sem a *mancipatio*, sem az *in iure cessio* (s ezáltal sem a *fiducia*) jogintézménye nem létezett, vö. Molnár / Jakab, Római jog, 197 sk.

⁵⁴⁰ Gai. 1,119. A *mancipatio*, mint tulajdonszerzési aktus, egy színleges adásvétel (*imaginaria venditio*), amelynek során jelen kell lenni mindkét félnek, 5 tanúnak (felserdült római polgár) ill. egy mérlegtartónak, az ún. *libripens*nek. A szerző fél a *nuncupatio* szóbeli formulájának (pl. *hunc ego hominem ...*) pontos elmondását követően átadja a színleges vételárat az átruházónak, és ezáltal megszerzi az átruházandó dolog feletti tulajdont.

⁵⁴¹ Gai. 2,24. Az *in iure cessio* egy színleges per formájában megy végbe. A felek megjelennek valamely jogszolgáltató magisztrátus (pl. *praetor* vagy tartományi helytartó) előtt. Ezt követően a szerző fél az átruházandó dolgot a sajátjának mondja, majd a magisztrátus felhívja a másik felet (az átruházót) arra, hogy nyilatkozzon, átengedi-e a dolgot a másiknak vagy pedig kontravindikál. Az átruházó fél ebben az esetben vagy megtagadja a válaszadást (*negare*) vagy hallgat (*tacere*), ennek következtében a magistratus már az *in iure* szakaszban meghozhatja a „határozatot”, amely alapján az átruházandó dolgot odaítéli (*addicere*) a szerző félnek.

⁵⁴² Vö. Gai. 2,25.

⁵⁴³ Vö. Noordraven, *Fiducia* (1999), 9. Habár e - Noordraven által ismertetett - teóriának ellentmondani látszik a *mancipációs* végrendelet létezése (Gai. 2,103-108), ui. ebben az esetben a *familiae emptor Mancipatio* útján szerezte meg a hagyatékot. Azonban Gaius korában ez a *mancipatio* már csak régi jogból visszamaradt (*veteris iuris imitationem*) „látszat átruházás” volt (Gai. 2,103-104). Kaser, *Das altrömische ius*, 137. írja, hogy kezdetben a *mancipálható* dolgok köre nem volt olyan szigorúan meghatározva, mint később, ezért más, értékesebb dolgokat is (mint pl. fegyverek, ruhák) át lehetett ruházni *mancipatio*val. Feltehetően a *testamentum per aes et libram* a még ebből az időből származó szabályokat a későbbiek folyamán is megőrizte, de ezek csak speciálisan e végrendeleti típusra vonatkoztak, ezért nem alkalmasak arra, hogy a *fiducia cum amico contracta*val összevessük őket.

⁵⁴⁴ Watson, *Origins of fiducia*, 329.

⁵⁴⁵ Manigk, *Fiducia*, 2290.

⁵⁴⁶ Kaser / Knütel, RP, 48.; Wolf, *In Mancipio esse*, 611. így fogalmaz: „Ihrer Funktion nach war die *mancipatio* Barkauf (...). Spätestens seit der 1. Hälfte des 5. Jhs. gab es neben ihr die ihr nachgeformte *mancipatio nummo uno* (...)”. Kaser, *Das altrömische ius*, 136. véleménye szerint a *mancipatio* átruházási ügyletként való alkalmazása a pontifikális interpretáció eredménye.

Noordraven is abból a feltevésből indul ki, hogy a *fiducia* egészen a XII t. t. koráig nyúlik vissza és a legkorábbi megjelenési formáját a *fiducia cum amico contracta* eredeti alkalmazásában kell keresni.⁵⁴⁷ Elmélete szerint a hadba vonuló *pater familias* a *familiája* és minden vagyona fölötti hatalmat egy barátjára (fiduciárius) ruházott át azért, hogy az a távollétében vagyont kezelje, és a családját megoltalmazza. A felek az átruházáskor megállapodtak, hogy a fiduciárius vissza fogja származtatni az összes hatalmat a korábbi *pater familias*-ra, ha az visszatér. Noordraven feltevését plauzibilisnek tartom és ezt a nézetet általánosságban a szakirodalom is elfogadja.⁵⁴⁸

Az archaikus kor jogában a *fiducia* intézménye feltehetően még nem élvezett állami úton kikényszeríthető védelmet (azaz a fiduciáriussal szemben nem lehetett perrel fellépni abban az esetben, ha nem volt hajlandó a *res fiduciaria* feletti jogi hatalmat a volt *dominus*-ra visszaruházni). Tehát a *fiducia* kezdetben - mint azt a neve is sugallja⁵⁴⁹ - teljes egészében a fiduciárius hűségén (*fides*)⁵⁵⁰ nyugodott.⁵⁵¹ Feltehetőleg⁵⁵² a *fiducia* jogilag való elismerésére csak a Kr. u. III. században, az *actio fiduciae*⁵⁵³ megjelenésével került sor.⁵⁵⁴ Közvetetten ez a feltételezés is Noordraven hipotézisét erősíti, aki szerint a *fiducia* a „baráti viszonyok” körében jelenhetett meg először, és ezért kezdetben még az erkölcs (*mos*) szabályai is elegendő védelmet biztosítottak. Majd ezt követően később megkezdtek a szerződési praxisban a fiduciárius tulajdonátruházást záloga céljára (*pignoris iure*) is alkalmazni, amely esetén az átruházó számára pusztán az erkölcsi szabályok már nem jelenthettek elégséges védelmet, ugyanis amíg a *cum amico contracta* esetén az átruházó bizalmi alapon választott barátjára ruházott át tulajdonjogot, addig a *cum creditore contracta* eseténben egy gazdasági alapon választott hitelezőre.

⁵⁴⁷ Apathy, Treuhandschaft, 9.; Noordraven, Fiduzia (1999), 2. Ezzel ellentétesen Wiegand, Treuhand, 332. véleménye szerint a *fiducia cum amico contracta* később keletkezett, mint a *fiducia cum creditore contracta*. Azonban a szerző nem indokolja a feltevését.

⁵⁴⁸ Vö. Gröschler (rec.), B. Noordraven, Fiduzia, 235.

⁵⁴⁹ A *fiducia* szó általános jelentése: bizalom, megbízhatóság, becsületesség, vö. Györkösy s.v. *fiducia* in: Latin – magyar szótár, 224. E kifejezés etimológiailag a *fido 3 fides sum* igéből eredeztethető, vö. Manigk, Fiducia, 2287. A *fides* elvének a római társadalomban betöltött szerepéhez lásd Kemenes, Das *fides*-Prinzip, 247 sk.

⁵⁵⁰ Nörr, Mandatum, fides, amicitia, 13. a következőképpen fogalmazza meg a *fides* lényegét: „Versucht man das sozioethische Fundament der Freundschaft mit einem Begriff zu charakterisieren, so bietet sich die *fides* (πίστις) an – mit allen ihren Schattierungen wie Treue, Zuverlässigkeit, Gewähren und Nehmen von Vertrauen, freiwillige Hingabe und Unterwerfung”.

⁵⁵¹ Noordraven, Fiducia (1991), 229.; Noordraven, Fiduzia (1999), 138.; Molnár / Jakab, Római jog, 222.; Kaser, RPR I, 47. azt feltételezi, hogy a fiduciárius által elkövetett hitszegést az *actio fiduciae* megjelenése előtt szakrális és cenzori szankcióval sújthatták.

⁵⁵² A *fiducia* történetének korai szakaszáról sajnos csak kevés információ áll rendelkezésünkre. Pugsley, Property and obligations, 72. szavaival élve „in the history of the Roman law of contract *fiducia* is an enigma”.

⁵⁵³ PS 2,13,1; 2,13,5; 2,13,6; 2,17,15; Frag. Vat. 18; 334a.

⁵⁵⁴ Kaser, Manumissio, 182.; Kaser, RPR I, 47.; hasonlóan Noordraven, Fiduzia (1999), 286 sk. Az uralkodó véleménnyel szemben Watson, Origins of fiducia, 329 sk. azt feltételezi, hogy a *fiducia* már a XII t. t. korában a *legis actio*s eljárásban is peresíthető jogviszony volt.

További alapvető eltérés – mint már fentebb említettem – a *fiducia* két fajtája között, hogy a *fiducia cum amico contracta* általában a *fiduciába* adó érdekeit szolgálta. Ezzel szemben a *fiducia cum creditore contracta* esetén az érdekeltség már kétoldalú, ugyanis az átruházó fél annak érdekében ruházza át egy dolog tulajdonjogát, hogy a hitelező kölcsönt nyújtson a számára, a hitelezőnek (fiduciáriusnak) pedig érdekében áll az, hogy az általa kihelyezett pénzösszeg biztosítva legyen.⁵⁵⁵

2. A *fiducia cum creditore*

A *fiducia cum creditore contracta* jogi konstrukció lényege, hogy az adós (vagy akár egy harmadik személy)⁵⁵⁶ civiljogi úton (*mancipatio*val vagy *in iure cessio*val)⁵⁵⁷ átruházza egy dolog (zálogtárgy) tulajdonjogát a hitelezőjére, aki egy ún. *pactum fiduciae*ben kötelezi magát arra, hogy a tartozás megszűnése esetén e dolgot az adósára (vagy esetlegesen a harmadik személyre) visszaruházza (*remancipatio*). Láthatjuk tehát, hogy a hitelező egy korlátozott tulajdonjogot szerzett a *fiducia* tárgyán, azonban hangsúlyozni kell, hogy ez a korlátozás nem dologi, hanem csak kötelmi jellegű volt.⁵⁵⁸ Egy konkrét példán keresztül bemutatva ez azt jelenti, ha a fiduciárius eladta a számára *fiduciába* adott dolgot, akkor ezt a *fiduciába* adó nem tudta visszakövetelni a harmadik személytől, ugyanis jogilag a vevő érvényes jogcím alapján tulajdonostól szerezőnek tekintendő.⁵⁵⁹ Azonban a *fiduciába* adó egy infamáló kötelmi keresettel (*actio fiduciae*) felléphetett a fiduciáriussal szemben és követelhetette tőle a teljes kárának megtérítését.⁵⁶⁰

Felmerül a kérdés, hogy a *pignus* kialakulását követően mi lehetett az a jogi vagy gazdasági ok, amely miatt a *fiducia cum creditore* jogintézményét még évszázadokon

⁵⁵⁵ Vö. Wiegand, Treuhand, 332.

⁵⁵⁶ Vö. Apathy, Die Treuhandenschaft, 10.

⁵⁵⁷ Az uralkodó vélemény a *fiducia cum creditore* kapcsán a tradicionális tulajdonátruházás lehetőségét kizárja (vö. a vonatkozó szakirodalommal Noordraven, Fiduzia (1999), 156 sk.). A tradicionális tulajdonátruházás elleni érveket lásd még Biscardi, Garanzie reali, 29 sk.; Wolff, Fiduzia, 193. E vélekedéssel szemben foglal állást Weßel, Tablettes Albertini, 96. sk. egy Észak-Afrika területéről származó Flavius-kori felirat szövegére hivatkozva (CIL VIII 25902 tab. IV, lin. 6-9., [si quae sup]erficiēs [post] hoc tempus lege Ma[n]ciana pigno[ri]s iure] fiduci(a)eve data(e) sunt dabuntur, [heredibus] ius fiduciae lege Mancian<a> serva[bitur]. Weßel, Tablettes Albertini, 97. 45. l.j. véleménye szerint Afrika provinciában a fiduciárius tulajdonátruházás feltehetően *traditio* útján ment végbe.

⁵⁵⁸ Bessenyő, Római magánjog, 386. véleménye szerint a *fiducia cum creditore* esetén „a zálogba adott dolog lényegében megmaradt a zálogba adó vagyonában”. E nézettel szemben ellenérvként az hozható fel, hogy ha a *res fiduciaria* a zálogadás vagyonában maradt volna, akkor az adós a tartozás teljesítésével automatikusan visszaszerezné a kizárólagos tulajdont a zálogtárgy felett, és abban az esetben, ha a hitelező a teljesítést követően nem lett volna hajlandó a zálogtárgy birtokát visszaadni a számára, akkor a *fiduciába* adót a kötelmi kereseten kívül tulajdoni kereset is megillette volna.

⁵⁵⁹ Vö. Marton, Intitúciók, 175.; Földi / Hamza, Római jog, 442 sk.

⁵⁶⁰ Vö. Kaser, RPR I, 415.

keresztül alkalmazták az ügyleti praxisban? Feltehetően a választ a *pignus* dogmatikai sajátosságaiban kell keresni. Ebben az időszakban a zálogjog (*pignus*) esetén uralkodó elve volt, hogy zálogjogot alapítani csak a zálogtárgy birtokának átadásával lehet („Faustpfandprinzip”),⁵⁶¹ tehát ebben az esetben az adós mindenféleképpen elveszítette a zálogtárgy birtokát. Ezért a gazdasági életben szükségessé vált egy olyan jogintézmény kialakítás, amely alkalmas arra, hogy az adós úgy tudjon dologi biztosítékot adni a hitelezőjének, hogy ezáltal ne veszítse el a dolog feletti tényleges hatalmat. Feltehetően e forgalmi szükséglet miatt alakította ki a szerződési gyakorlat azt az ügyleti konstrukciót, amely szerint az adós a kölcsön biztosítása céljából tulajdonzálogba (*fiducia*) adta a zálogtárgyat, majd ezt követően a hitelező bérlet vagy szívésségi használat jogcímén visszajuttatta e dolog birtokát az adósának. E szerződési gyakorlat létezésére Gaius *Institutiones* című művének alábbi szövege alapján következtethetünk (Gai. 2,60):

Nondum uero soluta ita demum competit [scil. usu receptio], si neque conduxerit eam rem a creditore debitor neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret (...)

Ha pedig még nem teljesítettünk, ez esetben csak akkor illet meg bennünket (az *usureceptio*), ha sem bérbe nem vette az adós a hitelezőtől a dolgot, sem szívésségi használatra nem kérte vissza, hogy azt a dolgot birtokolhassa (...)⁵⁶²

Gaius ebben a szövegrészben azt a kérdést vizsgálja, hogy mikor állnak fenn az *usureceptio* feltételei. A jogtudós azt írja a *fiducia cum creditore* vonatkozásában, hogy amennyiben az adós (*mancipio dans*) nem fizette meg a hitelezőnek (*mancipio accipiens*) a tartozást, úgy csak akkor szerezheti vissza a dolgot *usureceptio* útján, ha a dolog birtokát nem bérlet vagy szívésségi használat (*precarium*) alapján tartja magánál. Minden valószínűség szerint Gaius szövegében a mindennapok szerződési praxisa tükröződik vissza. E szerződési konstrukció mindkét fél számára előnyös volt, ugyanis az adós megtarthatta a zálogtárgyainak (pl. termelőeszközeinek)⁵⁶³ birtokát,⁵⁶⁴ míg a hitelező, mint tulajdonos megfelelő jogi védelemben részesült (*rei vindicatio*). Abban az esetben, ha az adós, aki a *res fiduciarium* bérlet vagy *precarium* jogcímén magánál tartotta és nem volt hajlandó a birtokot a fiduciáriusnak visszaadni, akkor a fiduciáriust az *in rem actio* mellett a fiduciárius jogviszonyból *in*

⁵⁶¹ Kaser, Studien, 5.

⁵⁶² Brósz R. fordítása.

⁵⁶³ Vö. Quint. inst. 7,8,4 azt írja, hogy az adós nem adhatta zálogba (*pignus*) az ekéjét.

⁵⁶⁴ Vö. Diódsi, Ownership, 118.

personam actio is megillette az adósával szemben. Ulpianus a *praetori edictum*hoz írt kommentárjának 30. könyvében, amelyben eredetileg a *fiduciát* és nem a *pignus*t tárgyalta, a következőképpen tudósít (D. 13,7,22,3): *Si post distractum pignus <distractam fiduciam> debitor, qui precario rogavit vel conduxit pignus <fiduciam>, possessionem non restituat, contrario iudicio tenetur.*⁵⁶⁵

A klasszikus korból származó epigráfiai források tanúsága szerint a *fiducia cum creditore* alkalmazása igen elterjedt volt a szerződési praxisban, amelyet a *pignus* jogintézményével párhuzamosan használtak. A szerződési okiratokat áttekintve az a megállapítás vonható le, hogy a klasszikus kor szerződési gyakorlatában a *res mancipit*⁵⁶⁶ *fiducia cum creditore* formájában,⁵⁶⁷ a *res nec mancipit* pedig *pignus* útján⁵⁶⁸ zálogosították el.⁵⁶⁹ E szerződési gyakorlat indokát – mint azt fentebb említettem – abban kell keresni, hogy a *fiducia cum creditore* már egy korábbi fejlődési szakaszában olyan biztosítéki alternatívát kínált a felek számára, amelynek keretében az adós továbbra is magánál tarthatta a dolog birtokát, míg ez a (jogilag is védett) lehetőség a *pignus* esetén feltehetően csak a Kr. u. II. század derekán alakulhatott ki.⁵⁷⁰ Az előző fejezetben azonban láthattunk példát arra, hogy a szerződési gyakorlat már a Kr. u. I. században megkezdte áttörni a római *pignus* korlátait azáltal, hogy a birtok átadása nélkül (*nuda conventione*) alapított *pignus* esetén egy különleges jogvesztési kikötés (*lex commissoria*) által biztosították a hitelezőnek a jogérvényesítés lehetőségét arra az esetre, ha az adós nem teljesítene (TPSulp. 51).⁵⁷¹

A klasszikus kor végére azonban a *mancipatio* (még korábban az *in iure cessio*) elveszítette a gyakorlati jelentőségét. A *fiducia cum creditore* jogintézménye azonban

⁵⁶⁵ D. 13,7,22,3: „Ha a zálogtárgy <fiducia> értékesítését követően az adós, aki a zálogtárgyat <fiduciát> *precarium* vagy bérlet alapján tartotta magánál, a birtokot nem adja vissza (a hitelezőnek), akkor *actio contraria* alapján felel.”

⁵⁶⁶ A *res mancipi* körébe tartoznak: a rabszolgák, Itáliában honos haszonállatok, az itáliai városi és mezei telkek (Gai. 1,120) valamint a mezei telki szolgalmak (Gai. 2,17).

⁵⁶⁷ Az okirati praxisban az alábbi zálogtárgyak esetén fordul elő a *fiducia cum creditore*: FIRA III 91 (*mancipatio Pompeiana*) rabszolgák; TH 65 rabszolganő; TPSulp. 85 rabszolgák; TPSulp. 87 a) rabszolgák; TPSulp. 87 b) rabszolgák; TPSulp. 90 rabszolganő; TPSulp. 91 rabszolganő; TPSulp. 92 rabszolganő; FIRA III 92 (*formula Baetica*) ingatlan és rabszolga.

⁵⁶⁸ Az alábbi zálogtárgy esetén alkalmaztak a felek *pignus*t: TPSulp. 51 alexandriai búza és hüvelyes termények; TPSulp. 52 alexandriai búza és hüvelyes termények; TPSulp. 55 ezüst; TPSulp. 79 alexandriai búza; TPSulp. 83 lakóniai bíbor; TPSulp. 84 lakóniai bíbor.

⁵⁶⁹ Vö. Noordraven, Fiduzia (1999), 4.; Gröschler, Kreditsicherung, 313.

⁵⁷⁰ Noordraven, Fiduzia (1999), 4. a következőképpen fogalmaz: „Die besitzlose Bestellung eines *pignus* wurde erst viel später üblich. Unter dem Einfluß des im oströmischen Reich gängigen hellenistischen Rechtsgeschäfts der *hypothek* das besitzlos bestellt wurde, wurde im römischen Recht vermutlich erst unter Julian, also im 2. Jahrhundert n. Chr., die Möglichkeit eines besitzlosen *pignus* geschaffen.” Hasonlóan: Kunkel, Pfandrecht, 151.; Kaser, Studien, 6 sk.; Braukmann, Pignus, 30., 138.

⁵⁷¹ Lásd ehhez részletesen II. fejezet 5.2. és 5.4. alpontokat.

elválaszthatatlanul kötődött e civiljogi tulajdonszerzési aktusokhoz,⁵⁷² ezért ennek egyenes következménye volt, hogy a *fiducia* a *mancipatio* elenyészését követően a jogélet számára alkalmazhatatlanná vált. Továbbá e korszakban nem mutatkozott igény arra, hogy a fiduciárius biztosítéki átruházást modernizált formában (azaz elválasztva a *mancipatiótól*) továbbra is fenntartsák, ugyanis már létezett az *in rem actió*val védett jelzálog (*hypotheca*) intézménye (amelyet alkalmazni lehetett mind ingó, mint pedig ingatlan dolgok vonatkozásában). E körülmények vezettek ahhoz, hogy a *fiducia cum creditore* jogintézménye a *Corpus Iuris Civilis*be már nem nyert felvételt. A kompilátorok azonban a kodifikáció során mégsem negligálták a klasszikus jogászok e jogintézménnyel foglalkozó műveit és számos olyan *fragmentum* került be a Digesta anyagába, amely eredetileg a *fiduciát* tárgyalta, azzal a módosítással, hogy a szerkesztők az eredeti szövegben a *fiducia* kifejezést törölték és a *pignusszal*⁵⁷³ helyettesítették.⁵⁷⁴

Ezt a római jogtörténet szempontjából igen fontos tény O. Lenel fedezte fel a XIX. század végén, amikor a D. 13,7 (*De pigneraticia actione vel contra*) titulus alá tartozó fragmentumok *inscriptiói* vizsgálata során feltűnt számára, hogy a két remekjogász, Ulpianus és Paulus, a *praetori edictum*hoz írt kommentárjaikban két különböző helyen is részletesen foglalkoznak a *pignusszal*.⁵⁷⁵ Ebből a megfigyelésből származott Lenel hipotézise, mely szerint teljességgel elképzelhetetlen, hogy az *Edictum Perpetuum*on belül két különböző helyen, egyforma részletességgel foglalkozzanak egyazon jogintézménnyel, ezért arra a megállapításra jutott, hogy a jogászok az egyik helyen a *pignust*, a másik helyen viszont (a kodifikáció idején már anakronisztikusnak számító) *fiduciát* tárgyalhatták.⁵⁷⁶ Lenel végül a „Das Edictum Perpetuum” c. munkájában négy helyet jelöl meg, ahol a klasszikus kor jogászaik eredetileg a *fiducia* intézményét elemezték: Ulpianus 30 *ad edictum*, Paulus 31 *ad edictum*, Gaius 10 *ad edictum provinciale* és Iulianus 13 *digestorum*.⁵⁷⁷

⁵⁷² Kaser, RPR I, 144.

⁵⁷³ A *fiducia* és a *pignus* jogintézménye között kialakult párhuzamokat részletesen elemzi Kaser, Studien, 108 sk.

⁵⁷⁴ Kaser / Knütel, RP, 163.

⁵⁷⁵ Lenel, Quellenforschungen, 104. a következőképpen fogalmazza meg ezt a számára feltűnő jelenséget: „Nachdem die actio pigneraticia in einer Reihe von Fragmenten aus Ulpian 28 ad ed. – fr. 9, 11, 13, 15 – und Paulus 29 ad ed. – fr. 14, 16, 18, 20 – ausführlich erörtert ist, stossen wir plötzlich in fr. 22 und 24 auf zwei grössere Stücke aus Ulp. 30 ad ed., wo dasselbe Rechtsmittel wiederum in gleicher Ausführlichkeit behandelt erscheint. Die Fragmente sind viel zu lang und gehen viel zu sehr auf das Detail ein, als dass wir es hier etwa mit blossen Nebenbemerkungen gelegentlich Erörterung einer anderen Materie zu tun haben könnten”.

⁵⁷⁶ Lenel, Quellenforschungen, 105 sk.

⁵⁷⁷ Lenel, EP, 291. Érdekes, hogy Lenel itt nem sorolja fel Pomponius Sabinus kommentárjának 35. könyvét, ui. a Palingenesiájában az e könyvből származó fragmentumokat is a *De fiducia* cím alá sorolta be, lásd Lenel, Palingenesia II, 146 sk. Azonban Noordraven, Fiduzia (1999), 20 sk. elgondolkodtató érveket sorol fel amellett, hogy Pomponius szóban forgó 35. könyve eredetileg is a *pignus* jogintézményét tárgyalta, nem pedig a *fiduciát*. Gröschler, (Rez.) Noordraven, Die Fiduzia, 236. Noordraven bizonyítását találónak értékeli

Mivel a *fiducia cum creditore contracta* a *Corpus Iuris Civilis* textusában nem szerepelt, ezért e jogintézmény *ipso iure* a középkori jogtudomány látókörén kívülre került, így nem is válhatott a *ius commune* részévé.⁵⁷⁸ Azonban a XIX. században több körülmény véletlen egybeesése folytán a német joggyakorlatban és jogtudományban különös érdeklődés mutatkozott e „rég-új jogintézmény” iránt, s ezzel megkezdődött a fiduciárius tulajdonátruházás modern kori története. Az egyik ilyen körülmény az volt, hogy a XIX. század elején felfedezték Veronában a gaiusi Institutiók *manuscriptumát*, amely alapján a modern tudomány számára megismerhetővé vált a római *fiducia cum creditore* alapkoncepciója, majd ezt követte az Andalusiában és Pompejiben felszínre került fiduciárius megállapodásokat tartalmazó ügyleti okiratok⁵⁷⁹ publikálása.⁵⁸⁰ A másik fontos körülmény pedig az volt, hogy nem sokkal e jogintézmény újrafelfedezését megelőzően a német jogfejlődésben kezdetét vette az a tendencia, hogy (szemben a klasszikus római jog szabályaival) ingó dolgot csak kézizálog útján lehetett elzálogosítani.⁵⁸¹ Kezdetben ez az ún. „Faustpfandprinzip”⁵⁸² csak a partikuláris jog (Partikularrecht) területén érvényesült, de a XIX. századra már a birodalmi jog (Reichsrecht) részévé vált, s ezáltal végleg megszűnt az ingó dolgok jelzáloggal való lekötésének (Mobiliarhypothek) lehetősége.⁵⁸³ Végül ezt a szabályozási modellt vette át az 1900. január 1-jén hatályba lépő német polgári törvénykönyv (BGB) is.⁵⁸⁴ E jogfejlődési folyamatnak az lett a következménye, hogy már a XIX. században (haszonlóan, mint ezt a római zálogfejlődésben bemutattam) felmerült az igény egy olyan dologi biztosítékra, amelynek keretében az adós az ingóságait úgy tudta lekötni egy követelés biztosítására, hogy közben nem veszítette el a dolgok birtokát. E gyakorlati jogi igényre⁵⁸⁵

⁵⁷⁸ Tellegen / Tellegen-Couperus, *Fiducia cum creditore and pignus*, 161.; A *ius commune* és a magyar magánjogtörténet viszonyához l. Szabó, Az európai *ius commune*, 433 skk.

⁵⁷⁹ FIRA III 91 (*mancipatio Pompeiana*); FIRA III 92 (*formula Baetica*).

⁵⁸⁰ Tellegen / Tellegen-Couperus, *Fiducia cum creditore and pignus*, 162.

⁵⁸¹ Wieling, *Sachenrecht*, 826.

⁵⁸² A „Faustpfandprinzip” elvének hátterében egy hitelezővédelmi megfontolás állt, ui. az ingó dolgok elzálogosítása esetén nem létezett hatósági nyilvántartás, amelybe a zálogjogot be lehetett volna jegyezni. Ennek következtében a hitelező ki volt téve annak a veszélynek, hogy az adós korábban már elzálogosította másnak is az adott zálogtárgyat, így az is előfordulhatott, hogy a hitelezőnek a zálogtárgy semmi biztosítékot nem jelentett, mert előtte a kielégítési rangsorban annyi jogosult állt, hogy a zálogtárgy értéke már nem fedezte volna a hitelező követelését.

⁵⁸³ Wieling, *Sachenrecht*, 826.

⁵⁸⁴ A BGB külön fejezetben tárgyalja az ingó dolgok zálogba adására vonatkozó rendelkezéseket (BGB §§ 1204-1259). A német polgári törvénykönyv a következő szabályt tartalmazza az ingó dologon való zálogalapításra (BGB 1205. § Abs. 1.): *Zur Bestellung des Pfandrechts ist erforderlich, dass der Eigentümer die Sache dem Gläubiger übergibt und beide darüber einig sind, dass dem Gläubiger das Pfandrecht zustehen soll. (...) A magyar polgári jog (Ptk. 262. § (2) bek.) ezzel szemben – szigorú feltételek mellett – megengedi az ingó dolog jelzálog útján való elzálogosítását. E feltételek a zálogszerződés közjegyzői okiratba foglalása és a jelzálogjognak a Magyar Országos Közjegyzői Kamara által vezetett zálognyilvántartásba való bejegyzése.*

⁵⁸⁵ Leonhard, *Verpfändung beweglicher Sachen*, 177 sk. összegzése alapján: „Die Praxis kann auf die Mobiliarhypothek nicht verzichten”.

jelentett (s jelent a mai napig is!) megoldást a biztosítéki célú tulajdonátruházás (Sicherungsübereignung) jogintézménye.⁵⁸⁶

3. A *fiducia cum creditore* és a *πρασις επι λυσει* elhatárolása

A modern romanisztika a jogösszehasonlítás módszereinek felhasználásával előszeretettel von párhuzamot a római jog és más államok joga között.⁵⁸⁷ A görög jogban⁵⁸⁸ a *fiducia cum creditore* analóg jogintézménye a *πρασις επι λυσει* (*prasis epi lysei*) volt.⁵⁸⁹ A *πρασις επι λυσει* lényege az, hogy az adós (*δάνειον*) elad egy földterületet a hitelezőjének, aki ezért lefizeti a valóságos vételárat, s ezzel megszerzi a földterület tulajdonjogát. Azonban az eladó fenntartja magának azt a jogot, hogy az ingatlant a „vételár” meghatározott időn belül való visszafizetésével visszaválthatja.⁵⁹⁰ Tehát a felek tényleges jogi célja nem adásvétel, hanem kölcsön létrehozására irányul, így tulajdonképpen a vételárként lefizetett összeg ebben az esetben megegyezik a kölcsön összegével.⁵⁹¹ E jogi konstrukció érdekessége, hogy az adós (eladó) nem veszíti el a dolog birtokát, hanem minden esetben visszabérli a hitelezőtől (vevőtől) és az általa fizetett bérleti díj összege a kölcsön kamatainak feleltethető meg.⁵⁹²

Láthatjuk, hogy a *πρασις επι λυσει* egy valóságos adásvétel, ezzel szemben a *fiducia cum creditore* esetén (a tulajdonátruházási aktuson belül) csak egy színleges vétel (*imaginaria venditio*) jön létre. Ebből következik az is, hogy a *πρασις επι λυσει* esetén hiányzik a

⁵⁸⁶ Wieling, Sachenrecht, 826. szerint azonban sokáig vitás kérdésnek számított, hogy a *fiducia cum creditore* nem jelenti-e a Faustpfandprinzip megkerülését vagy pedig nem minősíthető-e színlelt szerződésnek, amely mindkét esetben az érvénytelenség jogkövetkezményét vonná maga után. Ez a vita végérvényesen a BGB előkészítése során zárult le azzal, hogy az előkészítő bizottság kimondta, hogy nincsen semmi olyan ok, amely indokoltá tenné a biztosítéki célú tulajdonátruházás megtiltását.

⁵⁸⁷ Vö. Manigk, Fiducia, 2311 sk.

⁵⁸⁸ Annak meghatározása, hogy mit is értünk a „görög jog” fogalma alatt, meglehetősen nehéz, ugyanis a mai Görögország területén a klasszikus és a hellenisztikus korban közel 700 kisebb-nagyobb önálló városállam (*polis*) volt. Ennek következtében, mivel nem létezett egy egységes görög állam, ezért nem tekinthetünk úgy a görög jogra, mint egységes, pozitív jogrendszerre; vö. Thür, Recht im antiken Griechenland, 195. Azonban napjainkból visszatekintve mégis beszélhetünk egyfajta görög jogról. Thür, Recht im antiken Griechenland, 195. a következőképpen fogalmazza meg a görög jog mibenlétének a magvát: „Nicht die unterschiedlichen lokalen positiven Ausformungen von Regeln sind entscheidend, sondern die dahinter stehenden gemeinsamen Grundgedanken”.

⁵⁸⁹ Rupprecht, Papyruskunde, 134. szerint később a hellenisztikus okirati praxisban a *ωνη εν πιστει* (*oné en pistei*) jogintézménye feleltethető meg a görög *πρασις επι λυσει*nek. Az *ωνη εν πιστει*hez lásd részletesen Herrmann, *ωνη εν πιστει*, 317 sk.; Rupprecht, Praxis der Papyri, 430 sk.

⁵⁹⁰ G. Thür, s.v. *Prasis epi lysei*, in: DNP 10 (2001), 273.

⁵⁹¹ Ez a jogi konstrukció szinte teljes egészében megegyezik a német jogban ismert Kauf auf Wiederkauf (visszavásárlásra való vétel) jogintézményével, vö. Manigk, Fiducia, 2312. E jogintézmény megítélése a német jogtudományban élénk vitákat váltott ki a XIX. század második felében a színlelt és a törvények megkerülésével kötött jogügyletek vonatkozásában, lásd ehhez részletesen Theisen, Sicherungsübereignung, 124 sk.

⁵⁹² Thür, *Prasis epi lysei*, 273.

biztosítandó személyes követelés,⁵⁹³ ezért – Manigk véleménye szerint – ezt a jogintézményt jogi szempontból nem lehet zálognak nevezni (csak gazdasági célját tekintve minősülhet dologi biztosítéknak).⁵⁹⁴

Azonban meg kell jegyezni, hogy a *πρασις επι λυσει* és a *fiducia cum creditore* között alapvető funkciójuk alapján, több párhuzam is felfedezhető. Mindkét jogintézmény kiinduló pontja a fent említett közös gazdasági cél, azaz hogy „A” személy pénzt kapjon „B” személytől, valamint hogy a „B” személy által kihelyezett pénzösszeg biztosítva legyen. Azonban a konstrukció, amellyel ezt eléri, jogi magját tekintve alapvetően különbözik egymástól. És éppen e jogdogmatikailag eltérő karakterisztika a bizonyítéka annak, hogy a *fiducia cum creditore* nem egy, a görög jogból recipiált, hanem egy eredeti római jogintézmény lehetett.⁵⁹⁵

Oertmann szerint Cicero L. Flaccus védelmében tartott védőbeszédjében pont ezt a hasonlóságot használja ki, amikor azt mondja (*Cic. Flacc. 51*):⁵⁹⁶

Venio ad Lysaniam (...), peculiarem tuum, Deciane, testem; quem tu cum ephebum Temni cognosses, quia tum te nudus delectarat, semper nudum esse voluisti. Abduxisti Temno Apollonidem; pecuniam adolescentulo grandi faenore, fiducia accepta, occupavisti.

Most rátérek Lyaniasra (...) a te saját tanúdra, Decianus, akit te még ifjúként ismertél meg Temnosban, és mert akkor gyönyörködtetted téged a nincstelensége, azt akartad, hogy mindörökre nincstelen maradjon. Elvitted Temnosból Apollonisba, (ahol) az ifjúnak *fiducia* ellenében nagy kamatra pénzt hiteleztél.⁵⁹⁷

A szöveg további részéből kiderül, hogy a *res fiduciaria* egy földterület volt. Oertmann véleménye szerint ebben az esetben nem *fiduciár*ról, hanem a görög (hellenisztikus) praxisnak megfelelően *πρασις επι λυσει*ről van szó, ugyanis az ügyletkötés színhelye nem Itáliában, hanem egy kisázsiai tartomány területén, Apollonisban található.⁵⁹⁸ Oertmann véleménye szerint Cicero csak azért használta a *fiducia* megnevezést, mert az funkcióját tekintve

⁵⁹³ Manigk, *Fiducia*, 2312. azt írja, hogy ez az oka annak, hogy a *πρασις επι λυσει* esetén használt *horoiról* (zálogkövekről) rendszerint hiányzik a követelés összegének feltüntetése. (Mivel a görög poliszokban - Rómához hasonlóan - nem létezett ingatlannyilvántartás, ezért az ingatlanon elhelyezett ún. zálogkövek (*horoí*) útján jelezték, hogy a földet zálog terheli, lásd ehhez G. Thür, s.v. *Horoi*, in: DNP 5 (1998), 730.)

⁵⁹⁴ Manigk, *Fiducia*, 2312 sk. Rupperecht, *Papyruskunde*, 134.: „Die Verbindung mit dem Darlehen zur Kreditsicherung ist nur zufällig erkennbar: Darlehen und Kauf stehen in der Regel ohne Bezugnahme nebeneinander”.

⁵⁹⁵ Vö. Manigk, *Fiducia*, 2311.

⁵⁹⁶ Oertmann, *Fiducia*, 117.

⁵⁹⁷ Nótári T. fordításának felhasználásával.

⁵⁹⁸ Apollonis egy Lydia tartományban található város, félúton Pergamon és Sardeis között; vö. H. Kaletsch s. v. *Apollonis*, in: DNP 1 (1996), 890.).

megfelelt a *πρασις επι λυσει*nek, amelynek a jelentését nem akarta a laikus bírának elmagyarázni. Oertmann nézete széles körben elfogadottá vált.⁵⁹⁹ Manigk azonban tagadja, hogy e jogügylet mögött a provinciai praxis állna, ugyanis Decianus római polgár volt, aki minden további nélkül alkalmazhatta saját személyes jogát.⁶⁰⁰ Manigk megjegyzése helyes, azonban egy nagyon fontos körülményt figyelmen kívül hagy (amelyről még Oertmann sem szól, pedig véleményem szerint ez a legfőbb érv a tézise mellett). Mégpedig azt, hogy a Cicero által említett földterület, amelyet „tulajdonzálogba” adnak egy provinciai telek (*solum provinciale*), és mint ilyen nem lehet se *mancipatio* se pedig *in iure cessio* tárgya. Gaius *expressis verbis* kimondja, hogy a provinciai telkek nem alkalmasak sem *mancipatio*ra, sem pedig *in iure cessio*ra.⁶⁰¹ Azonban fentebb már utaltunk arra, hogy a *fiducia* nem szakadhatott el a *mancipatio*tól és az *in iure cessio*tól. Tehát ebben a konkrét esetben jogilag lehetetlen a *fiducia cum creditore* létrehozása. Ezért én is hajlok Oertmann véleményére, hogy ebben az esetben Cicero beszédében a *fiducia* kifejezés mögött a görög jog *πρασις επι λυσει* intézménye húzódhat meg.

4. A fiduciárius okiratok tényállás-exegézise

Ebben a részben azon ránk maradt okiratok tényállását és felépítését ismertetem, amelyek zálog*fiduciá*ról tudósítanak. Ez idáig mindössze csak három olyan okirat, pontosabban két okirat (viaszostábla)⁶⁰² és egy érc táblára vésett szerződési minta (formula)⁶⁰³ került a felszínre, amelyek zálog céljára (*pignoris iure*) szolgáló *fiduciárius* tulajdonátruházást tartalmaznak. Az okiratokat nem kronológiai sorrendben tárgyalom, hanem először a szerződési formula, majd a viaszostáblák szövegét ismertetem.

4.1. FIRA III 92 (*formula Baetica*)

A formula *Baetic*ának nevezett 15,6 cm x 26 cm-es érc lapocskát 1867-ben vagy 1868-ban találták a mai Andalusia déli részén.⁶⁰⁴ E réztáblába egy *fiduciárius* okirat

⁵⁹⁹ Erbe, *Fiducia*, 10.; Noordraven, *Fiduzia* (1999), 157.

⁶⁰⁰ Manigk, *Fiducia*, 2314.

⁶⁰¹ Gai. 2, 31.

⁶⁰² FIRA III 91 (*mancipatio Pompeiana*); TH 65.

⁶⁰³ FIRA III 92 (*formula Baetica*).

⁶⁰⁴ Rudorff, *Fiduciartafel*, 52.

mintaformulárját⁶⁰⁵ karcolták bele, amely egykoron minden valószínűség szerint egy provinciai *notarius* irodahelyiségének a falára lehetett kifüggesztve.⁶⁰⁶ A betűtípus és a fogalmazásmód alapján e tábla a Kr. u. I. vagy II. századból származik.

FIRA III 92

Dama L. Titi ser(vus) fundum Baianum, qui est in agro qui | Veneriensis vocatur, pago Olbensi, uti optumus maxumusq(ue) | esset, (sestertio) n(ummo) I et hominem Midam (sestertio) n(ummo) I fidi fiduciae causa man/cipio accepit ab L. Baianio, libripende antest(ato). Adfines fundo | dixit L. Baianius L. Titium et C. Seium et populum et si quos dicere oportet //

*Pactum comventum factum est inter Damam L. Titi ser(vum) et L. Baian(ium), <uti> | quam pecuniam L. <Titius L.> Baian<i>o dedit dederit, credidit crediderit, ex/pensumve tulit tulerit, sive quid pro eo promisit promiserit, | spopondit <spoponderit>, fideve quid sua esse iussit iusserit, usque eo is fundus | eaque mancipia fiducia<e> essent, donec ea omnis pecunia fides//ve persoluta L. Titi soluta liberataque esset; si pecunia sua qua/que die L. Titio h(eredi)ve eius data soluta non esset, tum uti eum | fundum eaque mancipia, sive quae mancipia ex is <<vellet>> L. Titi/us h(eres)ve eius vellet, ubi et quo die vellet, pecunia praesenti | venderet; mancipio pluris (sestertio) n(ummo) I invitus ne daret, neve sa//tis secundum mancipium daret, neve ut in ea verba, quae in ver/ba satis s(ecundum) m(ancipium) dari solet, repromitteret, neve simplam neve // [duplam -----
-----]*

Dama, Lucius Titius rabszolgája *fidi fiduciae causa* alapján mancipatio útján egy *sestertius*-ért szolgálomtól mentesen megszerezte Lucius Baianustól a *fundus Baianus*t, ami a *Veneriensis*-nek nevezett területen fekszik, *Olbensus* faluban és egy Midas nevű rabszolgát. Mérlegtartóként tanúként (működött közben az ügyletnél). Lucius Baianius azt mondta, hogy telekszomszédjai Lucius Titius és Gaius Seius és a közföldek és mindazok, akiket (még) mondani szükséges.

Egy *pactum conventum* jött létre Dama, Lucius Titius rabszolgája és Lucius Baianius között, hogy annyi pénzt, amennyit Lucius Titius Lucius Baianius számára adott / adni fog, hitelezett / hitelezni fog, vagy (mint kiadottat) elkönyvelt / el fog könyvelni, vagy amiért (Lucius Titius) az ő (ti. L. Baianius) érdekében

⁶⁰⁵ Ezzel szemben Degenkolb, *Pactum fiduciae*, 120 sk. azon a véleményen van, hogy a *formula Baetica* egy valóságos ügyletet dokumentáló okirat. Azonban Degenkolb nézete nem talált követőre. A *formula Baetica* esetén vitathatatlan, hogy egy szerződési mintaformuláról van szó, erre utalnak egyértelműen a blankettanevek (Lucius Titius, Gaius Seius), a mérlegtartó (*libripens*) nevének üresen hagyása, lehetséges követelések katalógusának felsorolása (*dedit dederit, credit crediderit, ex/pensumve tulit tulerit, sive quid pro eo promisit promiserit, | spopondit <spoponderit>, fideve quid sua esse iussit iusserit*) és a keltezés hiánya.

⁶⁰⁶ Amelotti, *Urkundenwesen*, 395. Lásd még ehhez Wenger, *Quellen*, 758.

fidepromissio, *sponsio* vagy *fideiussio* formájában kezességet vállalt / fog vállalni, ez a föld és ezek a rabszolgák (Lucius Titius) számára egészen addig *fiduciaként* szolgáljanak, amíg (Lucius Baianius) ezt az összes pénzt teljesíti vagy (míg) Lucius Titius nem szabadul a kezesség alól. Ha (Lucius Baianius) a pénzt esedékességkor nem fizette volna meg (vagy) nem teljesítette Lucius Titiusnak vagy az örökösének, akkor ezt a földet és ezeket a rabszolgákat, vagy ezekből azokat a rabszolgákat, amelyeket Lucius Titius vagy az örököse akar, ott és akkor, amikor akarja, készpénzért eladhatja. Akarata ellenére ne mancipálja 1 sestertiusnál többért, se biztosítékot ne adjon *secundum mancipium*, szóban sem, amelyeket szóban szoktak adni a *mancipium* alapján, ne ígérjen se *simpulum*ot se *duplum*ot [----]

A mintaformulában foglalt tényállás a következő: Lucius Baianius pénzkölcsönt⁶⁰⁷ vett fel Lucius Titiustól, annak Dama nevű rabszolgája közreműködésével.⁶⁰⁸ Lucius Baianius a kölcsön biztosítékeként egy rabszolgát (Midas) és egy (Hispániában található) földterületet (*fundus Baianus*) ad, amelyek tulajdonjogát *mancipatio* útján átruházza Dama rabszolgán (mint *servus actoron*) keresztül annak *dominusára*, Lucius Titiusra.

Ez a tényállás nyomban felvet két alapvető problémát: 1.) mancipálhat-e egy rabszolga, továbbá 2.) miként mancipálható egy hispániai ingatlan. Az első kérdésfeltevésem pontosításra szorul, ugyanis szó szerint vett értelemben a rabszolga nem mancipálhat (azaz szerezhethet tulajdont), mivel a rabszolga nem rendelkezik jogképességgel. Helyesebb megfogalmazás az, hogy a rabszolga a *dominusa* javára részt vehet-e mancipációs eljárásban? Gaius tankönyve alapján igennel kell válaszolni erre a kérdésre (Gai. 2,87; Gai. 3,167). A *mancipatio* során, ha a szerző fél helyett annak a rabszolgája jár el, akkor a *dominus* a rabszolga releváns jogi cselekményei által megszerzi a *res Mancipi* tulajdonjogát.⁶⁰⁹ Gaius tankönyvében tudósít bennünket a rabszolga által ebben az esetben alkalmazandó *nuncupatio* pontos szövegéről is (Gai. 3,167), amely így hangzott: *hanc rem ex iure Quiritium Lucii Titii domini mei esse aio, eaque ei empti aere aeneaque libra*. (Különös egybeesés figyelhető meg a blankettanevek vonatkozásában, ugyanis mindkét esetben – a formula és a gaiusi Institutiók szövegében is – Lucius Titiusnak hívják a *dominust*).

A második kérdésfelvetés megválaszolása már komolyabb nehézségeket okoz. Kiindulási pontunk az, hogy ezt az ércetablácskát a mai Andalusia déli részén, a Guadalquivir

⁶⁰⁷ A tényállás egyszerűbb vázolása érdekében most eltekintünk a formulában foglalt valamennyi lehetséges alapkövetelési *causa* ismertetésétől (vö. 7-9. sorok: *dedit dederit, credit crediderit, expensumve tulit tulerit, sive quid pro eo promisit promiserit, / spopondit <spoponderit>, fideve quid sua esse iussit iusserit, usque eo is fundus / eaque Mancipia fiducia<e> essent*).

⁶⁰⁸ Az alaptényállás párhuzamba állítható a TPSulp. 51 és 52 okiratok tényállásaival, ugyanis ezekben az esetekben is egy rabszolga működik közre a kölcsön nyújtása és a zálog elfogadása során. Lásd ehhez részletesen fentebb a II. fejezet 3.2.1.1. alatt.

⁶⁰⁹ Vö. Gai 2,87.

(*Baetis*) folyó torkolatánál,⁶¹⁰ tehát az egykori *Baetica* provincia területén⁶¹¹ találták.⁶¹² E tényből logikusan az a megállapítás következik, hogy ezt a szerződési formulárét minden bizonnyal a *baeticai* magánszemélyek alkalmazták egymás közötti ügyleteik során. Tehát a zálogfiduciaként átruházott ingatlanok is minden valószínűség szerint *baeticai* – tehát egy provincia területén található – telkek voltak. A probléma pedig az, hogy a provinciái telek (*solum provinciale*) nem *res Mancipi*, tehát így a birodalmi jog szerint nem lehet *mancipatio* tárgya.⁶¹³

Megjegyzendő, hogy a *formula Baetica* nem az egyetlen olyan szövegegmélküünk, amelyben a *mancipatio* provinciái ingatlanok átruházásával kapcsolatban jelenik meg, ugyanis egy Alburnus maiorban (a mai Verespatak) kelt *triptychon*ban az alábbi szerződési szöveget olvashatjuk (FIRA III 90):

Andueia Batonis emit Mancip[ioque accepit] | domus partem dimidiam, interantibus partem [dex]|tram, qu<a>e est Alb(urno) Maiori (...) de Veturio Valente.

Andueia Batonis megvette és *mancipatio*val átvette annak a háznak a fele részét, és pedig a belépők számára jobb felé eső részét, amely Alburnus maiorban van (...) Veturius Valenstől.⁶¹⁴

Ezt a *testatió*t Kr. u. 159-ben állították ki Dácia provincia területén. Az okirat tényállása szerint Andueia Batonis megvette Veturius Valenstől egy Alburnus maiorban található lakásingatlan 50 %-os tulajdoni részarányát, amelynek a tulajdonjogát az eladó *mancipatio*val átruházta.⁶¹⁵ Ebben a konkrét esetben is – hasonlóan a *formula Baeticá*hoz – problémaként merül fel, hogy miként lehetett tárgya a *mancipatio* aktusának egy Dáciában található ingatlan.⁶¹⁶

Visky K. nézete szerint, e jelenség magyarázata abban keresendő, hogy a *solum Italicum* és a *solum provinciale* között fennálló jogi distinkció a Kr. u. II. században már

⁶¹⁰ Degenkolb, *Pactum fiduciae*, 120.

⁶¹¹ A *formula* szövegében olvasható blanketta földrajzi nevekről (*Veneriensis, pagus Olbensus*) sajnos nem dönthető el, hogy vajon fiktív vagy valóságos területet (helységet) takarnak-e, ui. az ókori forrásokban egyik földrajzi név létezésére sincs bizonyíték. E kérdés tisztázatlansága azonban nem érinti a problémafeltevésünket, ugyanis a *formula* gyakorlati alkalmazása során e nevek helyére a konkrét terület- és helységnevet írták be.

⁶¹² P. Barceló, s.v. Hispania, Iberia, in: DNP 5 (1998), 621. Hispánia területét kezdetben kettő (*Hispania Ulterior* és *Citerior*), később három (*Lusitania, Baetica* és *Tarraconensis*) provinciára osztották.

⁶¹³ Vö. Gai. 2,27: *solum Italicum Mancipi est, provinciale nec Mancipi est*.

⁶¹⁴ Pólay E. fordítása.

⁶¹⁵ E adásvételi okirathoz lásd részletesen Molnár, Dáciai házvétel, 253 skk.

⁶¹⁶ Pólay, Viaszostáblák, 136 sk.

eltűnően volt.⁶¹⁷ Pólay E. ezzel szemben azon a véleményen van, hogy a *mancipatio*, mint birodalmi jog szerinti tulajdonszerzési forma – az aktus bizonyos torzítása (azaz alanya lehetett *pegrinus*, tárgya pedig *solum provinciale*) mellett – recepciót nyert a provinciai joggyakorlatba.⁶¹⁸ Én Jakab É. álláspontja felé hajlok, aki azt mondja, hogy ebben az okiratban feltehetően egy római formuláskönyv alapján megfogalmazott szerződési szöveg következetlen alkalmazásáról lehet szó.⁶¹⁹

Kétségtelen, hogy a *formula Baetica* is egy itáliai okirati sémát követ.⁶²⁰ Véleményem szerint ebben az esetben azonban kizárt annak a lehetősége, hogy a birodalmi jognak a provinciai praxisban való helytelen alkalmazásával állnánk szemben, ugyanis a *fiducia cum creditore* központi eleme a *mancipatio* (*in iure cessio*) által történő tulajdonátruházás. Ez azt jelenti, ha nem történik meg a *mancipatio* (*in iure cessio*) aktusa vagy az érvénytelen, akkor nem jön létre a tulajdonátruházás (Eigentumsübereignung), így a *fiducia cum creditore* alkalmatlanná válik a tőle elvárt joghatás és jogi cél kiváltására (ti. hogy tulajdonjog keletkezésével biztosítékot nyújtson a hitelező számára). Ezzel szemben az adásvételt – amely jogi tartalma szerint áru kicserélése vételárért – a *mancipatio* aktusának elmaradása vagy érvénytelensége nem érinti. Tehát, míg a konszenzuális adásvétel kapcsán egy viszonylag lazább kapcsolat áll fenn az adásvétel és a *mancipatio* között, addig a *fiducia* jogügylete elválaszthatatlan a *mancipatiótól*. Ezért véleményem szerint a *formula Baetica* kapcsán az tűnik csak elfogadható magyarázatnak, hogy ezt a szerződési formulát egy olyan hispániai *municipium* vagy *colonia* területén alkalmazták, amely *ius Italicummal*⁶²¹ volt felruházva, ugyanis a *ius Italicummal* rendelkező közösségek földjein állhatott fenn *quiritar* tulajdon, tehát nem számítottak *solum provincialenak*, és ezért lehettek akár *mancipatio*, akár pedig *in iure cessio* tárgyai.⁶²²

⁶¹⁷ Visky, Question des mancipations, 276 sk.

⁶¹⁸ Pólay, Viaszostáblák, 142.; 144. Visky és Pólay álláspontja között az alapvető különbség abban rejlik, hogy Visky e kérdést a birodalmi jog, míg Pólay a provinciai praxis oldaláról közelíti meg.

⁶¹⁹ Jakab, Stipulationes aediliciae, 78. így fogalmaz: „A legvalószínűbb magyarázatnak az tűnik, hogy az okirat szerkesztője valamilyen régi minta, formuláskönyv alapján fogalmazta meg a szöveget, és nem fordított nagy gondot arra, hogy a konkrét jogügylet adottságaihoz igazítsa a mintát”. Hasonlóan vélekedik Kaser, Ediktsstil, 44.

⁶²⁰ Vö. Rudorff, Fiduciartafel, 77.

⁶²¹ G. Schieman, s. v. *Ius*, in: DNP 6 (1999), 97. így ír a *ius Italicum*-ról: „Mit dem Begriff *i. Italicum* wird keine bürgerrechtliche Stellung umschrieben, sondern vielleicht eine Privilegierung von Gemeinden außerhalb Italiens in der Selbstverwaltung gegenüber den Provinzstatthaltern und jedenfalls eine bes. rechtliche Behandlung von Provinzgrundstücken”.

⁶²² Simshäuser, Provincialverfassung, 405. a következőképpen fogalmaz: „Denn – abgesehen vom *ius Italicum* provincialer Munizipalgemeinden – besaß nur der italische Grund und Boden die rechtliche Fähigkeit, im vollen Eigentum *ex iure Quiritium* zu stehen und an den spezifischen damit verbundenen Veräußerungs- und Erwerbsarten wie der *mancipatio*, *usucapio* und *in iure cessio* teilzunehmen”.

A mintaformula alapján a fiduciárius okirat szerkezete a következő: 1.) a fiduciárius megnevezése, 2.) a *res fiduciaria* meghatározása, 3.) a *mancipatio* jogi aktusának rögzítése, 4.) fiduciárius klauzula (*fidi fiduciae causa*), 5.) az adós (átruházó) megnevezése, 6.) mérlegtartó (*libripens*) és a tanúk feltüntetése, 7.) a *fundus fiduciarius* pontos meghatározása.⁶²³ Majd ezt követi a 9.) a *fiduciával* biztosított követelés pontos körülírása, 10.) a teljesítési határidő meghatározása, 11.) a *pactum de vendendo*, 12.) és végül a *res fiduciaria* értékesítése esetén a *fiduciárius* szavatosság vállalási kötelezettségének a kizárása. (Az érc táblára vésett formula szövege még tovább is folytatódik egy másik táblán, de ez a római jogtörténészek nagy sajnálatára már nem maradt ránk.)⁶²⁴

4.2. FIRA III 91 (mancipatio Pompeiana)

A vulkáni hamu által betemetett Pompeji városának feltárási munkálatai során, 1887. szeptember 20-án egy magánház egyik helyiségében több értéktárgy mellett nagyobb számú viaszostáblára akadtak a régészek. Azonban e tábláknak a többsége olyan rossz állapotban maradt fenn, hogy bármiféle szövegrekonstrukció elképzelhetetlen volt.⁶²⁵ Azonban szerencsére a kutatók két nagyobb töredéket mégis részlegesen helyre tudtak állítani. Ezek közül az egyik egy *diptychon scriptura interior*ában okiratozott *testatio*, amelyet a keltezése szerint Kr. u. 61-ben állították ki, és amely egy hitelbiztosítéki célú tulajdonátruházást dokumentál.

FIRA III 91 tab. I., pag. 2. (*scriptura interior*)

Poppaea Prisci liberta Note iuravit pueros Simplicem | et Petrinum, sive ea mancipia alis nominib[us] | sunt, sua esse seque possidere, neque ea mancipia [...] | ali ulli obligata esse neque sibi cum ul<l>o com[munia] | esse, eaque mancipia singula sestertis nu[mis sin]||gulis Dicia Margaris emit ob seste[r]tios n(ummos) MLD et] | mancipio accepit de Popp<a>ea Prisc[i liberta Note], | tutore auctoritate D. Caprasia A[mpliato], | libripende in si[n]gu]la P. C[-----, an]|testata est in singula [---- Dicia Margaris cum] || Popp<a>ea Prisci

⁶²³ A formula Baetica az ingatlan megjelölése esetén pontosan a forma censualis szerkesztésmódját követi (D. 50,15,4 Ulpianus 3 de censibus): *Forma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur. Nomen fundi cuiusque: et in quo pago sit: et quos duos vicinos proximos habeat (...), vö. a formula Baetica szövegével: fundum Baianum, qui est in agro qui | Veneriensis vocatur, pago Olbensi (...) Adfines fundo | dixit L. Baianus L. Titium et C. Seium et populum et si quos dicere oportet.*

⁶²⁴ Amelotti, Urkundenwesen, 395.

⁶²⁵ Eck, Geschäftsurkunden, 60.

li[b(erta) Note pactum conventum fecit], | uti<que> ea manc[ipia sumtu inpena periculoque tuo sint | supra haec inter se convenerunt pactaeque ...inter se sunt. | Actum Pompeis IX Kal. ... L. Iunio Caesennio Paeto P. Calvisio Rusone cos.]. ||

tab. II., pag. 3.

[Pactum conventum. Quae mancipia hodie mihi ven]| didi[sti, ita tibi heredive tuo (?) restituentur, ut antea pecunia, quam] | m[u]t[uam] pro duobu[s mancipiis tibi hodie (?) dedi, o]mnis mihi <h>ere[dive meo solvatur vel ad me ut rede]| at usu ve[ni]at. Si ea pecu[nia omnis mihi heredive meo] || k(alendis) Novem(bribus) primis solu[ta non erit, ut mihi heredive meo liceat] | ea mancip[ia q(uibus) d(e) a(gitur) i]dibus D[ecembr(ibus) primis pecunia praesenti] | Pompeis in foro luce palam [vendere ---- neve] | tibi eg[o] neve heres me[us teneamur nisi proptere]|a, si mi[nus] de dolo malo ea ve[nditione redactum esse ...]||tatur. | Si quo minoris e[a] mancipia q(uibus) d(e) a(gitur) venie[rint, in sortis vi]|cem d[e]bebun[t]u[r] mihi herediv[e meo quae reliqua erunt. | Quod si pluris] ea mancipia q(uibus) d(e) a(gitur) veni[erint, id quod super]fluum erit reddetur tibi h]ered[ive tuo -----] || ea pecunia [-----]. | Utique ea mancipia sumtu inp[e]nsa peri[culoque tuo sint], | id mihi tecum convenit e[st] pacta tecum sum. Dicidi]a Margaris, Popp<a>ea [P]risci lib(erta) Note tuto[re D. Caprasio Ampliato] / supra h<a>ec inter eas conveneru[nt pactumque ---] || inter se sunt. Ac[t(um)] Pompeis IX k[al. ----] | L. Iunio Caesennio [Paeto] P. Calvisio Rusone cos.

Poppaea Note, Priscus szabadosa, megesküdött, hogy Simplex és Petrinus, vagy ezek a rabszolgák, ha más nevük (is) van, a sajátjai és ő (ezeket) birtokolja, és hogy ezek a rabszolgák nincsenek senki másnak lekötve és nem áll fenn rajtuk senkivel sem közös tulajdona. És Dicia Margaris megvásárolta ezeket a rabszolgákat egyenként egy *sestertius*-ért azért az 1450 *sestertius*-ért (amivel Poppaea Note neki tartozik) és mancipatio útján megszerezte (azokat) Poppaea Notétól, Priscus szabadosától, Decimus Caprasius Ampliatus gyám *auctoritas*a mellett. (Az átruházásnál) egyenként mérlegtartóként Publius C[-----] (működött közre), tanúként hívta egyenként [-----]

Egy *pactum conventum*ot kötött Poppaea Note, Priscus szabadosa Dicia Margarisszal, hogy ezek a rabszolgák a te költségeiden, ráfordításaidon és veszélyeden vannak, fent megállapodtak egymással és közöttük kikötötték. Készült Pompejiben, kalendaeja előtti 9. napon L. Iunius Caesennius Paetus és Publius Calvisius Ruso konzulok évében.

Pactum conventum. Amely rabszolgákat a mai napon nekem eladtál, úgy neked vagy örökösödnek visszaadom, ha előbb a pénzt, amit a mai napon kölcsönként adtam neked a két rabszolgáért, teljes egészében visszafizeted nekem vagy az örökösömnek. Ha ezt a pénzt nem fizeted vissza teljes egészében nekem vagy az örökösömnek a

sorton következő november 1-jén, úgy ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, én vagy az örökösöm a következő december 13-án világos nappal Pompejiben nyilvánosan a *forumon* készpénzért eladhatom.

Sem én sem az örökösöm nem tartozik neked felelősséggel, kivéve azért, ha ebből az eladásból csalárdul kevesebb (összeget) ért el.

Ha ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, kevesebért értékesítenék (mint a tartozás), nekem vagy az örökösömnek (továbbra is) tartozni fogsz azzal, ami a tőkében különbségként fennmaradt. Ha ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, többért adnák el (mint a tartozás), ami a többlet, azt neked vagy az örökösödnek visszaadják. [----] ez a pénz [----] És ezek a rabszolgák a te költségeden, ráfordításodon és veszélyeden vannak, ebbe veled megállapodtam és veled kikötöttem.

Dicidia Margaris, Poppaea Note, Priscus szabadosa Decimus Caprasius Ampliatus gyámja (közreműködésével) fentebb megállapodtak és ezeket kikötötték.

Készült Pompejiben, *kaneldaeja* előtti 9. napon L. Iunius Caesennius Paetus és Publius Calvisius Ruso *consulok* évében.

Az okirat tényállása szerint a Kr. u. 61. évben egy Poppaea Note nevű *libertina* 1450 sestertius⁶²⁶ kölcsönt vett fel Dicidia Margaristól. Poppaea Note e kölcsön biztosítékeként tulajdonzálogba adott Dicidia Margaris számára két rabszolgát (Simplexet és Petrinust).⁶²⁷ A felek a teljesítési határidőt folyó év november 1-jében állapították meg.⁶²⁸ A felek azt is kikötötték, hogy amennyiben a teljesítési határidő eredménytelenül telne el, akkor Dicidia Margarisnak jogában áll a *res fiduciariaként* szolgáló rabszolgákat december 13-án, Pompeji fórumán értékesíteni. A *testatio* alapján Poppaea Note ezen ügyletek során gyámja, Decimus Caprasius⁶²⁹ auctoritásával járt el.⁶³⁰

⁶²⁶ A mancipatiós okiratban a kölcsön összegét tartalmazó szövegrész olvashatatlan, azonban ezen okirat mellett találtak még egy stipulatiót tartalmazó *testatio*t, amelyet ugyanabban az évben állítottak ki, mint a mancipatiós okiratot (sajnos mindkét esetben olvashatatlan a kiállítás hónapja) és amelyben Poppaea Note 1450 sestertius visszafizetését ígerte meg Dicidia Margarisnak (FIRA III 91 bis.).

⁶²⁷ A *res fiduciariat* a következő módon határozták meg az okiratban: *Simplex et Petrinus, sive ea mancipia aliis nominibus sunt*. Eck, Geschäftsurkunden, 81. véleménye szerint ennek az indoka az alábbiakban keresendő: „Er beruht darauf, dass die Eigennamen der Sklaven leicht wechselten, und er bezweckt, einer Anfechtung des Vertrages wegen Irrthums vorzubeugen”. Eck érvelésével nem tudok maradéktalanul egyetérteni, ugyanis a tévedés a római jogban nem megtámadási ok, hanem semmisségi ok volt. Abban azonban igaza van Ecknek, hogy óvatosságból vették fel a *sive ea mancipia aliis nominibus sunt* klauzulát, ugyanis a rabszolgák a vásárlást követően gyakran új nevet kaptak, vö. Jakab, Praedicere, 167. 16. l. Hasonló szerződési kikötéseket ismerünk a dáciai adásvételi szerződésekből is, vö. FIRA III 87: *puellam nomine Passim, sive ea quo alio nomine est*; FIRA III 88: *puerum Apalaustum, sive is quo alio nomine est*; FIRA III 89: *mulierem nomine Theudotem, sive ea quo alio nomine est*.

⁶²⁸ A Sulpicius archívumban is találkozunk azzal a gyakorlattal, hogy a felek nem a kölcsönökiratban, hanem a zálogokiratban utalnak a teljesítési határidőre (TPSulp. 53 + TPSulp. 79).

⁶²⁹ Érdekes kérdésként merülhet fel, hogy Poppaea Note gyámja miért nem a patrónusa, (Poppaeus) Priscus, ugyanis a XII táblás törvények értelmében a volt *dominus ipso iure* a felszabadított rabszolganő törvényes gyámja lesz (Gai. 1,165): *Ex eadem lege XII tabularum libertarum (...) tutela ad patronos liberosque eorum pertinet*. (Fordítás: Ugyancsak a XII táblás törvény szerint a *libertáknak* (...) a gyámsága a patronusokat és azok gyermekeit illeti. – Brósz R.), lásd ehhez részletesen Zannini, Tutela mulierum, 71 sk. Azonban a római jog megengedte a patrónus számára, hogy a felszabadított nők feletti gyámságot *in iure cessio* útján más személynek átengedje (Gai. 1,168): *patronis (...) permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere*. (Fordítás: a

Az okirat érdekessége, hogy a *mancipatió*t és a *pactum conventum*ot tartalmazó szövegrész után is olvasható egy-egy keltezés, amely azt a benyomást kelti, mintha a felek két külön okiratba foglalták volna e jogügyleteket.⁶³¹ Az okirat további különlegessége, hogy a *mancipatio* aktusáról tudósító szövegrész a *testatio* formájának megfelelően objektív formában, egyes szám harmadik személyben van megformulázva, ezzel szemben a *pactum conventum* esetén vegyes fogalmazásmódról beszélhetünk, ugyanis a szövegrész elején az okirat átvált szubjektív stílusú fogalmazásra (*vendidisti, mihi, tibi, tecum*), majd a végén ismét visszatér az objektív formára (*convenerunt pactaeque (...) sunt*). Ez a körülmény felvetheti azt a kérdést, hogy ebben az esetben ténylegesen egy *testatio*ról vagy inkább egy *chirographum*ról van-e szó?⁶³² Ebben az esetben a válasz egyértelmű: nem lehet szó *chirographum*ról, mert egy *chirographum*ban mindig az adós nyilatkozik arról, hogy valamivel tartozik vagy pedig valamit adni fog (Gai.3,134):

Praeterea litterarum obligatio fieri videtur chirografis et syngrafis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat (...)

Ezenkívül azt tartják, hogy a *chirographum*ok és a *syngraphák* írásbeli kötelmet keletkeztetnek, azaz, ha valaki (azt) írná, hogy tartozik vagy, hogy valamit adni fog (...)⁶³³

A *mancipatio Pompeiana pactum conventuma* pedig ezzel szemben nem az adós, hanem a hitelező szempontjából szubjektíve stilizált (*mihi vendidisti; mihi heredisve meo solvatur; ego stb.*). Továbbá a keltezés is a római *testatio*s okiratok gyakorlatának megfelelően a dokumentum legvégén helyezkedik el (ezzel szemben a római *chirographum* esetén a keltezés mindig az okirat elején áll).⁶³⁴ Tehát minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a *mancipatio Pompeiana* egy *testatio*.⁶³⁵

patrónusoknak megengedték, hogy a nők gyámságát más személyre *in iure cessio*val átruházzák.) E konkrét esetben például az történhetett, hogy P. Priscus *in iure cessio*val átengedte D. Caprisiusnak a Poppaea Note feletti gyámságot, tehát D. Caprisius egy ún. *tutor cessicius*, vö. Gai. 1,169. Azonban a római jog ismer további eseteket is, amikor a *liberta* gyámja nem a patrónus (Gai. 1,195).

⁶³⁰ A nők gyámságáról kiváló áttekintést nyújt Kaser / Knütel, RP, 340 sk. A nők helyzetéhez az antik Rómában lásd még Péter, *Feminae improbissimae*, 77 skk.

⁶³¹ Vö. TPSulp. 55 egy olyan *diptychon*, amely egy stipulációs és egy zálog*chirographum*ot tartalmaz.

⁶³² Eck, *Geschäftsurkunden*, 70.

⁶³³ Brósz R. fordítása.

⁶³⁴ A *chirographum*hoz lásd részletesen, Jakab, *Chirographum*, 275 skk.

⁶³⁵ Az okirati gyakorlatban nem egyedülálló ez a vegyes (objektív és szubjektív) fogalmazásmód; vö. FIRA III 95 (*donatio Statiae Irenes*, Kr. u. 252).

A *mancipatio Pompeiana* felépítése a következő: 1.) az adós (átruházó) megnevezése, 2.) a *res fiduciaria* meghatározása, 3.) a *mancipatio* aktusának a rögzítése, 4.) az alapkövetelés és egyúttal a *mancipatio* (látszólagos) kauzájának megjelölése (*emit ob sestertios nummos MLD*), 5.) a *fiduciarius* megnevezése, 6.) a gyám *auctoritásának* megadása, 7.) a mérlegtartó és a tanúk személyének feltüntetése. 8.) A felek megegyezése arról, hogy a *res fiduciáriát* illetően minden költséget és veszélyt az adós visel, végül pedig 9.) a keltezés. A *pactum conventum* 11.) a hitelező ígéretével kezdődik, hogy visszaruhazza a dolgot, ha az adósa teljesít, 12.) a teljesítési határidő megjelölése, 13.) a *pactum de vendendo* rögzítése, 14.) a befolyt vételár elszámolási szabályainak rendezése. Az okirat végén olvasható még egy 15.) záradék a költségek és a veszélyek viseléséről (ez megegyezik a 8. ponttal), 16.) továbbá egy záradék arról, hogy a felek megegyezése a gyámi *auctoritás* megadása mellett történt, végül pedig 17.) a keltezés.

4.3. TH 65

1927-ben nagyobb szabású ásatásokat kezdtek a régészek Herculáneum területén abban a reményben, hogy – mint korábban már megtörtént – újabb antik irodalmi és filozófiai műveket tartalmazó papiruszokra leljenek.⁶³⁶ Azonban ez alkalommal papiruszok helyett viaszostáblák kerültek a felszínre, amelyeket a tudomány a feltárási helyük után *tabulae Herculanenses*nek (TH) nevezett el. Az egyik töredékesen fennmaradt herculaneumi okirat egy hitelbiztosítéki célú tulajdonátruházást (*fiducia cum creditore*) dokumentál (TH 65).⁶³⁷ Sajnos ezen okiratnak csak a *fiduciárius* tulajdonátruházást tartalmazó része maradt csak ránk.

TH 65⁶³⁸ tab. II. pag. 4.

1. [M. Noniu]s Fuscus iuravit per Iovem et numina
2. [deoru]m et genium Neronis Claudii Caesaris
3. [Aug. ea]m puellam N[a]idem suam suique
4. [man]cipi esse seque possidere neque sibi cum ullo
5. co[m]munem aut in publicum privatumve
6. ob[lig]atam esse

⁶³⁶ Maiuri, *Tabulae Herculanenses*, 373.

⁶³⁷ Ezt az okiratot egy L. Cominius Primus nevű személy magánházában (ins. V n. 22) találták, vö. Arangio-Ruiz / Pugliese Carratelli, *Tabulae Herculanenses*, 54.

⁶³⁸ Arangio-Ruiz / Pugliese Carratelli, *Tabulae Herculanenses*, 64.

7. *postea [L. Comin]ius Primus eam puellam Naidem*
8. *fidu[cia]e c[a]us[a] HS n. I. mancipio [a]cce[pit ab]*
9. *[M. No]nio Fusc[o] ob HS DC*
10. *libripende T. Blaesio Saturnino.*

Marcus Nonius Fuscus megesküdött Jupiterre, az istenek hatalmára és a Nero Claudius Caesar Augustus nemzetségre, hogy ez a rabszolgalány, Naide az övé és a saját *mancipium*ába tartozik és, hogy őt birtokolja és nem áll fenn rajta senkivel sem közös tulajdona vagy nincs lekötve a köznek vagy magánszemélynek. Ezt követően L. Cominius Primus ezt a rabszolgalányt, Naidét, *fiducia* jogcímén egy *sestertius*ért mancipatio útján megszerezte Marcus Novius Fuscustól azért a 600 *sestertius*ért (amivel az ő neki tartozik). Mérlegtartóként T. Blaesius Saturninus (működött közre).

Az okirat tényállása szerint M. Nonius Fuscus 600 *sestertius* kölcsönt vett fel L. Cominius Primustól. M. Nonius Fuscus a kölcsön biztosítékeként tulajdonzálogba adott L. Cominius Primusnak egy Naide nevű rabszolgalányt.⁶³⁹

Az okiratot objektív formában egyes szám harmadik személyben formulázták, tehát ez az okirat is egy *testatio*. Az okirat pontos keletkezési évét nem ismerjük. Az Arangio-Ruiz által publikált szöveg szerint a *diptychon* első oldalán az egyik konzul nevének egy része olvasható: *Arrio*.⁶⁴⁰ A Kr. e. 79. (a Vezúv kitörését megelőző) években – jelen ismereteink szerint – csak egy konzul volt, akit Arriusnak hívtak, *Cnaeus Arrius Antonius*, aki Kr. u. 69. június 1-je vagy 15-e és augusztus 1-je vagy 15-e között viselte a konzuli hivatalát.⁶⁴¹ Ez azonban mégsem visz bennünket közelebb a pontos keltezéshez, mert az okiraton olvasható még a kiállítás pontos napja is: *XIII K. Feb.*, tehát január 18. Az eskü szövege azonban elárulja számunkra azt, hogy az okiratot még a Iulius-Claudius dinasztia uralma alatt állították ki (*genium Neronis Claudii Caesaris*). Az eskü alapján azt is megállapíthatjuk, hogy az okirat vagy Claudius (teljes nevén: Tiberius Claudius Nero Germanicus), vagy pedig *adoptivusa*, Nero (teljes nevén: Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus) császár uralkodása idején, tehát Kr. u. 41 és 68⁶⁴² között keletkezett.

Az okirat szerkezete a következő: 1.) az adós (átruházó) megnevezése, 2.) a *res fiduciaria* meghatározása, 3.) a fiduciarius megnevezése, 4.) a mancipatio jogi céljának

⁶³⁹ Lásd még ehhez TH 74.

⁶⁴⁰ Vö. Arangio-Ruiz / Pugliese Carratelli, *Tabulae Herculanenses*, 64.

⁶⁴¹ Liebenam, *Fasti consulares*, 14.

⁶⁴² Nero volt a Iulius-Claudius dinasztia utolsó uralkodója, aki Kr. u. 68 június 9-én (vagy 11-én) saját kezével vetett véget az életének, vö. Havas / Hegyi W. / Szabó, *Római történelem*, 454.

(kauzájának) és aktusának rögzítése, 5.) az alapkövetelés megjelölése, 6.) és a mérlegtartó (*libripens*) megnevezése.

Áttekintve a dokumentumokat rögtön szembetűnik az, hogy a fiduciárius okiratok egymástól két jól elkülönülő részből állnak. Az okiratok első része tartalmazza a mancipatio útján történő tulajdonátruházást, a második rész pedig a szerződő felekre irányadó jogokat és kötelezettségeket rögzíti. A három okirat ügyleti tartalma egyazon séma alapján épül fel: a hitelező pénzkölcsönt nyújt az adósnak, aki a kötelelem dologi biztosítékaként egy vagy több mancipálható dolog tulajdonjogát ruházza át a hitelezőre, azzal a kikötéssel, hogy amennyiben az adós nem teljesít, akkor az adja el a *res fiduciaria*t. Az okiratok tényállás-exegézisét követően most rátérek a *fiducia cum creditore* részletszabályainak vizsgálatára.

5. A *fiducia cum creditore contracta* az okirati praxisban

5.1. A *fiduciával* biztosított alapkövetelés

A *fiducia* estén – ugyanúgy, mint a zálognál – előfeltétel egy alapkövetelés létezése, amelyet a *fiducia* útján biztosítanak.⁶⁴³ A hitellet és a dologi garancia szinte elválaszthatatlanul összefonódik egymással a gyakorlatban, ezért a *fiducia cum creditore* tipikusan kölcsönkövetelések biztosítékaként merül fel az antik forrásokban.⁶⁴⁴

A *formula Baetica* formulájában egy katalógus olvasható azon követelésekről, amelyekre *fiduciát* lehet alapítani: a.) *pecuniam dedit dederit*, b.) *credidit crediderit*, c.)

⁶⁴³ Oertmann, *Fiducia*, 126.; Noordraven, *Fiduzia* (1999), 64. a következőképpen fogalmaz: „Laut dem (...) Fragment 2,60 aus den Institutionen des Gaius kann eine *fiducia*-Vereinbarung auch mit einem Gläubiger *pignoris iure* geschlossen werden. Dies bedeutet, daß *fiducia* eine pfandrechtliche Funktion haben konnte (...). Die Ausgestaltung der *fiducia* richtete sich in diesem Fall nach der Grundschrift”. Ezzel nem azt szeretném sugallni, hogy a *fiducia cum creditore* – ahogyan ezt Kemenes, *Das fides-Prinzip*, 253. állítja – ugyanúgy *accessorius* jellegű lett volna, mint a *pignus*. Ugyanis a *fiducia cum creditore* esetén az adós teljesítése nem szüntette meg *ipso iure* a fiduciarius jogát a *res fiduciaria* tekintetében, hanem csak akkor szűnik meg a *fiducia*, ha a hitelező a dolgot a teljesítést követően a volt adósára visszaruházta, vö. Manigk, *Fiducia*, 2307. Nem mondhatjuk azonban azt sem, hogy a *fiducia* teljesen független lett volna az alapköveteléstől, ugyanis alapkövetelés nélkül – a záloghoz hasonlóan – *fiduciát* sem lehetett volna alapítani, tehát ebben a vonatkozásában a *fiducia cum creditore* egyfajta „klaudikáló *accessoritásáról*” beszélhetünk. Marino, *Die Akzessorietät*, 10 sk. a német jogdogmatikában az *accessoritás*nak több fajtáját különbözteti meg: 1.) „Akzessorietät in der Entstehung”, 2.) „Akzessorietät im Umfang”, 3.) „Akzessorietät in der Zuständigkeit”, 4.) „Akzessorietät in der Durchsetzung”, 5.) „Akzessorietät im Erlöschen”. Véleményem szerint a *fiducia cum creditore* beleilleszkedik az „Akzessorietät in der Entstehung” konstellációjába, amelynek lényegét Marino, *Akzessorietät*, 11. a következőképpen fogalmazza meg: „Die Entstehungsakzessorietät besteht darin, dass das „geführte” Recht grundsätzlich mit der Begründung der Hauptobligationen entstehen kann”.

⁶⁴⁴ Gai. 3,201: *item debitor rem, quam fiduciae causa creditori mancipaverit* (...); Isid. orig. 5,25,23: *Fiducia est, cum res aliqua sumendae mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure ceditur*.

expensum tulit tulerit, d.) quid pro eo promisit promiserit, spopondit <spoponderit>, fideve quid sua esse iussit iusserit. Nyelvtani szempontból nagyon érdekes a *praesens perfectum* (pl. *dedit*) és a *futurum perfectum* (pl. *dederit*) igealakok egymás mellett való alkalmazása. A *futurum perfectum*-ra a viszonyított használat a jellemző, tehát azt mutatja meg, hogy két jövő idejű cselekmény közül melyik fog korábban bekövetkezni. A szövegben azonban nincs még egy olyan jövő idejű ige, amelyhez viszonyítani lehetne a *futurum perfectum*-okat, ezért ebben az esetben nem beszélhetünk viszonyított használatról, hanem ez egy ritka példa a *futurum perfectum* önálló alkalmazására. A *futurum perfectum* önálló alkalmazása olyan cselekményt jelöl, amelyet az író a jövőben hamarosan és feltétlenül bekövetkezőnek gondol.⁶⁴⁵ Tehát a *formula Baetica* szövegezése alapján *fiduciát* a jövőben keletkező kötelezettségekre is lehetett alapítani, tehát elegendő, hogy a felek között létrejöjjön egy puszta megállapodás (*conventio*) arra vonatkozóan, hogy például „A” személy kölcsönt fog nyújtani „B” személynek. E *conventio* már elégséges alapot biztosít arra, hogy dologi biztosítékot nyújtsanak a jövőbeli követelésekre, holott még a konkrét (peresíthető) követelés (*Forderung*) nem létezik. Erre a zálogpraxisra találunk párhuzamatot Ulpianus *edictum*-kommentárjában (D. 13,7,11,2 Ulpianus 28 *ad ed.*):

Si quasi daturus tibi pecuniam pignus accepero nec dedero, pigneraticia actione tenebor et nulla solutione facta (...)

Ha én azért, hogy számodra pénzt fogok adni, (azelőtt) zálogot fogadok el és a pénzt mégsem adom neked, felelek a *pigneraticia actio* alapján, anélkül, hogy teljesítés történt volna.

Ulpianus alaptényállása szerint „A” és „B” személyek megállapodtak abban, hogy „A” személy a jövőben kölcsönt fog nyújtani „B”-nek (*daturus tibi pecuniam*), de még mielőtt „A” a pénzt leszámolta volna, kezizálogot fogadott el. Tehát ezek alapján a *pignus* esetén is elegendő volt a felek puszta megállapodása a kölcsönről, hogy e *conventio*-hoz, mint (nem peresíthető) alapviszonyhoz, a zálog járulékként hozzákapcsolódhasson.⁶⁴⁶ Abban az esetben azonban, ha a megígért összeg leszámolására (*adnumeratio*) mégsem került volna sor, akkor a zálogadás a másik féltől az *actio pigneraticia directával* követelhetette a dolog visszaadását. Minden valószínűség szerint ugyanez érvényesülhetett a *fiducia cum creditore* esetén is, tehát,

⁶⁴⁵ Nagy / Kovács / Péter, Latin nyelvtan, 150.

⁶⁴⁶ A római zálogjog accessoritáshoz lásd részletesen: Marino, Akzessorietät, 46 sk.

ha a *fiduciarius* nem volt hajlandó lefizetni az általa megígért összeget, akkor a *fiduciába* adó *actio fiduciae*vel követelhetette tőle a dolog *remancipálás*át.⁶⁴⁷

Hipotézisem szerint azonban van még egy lehetőség arra vonatkozóan, hogy a felek miért fogalmazhatták meg úgy az okiratot, hogy a *fiduciaként* lekötött dolog mind a jelenlegi, mind pedig a jövőben keletkező követeléseknek a biztosítékul szolgáljon. Véleményem szerint erre akkor kerülhetett sor, ha a felek között tartós jellegű üzleti kapcsolat állt fenn, tipikus példa erre egy bankár vagy egy *faenerator* és az ügyfele között fennálló gazdasági viszony. A Sulpicius archívumban találunk hasonló gyakorlati példát, ugyanis a TPSulp. 51 tanúsága szerint Gaius Novius Eunus felvett 10.000 *sestertius* kölcsönt Euenus Primianustól, majd két héttel később ismét újabb 3000 (TPSulp. 52) és mindkét esetben ugyanaz a zálogtárgyak szolgáltak biztosítékul. Ebben az esetben elképzelhető lenne egy hasonló szerződési kikötés az ügyfél részéről: *is fundus fiduciae (aut pignori) fiat, donec ea omnis pecunia, quam mihi credidisti crediderisque, soluta a me non sit* (azaz ez a föld szolgáljon *fiduciaként* (vagy zálogként) addig, amíg azt az összes pénzt, amit nekem hiteleztél és hitelezni fogsz, nem teljesítem).

Érdeemes egyesével röviden áttekinteni a *formula Baetica* katalógusában felsorolt négy követelési kategóriát. Az első a *pecuniam dare*, tehát pénz adása, leszámolása. Egyértelmű, hogy ebben az esetben egy dolog átadásával (tulajdonba adásával) létrejövő reálszerződésről, azaz pénzkölcsönről (*mutuum pecuniae*) van szó (*re contrahitur obligatio velut mutui datione*).⁶⁴⁸ A fennmaradt viaszostáblákban (FIRA III 91; TH 65) a *fiducia* a követelésnek ezt a formáját biztosítja.

A következő kategória a *pecuniam credere*, amellyel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy jogi tartalma alapján miben különbözik a *pecuniam dare* ügyletétől.⁶⁴⁹ Véleményem szerint e két kategória eltérő jogi jelentéstartalmat takar, ugyanis ellenkező esetben egy jogász által megszerkesztett vagy a kauteláris praxisban kialakult mintaformula szövege nem tartalmazta volna e két kifejezést alternatívaként egymás mellett. Meggyőződésem, hogy a *pecuniam dare* és a *pecuniam credere* elhatárolásának a kulcsát a D. 12,1,2,5 paragrafusában kell keresni (D.12,1,2,5 Paulus 28 *ad ed.*):

⁶⁴⁷ Erbe, *Fiducia*, 22.

⁶⁴⁸ Gai. 3,91.

⁶⁴⁹ Vö. Heumann / Seckel, s.v. *credere*, 111. 3. jelentéstartalom alatt a következő olvasható: „im engeren Sinne (...) ist *credere*, *creditum*, *credita pecunia* gleichbedeutend mit *mutuum dare*, *mutuum*, *mutua pecunia*.”

Verbis quoque credimus quodam actu ad obligationem comparandam interposito, veluti stipulatione.

Szavak által is hitelezünk, ha kötelem keletkeztetésére (alkalmas) aktus, például stipulatio által foganatósítjuk.

Ebben a fragmentumban Paulus a *mutuum* és a *creditum* közötti különbséget tárgyalja.⁶⁵⁰ A *mutuum* egy reálszerződés, amely csak a dolog átadása útján jöhet létre, azonban hitelezni (*credere*) *verbalobligatio* (azaz stipulatio) útján is lehet.⁶⁵¹ Tehát a *formula* szóhasználatában a *pecuniam credere* kifejezés azt jelenti, hogy a hitelező, mint *stipulator* és az adós, mint *promissor* között létrejött *verbalobligatio* alapján keletkező tartozást⁶⁵² biztosítják a felek a *fiducia* által.⁶⁵³

Az *expensum ferre* szó szerint azt jelenti, hogy „kifizetettet bejegyezni”. Jogi értelemben ez a kifejezés a háztartási (elszámolási) könyvbe (Hausbuch) való bejegyzést jelenti.⁶⁵⁴ Minden valószínűség szerint a háztartási könyv egy adott időszakot érintő minden ügyleti esemény kronologikus sorrendbe rendezett jegyzéke volt,⁶⁵⁵ amelyet a *pater familias* előzetes (ügyleti) feljegyzései és a rabszolgák elszámolásai alapján állítottak össze.⁶⁵⁶ A gaiusi Institutiók alapján ebbe a könyvbe kétféle típusú bejegyzést lehetett tenni: a.) az egyik egy már megtörtént jogügylet (pl. egy lefizetett kölcsön) bejegyzése (Gai. 3,131), amely pusztán bizonyítási célokat szolgál (*nomina arcaria*), b.) a bejegyzések másik típusa pedig az, amikor maga a bejegyzés (azaz az írásbeli forma) keletkezteti a kötelmet (Gai. 3,128-130). A

⁶⁵⁰ A *creditum* fogalmát részletesen elemzi Wunner, Contractus, 55 sk.

⁶⁵¹ A bankok ügyleti praxisában a *credere* kifejezés további technikus jelentéstartalommal bír, vö. Jakab, Szerződések és bankügyletek, 220 sk.: „A *credere* ige minden olyan bankügyletet jelenthet, amit (...) a bankon keresztül bonyolítanak le. A bank az ügyfél helyett átvállalhatja pl. a hátralékos vételár kiegyenlítését; ilyenkor általában megkövetelik az ügyféltől, hogy stipulatio formájában is ígérje meg a visszafizetést. Ez a fizetési mód az árveréseknél igen gyakori volt, hisz így a bank megelőlegezhette a vételárat”.

⁶⁵² Vö. Quint. inst. 4,2,6: *certain creditam pecuniam peto ex stipulatione*.

⁶⁵³ Nelson / Manthe, Gai. Inst. III 88-181, 501 sk. Egy másik lehetséges magyarázata szerint: „Vielleicht vermied die Geschäftssprache der *formula Baetica* die Bezeichnung *stipulari* und verwandte das Wort *credere*, um auch die peregrine Stipulationsform der *fidepromissio* (zur Begründung einer Hauptschuld) einzubeziehen”.

⁶⁵⁴ Ezt a háztartási könyvet (Hausbuch) nevezték a köztársaság korában *codex (tabulae) accepti et expensine*. Azonban a császárkorból nem maradt fenn olyan szövegmémlékünk, amelyben a *codex* vagy a *tabulae* megnevezést ebben a technikus jelentésben használták volna (Nelson / Manthe, Gai. Inst. III 88-181, 496.). Thilo, Codex, 197 sk. véleménye szerint a *codex accepti et expensi* a köztársasági kor végétől felváltották a *dispensator* (lásd ehhez Heumann / Seckel, s. v. *dispensator*, 152.) által vezetett számadások (*rationes*), amelyeket a *pater familias* (a *dominus*) aláírásával csak megerősített. Azonban Gröschler, Die tabellae-Urkunden, 74. ezzel szemben rámutat arra, hogy a Gaiusi Institutiókban tárgyalt *litteris obligatio* alapján a római háztartási könyv (Hausbuch) alkalmazásának még a Kr. u. II. században is volt jelentősége és véleménye szerint a *codex accepti et expensi* csak a posztklasszikus korban kopott ki a gyakorlatból.

⁶⁵⁵ Gröschler, Die tabellae-Urkunden, 258.; Nelson / Manthe, Gai. Inst. III 88-181, 497.

⁶⁵⁶ Nelson / Manthe, Gai. Inst. III 88-181, 497.

formula Baetica esetén e második esetről van szó,⁶⁵⁷ tehát a formula e szöveghelye az írásbeli kötelmek (*obligationes litteris*) által keletkezett követelések körét fogja át.

Tehát láthatjuk, hogy a *formula Baetica* szerkesztője tematikusan, a gaiusi Institúciók felosztásával (*re, verbis, litteris*) egyező módon, felsorolja valamennyi szóba jöhető esetet, amelyből határozott pénzösszegre (*certa pecunia*) irányuló követelés keletkezhet.

A negyedik kategória (*quid pro eo promisit promiserit, spopondit <spoponderit>, fideve quid sua esse iussit iusserit*)⁶⁵⁸ a fiduciárius által vállalt kezesség hagyományos (stipulációs) formáit (*sponsio, fidepromissio, fideiussio*)⁶⁵⁹ jelenti:⁶⁶⁰

Gai. 3,115	FIRA III n. 92
<i>Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios <u>sponsores</u>, alios <u>fidepromissores</u>, alios <u>fideiussores</u> appelamus.</i> ⁶⁶¹	<i>quid <u>pro eo promisit promiserit</u>, <u>spopondit <spoponderit></u>, <u>fideve quid sua esse iussit iusserit</u></i>

Tehát ebben az esetben arról van szó, hogy „A” személy például kölcsönt vesz fel „B” személytől, és „C” személy, mint „A” kezeze stipulációval megígéri „B”-nek ugyanazt a teljesítést, amelyet „A” felvállalt. Abban az esetben, ha „C” teljesít „B”-nek, akkor egy meghatározott összegre irányuló megtérítési igénye (*regressusa*) keletkezik „A” személlyel szemben.⁶⁶² Ezért a joggyakorlat kialakította azt a konstellációt, hogy a kezes csak abban az esetben vállal kötelezettséget az adósért, ha az megfelelő biztosítékot nyújt a számára arra az esetre, ha helyette neki kellene teljesítenie. Tehát a *formula Baetica* alapján *fiducia* a kezességből fakadó esetleges *regressigény* biztosítására is szolgálhatott.⁶⁶³

⁶⁵⁷ Nelson / Manthe, Gai. Inst. III 88-181, 501.

⁶⁵⁸ Vö. TPSulp. 48. 10-11. sor: *pro quo eorum promississet spopondisset fideve sua esse iussisset (...)*. E okirat részletes interpretációjához lásd: Wolf, Haftungsübernahme, 69 sk.; Jakab, Szerződések és bankügyletek, 203 sk.

⁶⁵⁹ Gaius azt írja tankönyvében (Gai. 3,118), hogy a *sponsornak* és a *fidepromissornak* hasonló a helyzete, de a *fideiussornak* nagyon is eltérő. Gaius e különbségeket részletesen ismerteti az Institúciók harmadik könyvének 119. és 123. §-ai között. Lásd még a kezesség egyes eseteihez: Kaser / Knütel, RPR I, 300 sk. A Digestában sem a *sponsio*, sem pedig a *fidepromissio* jogintézményével nem találkozunk, ui. a iustinianusi kodifikáció során a kompilátorok minden, a Digestában felvett fragmentumot, amelyben eredetileg *sponsio* vagy *fidepromissio* kifejezés szerepelt, *fideiussiora* interpoláltak.

⁶⁶⁰ Jakab, Szerződések és bankügyletek, 221.

⁶⁶¹ Gai. 3,115: „Azért (a személyért) is, aki ígér, mások szokták kötelezni magukat; ezek közül egyeseket *sponsoroknak*, másokat *fidepromissornak*, s van akiket *fideiussoroknak* nevezünk.” (Brósz R. fordítása.)

⁶⁶² Gai. 3,127.

⁶⁶³ Erbe, Fiducia, 23.

5.2. A fiduciárius okiratok dologi jogi komponense

Áttekintve a *fiducia* gyakorlati alkalmazásáról tudósító írásos emlékeinket, egyértelműen megállapítható, hogy valamennyi *testatio* azonos struktúrában, egy dologi és egy kötelmi jogi alkotórészből épül fel.⁶⁶⁴ Az okiratok dologi jogi része két komponensből tevődik össze: 1.) a dolog formálaktus útján való átruházása (*mancipatio nummo uno*), 2.) és az adós nyilatkozata (vagy esküje) az átruházandó dolog dologi jogi helyzetéről.

5.2.1. A *mancipatio nummo uno*

Fentebb már ismertettem, hogy a hitelező meghatározott formálaktus (*mancipatio* vagy *in iure cessio*) útján civiljogi tulajdont szerzett a *res fiduciaria* felett. Valamennyi általam elemzett jogügylet tárgya *res Mancipi*, tehát ennek megfelelően a hitelező kivétel nélkül *mancipatio* útján szerzi meg a követelése biztosítésként leköötött dolgok tulajdonjogát:

FIRA n. 92 (f. Baetica)	TH 65	FIRA n. 91 (m. Pompeiana)
<i>Dama L. Titi ser(vus) fundum Baianum (...) (sestertio) n(ummo) I et hominem Midam (sestertio) n(ummo) I fidi fiduciae causa mancipio accepit ab L. Baiano, libripende antest(ato).</i>	<i>[L. Comin]ius Primus eam puellam Naidem fidu[cia]e c[a]us[a] HS n. I. mancipio [a]cce[pit] ab [M. No]nio Fusc[o] ob HS DC libripende T. Blaesio Saturnino</i>	<i>(...), eaque mancipia singula sestertis nu[mis] sin[gulis] Dicia Margaris emit ob sest[ertios] n(ummos) MLD et] mancipio accepit de Popp[ea] Prisc[i] liberta Note] (...) libripende in si[ngu]la P. C[---]</i>

A *testatio*ök minden esetben rögzítik a *mancipatio nummo uno*⁶⁶⁵ aktusának megtörténtét. Gaius Institutióiiban részletesen foglalkozik a *mancipatio*val, mint tulajdonátruházási formával (Gai. 1,119):

Est autem mancipatio (...) imaginaria quaedam venditio: quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus

⁶⁶⁴ Vö. Noordraven, Fiducia (1999), 124 sk.

⁶⁶⁵ Kaser, RPR I, 46. a következőképpen fogalmaz: „Eine bedeutsame Fortbildung wird der *mancipatio* damit zuteil, daß sie von der Zuwägung einer wirklichen Geldsumme losgelöst wird. An die Stelle der Zahlung tritt deren bloßes Symbol (...) Diese *mancipatio nummo uno* ist nur noch eine *imaginaria quaedam venditio*, also kein wirklicher Barkauf mehr”.

civibus Romanis puberis et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem tenes ita dicit: hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra; deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco.

A *mancipatio* ugyanis (...) valamilyen képletes adásvétel. Ez a jog pedig csak a római polgárok sajátja s a dolog így zajlik le: nem kevesebb, mint öt serdült római polgárt tanúként, és emellett még egy másik ilyen jogállású személyt, aki az ércmérleget tartja, akit *libripens*nek hívnak, alkalmazván, az aki *mancipium*ba fogad, a dolgot tartva így szól [*sic!*]: ezt az embert (rabszolgát) én a *ius Quiritium* folytán magaménak mondom és ő legyen számomra megvéve ezen ércért és ércmérleg útján. Ezt követően megpendíti az ércel a mérleget és az ércet annak adja, akitől *mancipium*ba kapott, mintegy vételárként.⁶⁶⁶

Gaius tudósítása alapján a *mancipatio* rituáléja az alábbiakban foglalható össze: jelen kell lennie az átruházó (*mancipio dans*) és a szerző félnek (*mancipio accipiens*), öt tanúnak és egy mérlegtartónak (*libripens*).⁶⁶⁷ A szerző fél megérinti a mancipálandó dolgot (vagy személyt) és pontosan elmondja a *mancipatio* szóbeli formuláját, majd egy rézdarabbal (*aes*) megüti a *libripens* által tartott mérleget és végül átadja ezt az ércdarabot, mint színleges vételárat az átruházó fél számára. Gyakorlatilag az átruházó félnek nem volt más feladata az ügylet során, mint hallgatni és elfogadni a szerző fél által átnyújtott képletes vételárat. Ezt a rituálét kellett követni a fiduciárius tulajdonátruházás esetén is.

Láthatjuk, hogy mindhárom okiratban, a *mancipatio*t tanúsító szövegrészt követően fel van tüntetve a mérlegtartó (*libripens*) személye. Minden valószínűség szerint a tanúk a viaszostáblák (*mancipatio Pompeiana*, TH 65) negyedik oldalán futó rovátkában (*sulcus*) helyezték el a pecsétjeiket, ezzel bizonyító erővel ruházva fel az okiratot.⁶⁶⁸

Gaius a képletes vételár megjelölésére az *aes* főnevet használja, amely megfeleltethető az okiratokban olvasható *sestertius numus unus* kifejezésnek.⁶⁶⁹ A *mancipatio* ügylete során felhasznált rézdarabka (*aes*) technikus megjelölésére a *raudus* vagy a *raudusculum* (Varro *ling.* 5,163) szavakat is alkalmazták. A *raudusculum* eredetileg nyers ércet jelentett (*aes*

⁶⁶⁶ Brósz R. fordítása.

⁶⁶⁷ Kaser / Knütel, RP, 47. a régi civiljogi *mancipatio* eredeti gazdasági funkciója szerint egy készvétel volt, amelynél a felek az eladott dolgot és a vételárat egyidejűleg cserélték ki. A mérlegtartó szerepe a római gazdaságtörténet azon korszakába nyúlik vissza, amelyben a rómaiak még nem használtak vert pénzt, hanem fizetőeszközként nyers rezeset alkalmaztak, amelyet tömbökbe öntöttek ki, és amelyek értéke a súlyuktól függött. A mérlegtartó (*libripens*) feladata volt, hogy a vevő által fizetendő „vételárat” pontosan kimérje az eladó számára. Molnár / Jakab, Római jog, 197. azonban a vert pénz megjelenését követően a *libripens*nek a *mancipatio* ügylete során elveszítette korábbi megkülönböztetett jelentőségét, de szerepét formálisan továbbra is fenntartották, de gyakorlatilag nem volt más, mint egy hatodik tanú.

⁶⁶⁸ A tanúk szerepe *testationál* lásd Wolf / Crook, *Rechtsurkunden*, 11 sk.

⁶⁶⁹ Rabel, *Nachgeformte Rechtsgeschäfte*, 302. Ezzel szemben Noordraven, *Fiduzia* (1999), 146 sk.

infectum),⁶⁷⁰ ebből alakult ki később a vert rézpénz (*aes*) és végül pedig az ezüst *sestertius*.⁶⁷¹ Azonban a *sestertius* csak a köztársaság korában volt ezüstpénz, a császárkortól kezdődően már a rézveretű érmék közé tartozott.⁶⁷² A *mancipatio nummo uno* rituáléjában a *raudusculum* megnevezést kiszorította a *nummus* megjelölés, amely a császárság korszakától kezdődően a rézből készült *sestertiust* jelölte.⁶⁷³

A *formula Baetica* és a TH 65 szövege *expressis verbis* említi, hogy a *mancipatio* aktusa (*fidi*) *fiduciae causa*⁶⁷⁴ alapján történt. A *mancipatio Pompeiana* ezt a kitételel nem tartalmazza, de az okirat szövegéből egyértelműen megállapítható az ügylet releváns jogi tartalma: Dicia Margaris a rabszolgák darabját egy *sestertius*-ért megvette (*emit*) azért a 600 *sestertius*-ért (amit hitelezett). Azonban a *mancipatio Pompeiana* (*emit ... mancipio accepit*) szövegezése feltűnően eltér a másik két *testatio* formulázásától (*formula Baetica*: *fidi fiduciae causa mancipio accepit*; TH 65: *fiduciae causa mancipio accepit*). A *mancipatio Pompeiana* szövege (szemben a másik két *testatio*-val) két jogügyletre utal: az *emere* ige a konszenzuális adásvételt jelenti, a *mancipio accipere* pedig a tulajdonszerzés (dologi) jogi aktusát.⁶⁷⁵ Noordraven meg is fogalmazza azt a kérdést, hogy vajon a *sestertis nummis singulis* kifejezés magára a *mancipatio* keretében létrejött színleges vételre vagy pedig egy tényleges adásvételi szerződésre vonatkozik-e.⁶⁷⁶

Az *emere* kifejezés, a *mancipatio Pompeianában* betöltött technikus jelentésének interpretációs teóriáit Noordraven két csoportba sorolja.⁶⁷⁷ Az egyik elmélet abból a feltevésből indul ki, hogy jelen esetben az *emere* igét nem az általános „vétel” jelentésében használták. Ezen elméleten belül is két lehetőség különböztethető meg: 1.) az egyik szerint az *emere* kifejezés a *mancipatio*-ra, mint *imaginaria venditio* utal,⁶⁷⁸ 2.) a másik alapján pedig az okirat szerkesztői az *emere* igét – archaikus jelentéstartalmának megfelelően – nem

⁶⁷⁰ Vö. Fest. *de verb. sign.* (ed. Lindsay) pag. 322., lin. 8.

⁶⁷¹ Rabel, *Nachgeformte Rechtsgeschäfte*, 302.

⁶⁷² Regling, s. v. Sesterz, in: RE II A,2 (1923), 1879.

⁶⁷³ Wolf, *Mancipatio*, 504. 23. l.

⁶⁷⁴ A *formula Baetica*-ban használt *fidi fiduciae causa* kifejezés megjelenik a Sulpicius archívum árverési hirdetményeket tanúsító viaszostábláiban is (TPSulp. 90 tab. I, pag. 2, lin. 7-11.): *mulier Fortunata, quam Marcia Aucta C(aio) Sulpicio Oniro fidei fiduciae causa HS n(ummo) I mancipasse diceretur, venebit III nonas Martias primas.*

⁶⁷⁵ Vö. Pólay, *Viaszostáblák*, 152.

⁶⁷⁶ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 144.

⁶⁷⁷ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 145 sk.

⁶⁷⁸ Ezen elmélet értelmében az *emere* ige a *mancipio accipere* kifejezés szinonimája, tehát az *emit et mancipio accepit* szövegrész nem más, mint egy *hendia dyon*. E felfogás képviselője Arangio-Ruiz, *Compravendita*, 187 sk. E tétellel szemben lásd Pólay, *Viaszostáblák*, 152. véleményét.

„venni”, hanem „elfogadni” (*accipere*) értelemben használták.⁶⁷⁹ A második teória szerint az *emere* kifejezés alatt ténylegesen egy vételt kell érteni, amely – Noordraven hipotézise értelmében – ebben az esetben a *mancipatio* jogcímének a szerepét töltené be.⁶⁸⁰ Ezek alapján Noordraven egy igen bonyolult elméletet alakított ki az okirati szöveg interpretációjára. Véleménye szerint a *testatio*ban említett *nummus unus* nem azonosítható a *mancipatio* aktusa során átadott *aesszal*,⁶⁸¹ hanem ez az egy *sestertius* (*nummus unus*) a *mancipatio* rítusán kívül lefizetett vételárnak feleltethető meg. Ezek alapján két szimbolikus fizetés történne: az egyik a *mancipatio* aktusa során a rézdarab (*aes*) átadása (*mancipio accipit*), a másik pedig a *mancipatio* aktusán kívül a *nummus unus* lefizetése (*emit ob sestertios nummos*).⁶⁸² Véleménye szerint erre azért van szükség, mert a *mancipatio*, mint *imaginaria venditio*, mind az ingyenes, mind pedig a visszerhes ügyletek során ugyanúgy megy végbe.⁶⁸³ Ezért a *mancipatio nummo uno*val kifejezetten csak az ingyenes ügyletek alapján fogantatosított *mancipatiót* jelölhették.⁶⁸⁴

Véleményem szerint azonban a *mancipatio Pompeiana* minden interpretációs nehézsége egy okiratszerkesztési hibából adódik. Ha a *mancipatio Pompeiana* szövegét alaposabban megvizsgáljuk, akkor egy adásvételi *testatio* vázát fedezhetjük fel benne. Ezen elméletem igazolására kiváló összehasonlítási alapot nyújtanak a Dáciából származó adásvételi *testatiók*.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Fest. de verb. sign. (ed. Lindsay) pag. 4. lin. 30-31. s.v. *abemito* (...): *emere enim antiqui dicebant pro accipere*. Noordraven, Fiduzia (1999), 146. helyesen jegyzi meg: „Nur gibt es keinerlei Beweis, daß *emere* auch noch 61 n. Chr. diese Bedeutung hatte”. Lásd még ehhez Eck, Geschäftsurkunden, 75. 3. l.

⁶⁸⁰ Noordraven, Fiduzia (1999), 146. így fogalmaz: „Der Passus in der *mancipatio Pompeiana* läßt sich jedoch auch sehr gut erklären, wenn wir *emere* in der normalen Bedeutung „kaufen” verstehen. Der *mancipatio* liegt dann als Rechtstitel ein Kauf zugrunde”.

⁶⁸¹ Noordraven, Fiducia (1990), 243.; Noordraven, Fiduzia (1999), 151.

⁶⁸² Noordraven, Fiducia (1999), 151.

⁶⁸³ Noordraven, Fiduzia (1999), 151.

⁶⁸⁴ Ezen elmélet helytelenségére mutat rá - véleményem szerint helyesen - Gröschler (rec.), Noordraven, Fiduzia, 237.: „Daß dies nicht zutrifft, zeigen zwei dakische Urkunden aus dem 2. Jh. n. Chr. (CIL III/2 Nr. 7. 25) über die entgeltliche Veräußerung von Sklaven. Die in den Urkunden neben der Angabe des wirklichen Kaufpreises auftretende Klausel *apochatum pro uncis duabus* belegt, daß eine *mancipatio nummo uno* stattgefunden hat. Die *mancipatio nummo uno* ist daher weiterhin mit der in Gai. 1,119 beschriebenen *imaginaria venditio* zu identifizieren”.

⁶⁸⁵ FIRA III n. 87–90. A Sulpicius archívum is tartalmaz adásvételi *testatiók*kat (TPSulp. 42–44), azonban ezen okiratoknak csak a garanciastipulációt tartalmazó szövegrészei maradtak fenn olvasható formában (lásd Camodeca, Tabulae Pompeianae I., 115 sk.), ezért sajnos nem alkalmasak arra, hogy összevegyük őket a *mancipatio Pompeianaval*.

FIRA III 91 (<i>m. Pompeiana</i>)	FIRA III 90
<i>eaque mancipia (...) Dicia Margaris emit (...) et mancipio accepit de Poppaea (...) Note</i>	<i>Andueia Batonis emit mancipioque accepit domus partem dimidiam (...) de Veturio Valente</i>

Láthatjuk, ha a *mancipatio Pompeiana* textusáról a fiduciárius szövegbetoldásokat leválasztjuk, akkor a dáciai adásvételi *testatio*ók szövegével majdnem egyező formula marad vissza. Tehát meggyőződésem, hogy a *mancipatio Pompeiana* szövegét nem egy fiduciárius okiratokra szövegezett mintaformula, hanem egy adásvételi *testatio* mintája alapján, azt kiegészítve – vagy legalább is az átruházásra vonatkozó megfogalmazást (*emit ... et mancipio accepit*) onnan „kölcsonözve” – állították ki.⁶⁸⁶ Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy a *mancipatio Pompeiana* szövegezése miért különbözik annyira a hasonló időszakban, szintén Campaniában, egyazon jogügyletről kiállított TH 65 formulázásától.

Gaius az Institutiókban ismerteti a *mancipatio* esetén alkalmazott *nuncupatio* pontos szövegét is (Gai 1,119).⁶⁸⁷ Azonban felmerül a kérdés, hogy a fiduciárius céllal történő átruházás esetén a *mancipatio* rituális szóbeli formulájában megjelent-e valamilyen formában a *fiduciára* való utalás vagy egyszerűen csak a *nuncupatio* standard szövegét alkalmazták? Véleményem szerint e kérdés megválaszolása érdekében a gaiusi Institutiók második könyvének 104. paragrafusából kell kiindulni. Gaius ebben a paragrafusban a *testamentum per aes et libram* esetén, a *familiae emptor* által mondandó *nuncupatio* szövegét ismerteti (Gai. 2,104): *familiam pecuniamque tuam endo mandatela tua custodelaque mea <esse aio, eaque>, quo tu iure testamentum facere possis secundum legem publicam hoc aere (...) aeneaque libra esto mihi empti*.⁶⁸⁸ E formula *endo mandatela tua custodelaque mea <esse aio>* fordulatanak értelmezése meglehetősen nehéz. Az archaikus *endo* kifejezés⁶⁸⁹ alkalmazása mutatja, hogy e szöveg gyökereit régi történeti időkhig lehet visszavezetni. Az *endo* előljáró szó az *in* prepozíció régies formája. Az *endo mandatela tua* szó szerint azt jelenti, hogy „a te megbízásodban”, azonban az *in* (= *endo*) több személy esetén „alatt”

⁶⁸⁶ Az okirat formulázása arról tanúskodik, hogy azt egy olyan személy állította ki, aki bizonyos mértékű ismeretekkel bírt a szerződési gyakorlatot illetően (vö. Eck, *Geschäftsurkunden*, 78.). Azonban ebben az esetben rosszul szövegezhette meg az okiratot. A jogi ismeretei alapján abból indulhatott ki, hogy a *fiducia* elengedhetetlen velejárója a *mancipatio*, amelynek az alapja egy adásvétel és ezért alkalmazhatta – jelen esetben hibásan – a konszenzuális adásvétel esetén szokásos szerződési kikötést.

⁶⁸⁷ Gai. 1,119: *hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra*.

⁶⁸⁸ Gai. 2,104: „Kijelentem, hogy a te *familiád* és a vagyonod a te megbízásod és az én őrizetem alatt vannak, és ezek, mivel te a köztörvény szerint jogszerűen végrendeletet készíthetted, ezért a rézért (...) és rézmérleg által legyenek számomra megvéve.”

⁶⁸⁹ Vö. Györkösy s.v. *endo*, in: *Latin-magyar szótár*, 196.

jelentéstartalommal is bírhat,⁶⁹⁰ tehát *familia pecuniaque tua endo mandatela tua (...) sunt* jelentése „a családod és a vagyoned a te megbízásod alatt állnak”. A *mandatela* jelentheti a konszenzuális megbízási szerződést vagy egy fiduciárius ügyletet,⁶⁹¹ pontosabban fiduciárius megbízást.⁶⁹² Ebben az esetben csak ezen utóbbi lehetőségről lehet szó,⁶⁹³ tehát a szerző fél (*mancipio accipiens*) a *nuncupatioban* kifejezetten megjelöli a *mancipatio* kauzáját, tehát hogy az átruházó ügyletre az átruházó személy (*mancipio dans*) „fiduciárius megbízása” alapján került sor.

Ezek alapján meggyőződésem, hogy a *fiducia cum amico contracta* és a *fiducia cum creditore contracta* jogügyletei keretében történő *mancipatio* esetén is alkalmaztak a *nuncupatio* formulájában az átruházás kauzájára utaló kiegészítést.⁶⁹⁴ Az fiduciárius átruházásokkal kapcsolatos okiratokban a *mancipatio* aktusához kapcsolódóan majdnem mindig megjelenik a (*fidi*) *fiduciae causa*⁶⁹⁵ „betoldás”.⁶⁹⁶

FIRA 92 ⁶⁹⁷	TH 65	TPSulp. 90	TPSulp. 91
(sestertio) n(ummo) I fidi fiduciae causa mancipio accepit	fiduciae causa HS n(ummo) I. mancipio accepit	fidei fiduciae causa HS n(ummo) I mancipasse dicererur	fidei fiduciae causa HS n(ummo) I mancipasse dicererur

Ebből arra lehet következtetni, hogy a (*fidi*) *fiduciae causa*⁶⁹⁸ feltüntetésére a *nuncupatioban* is sor került⁶⁹⁹ és feltehetően a következőképpen hangozhatott a *mancipatio* szóbeli formulája

⁶⁹⁰ Leumann / Hofmann / Szantyr, Lateinische Grammatik II. (Lateinische Syntax und Stilistik), 273. 156 § a).

⁶⁹¹ Heumann / Seckel, Handlexikon, s. v. *mandatela*, in: Handlexikon, 331.: „*mandatela* entweder = *mandatum* oder die Treuhand, je nach der Lesart (Gai. II,104)”.

⁶⁹² Az én szöveginterpretációmmal szemben Kaser / Knütel, RP, 356. a *mandatela* jeletése alatt az örökhagyó élete végéig, a vagyonon fennálló rendelkezési jogát („Verfügungsgewalt”) érti.

⁶⁹³ Vö. Heumann / Seckel s. v. *mandatela*, in: Handlexikon, 331.

⁶⁹⁴ Vö. Oertmann, Fiducia, 86.: „Es liegt auf der Hand, dass zu der bloßen *mancipatio* noch ein Weiteres hinzukommen muß, um die *fiducia* zu erzielen”.

⁶⁹⁵ A *fidi fiduciae* causához igen hasonló formula jelenik meg már Plautus Három ezüst c. komédiájában is, amikor az egyik szereplő (Megaronides) egy – véleményem szerint *testamentum per aes et libram* keretében átruházott – fiúgyermekről a következőket mondja (Plaut. Trinum. 116-117.): (...) *adulescentem* (...) *qui tuae mandatus est fide et fiduciae*. A szövegben a *fide et fiduciae* technikus használatát bizonyította Watson, Origins of fiducia, 330 sk.

⁶⁹⁶ A ránk maradt okiratok közül egyetlen kivétel a *mancipatio Pompeiana*, amely nem tartalmazza ezt a kiegészítést, azonban a nézetem szerint ezen okirat nem nyújthat támpontot a jelen probléma kapcsán a fentebb kifejtett körülmények miatt.

⁶⁹⁷ *Formula Baetica*.

⁶⁹⁸ A *fiduciae causa* történő mancipálás Gaius Institutióiban is megjelenik (Gai. 3,201): (...) *item debitor rem, quam fiduciae causa creditori mancipaverit*.

⁶⁹⁹ Hasonló megállapításra jut Manigk, Fiducia, 2291 sk. is, aki találón jegyzi meg, hogy (2291.): „in der *nuncupatio* (...) der Zusatz *fidi fiduciae causa* enthielt eine inhaltliche Beschränkung des übertragenen *dominium ex iure Quiritium*”. Hasonlóan vélekedik Marton, Institúciók, 175. is. Ezzel szemben Kaser / Knütel, RP, 130.: „Wenn in Urkunden ausdrücklich gesagt wird *donationis* oder *fiduciae causa*, kann sich dies wohl

a fiduciárius átruházás esetén: *hunc ego hominem ex iure Quiritium (fidi) fiduciae causa meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra.*⁷⁰⁰

5.2.2. Az átruházandó dolog dologi jogi helyzete

Valamennyi vizsgálat tárgyává tett okirat tartalmaz utalást a *res fiduciaria* átruházás előtti dologi jogi állapotára vonatkozólag. E részben azt fogom bemutatni, hogy a szerződő felek a dolog mely tulajdonságait tartották kiemelendőnek és megpróbálom megválaszolni azt a kérdést, hogy az átruházó (*mancipio dans*) esküje a dolog (dologi) jogi helyzetét illetően milyen gyakorlati funkciót tölthetett be az ügyleti életben. Az okiratok vizsgált szövegrészei a következők:

FIRA n. 92 (f. Baetica)	FIRA n. 91 (m. Ponpeiana)	TH 65
<i>Dama L. Titi ser(vus) fundum Baianum (...) uti optumus maxumusq(ue) esset (...) mancipio accepit</i>	<i>Poppaea (...) Note iuravit pueros Simplicem et Petrinum, sive ea mancipia alis nominibus sunt, sua esse seque possidere, neque ea mancipia [...] ali ulli obligata esse neque sibi cum ul<l>o com[munia] esse</i>	<i>[M. Noniu]s Fuscus iuravit per Iovem et numina [deoru]m et genium Neronis Claudi Caesaris [Aug. ea]m puellam N[a]idem suam suique [man]cipi esse seque possidere neque sibi cum ullo co[m]munem aut in publicum privatumve ob[lig]atam esse</i>

5.2.2.1. A *res fiduciaria* dologi jogi állapota az átruházást megelőzően

Mindhárom okirat tartalmaz kikötést a dolog átruházást megelőző dologi jogi állapotára. Ezen kikötéseket jogi tartalmuk alapján három csoportba sorolhatjuk: 1.) az első csoportba

nicht auf die Manzipationsformel beziehen”. Noordraven, Fiduzia, 136 sk. is hasonló álláspontot képvisel. Véleménye szerint a *fidi fiduciae* kifejezés nem jogi terminus volt, hanem csak a köznyelvben használt fordulat a fiduciárius tulajdonátruházás megjelölésére, és ez a köznyelvi alkalmazás tükröződik vissza a *testatiós* okiratokban. Noordraven azzal érvel, hogy a Sulpicius archívum árverési hirdetményeiben is megjelenik a *fidei fiduciae causa* megjelölés, azonban - ahogy fogalmaz - ezen okiratok esetén semmi ok nem indokolja, hogy a mancipatió formuláját idézzék. Nem értem, hogy Noordraven miért tartja kizártnak, hogy azzal a szófordulattal jelöljék általában a fiduciába adott dolgot, amellyel a mancipatió aktusa során is teszik, ezért nem tartom Noordraven érvelését meggyőzőnek.

⁷⁰⁰ Manigk, Fiducia, 2292. véleménye szerint feltehetően a felperes (a szerző fél) az *in iure cessio* esetén is egyanezt a fomulát alkalmazhatta a *praetor* előtt a *res fiduciaria* vindikálása során.

tartoznak azok, amelyek a dolog tulajdonjogi állapotára vonatkoznak (FIRA III 91: *mancipia (...) sua esse (...) neque sibi cum ullo communia esse*; TH 65: *puellam (...) suam suique Mancipi esse (...) neque sibi cum ullo communem*). Láthatjuk, hogy e szerződési záradékokban az adós arról nyilatkozik, hogy a dolog az ő kizárólagos tulajdonában van, azon másnak nincs tulajdoni részjogosultsága, azaz a dolgon nem áll fenn közöstulajdon (*condominium*). 2.) A második csoportba tartoznak azok a kikötések, amelyek a dolgot esetlegesen terhelő idegen dologbeli jogokat érintik (FIRA III 92: *fundum Baianum (...) uti optumus maxumusque esset*;⁷⁰¹ FIRA III 91: *neque ea Mancipia [...] ali ulli obligata esse*; TH 65: *neque (...) aut in publicum privatumve ob[lig]atam esse*). Tehát a *testatiók* e kikötések által azt tanúsítják, hogy az adós nyilatkozata alapján a dolgot se zálogjog, se pedig szolgalm nem terheli, azaz a dolog az átruházást megelőzően tehermentes volt. 3.) A harmadik csoportba pedig azok a kikötések tartoznak, amelyekben az adós a dolog birtokhelyzetéről nyilatkozik (FIRA III 91: *mancipia ... se possidere*; TH 65: *puellam ... seque possidere*). Véleményem szerint a birtokról való nyilatkozás a szolgalmi joggal áll összefüggésben, ugyanis ha a dolog személyes szolgálommal (pl. hasznélvezettel) van megterhelve, akkor a dolog tényleges birtoka (*naturalis possessio*) a szolgalmi jog jogosultját (pl. a hasznélvezőt) illeti meg. Tehát, ha az átruházó nyilatkozik arról, hogy a dolog az ő birtokában van, akkor ez azt is jelenti, hogy a dolog nincs személyes szolgálommal megterhelve.

A *nemo plus iuris* elve alapján senki sem ruházhat át több jogot, mint amivel maga rendelkezik. Ez azt jelenti, ha a *mancipio dans* nem lett volna tulajdonos, akkor nem tudott volna tulajdont átruházni, így a fiduciárius nem szerezhette volna *in rem actio*val védett jogot a dolog felett. Abban az esetben, ha a dolgon közöstulajdon, szolgalmi vagy zálogjog állna fenn, ez a körülmény ugyan a *fiducia* létrejöttét nem érintené, de a dolog forgalmi értékét komoly mértékben befolyásolja. Ugyanis közös tulajdon (*condominium*) esetén a tulajdonos csak a saját tulajdoni hányada fölött rendelkezhet, így ha a *mancipio danst* például csak ½ tulajdoni részarány illette meg a *res fiduciaria* vonatkozásában, akkor a fiduciáriusra is csak

⁷⁰¹ Az *optumus maxumusque* (*optimus maximusque*) terminus technicus jelentéstartalmát az alábbi Venuleiustól származó fragmentum útján lehet talán a legszemléletesebben bemutatni (D. 21,2,74 Ven. 16. stip.): *Quod ad servitutes praediorum attinet, si tacite secutae sunt et vindicentur ab alio, Quintus Mucius et Sabinus existimant venditorem ab evictionem teneri non posse: nec enim evictionis nomine quemquam teneri in eo iure, quod tacite soleat accedere: nisi optimus maxumusque esset traditus fuerit fundus: tunc enim liberum ab omni servitute praestandum.* (Fordítás: Ami a telki szolgálomokat illeti, ha azok hallgatólágosan szálltak át (a telek vevőjére) és ezeket (később) valaki elperli, Quintus Mucius és Sabinus úgy ítélik meg, hogy az eladó nem felelhet az evictióért. Ugyanis senki sem felelhet evictió címén azon jog alapján, ami hallgatólágosan (a telekhez) hozzá szokott járulni: kivéve ha „*optimus maxumusque*” (kikötéssel) adták át a telket (a vevőnek): akkor ugyanis helyt kell állni azért, hogy a telek minden szolgálomtól mentes.)

ezt az ½-ed tulajdoni részarányt tudta átruházni. Ez gyakorlatban azt jelenti, ha a fiduciárius nem tudott arról, hogy az adósa által átruházott dolognak csak egy bizonyos tulajdoni illetőségét szerzi meg, ezzel súlyosan sérül a követelés biztosításához fűződő hitelezői érdeke, hiszen ebben az esetben nem az egész dolog szolgál a követelés biztosítékául, hanem annak csak egy meghatározott tulajdoni hányada, amelynek forgalmi értéke csak töredéke az egész dolog értékének.

A másik körülmény, amely jelentős befolyással bír egy dolog forgalmi értékére az, hogy záloggal vagy szolgálommal meg van-e terhelve. Ugyanis ha a *res fiduciarián* valakinek szolgálmi joga (pl. egy rabszolga felett haszonélvezete) áll fenn, akkor a fiduciárius a dolgot csak e teherrel együtt szerzheti meg. Egy gyakorlati példával illusztrálva ezt az esetet: „A” 1000 sestertius kölcsönt nyújt „B”-nek, aki a kölcsön fedezeteként egy 1000 sestertiust érő rabszolgát ad *fiduciába* neki. Azonban „A” nem tud arról, hogy ezen a rabszolgán „C” személynek élethosszig tartó haszonélvezete áll fenn. Később „B” nem tudja megfizetni „A”-nak a kölcsön összegét, ezért „A” értékesíteni szeretné a rabszolgát, azonban időközben tudomást szerzett arról, hogy a rabszolgán „C” személynek haszonélvezete áll fenn és ezt a rabszolga értékesítése során közli a leendő vásárlókkal. Ennek következtében „A” a rabszolgát nem tudja 1000 sestertiusért eladni, csak sokkal alacsonyabb vételárért (ha e teherrel egyáltalán értékesíteni tudja). Igaz, hogy a hitelező követelése – a *pactum de vendendo* következtében⁷⁰² – a befolyt vételár által nem fedezett tartozásra (*reliquum*) továbbra is fennmarad,⁷⁰³ azonban ez a követelés már nincsen biztosítva, tehát sérül a hitelezőnek a követelés biztosításához fűződő érdeke. Ebben az esetben a hitelező az *actio fiduciae contraria* elnevezésű⁷⁰⁴ *bonae fidei*⁷⁰⁵ keresettel fordulhatott az adósa ellen és követelhetette a teljes kárának a megtérítését, amely annak következtében keletkezett, hogy az adós elmulasztotta megfelelően informálni (vagy éppen megtevesztette) a hitelezőt a *res fiduciát* terhelő idegen dologbeli jogokról.

Ha azonban a fiduciárius a dolog átruházását megelőzően már tudott a dolog terheiről, akkor később kártérítési igénnyel nem léphetett fel az adósával szemben, ugyanis a követelés biztosításához fűződő hitelezői érdeke nem szenved sérelmet, mert a hitelező tudatában van a

⁷⁰² Vö. Erbe, *Fiducia*, 37.

⁷⁰³ FIRA III. n. 91 pag. III, lin. 12-14.: *Si quo minoris e[a] mancipia q[ui]bus d(e) a(gitur) venie[r]int, in sortis vi]cem d[e]bebun[t]u[r] mihi heredi[e] meo quae reliqua erunt. A pactum de vendendo* praxisban betöltött szerepéhez lásd részletesen a IV. fejezetet.

⁷⁰⁴ Az *actio fiduciae contraria*hoz lásd Erbe, *Fiducia*, 106 sk.; Schwarz, *Konträrklagen*, 122 sk., 144 sk., 198.; Kaser, *Studien*, 327.

⁷⁰⁵ Kaser, *RPR I*, 463.

dolog reális forgalmi értékének, és ezt mérlegelve dönthetett arról, hogy ilyen dologi biztosíték mellett hajlandó-e a kölcsön folyósítására vagy nem.

A szóban forgó okiratok *testatiók*, amelyek funkciója az, hogy egy megtörtént jogi cselekményről és annak körülményeiről tudósítsanak.⁷⁰⁶ Ha a felek rögzítették a *testatió*ban, hogy az adós tehermentesen ruházta át a dolgot, akkor egy későbbi jogvita esetén nem lehet kérdéses az, hogy az adós milyen felvilágosítást adott a *res fiduciaria* dologi jogi állapotáról, tehát e szerződési kikötéseknek az volt a célja, hogy az *actio fidei iudicatae contraria* alapján esetlegesen lefolytatandó bizonyítási eljárást megkönnyítsék.⁷⁰⁷ Abban az esetben, ha az adós tagadná a *testatió*ban foglaltakat, akkor lehetősége van ellenbizonyításra, amely véleményem szerint azonban majdnem lehetetlen.

5.2.2.2. Az eskü szerepe a viaszostáblákban

Mindkét, Campánia térségéből származó viaszostábla egy eskü formulával kezdődik (*iuravit*). Itt felmerül a kérdés, hogy az átruházó fél esküje arról, hogy a dolog tehermentesen a kizárólagos tulajdonában áll, bírhatott-e jogi relevanciával?

Oertmann a *mancipio dans* eskütételét az *actio fidei iudicatae contraria*val hozza összefüggésbe.⁷⁰⁸ Oertmann abból indul ki, hogy a hitelező számára evictió esetén nem jelentett védelmet a *mancipatio* vételhez kötődő *actio auctoritatis*, mert ez a kereset a *mancipatio* keretében lefizetett vételár kétszeresére irányult, amely a *mancipatio nummo uno* esetén mindösszesen két *sestertius* lett volna. Azonban a hitelező rendelkezésére állt még az *actio fidei iudicatae contraria* elnevezésű *bonae fidei* kereset, amely érvényesítése esetén azt kellett bizonyítania, hogy az adóst az idegen (vagy nem tehermentes) dolog *fiduciá*ba adása kapcsán *dolus* vagy *culpa* terheli.⁷⁰⁹ (Tehát a hitelezőnek bizonyítania kellett, hogy az adósa tudott arról, hogy a dolog nem az övé, ill. az nem tehermentes, vagy a kellő körültekintés tanúsítása mellett erről tudnia kellett volna.) Azonban ebben az esetben az adós tudattartamának bizonyítása komoly terhet róhatott a hitelezőre. Ezt az esetleges jövőbeli bizonyítási nehézséget szerette volna a hitelező elkerülni azáltal, hogy esküt követel az adóstól, ugyanis – Oertmann véleménye szerint – az eskü letételével a felek szándéka arra irányul, hogy a dolog elperlése esetén az adós tisztességtelenségét *ficti*ón keresztül („*per fictionem*”)

⁷⁰⁶ A *testatió*hoz lásd II. fejezet 2.1.

⁷⁰⁷ Más megközelítésből kiindulva, de hasonló végkövetkeztetésre jut Noordraven, *Fiducia* (1999), 130.

⁷⁰⁸ Oertmann, *Fiducia*, 209 sk. Oertmann interpretációjának alapját Eck, *Geschäftsurkunden* c. tanulmányában (82 sk.) kifejtett tézisei alkotják.

⁷⁰⁹ Oertmann, *Fiducia*, 209.

megállapítsák.⁷¹⁰ Tulajdonképpen Oertmann ezzel azt állítja, hogy az adós az elperlés esetére feltétlen felelősséget vállalt magára az eskü által,⁷¹¹ így Oertmann véleményét továbbgondolva az eskü, joghatását tekintve, semmiben nem különbözött volna a stipulatiótól.

Az újabb romanisztikai irodalom Oertmann interpretációjával szemben azt a nézetet képviseli, hogy az eskü egy jogi többletgaranciát nyújtott a hitelezőnek azáltal, hogy az eskü megalapozta az adós büntetőjogi felelősségét is, ugyanis a hamis eskü letétele megvalósította a *stellionatus* bűncselekményének⁷¹² tényállását.⁷¹³ Ezen álláspont képviselői az alábbi, Herennius Modestinustól származó fragmentummal támasztják alá álláspontjukat (D. 47,20,4 Modestinus 3 *de poenis*):

De periurio, si sua pignora esse quis in instrumento iuravit, crimen stellionatus fit, et ideo ad tempus exulat.

Ha valaki okiratban megesküdt, hogy a zálogtárgyak a sajátjai, a hamis eskü miatt megvalósul a *stellionatus* bűncselekménye és ezért (az elkövetőt) időlegesen száműzik.

Noordraven véleménye szerint a fent említett álláspont e szöveg hibás interpretációján nyugszik.⁷¹⁴ Noordraven szerint a szövegben nem arról van szó, hogy a felek egy zálogokiratot állítanak ki, amelyben az adós arról nyilatkozik, hogy az általa biztosítékként adott zálogtárgyak a sajátjai, hanem arról, hogy a záloghitelező a számára zálogul adott dolgokról állítja, hogy azok a sajátjai és azokról tulajdonosként rendelkezik. Egy példával megvilágítva Noordraven elméletét: „A” személy kölcsönt ad „B” személynek, aki biztosítékkul átad egy dolgot. Ezt követően „A” személy a zálogjog megnyílása előtt eladja ezt a dolgot „C” személynek és az adásvételről kiállított okiratban az eladó („A”) arra esküszik, hogy az eladott dolog a sajátja, akkor *stellionatus* követ el. Ezek alapján Noordraven a forrásszöveg fordítására a következő javaslatot teszi: „Ha valaki megesküdt, hogy az általa

⁷¹⁰ Oertmann, *Fiducia*, 210. véleménye szerint: „Die Gläubigerin brauchte sich wohl nur auf diesen Eid zu berufen, um die Voraussetzungen ihres Fiduciaranspruches zu begründen”. (Oertmann azért használja a „Gläubigerin” megnevezést, mert a *mancipatio Pompeianát* elemzi, amelyben nem csak az adós (Poppaea Note), hanem a hitelező (Dicia Margarit) is nő volt – a szerző megjegyzése)

⁷¹¹ Véleményem szerint Oertmann teóriája jogászai szempontból logikusnak mondható, azonban nem életszerű, ugyanis a gyakorlatban az evictio miatti objektív alapú felelősség alapítására a stipulatiót alkalmazták, vö. a Dáciából származó adásvételi okiratokban (FIRA III 87-90) található evictio garanciastipulációkkal (lásd a garanciastipulációkhoz Pólay, *Viaszostáblák*, 110 sk.; Jakab, *Praedicere*, 166 sk.; Söllner, *Bona fides*, 21.). Hasonlóan vélekedik Noordraven, *Fiducia* (1999), 130.

⁷¹² A *stellionatus* bűncselekményének legújabb monografikus feldolgozását adja Garofalo, *La persecuzione dello stellionato*. A *stellionatus* tényállásához lásd még Sárosi, *Tévedés*, 188.

⁷¹³ Erbe, *Fiducia*, 120.; Burdese, *Lex commissoria*, 59. 1. l.; Biscardi, *Garanzie reali*, 37.

⁷¹⁴ Noordraven, *Fiducia* (1999), 129.

zálogként átvett dolgok a sajátjai és erről egy okiratot állítottak ki, hamis eskü miatt *stellionatust* követ el és ezért ideiglenesen száműzetésbe kell mennie.”⁷¹⁵ Habár Noordraven interpretációja minden kétséget kizáróan érdekes, de én ezt az értelmezést csak a szöveg nagyon szabados felfogása mellett tartom elképzelhetőnek. Érzésem szerint Modestinus nem fogalmazott volna ilyen „nagyvonalúan” abban az esetben, ha a záloghitelező cselekményéről szólt volna. Noordraven elméletében a személyi kvalifikáció (a záloghitelezői státusz) a kulcs. A jogász logika szerint ebben az esetben az elkövetőt pontosan meg kellene nevezni a szövegben, pl. *creditor iuravit pignora sua esse* (vagy legalább a zálogtárgy említése esetén ki kellene emelni, hogy *res, quae sibi pignori datae sunt*), ezzel szemben Modestinus csak egyszerűen *quis* névmással jelöli az elkövetőt, ezzel azt sugallva, hogy különleges személyi kvalifikáció nélkül bárki elkövetheti ezt a cselekményt. Továbbá Modestinus szóhasználata egybevág az okiratok szövegezésével:

D. 47,20,4	FIRA 91	TH 65
<i>sua pignora esse quis (...) iuravit</i>	<i>Poppaea (...) Note iuravit (...) ea mancipia (...) sua esse</i>	<i>M. Nonius Fuscus iuravit (...) puellam (...) suam (...) esse</i>

Láthatjuk, hogy mindhárom esetben a mondat *verbum regense* a *iuravit* ige, amelytől egy *accusativus cum infinitivo* függ. A Modestinus-féle szövegre az okiratok textusa teljes egészében rátükrözhető: *quis* = az adós főmondatban való megnevezése (Poppaea Note; M. Nonius Fuscus), *pignora* = a zálogtárgyak megjelölése (*ea mancipia*; *puellam*), az *acc. cum inf.* szerkezet tárgya (azaz a mellékmondat alanya), *sua esse* = az *acc. cum inf.* szerkezet állítmánya. Mindezek alapján helyesnek tartom e Modestinus fragmentum azon értelmezését, amely szerint a zálogadós esküszik hamisan egy okiratban arról, hogy az általa biztosítékként átadott dolgoknak ő maga a tulajdonosa.

Azonban Noordraven azon állítása, hogy az okiratokban nem lehetett szó arról, hogy az adós esküje a *stellionatus* miatti büntetőjogi felelősség alapjául szolgált volna, a téves bizonyítás ellenére mégis helytálló, ugyanis a *stellionatus* bűncselekménye a Kr. u. I. században még nem létezett, az csak később, a Severus császárok korában (193-235) alakult

⁷¹⁵ Noordraven, Fiduzia (1999), 129. német fordítása a következő: „Wenn jemand geschworen hat, daß ihm die als Pfand empfangenen Sachen gehören und darüber eine Urkunde errichtet worden ist, begeht er „Stellionat“ wegen Meineids und muß deshalb vorübergehend in die Verbannung gehen”.

ki.⁷¹⁶ A *stellionatus* egy *subsidiarius* vagy más néven kisegítő jellegű bűncselekmény volt,⁷¹⁷ tehát csak akkor lehetett alkalmazni, ha nem volt más büntetőjogi tényállás, amelybe az elkövető cselekménye beleillett volna (D. 47,20,3,1 Ulpianus 8 *off. proc.*):

Stellionatum autem obici posse his, qui dolo quid fecerunt, sciendum est, scilicet si aliud crimen non sit quod obiciatur.

Köztudomású, hogy a *stellionatus* (miatti eljárás) azokkal szemben indítható, akik valamit dolózusan követtek el, feltéve, ha nincs másik (olyan) bűncselekmény, ami alapján perelhetnek.

Ebből a kisegítő jellegből arra lehet következtetni, hogy korábban nem volt olyan büntetőjogi szabály, amely a hitelezőt az adós hamis esküjétől védte volna. Tehát a kérdés továbbra is az, hogy a Kr. u. I. században mi lehetett az eskü szerepe az okiratokban?⁷¹⁸

Tartalma alapján az eskün belül két csoport különböztethető meg: 1.) az asszertórius eskü azt jelenti, hogy az esküt tevő személy arra esküszik, hogy az igazat mondta, 2.) a promisszórius eskünek pedig azt nevezzük, amikor az fél arra tett fogadalmat, hogy az ígérését be fogja tartani.⁷¹⁹ A tárgyalt okiratokban megjelenő eskü az asszertórius eskü csoportjába tartozik, tehát az adós az istenekre és a császár nemzetségére⁷²⁰ esküszik, hogy a dolog a sajátja és nem áll semmiféle teher alatt. Ha az adós szándékosan hamisan esküdött, akkor ezzel kihívta maga ellen az istenek haragját.⁷²¹ Véleményem szerint az eskü jelentőségét ebben a korban a transzcendentális hitből eredő félelemben kell keresni. Tehát a tárgyalt okiratokban magának az eskünek jogi szerepe nem volt, azonban mégis egyfajta „megerősítést” jelentett a hitelező számára, hogy az adós igazat mondott a *res fiduciaria* dologi jogi állapotára vonatkozóan. E megerősítés (konfirmálás) abból eredt, hogy általában az istenekre esküdtek⁷²² és ezen eskü megszegése vagy a tudatosan hamis eskü letétele egyet

⁷¹⁶ Pfaff s. v. *stellionatus*, in: RE 27,1 (1929), 2327.; Stein, *Stellionatus*, 81.

⁷¹⁷ Sáy, Tévedés, 188.

⁷¹⁸ A Campania területéről származó okiratok tanúsága alapján a szerződő felek előszeretettel használtak esküt a jogügyleteik során, vö. TPSulp. 54, TPSulp. 63, TPSulp. 68, TPSulp. 117, TH 19, TH 20, TH 22, TH 23.

⁷¹⁹ Steinwenter s. v. *iusiurandum*, in: RE 10,1 (1917), 1253.

⁷²⁰ A császár istenként való tisztelése már Augustus korában, egyes keleti provinciákban vallási sajátosságaikból eredően, spontán módon kialakult, (vö. Latte, *Religionsgeschichte*, 306.) azonban Caligula az egész birodalomra kiterjesztette a császárkultuszt és ezzel a császár személyét (és vele együtt a családját is) formálisan az istenek sorába emelte; vö. Havas / Hegyi W. / Szabó, *Római történelem*, 419. Érdemes megjegyezni, hogy már Kr. e. 44-ben Caesar is megpróbált egyfajta Iupiter-Iulius kultuszt kialakítani, azonban az ellene szőtt összeesküvés ezt megakadályozta, l. ehhez Pókecz Kovács, *Köztársaság válsága*, 112.

⁷²¹ Vö. Polyb. 3,25.

⁷²² Az eskü esetén volt úgy, hogy csak egy istent neveztek meg. Ez általában – mint a TH 65 esetében is – Iupiter, a főisten volt, de meg lehetett akár esküdni az összes istenségre is (*per omnes deos immortales* vö. Plaut.

jelentett az istenek megsértésével.⁷²³ A római vallásban az istenek emberi alakkal és tulajdonságokkal rendelkeztek (antropomorfizmus), ennek megfelelően alapvető jellemvonásaik közé tartozott a bosszúállás, ezért aki megsérti az isteneket, annak számolnia kell az istenek haragjával.⁷²⁴ Véleményem szerint ebben a vallásos meggyőződésből eredő félelemben ragadható meg az okiratokban az eskü szerepe. Azonban, ahogy a római társadalomban kezdett csökkenni a régi istenektől való félelem, fokozatosan az eskü is elvesztette korábbi jelentőségét (preventív hatását) és az ügyleti praxisban üres, anakronisztikus formulává degradálódott.⁷²⁵ Ezért a Kr. u. III. században az esküt jogi védelem alá helyezték azáltal, hogy a hamis esküt kriminalizálták és a hamisan esküvő félre büntetőjogi joghátrányt helyeztek kilátásba. Ez lehet az oka annak is, hogy a hamis eskü büntetőjogi következményeiről⁷²⁶ csak a késő klasszikus kor jogásza, Modestinus tesz említést.

Összegzésként elmondható, hogy a fiduciárius mancipatio során a *nuncupatio* szövegében minden valószínűség szerint szereplhetett a *fidi fidei cauae* kitétel, ugyanis feltehetően ez biztosította az adós számára a peresíthetőségi lehetőséget abban az esetben, ha a tartozás teljesítését követően a hitelező nem lett volna hajlandó a *res fiduciariat* visszaadni. Ellenkező esetben ugyanis a hitelező a mancipatio során minden korlátozástól mentes tulajdonjogot szerzett volna a dolog felett.

Az okiratok vizsgálata során azt is láthattuk, hogy mindhárom dokumentum tartalmaz külön nyilatkozatot a *res fiduciaria* átruházáskori dologi jogi állapotára vonatkozóan. Ezen nyilatkozatoknak egy esetleges per során lehetett jelentősége, ugyanis a hitelező ezzel bizonyíthatta azt, hogy a jogügylet keletkezésekor az adós a dologgal kapcsolatban milyen tartalmú felvilágosítást adott a számára.

Bacch. 771, Cic. Cat. 4,1). Véleményem szerint azonban Iupiterre, mint az istenek atyjára (Thulin s. v. Iuppiter, in: RE 10,1 (1917), 1126. a Iupiter név a *diēu-pater*ből ered) való esküvés egyet jelentett azzal, hogy az esküt tevő fél az összes istenre (*per omnes deos*) esküszik.

⁷²³ Steinwenter, Iusiurandum, 1253 sk.

⁷²⁴ Hasonlóképpen vélekedik Pernice, Sacralrecht, 22.: „Der wissentliche Falscheid ist ein unsühnbares Sacralverbrechen; der Schwörende wird *impius*. Das bedeutet aber keine weltliche oder bestimmt normierte geistliche Strafe, (...), sondern die Götter mögen die Kränkung rächen, wie sie wollen und können, der Schwörende unterwirft sich dem ärgsten”.

⁷²⁵ H. Sienkiewicz, Nobel-díjas író így fogalmazza meg ezt a vallási szemléletváltást a Quo vadis című regényében: „Még mindig a régi istenek nevére esküsznek, de már nem hitből, csak megszokásból.” Sienkiewicz remekül ragadta meg ezt a vallási devalvációt, azonban véleményem szerint ez Nero császár korában (ui. a Quo vadis c. regény cselekménye Nero uralkodásának utolsó periódusában játszódik) még nem, hanem csak egy bő másfél évszázaddal később következett be, vö. Latte, Religionsgeschichte, 360 sk.

⁷²⁶ D. 47,20,4.

A *mancipatio Pompeiana* első szövegrészével kapcsolatosan az okirati szövegek összehasonlító elemzése alapján azt vélelmezem, hogy ezt a dokumentumot nem egy fiduciárius okiratokra megszerkesztett mintaformula segítségével, hanem egy adásvételi *testatio* átfogalmazásával szövegezhették meg.

Végül pedig megállapítottam azt, hogy az okiratokban szereplő eskü feltehetően még a dokumentumok keletkezésének időpontjában nem eshetett büntetőjogi védelem alá.

6. A fiduciárius okiratok kötelmi jogi komponense

(A *pactum fiduciae*)

Mint fent említettem a *fiducia* jogügylete egymást követő két fázisból épül fel. A felek között először létrejön egy akarategyezés (consensus) arra vonatkozóan, hogy a *fiduciát* milyen tartalommal szeretnék létrehozni, majd ezt követi a fiducia tárgyának formálügylet (mancipatio, *in iure cessio*) útján való átruházása.⁷²⁷ A *formula Baetica* alapján a felek a mancipatio dologi jogi aktusának rögzítése után fűzik az okirathoz a fiduciárius megállapodást, amelyet *pactum conventum*nak neveznek (sajnos a *mancipatio Pompeiana pactum conventum*a csak töredékesen maradt fenn, a TH 65 esetén pedig az okirat e része teljes mértékben olvashatatlan). A *pactum conventum* – az okiratok tanúsága szerint – magában foglalhatta, hogy milyen alapkövetelés biztosítására jött létre a *fiducia*,⁷²⁸ az alapkövetelés lejáratát, egyes felelősségi kérdésekre és a dologra fordított beruházások rendezésére vonatkozó kikötéseket, valamint a jogkövetkezményeket arra az esetre, ha a teljesítésre nyitva álló határidő eredménytelenül telne el (*pactum de vendendo*).

6.1. A *pactum conventum*

A *pactum* főnév etimológiailag a *paciscor deponens* igéből ered. A *paciscor* általános jelentése megállapodni, megegyezni valamiről. Szűkebb, technikus értelemben általában a *pactum* egy olyan formátlan megállapodást jelent, amely nem sorolható be a civiljog által

⁷²⁷ Helytelennek tartom Manigk, Fiducia, 2292. álláspontját, aki abból indul ki, hogy először a formálaktus útján való tulajdonátruházás történt meg, és a felek ezt követően alakították ki a *pactum conventum* tartalmát (hasonlóan vélekedik Noordraven, Fiducia (1999), 133.). Ez ellentmond a jogász logikának, ugyanis a cél az, hogy egy fiduciárius tulajdonátruházás jöjjön létre és a *mancipatio* csak eszköz, ami által a célt megvalósítják. A természetes ész tehát azt diktálja, hogy először a célt rögzítsék a felek és ezt követi a kivitelezés. Wolff, Fiducia, 193. nagyon találóan fogalmazza meg, hogy a jogügylet magja („der Kern des Rechtsgeschäftes”) a *pactum fiduciae*ben rejlik.

⁷²⁸ A biztosítandó alapköveteléseket lásd fentebb 5.1.

elismert szerződési kategóriák (*re, verbis, litteris, consensu*) alá.⁷²⁹ Ez azt jelenti, hogy nincs olyan kereset, amellyel a *pactum*ban foglaltakat peresíteni lehetne. Azonban általánosságban a *pactum*hoz mégis fűződhetnek bizonyos joghatások (D. 2,14,7,4 Ulpianus 3. *ad ed.*):

Igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem.

A pusztá megállapodás kötelmet nem, (csak) kifogást (*exceptio*) eredményez.

Az *igitur* kötőszóból és a regulaszerű megfogalmazásból arra lehet következtetni, hogy ez a szövegrész nem Ulpianustól, hanem a kompilátoroktól származik, azonban egyértelműen a klasszikus kori felfogás tükröződik vissza belőle. A *pactum* nem eredményezett kötelmet, tehát nem lehetett e megállapodás alapján pert indítani (ugyanis nem volt olyan kereset, amellyel ez az igény érvényesíthető lett volna), azonban egy esetleges per során a *pactum*ra lehetett kifogást (*exceptio*) alapítani.⁷³⁰ Azonban a *pactum fiduciae* nem ebbe a kategóriába tartozik, ugyanis a fiduciárius megállapodásban foglaltak az *actio fiduciae*vel peresíthetők.

Ezen a ponton elérkeztünk egy olyan kérdéshez, amely több mint másfél évszázada foglalkoztatja a romanistákat. Számtalan elmélet látott már napvilágot, hogy miként lehet meghatározni a *fiducia*, s ezen belül a *pactum fiduciae* rendszertani helyét a római kötelmi jog rendszerében.⁷³¹ E dogmatikai probléma részletes tárgyalása meghaladja a dolgozat célkitűzéseit, azonban ebben az értekezésben e kérdést mégsem lehet érintetlenül hagyni. H. F. Jolowicz a következőt írja a *fiduciáról*: „Fiducia, or pactum fiduciae, is not independent contract but an agreement subsidiary to a conveyance by mancipation or in iure cession imposing a trust upon the transferee with reference to the thing conveyed, most frequently a trust for reconveyance of the thing in certain circumstances.”⁷³² Jolowicz tehát a *pactum fiduciae*et azonosítja a *fiduciával*, amely véleményem szerint nem állja meg a helyét. A *fiducia* jogügylete két, egymástól jól elkülöníthető, de szorosan összetartozó (dologi és kötelmi jogi) egységből épül fel, amelynek a *pactum fiduciae* csak az egyik alkotóeleme.⁷³³ Továbbá

⁷²⁹ Heumann / Seckel, Handlexikon, s. v. *pacisci*, 400.; Kaser / Knütel, RP, 210.

⁷³⁰ Például „A” stipulációban 1000 sestertiumot ígér „B”-nek. Később „B” elengedi „A” tartozását, azonban a *liberatio* nem az *acceptilatio* kontrárius aktusa folytán történik meg, hanem csak formátlanul, a felek megállapodása útján. Ezt követően „B” mégis követeli a *condictio certae pecuniae*vel „A”-tól a teljesítést (ugyanis a tartozás civiljogilag továbbra is fennáll), akkor „A” a perben védheti magát az *exceptio pacti*val, és ha sikerül a perben bizonyítania a formátlan tartozáselengedés létrejöttét, akkor „B” személy keresetét a perben elutasítják. Lásd még ehhez D. 2,14,7,7.

⁷³¹ Oertmann, *Fiducia*, 103 sk. lásd itt részletesen a XIX. századi szakirodalom bemutatását; Noordraven, *Fiducia* (1999), 130 sk. a modern szakirodalom bemutatásával.

⁷³² Jolowicz / Nicholas, *Roman law*, 285 sk.

⁷³³ Noordraven, *Fiducia* (1999), 130.

Jolowicz a *pactum fiduciaet* „agreement subsidiary”-nak, tehát egy mellékegyezménynek (*pactum adiectum*)⁷³⁴ tekinti,⁷³⁵ amely a *mancipatio* vagy az *in iure cessio* formális tulajdonátruházási ügyletéhez járul. Meggyőzőnek tűnik Noordraven érvelése e tézis helytelenségéről.⁷³⁶ Noordraven helyesen mutat rá, hogy *pactumot* a *bonae fidei* ügyletek körében lehet kötni,⁷³⁷ a *mancipatio*hoz pedig nem *pactum*, hanem csak az ún. *lex in mancipio dicta* járulhat.⁷³⁸ Olde Kalter szerint az alapvető különbség közöttük, hogy a *pactum* kétoldalú ügylet útján jön létre, ezzel szemben a *lex in mancipio dicta* az átruházó (*mancipio dans*) egyoldalú nyilatkozata,⁷³⁹ amelyet a szerző fél (*mancipio accipiens*) a *nuncupatioban* elismétel.⁷⁴⁰ Továbbá a *lex in mancipio dicta* általában az átruházandó dolog dologi jogi terjedelmére vonatkozik, a *pactum fiduciae* pedig ezzel szemben kötelmi jogokat és kötelezettségeket rögzít.⁷⁴¹ Véleményem szerint Noordraven érvei alapján egyértelmű, hogy helytelen a *pactum fiduciaet* a *mancipatio* (vagy az *in iure cessio*) melletti *pactum adiectum*nak tekinteni.

Noordraven a *fiducia* dologi és kötelmi részének egymáshoz való viszonyának vizsgálata során arra az álláspontra helyezkedik, hogy a *fiducia* esetén a kötelmi megállapodást élesen el kell választani a formális tulajdonátruházástól. Nézete szerint a *mancipatio* (vagy az *in iure cessio*) – hasonlóan, mint a konszenzuális adásvétel esetén – csupán csak a *fiduciárius* megállapodás alapján történő tulajdonátruházás eszköze volt.⁷⁴² Ezzel egyértelműen elutasítja azt a széles körben elterjedt véleményt, amely szerint a *fiducia* esetén a peresíthetőség a *mancipatio* aktusához kötődik.⁷⁴³

Részemről nem tudok egyik nézethez sem csatlakozni, ugyanis én a *fiducia* jogügyletét egy egységként fogom fel, amelynek keretét a formális tulajdonátruházás biztosít, és amelyet a *pactum fiduciae* tölt meg tartalommal, tehát e két komponens a római jogi *fiducia* esetén nem választható el egymástól. Álláspontomat az alábbi megfontolásokra alapítom: a *fiducia* funkciója a biztosítéki célú tulajdonátruházás. Ezt a tulajdonátruházást

⁷³⁴ Lásd a *pactum adiectum*hoz Kaser / Knütel, RP, 179.

⁷³⁵ Hasonlóan Manigk, *Fiducia*, 2291.; Pugsley, *Property and obligations*, 72.

⁷³⁶ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 133 sk.

⁷³⁷ Vö. Kaser / Knütel, RP, 210.

⁷³⁸ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 134.

⁷³⁹ Kaser, *RPR I*, 133.

⁷⁴⁰ Olde Kalter, *Dicta et promissa*, 145: „Die *lex* wird vor der Übereignung vom Verkäufer formuliert; ihr Inhalt wird gelegentlich der *mancipatio* wiederholt”.

⁷⁴¹ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 134.

⁷⁴² Noordraven, *Fiduzia* (1999), 139.

⁷⁴³ Oertmann, *Fiducia* 93.; Manigk, *Fiducia*, 2291.; Pugsley, *Property and Obligations*, 72.; Jolowicz / Nicholas, *Roman Law*, 285 sk.; Pernice, *Labeo*, 120 sk. egyfajta közvetítő felfogást képvisel és álláspontja szerint az *actio fiduciae* ugyan a *mancipatio* aktusához kötődik, de a peresíthetőség alapját a *fides* képi (121.): „die Beziehung des ganzen Verhältnisses weist auf die *fides* als die Grundlage der Klagbarkeit hin”.

mancipatio vagy *in iure cessio* útján lehet csak foganatosítani (a tradicionális tulajdonátruházás a fiduciárius tulajdonátruházás körében kizárt, ugyanis a klasszikus római jog a *causa fiduciaet* nem tekintette *iusta causa traditionis*nak,⁷⁴⁴ így e *causa* alapján történő átadás nem eredményezett tulajdont).⁷⁴⁵ Ha tehát nem jön létre a tulajdonátruházás, akkor a *fiducia* alkalmatlanná válik a tőle elvárt jogi funkció betöltésére. Azonban a *fiducia* esetén maga a *mancipatio* vagy az *in iure cessio* még csak egy üres keret. Boethius, Cicero *Topica* című művéhez írt kommentárjában így fogalmaz (*ad Cic. Top. 10,41*): *fiduciam accipit, cuinque res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti remancipet*. E szövegből egyértelműen az következik, hogy a *fiducia* esetén (általában) a főkötelelem az volt, hogy a *mancipio accipiens* a *res fiduciarat* (bizonyos körülmények bekövetkezése esetén) visszaruházza és *pactum fiduciae* szerepe pedig az, hogy meghatározza ezeket a körülményeket (tehát, hogy e jogintézményt tartalommal kitöltse). Abban az esetben, ha a *fiduciárius* vonakodott attól, hogy a dolgot visszaruházza, a *mancipio dans actio fiduciaet* indíthatott ellene. A *mancipatio* esetén szerintem – szemben Noordraven véleményével⁷⁴⁶ – a *nuncupatio*ban utalni kellett a *fiduciae causa* történő átruházásra.⁷⁴⁷ Ugyanis, ha a *mancipatio* formulájában nem lett volna utalás a *fiduciára*, hanem a felek csak az absztrakt tulajdonátruházási formulát alkalmazták volna, akkor a *mancipio accipiens* minden kötelmi korlátozástól mentes civiljogi tulajdont szerzett volna a dolog felett.⁷⁴⁸ A feltételezésemet – mely szerint a *nuncupatio* szövegében szerepelnie kellett a *fiduciae causa* történő átruházásnak – megerősíti A. Bechmann vélekedése is, aki így fogalmaz: „[die] Fiducia ursprünglich (...) rein auf Glauben und Vertrauen begründet war; der einzige äussere, aber ein ohne Zweifel lange Zeit ausreichender Schutz war die Publizität des Geschäfts. Darum hat auch die Behauptung, dass der Zweck der *fiducia* in das Formular aufgenommen wurde, ihren guten Grund”.⁷⁴⁹ Azonban minden *fiduciárius* átruházás esetén a cél csak általánosan volt megfogalmazva (*fidei fiduciae causa*).⁷⁵⁰ Tehát magából a *mancipatio* formulájából nem derült ki, hogy az átruházásra felszabadítás, haszonkölcsön, zálog, letét stb. céljából került-e sor. Ezért vélem úgy, hogy a *mancipatio* csak a keretet biztosítja, és a jogokat és kötelezettségeket a *pactum fiduciae* határozza meg (ebből derül ki, hogy *fiducia cum amico* vagy *creditore* jön-e létre). Továbbá a *pactum fiduciae*ben lefektetett

⁷⁴⁴ A *iustae causae traditionis*hoz lásd részletesen Benedek, *Iusta causa traditionis*, 3 skk.

⁷⁴⁵ Noordraven, *Fiducia* (1999), 156 sk.

⁷⁴⁶ Noordraven, *Fiducia* (1999), 136 sk. Noordraven véleményét veszi át Wolff, *Fiducia*, 192.

⁷⁴⁷ Lásd fentebb 5.2.1.

⁷⁴⁸ Véleményem szerint ebben az esetben a *mancipio dans* legfeljebb *actio de dolo*val fordulhatott volna a szerző fél ellen.

⁷⁴⁹ Bechmann, Kauf, 287.

⁷⁵⁰ Vö. Watson, *Origins of fiducia*, 330.

jogok megsértéséből keletkezik az *actio fiduciae directa* és a *contraria*. Ezen megfontolások miatt tartom a *fiducia* jogügyletén belül e két részt egymástól elválaszthatatlan egységnek, ugyanis egyik komponens sem képes önállóan betölteni a *fiducia* szerepét a másik nélkül.

Tehát a *formula Baetica*-ban megjelenő *pactum conventum factum est* kitételen nem a *pactum adiectum* és nem is maga a *fiducia* jogügylete értendő (mint Noordraven gondolja), hanem a *fiducia (cum creditore) contractus*-ának⁷⁵¹ egyik, kötelmi jogi alkotóeleme.

6.2. A szerződő felek kötelezettségei

Ebben a részben a felek között fennálló jogviszonyt nem a jogosultság (*Forderungsrecht*), hanem a kötelezettségek (*Schuldrecht*) oldaláról vizsgálom. A fiduciárius értékesítési jogának (*ius vendendi*) részletezését dogmatikai megfontolások miatt e részből kiemeltem és egy önálló fejezetben (IV.), a *pignus* esetén kikötött *pactum de vendendo*-val párhuzamosan tárgyalom. Nem célom az, hogy a *fiduciáról* tudósító antik forrásokban megjelenő valamennyi kötelezettséget részletesen bemutassam, a dolgozatomban kizárólag csak a vizsgált okiratokban megjelenő szerződési kikötések interpretációjára szorítkozom.

6.2.1. A *mancipio dans*

Helytelen lenne a *fiducia cum creditore* esetén a szerződő partnerek kötelezettségei vizsgálata során az a kiindulási pont, hogy a *mancipio dans* köteles a tartozását teljesíteni, a *mancipio accipiens* (fiduciárius) pedig köteles a teljesítést követően a dolgot remancipálni, ugyanis a fiduciárius követelési joga nem a fiduciárius szerződésből, hanem egy másik jogügyletből (általában egy kölcsönszerződésből) ered. Az adós teljesítése a *fiducia cum creditore* esetén inkább egy gyűjtőpontnak nevezhető, amely hatályosítja a *mancipio accipiens* remancipációra irányuló kötelezettségét.⁷⁵²

⁷⁵¹ Véleményem szerint Gai. 2,60 paragrafusának *sed cum fiducia contrahitur* kitételéből minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a *fiducia* egy szerződés (*contractus*), ezzel szemben Wolff, Fiduzia, 190. óvatosan csak „ein vertagsähnlicher Abschluss”-ként jellemzi. Számos szerző a *fiduciát* reálszerződésnek tekinti (a vonatkozó irodalom részletes ismertetését lásd Noordraven, Fiduzia (1999), 140 sk.). Minden kétséget kizáróan számos hasonlóság van a *fiducia* és a reálkontraktusok között, azonban Noordraven, Fiduzia (1999), 140 sk. meggyőzően érvel e besorolás ellen. Osztom Noordraven, Fiducia (1999), 142. véleményét, hogy a *fiducia* nem illeszthető be a gaiusi négyes felsorolásba (*re, verbis, litteris, consensu*). Véleményem szerint azonban ennek oka éppen a fent bemutatott dologi és kötelmi jogi részek egységében keresendő, ezért én a *fiduciát*, mint jogügyletet, atipikus szerződésnek tekintem. Ezzel szemben Noordraven, Fiduzia, 142. véleménye szerint a *fiducia* azért nem sorolható be a gaiusi felosztás alá, mert a *fiducia* tárgya szabad személy feletti hatalom átruházása is lehet; vö. Erbe, Fiducia, 165 sk., amely már a családi jog területéhez tartozik, Gaius a tankönyvében pedig csak a vagyoni jogi szerződéseket vette számításba.

⁷⁵² Lásd ehhez részletesen a következő alpontot.

A ránk maradt okiratokat áttekintve csak egyetlen kikötést találunk, amely kötelezettségeket állapít meg a *mancipio dans* terhére (FIRA III 91, tab. III, lin. 16-17.): *Utique ea mancipia sumtu inp[er]ensa peri[culo]que tuo sint*. E mondat alapján a *fiduciába* adott rabszolgákra tett ráfordítások és a veszélyviselés a *mancipio dans* terheli. Ez a kikötés logikusnak tűnik, hiszen a dolog civiljogi tulajdonosa a hitelező, akit a tulajdonosi viszonyból eredően *ipso iure* terhelnének e költségek és a veszély (*periculum*) viselése.

Jogi szempontból igen érdekesnek tartom a *res fiduciaria*era (*ea mancipia*) tett ráfordítások rendezéséről tudósító kikötést.⁷⁵³ A szerződő felek a ráfordításokat a *testatio*ban két azonos technikus jelentéssel bíró főnévvel jelölték: *sumptus* és *impensa*.⁷⁵⁴ Erbe álláspontja szerint e szerződési kikötés arról tanúskodik, hogy eredetileg a diszpozitív jog alapján a *fiduciarius*nak kellett viselnie a *fiduciába* adott dologgal együtt járó költségeket.⁷⁵⁵ Erbe feltételezése logikus ugyan, de alaposabb forrásvizsgálat után mégis megdőlni látszik. Sextus Pomponius (Kr. u. II. század) Sabinus kommentárjának 35. könyvében a következőképpen fogalmaz (D. 13,7,8 pr.):

Si necessarias impensas fecerim in servum aut in fundum, quem [pignoris] <fiduciae> causa acceperim, non tantum retentionem, sed etiam contrariam [pigneraticiam] <fiduciae> actionem habeo.

Ha egy rabszolgára vagy egy földterületre, amelyet [zálog] <fiducia> jogcímén vettem át, szükséges ráfordításokat (beruházásokat) tettem, nem csak visszatartási jogom, hanem *actio [pigneraticia] <fiduciae> contrariam* is lesz (az adóssal szemben).

A szerzők többsége úgy véli, hogy Pomponius eredetileg e fragmentumban a *fiduciát* tárgyalta, amelyet a kompilátorok a kodifikáció során *pignus*ra interpoláltak.⁷⁵⁶ Véleményem

⁷⁵³ Eck, *Geschäftsurkunden*, 74. véleménye szerint ez a szerződési kikötés indíciuma annak, hogy ebben a konkrét esetben a *fiduciába* adott rabszolgák nem maradtak az adós birtokában, hanem átkerültek a hitelezőhöz. Eck nézetét elképzelhetőnek tartom, ugyanis a *fiducia* esetén nem maradt szükségképpen a birtok az adósnál vö. D. 13,7,25.

⁷⁵⁴ Heumann / Seckel, *Handlexikon*, s. v. *sumptus*, 569.: „Aufwand, Verwendung, Kosten = *impensa*”. A jogtudósok *fiducia* jogintézményéről tudósító írásaiban is megjelenik mindkét megnevezés, ui. míg Pomponius az *impensa* kifejezést alkalmazza (D. 13,7,8 pr.), addig Ulpianus a *sumptus* kifejezést használja (D. 13,7,25) a *fiduciarius* által tett ráfordítások megjelölésére.

⁷⁵⁵ Erbe, *Die Fiduzia*, 78 sk.

⁷⁵⁶ E vélekedés mellett szól, hogy e fragmentum 3. §-ában a kompilátorok nem ügyeltek a determinatív névmás használatára, amikor a következő szövegtörödéket felvették a *Digestába* (D. 13,7,8,3): *acceperim pignus (...)* *vendere eam mihi liceret*, ui. a *pignus* semleges nemű főnév, tehát a szöveg folytatásában az *id* névmásnak kellene szerepelnie. Ezzel szemben a szövegben a nőnemű névmás *accusativusa* szerepel (*eam*), amely kétséget kizáróan azt jelenti, hogy e névmás egy nőnemű főnévre utal vissza, amely csak a *fiducia*, -ae (f) lehetett. Tehát az eredeti szövegben nem a *pignus*, hanem a *fiducia* jogintézménye szerepelt, vö. Schulz, *Studium der Digesten*,

szerint azonban a vizsgált kérdés szempontjából közönbös, hogy eredetileg melyik jogintézmény szerepelt a szövegben, ugyanis e probléma mind a *fiducia*, mind pedig a *pignus* esetén felmerülhetett. A szöveg tényállása szerint "A" kölcsönt nyújtott "B"-nek, aki e kölcsön biztosítékeként egy rabszolgát vagy egy ingatlant adott *fiduciába*. A rabszolga vagy az ingatlan a kölcsön visszafizetéséig "A" birtokában volt, aki ez idő alatt szükséges beruházásokat (*impensae necessariae*) fordított e dolgokra. A jogi probléma abból adódott, hogy az adós teljesítette az alapkötelmet (a kölcsönt visszafizette), de nem volt hajlandó a hitelező ráfordításait megtéríteni. Itt adódik a jogi kérdés, hogy mit tehet ebben az esetben a hitelező? Pomponius erre azt a megoldást adja, hogy a hitelezőt nem csak a dolog visszatartásának a joga illeti meg, hanem a *contraria actio* is. A szöveg *non tantum - sed etiam* kitételéből megállapítható, hogy Pomponius korát megelőzően a hitelezőt (a *rei vindicatio* által marasztalt jóhiszemű birtokos esetéhez hasonlóan) megillette a visszatartási jog (*ius retentionis*),⁷⁵⁷ amíg az adós az alapkötelezettségének teljesítésén túl a dologra fordított szükséges beruházásokat is meg nem téríti. Minden valószínűség szerint Sabinus⁷⁵⁸ (Kr. e. I. század első fele) csak ezt a jogi lehetőséget ismertette⁷⁵⁹ és Pomponius ezt egészítette ki a peresíthetőségi lehetőség megadásával.⁷⁶⁰

Ezek alapján helytelennek tűnik Erbe azon feltételezése, hogy a *mancipatio Pompeiana* keletkezésének idején (Kr. u. 61) a diszpozitív szabályok szerint a hitelező viselte volna a szükséges beruházások terheit,⁷⁶¹ hiszen a *mancipio accipiens* a teljesítést követően mindaddig visszatarthatta a *res fiduciariát*, míg az adós meg nem térítette számára e beruházásokat. Tehát itt is felmerül a kérdés, hogy volt-e a *mancipatio Pompeiana* esetében jogi relevanciája annak a szerződési kikötésnek, amellyel az adós magára vállalta a ráfordítások anyagi terheinek viselését? Álláspontom szerint e kérdésre igennel kell válaszolni. A fent nevezett szerződési kikötés alábbi interpretációját tartom helyesnek: az adós (Poppaea Note) a tartozása dologi biztosítékeként két rabszolgát adott tulajdonzálogba a hitelezőjének (Diciidia Margarisnak). E rabszolgák a hitelező tényleges hatalma (birtoka) alá kerültek.⁷⁶² Amíg e rabszolgák a hitelező birtokában voltak, értelemszerűen bizonyos anyagi megterhelést jelentettek a számára (pl. élelmezés költségei, esetleges szükséges orvosi

90.; Erbe, *Fiduzia*, 18. 1. lj.; Bürge, *Retention*, 167. 20. lj. Azonban ezzel szemben megfontolandó érveket sorakoztat fel Noordraven, *Fiduzia* (1999), 25 sk.

⁷⁵⁷ Bürge, *Retention*, 167 sk.

⁷⁵⁸ Kunkel, *Juristen*, 119 sk.

⁷⁵⁹ Vö. Bürge, *Retention*, 167.

⁷⁶⁰ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 268. A visszatartási jog és a zálogjog elhatárolásához lásd Visky, *Biztosítéki jelzálogjogunk*, 605.

⁷⁶¹ Erbe, *Fiduzia*, 78 sk.

⁷⁶² Eck, *Neue pompejanische Geschäftsurkunden*, 74.

kiadások stb.). Főszabály szerint a teljesítést követően Dicia Margaris mindaddig visszatarthatta volna e rabszolgákat, míg Poppaea Note e kiadásokat meg nem térítette, azonban ezt az igényét nem tudta volna peresíteni. Azonban azért, hogy a megállapodásukba *expressis verbis* felvették azt a kikötést (*accidentalia negotii*), hogy a ráfordításokat (*sumptus, impensa*) az adósnak kell viselni, ezzel perlési alapot teremtettek e kötelezettség érvényesítésére.

Később (Pomponius korában) ezt a szerződési gyakorlatot ismerték el diszpozitív jognak,⁷⁶³ tehát ez a klauzula ellenkező kikötés hiányában *ipso iure* a megállapodás részévé vált (*naturalia negotii*). Ezen fejlődési folyamat végső állomása az lehetett, hogy a késő klasszikus jog korában a hitelező már nem csak a szükséges, hanem a hasznos beruházásait (*impensae utiles*) is követelhetette az adósától⁷⁶⁴ (PS 2,13,7):

Si creditor rem fiduciarium fecerit meliorem, ob ea recuperanda quae impendit iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium.

Ha a hitelező a fiduciába kapott dolgot jobbra tette, az *actio fiduciae*val kötelezheti adósát azért, hogy visszakapja azt, amit a dologra ráfordított.

Paulus azt írja, hogy ha a hitelező jobbra tette (*fecerit meliorem*) a számára tulajdonzálogba adott dolgot, akkor a beruházásait követelheti az *actio fiduciae contraria*val.⁷⁶⁵ A *fecerit meliorem* kifejezés egyértelműen mutatja, hogy ebben az esetben a megtérítési kötelezettség túlnyúlik az állagmegóvó vagy más néven szükséges beruházások (*impensae necessariae*) keretein.⁷⁶⁶ Azonban felmerül a kérdés, hogy e szabály korlátlan érvényesülése nem hozhatta-e az adóst indokolatlanul méltánytalan helyzetbe vagy nem adhatott-e módot a hitelezőnek visszaélésekre (pl. a hitelező azért, hogy adósát ellehetetlenítse és ezzel a *res fiduciaria* tulajdonjogát végérvényesen megszerezze, olyan magas összeget fordít arra, amelyet az adós már nem tud visszafizetni)? A szükséges beruházásokon túli ráfordítások érvényesítésének korlátait [Ulpianus] <Paulus?>⁷⁶⁷ ismerteti (D. 13,7,25 31 *ad ed.*):

⁷⁶³ Vö. Bürge, Retention, 168. 25. l. így fogalmaz: „(...) im römischen Pfandrecht setzt ein Vertrag meist gerade nicht dispositives Gesetzesrecht ausser Kraft, sondern gibt die althergebrachte Geschäftspraxis wieder, die, unterstützt von der Kautelarjurisprudenz, die Normen des Pfandrechts überhaupt erst entwickelt hat”.

⁷⁶⁴ Erbe, Fiduzia, 26.; 107 sk.; Schwarz, Konträrklagen, 122 sk.

⁷⁶⁵ E szöveget a szakirodalom eredetinek (azaz a korai posztklasszikus átdolgozástól mentesnek) fogadja el, lásd Schwarz, Konträrklagen, 122.

⁷⁶⁶ Vö. D. 50,16,79,1 Paul. 6 *ad Plaut.*: *Utiles impensas esse Fulcinius ait, quae meliorem dotem faciant.*

⁷⁶⁷ A D. 13,7,25 fragmentum inscriptiója egyértelműen hibás, ui. a Digestában a következő olvasható: *idem libro trigensimo primo ad edictum*. A D. 13,7,25 fragmentum megelőző fragmentum Ulpianustól származik, tehát az

Si servos [pigneratos] <fiduciae datos> artificiis instruxit creditor, si quidem iam imbutos vel voluntate debitoris, erit actio contraria: si vero nihil horum intercessit, si quidem artificiis necessariis, erit actio contraria, non tamen sic, ut cogatur servis carere pro quantitate sumptuum debitor. Sicut enim neglegere creditorem dolus et culpa quam praestat non patitur, ita nec talem efficere rem [pigneratam] <fiduciae datam>, ut gravis sit debitori ad recipiendum: puta saltum grandem [pignori] <fiduciae> datum ab homine, qui vix luere potest, nedum excolere, tu acceptum [pignori] <fiduciae> excoluisti sic, ut magni pretii faceres. Alioquin non est aequum aut quaerere me alios creditores aut cogi distrahere quod velim receptum aut tibi paenuria coactum derelinquere. Medie igitur haec a iudice erunt dispicienda, ut neque delicatus debitor neque onerosus creditor audiat.

Ha a hitelező az [elzálogosított] <fiduciába adott> rabszolgákat mesterségekre oktatta, helye lesz a *contraria actio*nak, ha már (a rabszolgák e mesterségekben) jártasak voltak vagy ez az adós akaratából történt. Ha ezeknek (a feltételeknek) egyike sem állt fenn, (akkor is) helye lesz az *actio contraria*nak, ha (a hitelező) szükséges mesterségekre (oktatta őket), de nem oly mértékben, hogy az adóst arra kényszerítse, hogy a ráfordítások mennyisége miatt elveszítse a rabszolgákat. Miként a *dolus* és a *culpa*, (az) amiért (a hitelezőnek) helyt kell állni nem engedi, hogy a hitelező elhanyagolja (a fiduciába adott dolgot), úgy nem teheti olyanná a [zálogtárgyat] <a fiducia tárgyat>, hogy az adósnak a [zálog] <fiducia> tárgyának visszaszerzése nehézséget okozzon. Például [zálogba] <fiduciába> adott egy nagy földterületet egy (olyan) ember, aki nagy nehezen tudja csak (a fiducia tárgyat) kiváltani, nemhogy még (a földet) megművelni. Te a [zálogul] <fiduciaként> átvett (legelőt) megműveltél úgy, hogy (ezáltal) nagy értékűvé tetted. Ezenkívül nem méltányos az, hogy én vagy új hitelezőket keresek, vagy eladni kényszerítik azt (a dolgot), amit én vissza szeretnék kapni vagy (pedig) a szükségstől kényszerítve átengedem (azt) neked. Ezért ezeket az ügyeket pártatlanul kellett a bírónak megvizsgálni, úgy hogy ne találjon meghallgatásra se egy különösen érzékeny adós se egy túlságosan megterhelő hitelező.

A forrás exegézise során nagyon óvatosan kell eljárni, mert e szöveg kétséget kizáróan interpolált.⁷⁶⁸ Erbe véleménye szerint a kompilátorok ezt a fragmentumot oly nagy mértékben

idem meghatározó névmás Ulpianusra vonatkozik. Azonban Ulpianus edictum kommentárjának 31. könyve a *mandatum*ot és a *societast* tárgyalja, amelynek szerkezetébe a *fiducia cum creditore* semmiképpen nem illeszthető be, vö. Lenel, Palingenesia II, 629. Ezzel szemben Ulpianus edictum kommentárjának a 30. könyve a fiduciához íródott, továbbá Paulus is ugyanezt a jogintézményt elemzi edictum kommentárjának 31. könyvében. Tehát kézenfekvő, hogy a Digestában vagy a jogász megnevezésében vagy pedig az edictum-kommentár számának megjelölésében hiba van. Lenel, Palingenesia I, 1027. a D. 13,7,25 fragmentumot Paulus edictum-kommentárjának 31. könyvébe illesztette be, ezt a besorolást (vagy inkább átsorolást) a romanista szakirodalom egyöntetűen elfogadta; lásd Eisele, Texte der Digesten, 113. 3. lj.; Erbe, Fiduzia, 57.; Schwarz, Konträrklagen, 123. 63. lj.; Kaser, Studien, 113. 293. lj.; Noordraven, Fiduzia (1999), 223. 37. lj.

⁷⁶⁸ Eisele, Texte der Digesten, 114.; Erbe, Fiduzia, 57.; Schwarz, Konträrklagen, 123.; Kaser, Studien, 113. 293. lj.

megváltoztatták, hogy az eredeti szövegértelmet már nem lehet rekonstruálni.⁷⁶⁹ Én nem értek egyet Erbe véleményével és az alábbiakban kísérletet teszek a klasszikus mag feltárására.⁷⁷⁰

A klasszikus kor jogásza abból a tényállásból indult ki, hogy a hitelező tulajdonzálogba kapott több rabszolgát, akiket e jogviszony időtartama alatt kitanított / kitaníttatott valamilyen mesterségre. A rabszolgák piaci (objektív) értéke növekedett azáltal, hogy valamilyen szakképzettséget szereztek, tehát a rabszolga oktatására fordított idő és pénz hasznos beruházásnak minősül. A jogi kérdés az, hogy ebben az esetben a hitelező az *actio fiduciae contraria*val követelhet-e a *fiducia* tárgyára tett (szükséges beruházásokon túli) ráfordításait? A fragmentumban ismertetett jogi megoldás szerint a hitelezőnek három esetben volt arra lehetősége, hogy a rabszolgák tanítására / taníttatására fordított költségei megtérítését követelhesse az adósától: 1.) ha a rabszolgák már járatosak (*imbutos*) voltak az adott szakmában, 2.) ha a rabszolgák tanítása / taníttatása az adós akaratából történt (*voluntate debitoris*), 3.) ha a rabszolgákat szükséges mesterségekre (*artificiis necessariis*) tanította / taníttatta. E forráshoz a legújabb szöveginterpretáció Noordraventől származik.⁷⁷¹ Noordraven exegézise során nem veszi figyelembe az interpolációt és a teljes szöveget Paulusnak tulajdonítja.⁷⁷² Véleménye szerint az első esetben a rabszolgák oktatását úgy kell tekinteni, mint egy, a fiduciárius oldaláról szokásos igazgatási cselekményt („gebräuchliche Verwaltungshandlung”), ami az adós számára előre látható volt, s ezért ez jogilag úgy értékelendő, hogy az adós hallgatólagosan hozzájárult a rabszolgák taníttatásához.⁷⁷³ Ezt a magyarázatot nem tartom meggyőzőnek. Álláspontom szerint itt inkább arról van szó, hogy egy megdönthetetlen vélelmet (*praesumptio iuris et de iure*) állítanak fel arra vonatkozóan, hogy e beruházásokat az adós maga is megtette volna. Tehát nem lehet az adóst sújtó többlettelehernek tekinteni azt a ráfordítást, amelyet vélelmezhetően (a jövőben) amúgy maga az adós is kifizetett volna a rabszolga szakképesítésének folytatása céljából. A második esetkör sokkal kézenfekvőbb, ugyanis ha az adós akaratával (*voluntate debitoris*) történt a rabszolga szakképzése, akkor az ezzel járó terheket értelemszerűen az adósnak kell

⁷⁶⁹ Erbe, *Fiduzia*, 58.

⁷⁷⁰ Napjainkban az interpolációkritikáról és a kompilátorok szemléletmódjáról uralkodó felfogás talán a legkifejezöbben Kaser, RPR I, 192. alábbi mondatával összegezhető: „Vor allem aber hat man Neuerungs willen der Kompilatoren überschätzt, die in Wahrheit das überkommene Recht nicht von Grund aus reformieren, sondern in klassizistischer Gesinnung so viel wie möglich von der ehrfrüchtig bewunderten Hinterlassenschaft der Klassiker bewahren wollten”. Fontosnak tarom azonban hangsúlyozni, ez nem azt jelenti, hogy az interpolációkritika által elért eredmények lebecsülendők volnának, vö. Kaser, RPR I, 8.

⁷⁷¹ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 269 sk.

⁷⁷² Noordraven, *Fiduzia* (1999), 269.

⁷⁷³ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 270.

viselnie.⁷⁷⁴ A harmadik esetkör pedig tulajdonképpen a főszabályhoz való visszatérést jelenti (ti. a hitelező követelheti a szükséges beruházásainak a megtérítését⁷⁷⁵), ugyanis ha a hitelező bizonyítani tudta, hogy az általa eszközölt hasznos beruházás egyben szükséges is volt, akkor jogosult követelni e ráfordításainak megtérítését.⁷⁷⁶

Véleményem szerint ezen esetkörök taxatív felsorolása nem Paulustól, hanem már a kompilátoroktól származik. Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy Eisele interpolációkutatási eredményeinek felhasználásával rekonstruáljam Paulus eredeti álláspontját. Eisele megállapításai alapján a *si quidem – si vero – si quidem* bevezetett mondatrészek egyértelműen a kompilátorok keze nyomát viselik magukon.⁷⁷⁷ Ha a szövegből elhagyjuk az így bevezetett mellékmondatokat, akkor a következő textus marad vissza: *Si servos [pigneratos] <fiduciae datos> artificii instruxit creditor [...], erit actio contraria*, tehát ha a hitelező a *fiduciába* adott rabszolgákat mesterségekre oktatta, helye lesz a *contraria actio*nak. Ez az olvasat pedig teljes egészében megfelel a PS 2,13,7 tartalmának (amelyet a romanisztika Paulustól eredőnek tekint⁷⁷⁸): *Si creditor rem fiduciarium fecerit meliorem, ob ea recuperanda quae impendit iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium.*⁷⁷⁹ Mindezek alapján azt a következtetést vonom le, hogy Paulus korában (Kr. u. III. század első fele) a főszabály az volt, hogy az adósnak meg kellett téríteni a szükséges beruházásokon túl a hasznos ráfordításokat is. Azonban e szabályozásba, hogy elkerüljék az esetleges visszaélések és a túlzott méltánytalanság bekövetkezésének veszélyét, már ekkor beépítettek egy adósvédelmi garanciát: *non tamen sic, ut cogatur servus carere pro quantitate sumptuum debitor*, azaz a (szükséges beruházásokon túli!) megtérítések követelése nem eredményezhette azt, hogy az adós e miatt veszítse el (*carere*)⁷⁸⁰ véglegesen a rabszolgák tulajdonjogát. Ezt a kérdést az eljáró bírónak (*iudex*) minden esetben külön-külön kellett mérlegelnie⁷⁸¹ és az ügy összes körülményének figyelembe vételével három döntési lehetőség közül választhatott: 1.) marasztalta az adóst a hitelező által a hasznos beruházások fejében követelt teljes összegre, 2.)

⁷⁷⁴ Schwarz, Konträrklagen, 123. e két esetkör alapján azt a megállapítást teszi, hogy Paulus feltehetően csak akkor tartotta támogatandónak az *actio fiduciae contrariát*, ha a hasznos beruházás megfelelt az adós akaratának.

⁷⁷⁵ D. 13,7,8 pr.

⁷⁷⁶ Ezen elv rabszolgák esetén való gyakorlati alkalmazhatóságát csak nagyon nehezen tartom elképzelhetőnek, véleményem szerint inkább csak ingatlanok vonatkozásában bírhatott relevanciával (pl. a hitelező azért, hogy a termést megóvja a megáradt folyó vizét öntözőcsatornában vezeti el).

⁷⁷⁷ Eisele, Texte der Digesten, 114.; Pflüger, Haftung des Schuldners, 141.

⁷⁷⁸ Vö. Erbe, Fiducia, 26.; Schwarz, Konträrklagen, 122.

⁷⁷⁹ PS 2,13,7: „Ha a hitelező a *res fiduciarium*-t jobbá tette, azért, hogy visszakapja, amit (a dologra) ráfordított, az *actio fiduciae* által kötelezni tudja az adóst”.

⁷⁸⁰ Heumann / Seckel s. v. *carere*, 57.: „verlustig gehen, verlieren, z.B. *dominio*”.

⁷⁸¹ Vö. D. 13,7,25: *Medie igitur haec a iudice erunt dispicienda, ut neque delicatus debitor neque onerosus creditor audiat.* (Fordítás: Ezért ezeket az ügyeket pártatlanul kellett a bírónak megvizsgálni, úgy hogy ne találjon meghallgatásra se egy különösen érzékeny adós se egy túlságosan megterhelő hitelező.)

marasztalta az adóst a hasznos ráfordítások megfizetésére, de a fizetendő összeget arra az összegre mérsékelte, ami még nem jelentette az adós számára a dolog tulajdonjogának végleges elvesztését, 3.) a hitelező keresetét elutasította, mert a hasznos beruházások megtérítése véglegesen ellehetetlenítette volna az adóst a dolog kiváltásának tekintetében. Paulus nagyon érdekesen indokolja meg e garanciális szabály szükségességét: *sicut enim neglegere creditorem dolus et culpa quam praestat non patitur, ita nec talem efficere rem [pigneratam] <fiduciae datam>, ut gravis sit debitori ad recipiendum*. Paulus indokolását parafrázálva: miként a hitelező a felelősségéből eredően nem hanyagolhatja el a *res fiduciariát*, úgy nem is hozhatja az adóst olyan helyzetbe, hogy neki a dolog visszaszerzése (különös) nehézséget okozzon. Noordraven egy meglehetősen merész magyarázatot fűz e szövegrészhez: „Wenn er Ausgaben macht, die er nicht hätte machen sollen, verletzt der Fiduziar also seine Sorgspflicht bezüglich der fiducia auf vergleichbare Weise, als wenn er durch seine *culpa* die Sache verliert”.⁷⁸² Dogmatikailag igen antagonisztikus Noordraven érvelése, aki a hasznos ráfordításokat (a túlzott gondoskodást) a gondossági kötelezettség („Sorgpflicht”) megsértésének értékeli. Véleményem szerint a hasznos beruházások rendezése semmiféle összefüggésben nem áll a felelősségi alakzatokkal. Itt a jogász a jogkérdést veti össze a ténykérdéssel és ez az indokolás tulajdonképpen az adott esetben eljáró bírónak szól. Mint fentebb bemutattam, Paulus korábban az *actio fiduciae contraria* megillette a hitelezőt a hasznos beruházásainak követelésére, de a marasztalási összeg megállapítása a bírói mérlegelés körébe tartozott. Ezért mondja Paulus az eljáró bírónak, hogy a marasztalási összeg meghatározása esetén tartsa szem előtt azt, hogy a hitelező jogilag a *bonus et diligens pater familias* gondosságára volt kötelezve, ebből az következik, hogy a hitelező (feltehetőleg) arra törekedett, hogy mindazt megtegye, ami egy jó családapától elvárható. Ezen eljárása során szükségképpen felmerülnek költségei, amelyek közül egyesek lehettek szükségesek, mások pedig hasznosak. Paulus azt mondja, hogy a hitelező követelheti a hasznos ráfordításainak a megtérítését is,⁷⁸³ azonban a bíró vizsgálja meg azt a tényt, hogy ezáltal nem kerül-e az adós olyan helyzetbe, hogy emiatt véglegesen elveszítené a dolog tulajdonjogát. Az eljáró bíró minden esetben az alperes anyagi körülményeit fogja vizsgálni, és ha arra a megállapításra jut, hogy a hasznos beruházások megtérítése miatt az adós nem jut nehéz (anyagi) helyzetbe a dolog visszaszerzése vonatkozásában (tehát a paulusi szöveget átalakítva: *non gravis sit debitori ad recipiendum*), akkor marasztalja az adóst a hasznos beruházások megtérítésére. Ha nehéz helyzetbe hozná e beruházások megtérítése, akkor a bíró

⁷⁸² Noordraven, Fiduzia (1999), 270.

⁷⁸³ Vö. PS 2,13,7.

azt mérlegelheti, hogy a követelési összeg csökkentésével elkerülhető-e az adós „nehéz helyzetbe hozása”, ha igen, akkor az összeget mérsékli, ha nem, akkor a felperes hasznos ráfordítások követelésére irányuló igényét elutasítja.⁷⁸⁴

Végül Paulus egy érzékletes példával illusztrálja, hogy mit is kell érteni azon, hogy az adós nehéz helyzetbe került a dolog visszaváltása vonatkozásában (*gravis sit debitori ad recipiendum*). A példa szerint az adós *fiduciába* adott egy nagy megműveletlen birtokot (*saltus grandis*),⁷⁸⁵ amit a hitelező megművelt.⁷⁸⁶ Valószínűleg arról lehetett szó, hogy a hitelező a művelési ágat nagy beruházások árán jobbítóan megváltoztatta (pl. ugarra olajfaligetet telepített vagy a legelőt felszántotta stb.). Ennek következtében az ingatlan forgalmi értéke jelentősen növekedett (*ut magni pretii faceres*). Azonban az adós olyan rossz anyagi helyzetben van, hogy a *fiduciába* adott földet is csak nagy nehézségek árán tudná kiváltani (*qui vix luere potest*),⁷⁸⁷ tehát az alapkövetelést teljesítése is számottevő gondot okoz a számára, nemhogy ezen felül még a megművelés költségeit is ki tudná fizetni. Paulus számba veszi, hogy a megszorult adósnak ebben az esetben milyen választási lehetőségei lehetnek. Ezek alapján vagy újabb hitelt vesz fel (*quaerere me alios creditores*), hogy fedezni tudja a ráfordításokat, vagy eladni kényszerül a dolgot (*cogi distrahere*), vagy pedig úgy dönt, hogy nem fizet és hagyja, hogy a teljesítésre nyitva álló határidő eredménytelen elteltét követően a dolog tulajdonjoga véglegesen az adósnál maradjon (*tibi paenuria coactum derelinquere*). Paulus azt mondja, hogy ezek közül egyik lehetőség sem volna méltányos (*non est aequum*) az adósra nézve, ezért a bíró nem fogja marasztalni az adóst az *actio fiduciae contraria* alapján a megművelés költségeinek viselésére.

6.2.2. A *mancipio accipiens*

Ebben a részben azt fogom vizsgálni, hogy a fennmaradt okirati szövegek alapján milyen következtetések vonhatóak le a hitelező főkötelezettségére és a felelősségére vonatkozóan.

6.2.2.1. A remancipációra irányuló kötelezettség

⁷⁸⁴ Hasonló szabályozási elv található a Planum Tabularében foglalt döntésekben is. Szabó, Planum Tabulare, 253. írja: „a zálogbirtokos (...) a hasznos beruházásai megtérítését is igényelhetette, de ezen igényei mégsem ölthettek olyan mértéket, ami a visszaváltást jelentős mértékben megnehezítette volna”.

⁷⁸⁵ Heumann / Seckel, Handlexikon, s. v. *saltus*, 524.

⁷⁸⁶ A Digesta szövegben azáltal, hogy a jogász hangsúlyozza, hogy ez a terület nagy (*grandis*) volt, azt szeretné sugallni, hogy e földterület megművelése a hitelezőtől komoly anyagi ráfordításokat igényelt.

⁷⁸⁷ Vö. Gai 4,32: (...) *id pignus is, a quo captum erat, luere deberet* (...).

A *mancipio accipiens* egy kötelmi jogi úton korlátozott tulajdont szerez a *res fiduciaria* felett. A *fiducia* (*cum creditore*) esetén a fiduciárius főkötelezettsége az, hogy a tulajdonzálogba kapott dolgot az adósra remancipálja.⁷⁸⁸ A fiduciárius e kötelezettségének hatályosulása egy felfüggesztő feltételhez kötődik,⁷⁸⁹ ez a *condicio* pedig az adós szerződésszerű teljesítése.⁷⁹⁰ A *formula Baeticaban* a mintaformula szerkesztője *expressis verbis* megfogalmazta ezt a felfüggesztő feltételt (lin. 10-12):⁷⁹¹ *usque eo is fundus / eaque mancipia fiducia<e> essent, donec ea omnis pecunia fides||ve persoluta L. Titii soluta liberataque esset.*⁷⁹² Ha grammatikailag értelmezzük a szöveget, akkor arra a nyilvánvalóan téves eredményre jutunk, hogy a kötelezettség teljesítésével a *fiducia* is megszűnik: (...) *ea mancipia fiduciae essent, donec ea omnis pecunia (...) soluta esset.* A *fiducia* ugyanis nem a tartozás teljesítésével szűnik meg, hanem a dolog tulajdonjogának visszaruházásával (tehát nem beszélhetünk bontó feltételről ebben az esetben). Tehát e szerződési klauzula helyes interpretációja az, hogy a tartozás teljesítésével (vagy a kezességből eredő *praestare* kötelezettség alól való *liberatio*val) megnyílik a lehetőség arra, hogy az adós a dolog visszaruházását peres úton (az *actio fiduciae directával*) követelje a hitelezőtől, ha az e kötelezettségének önként nem tesz eleget.

Azonban a forrásokban mégis találunk egy olyan tényállást, amikor szerződészerű teljesítést megelőzően az adós az *actio fiduciae directával* követelheti a *res fiduciaria* tulajdonjogának visszaruházását. Ez a különleges eset akkor következik be, ha az adós a *res fiduciaria* helyett egy másik dolgot ajánl fel biztosítéskül a hitelezőnek, amit az elfogad (D. 23,3,50,1 Africanus 8 quest.):⁷⁹³

Et hoc evidentius circa actionem [pigneraticiam] <fiduciae> apparebit. Etenim si, cum fundum Cornelianum [pignoris] <fiduciae> causa tibi [tradidissem] <mancipio dedissem>, postea ex conventione fundum Titianum in hoc tibi [tradiderim] <mancipaverim>, ut Cornelianum mihi restitueres: minime puto dubitandum erit, quin statim recte [pigneraticia] <fiduciae> ad recipiendum Cornelianum agere possim.

⁷⁸⁸ Boeth. *ad Cic. Top.* 10,41.

⁷⁸⁹ Vö. Manigk, *Fiducia*, 2292.

⁷⁹⁰ Erbe, *Fiduzia*, 46.; Noordraven, *Fiduzia* (1999), 216.

⁷⁹¹ Sajnos a *mancipatio Pompeiana* fennmaradt forrásában ezen eredeti szövegrészlet nem olvasható, lásd az emendált szöveget FIRA III 91.

⁷⁹² Nagyon hasonlít e szerződési kikötés megfogalmazásához Cato agr. 146: *Donicum solutum erit (...) quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt.* Lásd ehhez a I. fejezet 3.1. alpontját.

⁷⁹³ E paragrafusról nagy biztonsággal megállapítható, hogy eredetileg nem a *pignus*, hanem a *fiducia* jogintézményét tárgyalta, lásd ehhez Gradenwitz, *Interpolationen*, 46 sk.; Kaser, *Studien*, 105. 260. lj.; Noordraven, *Fiduzia* (1999), 218 sk.

És ez még érthetőbben fog megmutatkozni az *actio [pigneraticia] <fiduciae>* tekintetében. Ha ugyanis, a *fundus Cornelianust* [zálog] *<fiducia>* címén [átadtam neked] <a mancipiumodba adtam>, ezt követően azon megállapodás mellett, hogy te nekem a *fundus Cornelianust* visszaadod, [átadtam] <mancipáltam> neked a *fundus Titianust*. Úgy vélem, hogy a legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy én nyomban ne perelhetnék az *actio [pigneraticia]* [*fiducia*val] *<fiducia*vel> a *fundus Cornelianus* visszaszerzése céljából.

Salvius Iulianus ifjabb kortársa, s feltehetőleg egyben tanítványa, Sextus Caecilius Africanus,⁷⁹⁴ *Questiones* című művének 8. könyvében az alábbi tényállást tárja elénk: az adós tulajdonzálogba adott egy telket (*fundus Cornelianus*) a hitelezőjének, majd később a felek megállapodtak (*convenire*) abban, hogy a hitelező visszaruházza a *fundus Cornelianus* tulajdonjogát, ha az adós egy másik telket (*fundus Titianus*) ad neki tulajdonzálogba. Az adós eleget tett a megállapodásban foglaltaknak és mancipálta a hitelezőjének *fiducia* jogcímén (*ex fiduciae causa; fidi fiduciae causa*) a *fundus Titianust*, azonban a hitelező nem volt hajlandó a *fundus Cornelianus* tulajdonjogát visszaruházni.

A jogi probléma abban áll, hogy az adós tudja-e érvényesíteni az *actio fiduciae* a hitelezővel szemben annak ellenére, hogy a *fiducia* alapjául szolgáló alapkövetelésnek még nem tett eleget? Africanus erre azt válaszolta, hogy a legcsekélyebb kétség sem férhet ahhoz, hogy helye van ebben az esetben az *actio fiduciae*nek. Africanus válasza az *actio fiduciae bonae fidei actio*⁷⁹⁵ jellegéből vezethető le, ugyanis a hitelező azzal, hogy nem tartotta magát a megállapodáshoz, vitathatatlanul megsértette a *bona fides* elvét, ennek következtében pedig az adóst a fiduciárius jogviszonyból eredően megilleti az *actio fiduciae directa* a korábban fiduciába adott telek (*fundus Cornelianus*) tulajdonjogának visszakövetelésére.⁷⁹⁶

6.2.2.2. A *mancipio accipiens* felelőssége

A jogirodalomban uralkodó vélemény szerint a hitelező kezdetben (az *actio fiduciae* megjelenését követően) kizárólag csak a szándékos (dolozus) károkozás esetén tartozott helytállni, majd később kiterjesztették a fiduciárius felelősségét a gondatlanul (*culpa*) okozott károkra is.⁷⁹⁷ Noordraven meggyőző érvelése alapján nagy biztonsággal megállapítható, hogy Cicero korában (azaz a preklasszikus korszak végén) a fiduciárius felelőssége még csak a

⁷⁹⁴ Kunkel, Juristen, 172.

⁷⁹⁵ Gai. 4,62.

⁷⁹⁶ Vö. Erbe, Fiduzia, 101.

⁷⁹⁷ Kaser, RPR I, 462.; Kaser Studien, 336.; Molnár, A római magánjog felelősségi rendje, 108.; Noordraven, Fiduzia (1999), 221 sk. a vonatkozó irodalom részletes bemutatásával; Wolff, Trust, 205 sk.

*dolus*ig terjedt.⁷⁹⁸ Azonban az erősen vitatott a szakirodalomban, hogy ezt követően mikor jelent meg a *fiducia cum creditore* körén belül a *culpa*ért való felelősség.

Noordraven véleménye szerint már jóval Gaius korát megelőzően kialakult a fiduciárius culpózus felelőssége,⁷⁹⁹ ezzel szemben Erbe álláspontja az, hogy a *culpa*ért való felelősség valószínűleg csak a Severus császárok korában (Papinianus és Ulpianus munkássága során) jelenhetett meg,⁸⁰⁰ Arangio-Ruiz még ennél is távolabb megy, és azt írja, hogy a Kr. u. III. század elején a felelősség mértéke még csak a *dolus*ra korlátozódhatott.⁸⁰¹

E kérdéskör megítéléséhez szolgálhat adalékul a *mancipatio Pompeiana* következő szerződési kikötése (pag. III., lin. 9-11.): *tibi eg[o] neve heres me[us teneamur nisi proptere]a, si mi[nus] de dolo malo ea ve[nditione redactum esse ...]tatur*. A töredékesen fennmaradt okirati szöveg interpretációja során Arangio-Ruiz szövegolvasatából indulok ki. E szerint a fiduciárius csak a csalárd magatartásra korlátozza a felelősségét abban az esetben, ha a *res fiduciariát* a tényleges (objektív) értékénél alacsonyabb áron értékesítené és ezzel az adósnak kárt okozna. Ezzel teljesen ellentétes értelmű olvasatot ad Mommsen: *[neve] tibi eg[o] neve heres me[us teneamur proptere]a, si mi[nus] de dolo malo ea ve[nditione redactum esse [pu]tatur*.⁸⁰² Mommsen értelmezése szerint a hitelező e klauzulával zárta ki a saját, illetőleg az örökösei felelősségre vonásának a lehetőségét abban az esetben, ha az adós úgy vélné (*putatur*), hogy a hitelező (vagy örökösei) a *fiducia* tárgyát csalárdul (*dolo malo*) alacsonyabb összegért értékesítette, mint amennyiért az értékesítés idejében és helyén elvárhatóan értékesíteni lehetett volna.⁸⁰³ A modern romanisták túlnyomó többsége Arangio-Ruiz olvasatát tartja helyesnek,⁸⁰⁴ aki a következő indokolást fűzi saját szövegemendációjához: „*'nisi' adiecimus ipsi, in ceteris rebus omnibus editores secuti: nam pactum de dolo non praestando non facile admittendum est*”.⁸⁰⁵

⁷⁹⁸ Noordraven, *Fiducia* (1991), 260. 75. végjegyzet: „Verschiedene Fragmente Ciceros weisen deutlich eine *dolus*-Haftung auf: *pro Caecina* 3,7, *de natura deorum* 3,30,74, *de officiis* 3,15,61, *pro Roscio* 6,16. In all diesen Fragmenten liegt die *fiducia* auf gleicher Linie mit den Rechtsgeschäften, die eine *dolus*-Haftung kennen. Überdies stellt Cicero in diesen Fragmenten immer wieder doloses Verhalten an den Pranger und seine Beispiele wären sinnlos, wenn nicht auch bei der *fiducia* für *dolus* haftet wurde.” Részletesen lásd Noordraven, *Fiduzia* (1999), 221 sk.

⁷⁹⁹ Noordraven, *Fiduzia* (1999), 228 sk.

⁸⁰⁰ Erbe, *Fiduzia*, 53 sk.

⁸⁰¹ Arangio-Ruiz, *Responsabilità*, 55. Lásd ezzel szemben Molnár, *Felelősség*, 108.

⁸⁰² Mommsen-féle olvasatot közli Erbe, *Fiduzia*, 48.

⁸⁰³ Hasonlóan értelmezi Eck, *Geschäftsurkunden*, 92. is.

⁸⁰⁴ Biscardi, *Garanzie reali*, 67 sk.; Noordraven, *Fiduzia* (1999), 248.; Nörr, *Lex Irnitana*, 11.

⁸⁰⁵ FIRA III, 293. 5. lj. Fordítás: „A '*nisi*' (kötszót) mi magunk tettük hozzá, minden más dologban a szerkesztőket (ti. Mommsent és Zangemeistert) követtük, ugyanis egy *pactum de dolo non petendo* nem könnyen fogadható el”.

Az Arangio-Ruiz-féle olvasatból – amely szerint a hitelező felelősségét a csalárdul okozott károkra korlátozták – az a nagyon óvatos következtetés vonható le, hogy talán már ebben az időszakban a fiduciárius diszpozitív jog szerinti felelősségi mértéke meghaladhatta a szándékosságot (*dolus*). Kézenfekvő ugyanis, hogy csalárd (*dolus malus*) magatartás csak szándékos lehet. Azonban a hitelező által dolózusan okozott kár külön szerződési kikötés nélkül is peresíthető. E megfontolás alapján elképzelhető, hogy ennek a *lex contractus*nak éppen az lehetett a jogi célja, hogy a hitelező diszpozitív jog szerinti teljes vétkes felelősségét a minimumra, azaz a szándékos (jelen esetben csalárd) károkozásra szorítsa.

Ezt a feltételezést erősíti meg (s egyben összevetési alapot is nyújt) a *mancipatio Pompeiana*-val közel azonos korszakból származó, 1981-ben felszínre került, Flavius-kori Irni nevű *municipium*, bronztáblákba vésett *lex municipalis*-át tartalmazó *lex Irnitana* egyik caputjában (c. 84) olvasható szövegrészlet is.⁸⁰⁶

A *lex Irnitana* 84 caputja azon eljárásjogi szabályokat tartalmazza, amelyek meghatározzák, hogy mely peres ügyek tartozhatnak a *municipium* igazságszolgáltatási magistratusának a hatáskörébe, és melyek azok, amelyek e szerv hatáskörén kívül esnek. A főszabály szerint a város polgárai vagy lakosai (*municipes incolae*) abban az esetben perelhetnek a *municipiumi* magistratus előtt, ha a pertárgyérték kevesebb, mint 1000 sestertius.⁸⁰⁷ Ezt követően a caput folytatása számos olyan ügyet nevez meg, amelyet kiemeltek a helyi igazságszolgáltatás hatásköréből és a provinciai helytartó hatáskörébe utaltak annak ellenére, hogy a pertárgy értéke nem érte el az 1000 sestertiust. E kivételek között említi meg a *lex Irnitana* a következőket (c. 84 lin. 9-10): *neque pro socio aut fiduciae aut mandati quod dolo malo factum esse dicatur*. Tehát e kivétel alapján nem tartozik municipiális hatáskörbe az 1000 sestertiusnál alacsonyabb pertárgyértékre irányuló, *actio pro socio*, *actio fiduciae* vagy az *actio mandati* alapján indított peres eljárás, ha a felperes azt állítja (*dicatur*),⁸⁰⁸ hogy az alperes a kárt szándékos csalárd magatartásával okozta (*dolo malo factum esse*). E forrásszöveg alapján D. Nörr nem zárja ki annak az interpretációnak a lehetőségét, hogy a felperesnek az *in iure* szakaszban kifejezetten állítania kellett a *dolus malus* hiányát azért, hogy az általa – a fent nevezett keresetek alapján – indított eljárás municipiális hatáskörbe tartozzon.⁸⁰⁹ Ebből a megfontolásból logikailag viszont az

⁸⁰⁶ A *lex Irnitana* kommentárokkal ellátott szövegkiadását lásd González, *The lex Irnitana*, 147 sk. (ehhez Simshäuser, (Rec.) J. González, *The lex Irnitana*, 543 sk.). A *lex Irnitana* datálásához lásd Illés, *Lex Flavia*, 45 skk.

⁸⁰⁷ *Lex Irnitana* c. 84 lin. 1-4.

⁸⁰⁸ Vö. Heumann / Seckel, *Handlexikon*, s. v. *dicere*, 144. c. és d. pontok.

⁸⁰⁹ Nörr, *Lex Irnitana*, 1. és különösen 7.

következne, hogy ha a felperes állítja a szándékosság (csalárdság, *dolus malus*) hiányát a perben, akkor kizárólag csak gondatlanul elkövetett cselekményből eredő kár lehetne a per tárgya.

Ez az értelmezés egybevág a *mancipatio Pompeiana* kérdéses klauzulájának Arangio-Ruiz olvasata szerinti szintén óvatos interpretációjával. Ezek alapján az adós (Poppaea Note) csak abban az esetben indíthat keresetet a hitelezővel (Didia Margarisszal) szemben, ha kifejezetten azt állítja, hogy Didia Margaris csalárdul (*dolo malo*) értékesítette értékén alul a *fiduciá*ba adott rabszolgákat. A bizonyítási teher (*onus probandi*) ebben az esetben – a főszabálynak megfelelően – Poppaea Notét terheli. Abban az esetben, ha az *apud iudicem* szakban nem tudja bizonyítani a szerződő partnere csalárd magatartását, akkor a bíró Didia Margaris további vétkeiségének vizsgálata nélkül elutasítja a felperes, Poppaea Note keresetét.

Összegezve megállapítható, hogy nem zárható ki az, hogy a *fiduciárius* felelőssége már a Kr. u. I. században kiterjedhetett a *culpa*ra is, azonban ezt sajnos a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján kétséget kizáróan nem lehet igazolni.

Összegzés

A harmadik fejezetben azokat az okiratokat elemeztem, amelyek hitelbiztosítéki célú tulajdonátruházást (*fiducia cum creditore contracta*) tartalmaznak. A forrásszövegek elemzését követően az alábbi megállapításokra jutottam:

- a.) A *fiducia* és a zálog (*pignus*) egyaránt biztosíthatott már fennálló és csak jövőben keletkező kötelezettségeket is.
- b.) A *fiducia* alapítása során történő *mancipatio*s formula alkalmával a *nuncupatio* szövegében meg kellett jelennie, hogy a dolog tulajdonjogának átruházása (*fidi*) *fiduciae causa* történt, ugyanis ez biztosította az alapot az *actio fiduciaeval* történő perlési lehetőséghez.
- c.) Véleményem szerint a *mancipatio Pompeiana* formulája azért tér el olyan jelentős mértékben a másik két *fiduciárius* okirat formulázásától, mert ezt a szerződést nem egy *fiduciárius* okiratokra megszövegezett mintaformula alapján állították ki. Ugyanis ha az okirat dologi jogi komponensét tartalmazó szövegrészt alaposabban megvizsgáljuk, akkor egy adásvételi *testatio* vázát fedezhetjük fel benne.

- d.) A fiduciárius *testatió*kban az eskünek nem volt külön büntetőjogi jelentősége, ugyanis a *fiduciá*ba adott tárgy (*res fiduciaria*) dologi jogi helyzetéről tett asszertórius eskü csak a Severus császárok korától kezdve részesült büntetőjogi védelemben.
- e.) A *fiducia cum creditore* esetén a *pactum conventum* (mint kötelmi jogi rész) elválaszthatatlan a civiljogi tulajdonátruházási aktusoktól (*mancipatio*, *in iure cessio*). Ezt a szerződést éppen e különlegessége folytán nem lehet egyértelműen egyetlen szerződési csoportba se besorolni.
- f.) Feltehető, hogy az adósnak az okiratok kiállításának az időpontjában (Kr. e. I. század második fele) csak a hitelező által a *res fiduciaria*ra fordított szükséges beruházásait kellett megtérítenie. Azonban a Severus korszakban a hitelező már igényelhette az esetleges hasznos beruházásainak megtérítését is abban az esetben, ha ezen ráfordítások követelése nem vezetett arra, hogy az adós nem tudta kiváltani a zálogtárgyat.
- g.) A források vizsgálata során arra az óvatos következtetésre jutottam, hogy a fiduciárius felelőssége a diszpozitív szabályok alapján talán már a Kr. u. I. században a szándékosságon kívül a gondatlan károkozásra is kiterjedhetett.

IV. fejezet
Pignus ex pacto vendere licet
(A *pactum de vendendo* a Kr. u. I-II. században)

1. Bevezetés

A zálogjog a szerződés dologi biztosítéka, amelynek alapvető funkciója, hogy a hitelező az adós nemteljesítése esetén a követelését a zálogtárgyból kielégíthesse. A kielégítési jog gyakorlásának egyik legkézenfekvőbb formája a zálogtárgy értékesítése (*pignus distrahere*). Azonban az értékesítési jog (*ius distrahendi*) a principátus második évszázadáig nem volt a zálogjog immanens eleme. E jog ugyanis csak akkor illette meg a hitelezőt, ha adósával a zálogszerződésben a zálogtárgy eladásáról kifejezetten megállapodott (*pactum de vendendo*).⁸¹⁰ A jogtudósok írásaikban számos helyen tesznek említést a *pactum de vendendoról*,⁸¹¹ továbbá rendelkezésünkre állnak olyan epigráfiai források,⁸¹² amelyek szó szerint megőrizték számunkra a *pactum de vendendo* okirati formulázását. Ezért e szerződési klauzula alaposabb elemzésére elegendő forrásanyag áll rendelkezésünkre.

2. A *pactum de vendendo* a jogtudósok írásaiban

2.1. Labeo, Iavolenus, Gaius és Pomponius

Az alábbiakban azokat a legfontosabb klasszikus kori forrásszövegeket tekintem át, amelyek az értékesítési jog (*ius distrahendi*) kapcsán releváns információkat tartalmaznak. Labeo a legkorábbi jogtudós, akitől olyan szövegemlék maradt ránk, amelyben megjelenik a *pactum de vendendo* (D. 20,1,35 Labeo 1 *pith. a Paulo epit.*):

Si insula, quam tibi ex pacto convento licuit vendere, combusta est, deinde a debitore suo restituta, idem in nova insula iuris habes.

Ha a bérház, amelynek értékesítése a szerződési kikötés alapján téged megilletett, leégett, ezt követően az adós helyreállította, az új bérházon ugyanez a jog illet meg téged.

⁸¹⁰ D. 47,2,74 Iav.; Gai. 2,64; D. 13,7,4 Ulp.

⁸¹¹ Gai. 2,64; D. 13,7,4 Ulp.; D. 13,7,5 Pomp.; D. 13,7,6pr. – 4; D. 13,7,8,3 Pomp.; D. 20,1,35 Lab.; D. 44,3,14,5 Scaev.; D. 46,1,63 Scaev.; D. 47,2,74 Iav.

⁸¹² FIRA III 91; FIRA III 92; TPSulp. 79.

A kompilátorok Labeo Pithana⁸¹³ című művének e részletét a *Digesta De pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur et de pactis eorum* címe alá szerkesztették be. A jogeset tényállása szerint a szerződő felek feltehetően egy kölcsönszerződést kötöttek és az adós egy bérházat (*insulat*, amelyben bérlakások vannak) kötött le dologi biztosíték gyanánt. Az adós (*debitor*) a mellékegyezményben (*pactum*) beleegyezését adta, hogy amennyiben a lejáratkor nem teljesítene, akkor a hitelező a bérházat (*insula*) értékesítheti (*ex pacto convento licuit vendere*). Azonban ez a bérház egy tűzvész során megsemmisült.

Az ilyen jellegű balesetek nem lehettek ritkák az ókori Rómában. Az *insulak* ugyanis Labeo korában még fából készült többszintes épületek voltak, amelyek helyiségeiben rengeteg ember zsúfolódott össze. A tűzvész után az adós a romokat eltakarította és a bérházat újra felépítette. A jogi probléma abban áll, hogy a hitelező biztosítéki jogai kiterjednek-e az új épületre.

A jogirodalomban vitatott, hogy ebben az esetben a felek között volt-e zálogszerződés. Kunkel kételkedik abban, hogy ebben az esetben eredetileg zálogról (*pignus*) lett volna szó, a szövegben ugyanis nem jelenik meg a *pignus* kifejezés, csak az olvasható, hogy a felek egy formátlan megállapodással (*pactum conventum*) jogot alapítottak a bérház értékesítésére. E jog jogosultjának szerződő partnerét Labeo *debitornak* nevezi. Ebből logikusan az következik, hogy a *ius distrahendi* jogosultja az adós hitelezője (*creditor*). Kunkel véleménye szerint ebben az esetben az adós az értékesítési jogot egy *pactum* formájában engedte át a hitelezőnek a követelés biztosítékaként, és ez a kikötés nem a zálogszerződéshez, hanem az alapszerződéshez járuló *pactum adiectum* lehetett.⁸¹⁴ Véleményem szerint Labeo a *tibi ex pacto convento licuit vendere* kifejezés alatt a *pactum de vendendo*-t érti, és ebből az a megállapítás vonható le, hogy az ügyleti praxisban legkésőbb a Kr. e. I. század fordulóján e szerződési kikötés már elterjedt volt.

Azonban feltehetően már korábban is alkalmazták a zálogszerződésekben az értékesítési kikötést. Erre utal Ulpianus egyik fragmentuma (D. 47,10,15,32 Ulp.): *Item si quis pignus proscrisperit venditurus, tamquam a me acceperit, infamandi mei causa, Servius ait iniuriarum agi posse*. Ulpianus elfogadóan idézi a köztársasági kor kiváló jogtudósának, Servius Sulpicius Rufusnak (*cos.* 51) az álláspontját, aki azt mondja, hogy perelhető az a

⁸¹³ Schulz, Rechtswissenschaft, 256.; 286. A Pithana cím a görög filozófia πιθανόν (= *probabile, plausibile*) fogalmára vezethető vissza.

⁸¹⁴ Kunkel, Pfandrechts, 163. Ezzel szemben zálogjogviszonyt tételeznek fel Manigk, Pignus, 1242.; Krämer, Pfandrecht, 25.

személy *actio iniuriarum*mal, aki azért, hogy valakit megszégyenítsen (*infamandi causa*),⁸¹⁵ zálogtárgyak árverés útján való értékesítéséről szóló hirdetményt (*pignus proscriptum venditurus*)⁸¹⁶ tett közzé. Az értékesítésre feltehetően a *pactum de vendendo* alapján kerülhetett sor, hisz a forrásokban nem található utalás arra, hogy az értékesítési jog a zálogjog immanens része lett volna ebben a korban.⁸¹⁷

Időben a következő jogtudós Iavolenus Priscus (79-138), akinek *Ex Cassio libri XV* című művéből olyan szövegrészt illesztettek be a Digestába, amelyben utalás található a *pactum de vendendora* (D. 47,2,74 Iav. 15 ex Cass.):

Si is, qui pignori rem accepit, cum de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit, aut ante, quam dies venditionis veniret pecunia non soluta, id fecit: furti se obligat.

Ha az, aki kézizálogba vett egy dolgot, és azt úgy adta el, hogy a zálogtárgy értékesítéséről nem állapodott meg vagy még azt megelőzően adja el, hogy a nemteljesítés miatti eladásra tűzött határidő beállt volna: lopás miatt felel.

Iavolenus Priscus *Ex Cassio libri XV* című művét Cassius Longinus⁸¹⁸ (*cos. suff. 30*) *Ius civile* című munkájához írta. Iavolenus e műve Cassius munkájának egy lemmatikus kommentárja vagy pedig egy kommentáló kivonata lehetett.⁸¹⁹ A kétféle jogirodalmi munka közötti alapvető különbség abban határozható meg, hogy míg a lemmatikus kommentár esetén a szerző az eredeti műből csak azokat a szöveghelyeket idézi, amelyeket kommentál, a kommentáló kivonat esetén a kivonatoló nemcsak a kommentálandó részeket citálja, hanem olyan részeket is átvesz az eredeti műből, amelyeket nem kommentál, csak érdekesnek tart.⁸²⁰

Iavolenus a *furtum* megvalósulásának két esetét mutatja be. A fragmentumba foglalt tényállás szerint feltehetően a hitelező kézizálog ellenében pénzt kölcsönzött az adósnak, majd a kölcsön visszafizetésére kikötött határidő eredménytelenül eltelt, ezt követően pedig a hitelező értékesítette a zálogtárgyat. Az első tényállási fordulatban a záloghitelező úgy adta el

⁸¹⁵ Pólay, Iniuria-tényállások, 55.

⁸¹⁶ Vö. Heumann / Seckel s. v. *proscribere* 3. jelentéstartalom.

⁸¹⁷ Costabile, L'auctio, 62 sk. szerint az eredeti szövegben a *pignus* helyett *fiducia* terminus szerepelhetett. Én azonban nem látok okot e feltételezésre.

⁸¹⁸ Kunkel, Juristen, 130 sk.

⁸¹⁹ Schulz, Rechtswissenschaft, 269.

⁸²⁰ Schulz, Rechtswissenschaft, 228.

a zálogtárgyat, hogy a felek annak az értékesítési lehetőségét (*vendere licere*) nem kötötték ki a zálogszerződésben.⁸²¹

A jogi probléma abból adódik, hogy aki (egy rábízott) idegen dolgot jogosulatlanul (*res aliena*) elad és a vevőnek átad, az lopást követ el (Gai. 2,50): *qui alienam rem vendidit et tradidit, furtum committit*. Gaius jogi minősítése mögött meghúzódó tényállás a következő: az „A” és „B” között létrejött jogviszony alapján (pl. letét, haszonkölcsön, dologbérlet stb.) egy „A” tulajdonában álló dolog „B” tényleges hatalmába (*naturalis possessio*) került. Később „B” ezt a dolgot „A” tudta nélkül vagy akarata ellenére eladta és átadta (*vendidit et tradidit*) „C”-nek. Gaius azt írja, hogy ebben az esetben „B” lopást követ el (*furtum committit*). Ez a tényállás kizárásos alapon rekonstruálható, ugyanis, ha „B” először „A” tudta nélkül magához ragadta volna (*contrectatio*) a dolgot, majd ezt követően értékesítette volna, akkor Gaius nem azt vizsgálta volna, hogy „B” a dolog eladása és átadása után lopást követ-e el, hisz ebben az esetben kézenfekvő, hogy „B” a dolog elvételének pillanatától fogva tolvajnak minősül. Gaius azonban azt írja, hogy az elkövető csak akkor követ el lopást, ha az idegen dolgot eladta és átadta (*alienam rem vendidit et tradidit, furtum committit*). Ez a tényállás viszont azt feltételezi, hogy az elkövető („B”) az átadást megelőzően már jogszerűen magánál tartotta a dolog birtokát. Tehát ebben az esetben az történt, hogy a szerződő partner a rá bízott idegen dologgal sajátjaként rendelkezett, azaz a modern jogi értelemben sikkasztást, a római jogi minősítés alapján pedig lopást (*furtum*) követett el.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a D. 47,2,74 esetén a hitelező zálogszerződés alapján (*causa pignoris*) került a dolog birtokába. A kézizáloghitelező számára a zálogtárgy idegen dolognak (*res aliena*) minősül. Itt felmerül a kérdés, hogy a záloghitelező, aki a teljesítési határidő eredménytelen lejártát követően eladja és átadja a dolgot, perelhető-e az *actio furti* alapján? A válasz az, hogy a hitelező akkor perelhető, ha a zálogtárgyat *pactum de vendendo* hiányában értékesítette, ellenkező esetben viszont nincs helye a *furti action*nak.

E döntés magyarázata kézenfekvő. A forrásszövegből egyértelműen megállapítható, hogy a Kr. u. I. századra a zálogjog már elveszítette korábbi jogvesztő jellegét,⁸²² így a hitelező a teljesítési határidő eredménytelen lejártát követően már nem lett tulajdonosa a

⁸²¹ Krämer, Pfandrecht, 184. véleménye szerint Iavolenus ebben a fragmentumban pontatlanul fejezte ki magát, és tulajdonképpen a *de vendendo pignore nihil convenisset* kifejezéssel azt szeretné mondani a jogász, hogy a felek megegyeztek abban, hogy a hitelező nem értékesítheti a zálogtárgyat és ezért nem kötötték ki a *pactum de vendendo*t, mint ez a D. 20,3,3 fragmentumban olvasható: *autem creditor [pactum] de distrahendo omisit non per oblivionem, sed cum hoc ageretur, ne posset vendere*.

⁸²² Vö. Schanbacher, Gegenwart und Geschichte, 648.

zálogtárgynak, mint korábban.⁸²³ Azonban az értékesítési jog a zálogjognak még nem volt természetes tartalmi eleme (*naturalia negotii*).⁸²⁴ Így ha a hitelező engedély nélkül értékesíti a zálogtárgyat, akkor cselekményét úgy tekintették, hogy jogosulatlanul értékesített egy rábízott idegen dolgot, és ezért tette lopásnak (*furtum*) minősült.⁸²⁵ Ha azonban az adós a *pactum de vendendo* alapján hozzájárulását adta a tulajdonában álló dolog hitelező általi értékesítéséhez (*vendere liceret*), akkor ez esetben az eladásra a tulajdonos akaratából (*voluntas debitoris*)⁸²⁶ kerül sor. Jogilag a tulajdonos beleegyezése kizárja a cselekmény (objektív) jogellenességét,⁸²⁷ és ennek hiányában pedig nem állapítható meg a lopás deliktuma.

A Iavolenus által ismertetett második tényállási fordulat szerint a szerződő felek a zálogszerződésben kikötötték a hitelező értékesítési jogát (*pactum de vendendo*) arra az esetre, ha az adós nem teljesítene, azonban ebben a *lex contractus*ban az értékesítés időpontját (*dies venditionis*)⁸²⁸ is pontosan meghatározták. A hitelező azonban korábban, a *dies venditionis* beálltát megelőzően értékesítette a birtokában lévő zálogtárgyat.

A *dies venditionis* a zálogszerződés esetleges alkatrésze (*accidentalia negotii*), amelynek kikötése az adós érdekét szolgálta, hisz a *dies venditionis* nem esett szükségképpen egybe a tartozás lejáratí idejével. E kikötésnek az volt a célja, hogy az adós a tartozás esedékessé válása és az értékesítési jog megnyílása közötti időben még kiválthassa a zálogtárgyat.

Ilyen *dies venditionis* kikötésére találunk példát a *mancipatio Pompeiana pactum de vendendo*ban (FIRA III 91 tab. II, pag. III, lin. 6-9.):

Si ea pecu[nia omnis mihi heredive meo] || k(alendis) Novem(bribus) primis solu[ta non erit, ut mihi heredive meo liceat] | ea mancip[ia q(uibus) d(e) a(gitur) i]dibus D[ecembr(ibus) primis pecunia praesenti] | Pompeis in foro luce palam [vendere...].

Ha ezt a pénzt nem fizeted vissza teljes egészében nekem vagy az örökösömnek a soron következő november 1-jén, úgy ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, nekem vagy az örökösömnek jogában áll a következő december 13-án világos nappal Pompejiben nyilvánosan a *forumon* készpénzért eladni.

⁸²³ Vö. I. fejezet 3.4.

⁸²⁴ Hasonlóan Schanbacher, *Gegenwart und Geschichte*, 648.

⁸²⁵ Kaser, RPR I, 471. 10. lj.

⁸²⁶ Vö. Gai. 2,64.

⁸²⁷ Molnár / Jakab, *Római jog*, 323.

⁸²⁸ Heumann / Seckel s. v. *dies* 2. jelentéstartalom: „irgend ein festgesetzter Zeitpunkt, Termin”.

Az okirat tényállása szerint Dicia Margaris 1450 *sestertius* kölcsönt adott Poppaea Noténak. Poppaea Note e kölcsön biztosítékeként tulajdonzálogba adott Dicia Margaris számára két rabszolgát (*Simplexet* és *Petrinust*). A felek a teljesítési határidőt folyó év november 1-jében állapították meg, azonban azt is kikötötték, hogy amennyiben a teljesítési határidő eredménytelenül telne el, akkor Dicia Margarisnak jogában áll a *res fiduciaria*ként szolgáló rabszolgákat december 13-án, Pompeji fórumán értékesíteni. Az okirat szövegéből egyértelműen megállapítható, hogy a tartozás lejáratí ideje november elseje (*kalendis Novembribus*), azonban a hitelező csak december 13. napján (*idibus Decembribus*) értékesítheti a zálogtárgyat, ez a kikötés a *dies venditionis*. Abban az esetben, ha a záloghitelező e határnapot megelőzően értékesíti a zálogtárgyat, akkor Iavolenus szerint szintén lopást követ el.

Ennek az lehet a magyarázata, hogy a felek az értékesítésre határidőt tűztek. Az időtűzés (*dies*) a szerződésben – mint azt fentebb említettem – az adós érdekeit védte. Ha a hitelező ezen időpontot megelőzően adja el a zálogtárgyat, akkor ezzel megszegi a szerződést. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ebben az esetben *contra voluntatem dominii* történik az értékesítés, így az idegen dolog eladásakor már nem áll fenn az (objektív) jogellenességet kizáró ok (a tulajdonos beleegyezése), ezért megvalósul a *furtum deliktuma*.

Gaius is említést tesz a *pactum de vendendor*ról a Kr. u. második évszázad derekán keletkezett *Institutiones* című munkájában (Gai. 2,64):⁸²⁹

Ex diverso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator [. versus dimidius legi nequit] est; item creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit. Sed hoc forsitan ideo videatur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur.

Ellenkezőleg az elmebeteg személy agnát gondnoka a XII táblás törvény értelmében elidegenítheti az elmebeteg dolgát; ugyanúgy a procurator ugyancsak a hitelező a zálogtárgyat *pactum* alapján, habár ez a dolog nem az övé. Úgy látszik, hogy talán azért történhet ez így, mert úgy veszik, hogy a zálogtárgyat az adós akaratából idegenítik el, aki annak idején beleegyezett, hogy a hitelező eladhassa a zálogtárgyat, ha a tartozását nem fizetik meg.⁸³⁰

⁸²⁹ Honoré, Gaius, 59. alatt Gaius második könyvének keletkezési idejét Kr. u. 161. évre datálja.

⁸³⁰ Brósz R. fordítása.

Gaius az idézett szövegrészt megelőzően részletesen ismerteti az elbirtoklás szabályait,⁸³¹ majd áttér az elidegenítési tilalmak bemutatására.⁸³² A jogtudós a 64. paragrafusban a *nemo plus iuris* elv áttörésének eseteit részletezi,⁸³³ és több példát sorakoztat fel; ezek szerint az örült személy agnát gondnoka eladhatja a *furiosus* tulajdonában álló dolgokat, hasonlóképpen a *procurator* az igazgatása alá tartozó vagyon tárgyait.⁸³⁴ Gaius e sorban utolsóként említi a hitelezőt, aki szerződési kikötés alapján (*ex pactione*) jogosult a zálogtárgy értékesítésére (*pactum de vendendo*).

Azonban ha a záloghitelező értékesítési jogát elemző gaiusi írást alaposabban szemügyre vesszük, akkor éles ellentmondást fedezhetünk fel a szöveg első és második része között. A textus elején Gaius *expressis verbis* rögzíti, hogy a hitelezőt az értékesítési jog a *pactum de vendendo*ból eredően illeti meg (*item creditor pignus ex pactione*). Azonban ennek ellentmondani látszik a következő mondat második része, amelyet Gaius az *olim* határozószóval vezet fel, és amelyben azt mondja, hogy a hitelező azért értékesítheti az adós által zálogba adott dolgot, mert egykoron (*olim*) a szerződésben kikötötték, hogy eladhatja a zálogtárgyat akkor, ha az adós nem teljesít (*qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur*). Kniep véleménye szerint ez a második mondat csak Gaius korát követően kerülhetett az Institutiók szövegébe, ugyanis az *olim* csak egy olyan időpontból szemlélve értelmezhető, amikor erre a *pactumra* már nem volt többé szükség ahhoz, hogy a zálogtárgyat értékesíteni lehessen.⁸³⁵ Hasonlóan vélekedik Lübtow, aki szerint az *olim* jelentése, hogy „egykoron” (a régi időkben) a zálogtárgyat a *pactum de vendendo* alapján lehetett értékesíteni, ezzel szemben „most” (ti. a hatályos jog szerint) az értékesítési jog külön kikötése már nem szükséges.⁸³⁶ Azonban ez az interpretáció – mint azt Lübtow is kiemeli – élesen ellentmond a gaiusi szöveg első mondatának, amelyben Gaius egyértelműen megállapítja, hogy (jelenleg) a hitelező „értékesítési jogának forrása” („Quelle des Verkaufsrechts”) a konkrét szerződési kikötésből (*ex pactione*)⁸³⁷ ered. Lübtow – Kniephez hasonlóan – úgy véli, hogy e szövegrész interpolált.⁸³⁸ Ezzel szemben Burdese elutasítja az „interpolációs” teóriát, s véleménye szerint e szövegkörnyezetben az *olim* kifejezés arra vonatkozik, hogy a felek az értékesítés időpontjához viszonyított múltban – azaz a

⁸³¹ Gai. 2,43-61.

⁸³² Gai. 2,62-63.

⁸³³ Vö. Molnár, Gaius, 188.

⁸³⁴ Kaser, RPR I, 266. (Azonban Kaser, RPR I, 266. 47. lábjegyzetben felhívja a figyelmet arra, hogy az Institutiók olvasata ezen a ponton bizonytalan.)

⁸³⁵ Kniep, Gai. comm. II, 210.

⁸³⁶ Lübtow, Catos leges, 324. lj. 90.

⁸³⁷ Vö. D. 13,7,8,4: *de vendendo pignore (...) pactio*.

⁸³⁸ Lübtow, Catos leges, 324. 90. lj.

zálogszerződés létrejöttékor – kötötték ki a *pactum de vendendot*.⁸³⁹ Burdese álláspontja jogi szempontból logikus, azonban szemantikailag aggályos, ugyanis az *olim* kifejezés a latin nyelvben rendszerint egy hosszabb időszakra való visszatekintést jelent (pl. egykoron; annak idején, régen stb.).⁸⁴⁰ Wacke szerint az *olim* kifejezésből az a következtetés vonható le, hogy Gaius a *pactum de vendendot* pusztán egy avítt, üres formulának („Formelkram”) tekintette, amelynek megléte vagy hiánya nem befolyásolta a hitelező értékesítési jogát.⁸⁴¹ Schanbacher kísérletet tesz egy közvetítő felfogás kialakítására: véleménye szerint Gaius szövegét úgy kell értelmezni, hogy teoretikusan a *pactum* alapján történik az értékesítés (mint régen), azonban a praxisban már nem követelik meg a *pactum de vendendo* kifejezett kikötését.⁸⁴² Schanbacher szerint tehát az értékesítési jog (*ius distrahendi*) Gaius korára már minden zálogszerződés immanens részévé (*naturalia negotii*) vált.

Véleményem szerint e kérdés megítélésében perdöntő lehet az alábbi, Gaius kortársától, Sextus Pomponiustól⁸⁴³ származó fragmentum (D. 13,7,5 Pomp. 19. *ad Sab.*):

Idque [scil. creditorem, si distraxerit, furti obligari]⁸⁴⁴ iuris est, sive omnino fuerint pacti, ne veneat, sive in summa aut condicione aut loco contra pactionem factum sit.

És ez a szabály érvényesül [tudniillik, ha a hitelező eladta a dolgot, lopás alapján felel], akkor ha (a felek) konkrétan kikötötték, hogy (a zálogtárgyat a záloghitelező) ne adja el (és ő azt ennek ellenére mégis értékesítette), vagy (a zálogtárgy értékesítése során) megszegte a formátlan megállapodásban (*pactum*) rögzítetteket az (eladási) ár vagy a feltétel, illetőleg az (értékesítés) helye vonatkozásában.

E rövid szövegtörredék Pomponius Sabinus-kommentárjának 19. könyvéből származik. Lenel a Palingenesiájában e könyvnek a *De furtis* 2. címet adta.⁸⁴⁵ Ahhoz, hogy ez a forrás érthetővé váljon, röviden ismertetni kell a mögötte meghúzódó történeti tényállást: a hitelező zálog ellenében kölcsönt adott az adósnak. Az első tényállási fordulat szerint a szerződő felek kikötötték a zálogszerződésben, hogy a hitelező nem adhatja el a zálogtárgyat (*fuerint pacti, ne veneat*). Feltehetően az adós a tartozás esedékességekor nem teljesített és a hitelező az

⁸³⁹ Burdese, *Lex commissoria*, 136.

⁸⁴⁰ Vö. Oxford Latin Dictionary s.v. *olim*.; Hofmann / Szantyr, *Syntax und Stilistik*, 57.

⁸⁴¹ Wacke, *Verfügungsverbot*, 189. 18. lj.

⁸⁴² Schanbacher, *Gegenwart der Geschichte*, 649. megfogalmazásában: „Der Pfandverkauf erfolgt theoretisch auf der Grundlage der Verkaufsrechtsabrede: so die herkömmliche und von Gaius noch festgehaltene Doktrin, praktisch jedoch erfolgt er ohne sie: Verkaufsrechtsabreden gehören der Vergangenheit an (*olim*)”.

⁸⁴³ Kunkel, *Juristen*, 170 sk.

⁸⁴⁴ Lenek, *Palingenesia II*, 126.

⁸⁴⁵ Lenel, *Palingenesia II*, 126 skk.

értékesítési tilalom (*pactum de non vendendo*) ellenére mégis eladta a zálogtárgyat. A második tényállási fordulat lényegesen különbözik az előzőtől. Ebben az esetben a felek nem értékesítési tilalmat kötöttek ki, hanem éppen ellenkezőleg abban állapodtak meg, hogy a hitelező milyen feltételek mellett (pl. legalacsonyabb kikiáltási ár, értékesítés helye, módja)⁸⁴⁶ adhatja el a zálogtárgyat abban az esetben, ha az adós esedékességkor nem teljesítene. Ezt követően az adós nem tudott fizetni, és a hitelező értékesítette a zálogtárgyat, azonban nem a kikötött értékesítési feltételek szerint (pl. a hitelező mellőzte az árverés útján való értékesítést annak ellenére, hogy erről a zálogszerződésben megállapodtak).

A jogi probléma ebben az esetben is az, hogy lopást követett-e el a hitelező. Az *idque iuris est* kitétel visszautalás az előző fragmentumban Ulpianus Sabinus-kommentárjának arra a mondatára, amely kimondja, hogy lopást követ el az a hitelező, aki a *pactum de non vendendo* ellenére mégis értékesíti a zálogtárgyat.⁸⁴⁷ Ezekben az esetekben is – mint fentebb írtam – *contra voluntatem dominii* történik az idegen dolog értékesítése, ezért megvalósul a lopás tényállása.

E forrásból kiindulva Pomponius korában már ismert volt a *pactum de non vendendo* szerződési kikötés (*fuert pacti, ne veneat*).⁸⁴⁸ Ezek szerint, ha a szerződő felek kikötötték, hogy a hitelező a zálogtárgyat az adós nemteljesítése esetén nem értékesítheti, akkor ebből *a contrario* levonható az a következtetés, hogy ilyen kikötés hiányában a hitelező a követelés lejárta után *ipso iure* értékesíthette a zálogtárgyat, azaz az értékesítési jog a zálogjog természetes alkatrésze (*naturalia negotii*) lehetett.

A pomponiusi forrásszöveg tartalma pedig illeszkedik a gaiusi Institúciók *qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus vendere* szövegrészének ahhoz az interpretációjához, amely szerint a hitelezőnek egykoron (*olim*) *expressis verbis* ki kellett kötnie az értékesítési jogot, azonban ez szerződési gyakorlat Gaius korára már megváltozott, és már nem volt szükség a *pactum de vendendo* kifejezett felvételére a zálogszerződésbe ahhoz, hogy a hitelező az adós nemteljesítése esetén értékesíthesse a zálogtárgyat. A fentiekre tekintettel

⁸⁴⁶ Pl. értékesítés módját határozza meg a TPSulp. 79: *sub praecone*; az értékesítés helyszínét (*locum*) tartalmazza a FIRA III 91: *Pompeis in foro*.

⁸⁴⁷ D. 13,7,4: *Sed etsi non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure utimur, ut liceat distrahere, si modo non convenit, ne liceat. Ubi vero convenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur*. Lenel, Palingenesia II, 126.; Kaser, RPR I, 471.

⁸⁴⁸ Kaser, RPR I, 471. 10. lj. klasszikusnak tartja a szöveget. Ezzel szemben Burdese, Lex commissoria, 141. interpolálnak tekinti és véleménye szerint a klasszikus szöveg az alábbiakban rekonstruálható: *Idque iuris est (creditor furti obligatur), [sive omnino fuerint pacti, ne veneat, sive] <si> in summa aut conditione aut loco contra pactionem factum sit*. Hasonlóan Levy / Rabel, Index interpolationum I., 218.

hajlok azon szerzők véleményének az elfogadására, akik szerint a *ius distrahendi* már a Kr. u. II. század derekán immanens részét (*naturalia negotii*) képezhette a római zálogjognak.⁸⁴⁹

2.2. A D. 13,7,4 Ulpianus exegézise

A Severus korszak kiváló jogásza, Domitius Ulpianus nyomán teljes képet alkothatunk a *ius distrahendi* jogtörténeti fejlődéséről (D. 13,7,4 Ulpianus 41 *ad Sab.*):

Si convenit de distrahendo pignore sive ab initio sive postea, non tantum venditio valet, verum incipit emptor dominium rei habere. Sed etsi non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure utimur, ut liceat distrahere, si modo non convenit, ne liceat. Ubi vero convenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur, nisi ei ter fuerit denuntiatum ut solvat et cessaverit.

Ha (a felek) megegyeztek – akár már a zálog alapításakor (*ab initio*), akár azt követően – a zálogtárgy értékesítéséről, nemcsak az adásvétel érvényes, hanem a vevő megszerzi a dolog tulajdonjogát is. De ha a zálogtárgy értékesítéséről nem egyeztek volna meg, mégis az a (hatályos) jog, hogy a zálogtárgyat lehet értékesíteni, kivéve, ha úgy egyeznek meg, hogy nem szabad (értékesíteni). Azonban ahol kikötötték, hogy (a zálogtárgyat) nem értékesíti a hitelező, (majd mégis) eladja, akkor lopást követ el, kivéve, ha az adóst a teljesítésre három alkalommal felszólította és (ennek ellenére az adós fizetése) elmaradt.

E töredék Ulpianus Sabinus-kommentárjának 41. könyvéből származik,⁸⁵⁰ amelynek Lenel a *De furtis* 2. címet adta,⁸⁵¹ s az idézett szöveget a 2874. szám alá sorolta be. Továbbá e számon belül a szöveg elejére proponálta az alábbi – a D. 18,1 titulusban szereplő – rövid textust (D. 18,1,28 Ulp. 41 *ad Sab.*):⁸⁵²

Rem alienam distrahere quem posse nulla dubitatio est: nam emptio est et venditio: sed res emptori auferri potest.

Nincs kétség afelől, hogy egy idegen dolgot el lehet adni, ugyanis ez egy (érvényes) adásvétel, de a dolgot a vevőtől (a tulajdonos) elperelheti.

⁸⁴⁹ Wacke, Ein Verfügungsverbot, 189. 18. l.; u.ő., Ursprung und Wesen des römischen Pfandrechts, 183.; Schanbacher, Gegenwart der Geschichte, 649.; Krämer, Pfandrecht, 185.

⁸⁵⁰ Schulz, Rechtswissenschaft, 265. Ulpianus e műve egy lemmatikus kommentár volt, amelynél Ulpianus kommentárjai mindig egy-egy Sabinustól származó mondathoz kapcsolódtak (Vö. Wieacker, Römische Rechtsgeschichte, 133.).

⁸⁵¹ Lenel, Palingenesia II., 1162 sk.

⁸⁵² Lenel, Palingenesia II., 1167.

Nem vitás, hogy ezek a Digesta két különböző titulusa alá felvett szövegtörödékek tartalmilag összetartoznak. E fragmentumokon belül három különböző szövegréteget lehet elkülöníteni. Először a két szöveg összefüggése alapján kirajzolódik előttünk Massurius Sabinus gondolatmenete, aki főszabályként rögzíti, hogy idegen dolgot (*res aliena*) érvényesen el lehet adni. Azonban a *nemo plus iuris* elve⁸⁵³ alapján a vevő nem lesz tulajdonos, ezért az eladott dolog tulajdonosa (*dominus*) azt bármikor elperelheti (*auferre*).⁸⁵⁴ Ezt követően Sabinus rátér a főszabály alóli kivételre: ha a záloghitelező a zálogtárgyat – ami számára idegen dolog⁸⁵⁵ – a *pactum de vendendo* alapján értékesíti, akkor nemcsak hogy érvényes lesz az adásvétel (*non tantum venditio valet*), hanem a vevő megszerzi a dolog tulajdonjogát is (*verum incipit emptor dominium rei habere*). Tehát ez azt jelenti, hogy a hitelező – annak ellenére, hogy ő maga nem tulajdonos – a *pactum de vendendo* felhatalmazása alapján transzlatív hatállyal át tudja adni a dolog tulajdonát a vevőnek. Ulpianus egy másik fragmentumában így fogalmaz e kivétellel⁸⁵⁶ kapcsolatban (D. 41,1,46 Ulp. 65 *ad ed.*):

Non est novum, ut qui dominium non habeat, alii dominium praebeat: nam et creditor pignus vendendo causam dominii praestat, quam ipse non habuit.

Nem újdonság, hogy aki nem tulajdonos, másra tulajdont ruházhat át: ugyanis a hitelező a zálogtárgy értékesítése által (olyan) tulajdon(szerzés)i *causat* szolgáltat, amivel saját maga nem rendelkezett.

E szövegtörödéket a kompilátorok a Digesta *De aquirendo rerum dominio* címe alá vették fel. Ulpianus szerint nem újdonság a *nemo plus iuris* elvének áttörése abból a szempontból, hogy elképzelhető olyan eset, amelyben a nem tulajdonos valakire tulajdont ruház át. A jogász példaként hozza fel a zálogtárgyat értékesítő hitelezőt, aki annak ellenére, hogy maga nem tulajdonos, adásvétel útján – mint *iusta causa traditionis* alapján⁸⁵⁷ – (az átadással) tulajdont ruházhat át a vevőre.

Fontos itt megjegyezni, hogy a juszteniánuszi korban dologi jogilag már nem különböztettek *res Mancipi* és *res nec Mancipi* között. Azonban a principátus korában még

⁸⁵³ D. 50,17,54 Ulp. 46 *ad ed.*: *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet.*

⁸⁵⁴ Vö. Heumann / Seckel s. v. *auferre* 2.) jelentéstartalom.

⁸⁵⁵ Vö. Gai. 2,64.

⁸⁵⁶ Földi / Hamza, Római jog, 318 sk. kiemeli, hogy szűken értelmezve ez az eset nem jelent kivételt a *nemo plus iuris* elve alól, mert „a zálogszerződés alapján ugyanis a záloghitelezőt elidegenítési jog (*ius distrahendī*) illeti meg, így elvileg ilyenkor is a tulajdonos (a zálogbaadó) hozzájárulásával kerül sor a tulajdon átruházására”.

⁸⁵⁷ Az adásvétel itt a tulajdonátruházás jogcíme; a témához lásd részletesen Benedek, *Iusta causa traditionis*, 15 sk.

jogi problémaként merülhetett fel a *res Mancipi* tulajdonjogának a hitelező által történő átruházása, ugyanis a *pignus* esetén – a *fiduciával* ellentétben – a hitelező nem volt tulajdonos, ezért nem is *Mancipálhatta* vagy *in iure cedálhatta* a zálogtárgyat.

Véleményem szerint e kérdésre az alábbi jogi konstrukció jelenthette a megoldást: ha a hitelező az adós hozzájárulásával (*pactum de vendendo*) adta el a dolgot, ebben az esetben az idegen dolog (*res aliena*) eladása nem minősült lopásnak.⁸⁵⁸ Az eladott zálogtárgy nem *res furtiva*, ezért elbirtoklásra alkalmas (*res habilis*).⁸⁵⁹ Tehát a hitelező az adásvételi *causa* alapján a dolog átadásával (*traditio*) bonitár tulajdonossá tette a vevőt, akinek helyzete az elbirtoklási idő leteltét követően civiljogi tulajdonná erősödött. A *res nec Mancipi* esetén ilyen probléma nem merült fel, ugyanis az e kategóriába tartozó dolgokon a vevő *traditio* útján rögtön civiljogi tulajdont szerezhetett.⁸⁶⁰

Összefoglalva megállapítható, hogy a vevő *res Mancipi* vétele esetén bonitár, míg *res nec Mancipinél* *quiritar* tulajdonos lett.⁸⁶¹ E szövegrészből tehát az a következtetés vonható le, hogy Sabinus idejében (Kr. u. I. század első fele) a záloghitelező kizárólag csak a *pactum de vendendo* kifejezett kikötése mellett értékesíthette a zálogtárgyat. Ezzel az értelmezéssel harmonizál a fent részletesen ismertetett *Iavolenusi* forrásszöveg (D. 47,2,74)⁸⁶² is, amely szerint, ha a hitelező *pactum de vendendo* kikötése nélkül értékesíti a zálogtárgyat, akkor lopást (*furtum*) követ el.

Ezt követi a második szövegréteg, amely *Ulpianus* kommentárja *Sabinus* szövegéhez,⁸⁶³ s amelyben a jogtudós saját korának zálogjogi szabályozását ismerteti:⁸⁶⁴

Sed etsi non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure utimur, ut liceat distrahere, si modo non convenit, ne liceat.

De ha a zálogtárgy értékesítéséről nem egyeztek volna meg, a (hatályos) jog mégis az, hogy a zálogtárgyat lehet értékesíteni, kivéve, ha úgy egyeznek meg, hogy nem szabad (értékesíteni).

⁸⁵⁸ D. 47,2,74 Iav.

⁸⁵⁹ Vö. Benedek, *Actio Publiciana*, 30 sk.

⁸⁶⁰ Lásd még ehhez Lübtow, *Catos leges*, 325 sk. 91. lj. további irodalommal.

⁸⁶¹ Kaser, RPR I, 471. 17. lj.; Weimar, *Eigentumsübergang*, 553. tagadja, hogy a vevő a *res nec Mancipi* vétele esetén *quiritar* tulajdont szerezhetett volna; véleménye szerint ebben az esetben is csak bonitár tulajdon képzelhető el.

⁸⁶² D. 47,2,74 Iav.: *Si is, qui pignori rem accepit, cum de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit (...) furti se obligat.*

⁸⁶³ Lübtow, *Catos leges*, 326. lj. 91.

⁸⁶⁴ Kaser, RPR I, 470 sk.

A forrásszöveg tényállása szerint a szerződő felek a zálogszerződésben nem kötötték ki az értékesítési jogot. Ezt követően az adós a követelés esedékességekor nem fizette vissza a tartozását, és a hitelező ezért értékesíteni szeretne volna a zálogtárgyat. Azonban jogi problémaként felmerülhet, hogy ha a hitelező a zálogszerződésben kifejezetten kikötött *pactum de vendendo* hiányában értékesíti a zálogtárgyat, akkor cselekménye lopásnak (*furtum*) minősül-e? Ulpianus kommentárja értelmében ez a tényállás (már) nem tekinthető lopásnak, kivéve akkor, ha a zálogszerződésben kifejezetten kikötötték, hogy a hitelező nem értékesítheti a zálogtárgyat (*convenerit, ne liceat*).

Ezek alapján a hitelező akkor is eladhatja a zálogtárgyat, ha külön nem kötötték ki a *pactum de vendendo*-t. Ez megfelel a fenti megállapításomnak, amely szerint feltehetően már Gaius korában diszpozitív jognak (*naturalia negotii*) minősülhetett a *ius distrahendi*.⁸⁶⁵ Tehát feltételezésem szerint a Kr. u. II. század derekára – de minden kétséget kizáróan bizonyítható módon a század második felére – a szerződési praxis a visszájára fordult, és ha az adós azt akarta, hogy a hitelező ne értékesítse a zálogtárgyat, akkor a szerződésben ezt kifejezetten ki kellett kötnie (*pactum de non vendendo*).⁸⁶⁶ Abban az esetben, ha a hitelező a *pactum de non vendendo* ellenére értékesítette a zálogtárgyat, cselekménye ugyanúgy lopásnak (*furtum*) minősült, mint a korai klasszikus korszakban azon záloghitelező cselekménye, aki a *pactum de vendendo* kikötése nélkül tette ugyanezt:

D. 47,2,74 Iavolenus	D. 13,7,4 Ulpianus
<i>de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit (...) furti se obligat</i>	<i>convenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur</i>

E két forrásszöveg összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a Iavolenus fragmentumába foglalt szabályozás a Kr. u. II. század második felében már nem volt hatályos,⁸⁶⁷ ezért feltehető, hogy ez a jusstiniánuszi korban már anakronisztikusnak számító szabály csak a kompilátor figyelmetlensége miatt kerülhetett be a Digesta 47,2 titulusa alá.

⁸⁶⁵ Ezzel szemben Burdese, Lex commissoria, 152. véleménye szerint a *ius distrahendi* csak a Severus korban vált a zálogszerződés természetes alkatrészévé (*naturalia negotii*). Ellentétesen vélekedik Manigk, Pfandrechtliche Untersuchungen, 77.; Wacke, Verfügungsverbot, 189. 18. lj.; Wacke, Ursprung und Wesen des röm. Pfandrechts, 183.; Schanbacher, Gegenwart der Geschichte, 649.; Krämer, Pfandrecht, 185.

⁸⁶⁶ Vö. D. 13,7,5 Pomp.; lásd még Végh, Ex pacto ius, 291. 347. lj.

⁸⁶⁷ Vö. Wacke, Ursprung und Wesen des röm. Pfandrechts, 183.

Végül a harmadik szövegréteg a *nisi* kötőszótól veszi kezdetét és a juszteniánuszi jog felfogását tükrözi:⁸⁶⁸ *nisi ei ter fuerit denuntiatum ut solvat et cessaverit*. E rendelkezés szerint a hitelező az értékesítési jog kizárása (*pactum de non vendendo*) ellenére is eladhatja a zálogtárgyat, ha az adósát az értékesítést megelőzően három alkalommal eredménytelenül szólította fel a teljesítésre.⁸⁶⁹ (Levy véleménye szerint e szabályt a joggyakorlat alakította ki, de vélhetően e praxis megjelenése szoros összefüggésben állhatott a császári joggal is.)⁸⁷⁰ Ez a három alkalommal történő megintés (*denuntiatio*) követelménye Paulus műveinek posztklasszikus kori kivonataiban (*Sententiarum libri V*)⁸⁷¹ is megjelenik (PS 2,5,1):

Creditor si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denuntiare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur.

A hitelező, ha értékesíteni szeretné a nála egyszerűen elhelyezett zálogtárgyat, (az értékesítés) előtt háromszor fel kell szólítani az adósát, hogy (az) váltsa ki a zálogtárgyat (azért), hogy az (a hitelező által) ne kerüljön értékesítésre.

Véleményem szerint a paulusi szövegben a *simpliciter* határozószó (*adverbium*) jogi jelentéstartama abban áll, hogy az adós a zálogtárgyat egyszerűen (*simpliciter*) a hitelező birtokába adta (*depono*)⁸⁷² anélkül, hogy a szerződő felek a zálogszerződésben bármilyen feltételt, mellékegyezményt is kikötöttek volna.⁸⁷³

⁸⁶⁸ Manigk, Pignus, 1267.; Kaser, Studien, 21. 130. lj.

⁸⁶⁹ Hasonló szabály található a *fiduciánál* is (PS 2,13,7): *Si inter creditorem et debitorem convenerit, ut fiduciam sibi vendere non liceat, non solvante debitore creditor denuntiare ei sollemniter potest et distrahere*. A paulusi szövegből kiderül, hogy a szerződési praxisban a *fiducia* esetén is alkalmazták a *pactum de non vendendo*. Azonban ha a hitelező a nem teljesítő adóst (*debitor non solvens*) egy alkalommal ünnepélyesen (*sollemniter*) felszólítja (*denuntiare*) a teljesítésre és ezt követően sem teljesít, akkor a hitelező eladhatja a *res fiduciariát*. (lásd ehhez még Wacke, Ursprung und Wesen des röm. Pfandrechts, 182. 56. lj.). A hatályos német magánjogban nagyon hasonlít e szabályhoz a BGB 1220. § Abs. 1., amely kimondja, hogy a zálogtárgy elárverezése csak akkor megengedett, ha erre a zálogadóst figyelmeztették.

⁸⁷⁰ Levy, Vulgarrecht und Justinian, 17. meggyőzően érvel: „Spätestens Diokletian (...) scheint anerkannt zu haben, daß im Kognitionsprozeß die private Ladung des Beklagten, wenn zu dreien Malen vorgenommen, hinreichte, um ein Versäumnisurteil gegen ihn herbeizuführen”. Majd Levy így folytatja: „Von da aus war es alsdann kein gewagter Sprung mehr zu der Folgerung, daß der trotz so häufiger Mahnung unbefriedigt gebliebene Gläubiger sich über das ursprüngliche *pactum* hinwegsetzen und das Pfand verkaufen konnte”.

⁸⁷¹ E mű szerkesztői – néhány posztklasszikus szövegmódosítástól eltekintve – döntően megtartották a klasszikus kori joganyagot vö. Pólay, A római jogászok gondolkodásmódja, 175.; A *Sententiarum libri V* jelentőségéhez részletesen Liebs, Paulussentenzen, 157 skk.

⁸⁷² A *pignus deponere* kifejezés megjelenik a D. 12,6,36 fragmentumban (*apud se pignori deponi*) is, a források ezt az összetételt a *pignori dare* szinonimájaként alkalmazzák és minden esetben kézizálogot jelent, vö. Manigk, Pignus, 1243.

⁸⁷³ Ugyanígy értelmezi Krämer, Pfandrecht, 184. 51. lj.

A *simplex* szakszó hasonló jogi tartalmú alkalmazására találunk párhuzamot az adásvétellel kapcsolatban. Pomponius a következőképpen fogalmaz Sabinus-kommentárjának 23. könyvében (D. 21,1,48,8):

Simpliarum venditionum causa ne sit redhibitio, in usu est.

Szokás az, hogy egyszerű eladások esetén nincs *redhibitio*.

Minden valószínűség szerint a *simplex venditio* technikus értelemben a következő jelentéstartalommal bírt: ha az eladó garanciastipulatio nélkül adta el az árut, akkor kellékhiba esetén a vevő nem követelhetett *redhibitio*t.⁸⁷⁴ Láthatjuk tehát, hogy mindkét esetben a *simplex (simpliciter)* szakszó azt jelöli, hogy a szerződő felek különös kikötés nélkül hozták létre az ügyletet.

Most térjünk vissza az elemzett forrásszöveghez. A paulusi textusból az a következtetés vonható le, hogy ha az adós nem teljesített, akkor a hitelező minden további nélkül értékesítheti a zálogtárgyat, feltéve, hogy ha az adósát három alkalommal felszólította a zálogtárgy kiváltására (*pignus luere*), azaz a tartozás megfizetésére.

A D. 13,7,4 és a PS 2,5,1 forrásszövegek tényállása között alapvető különbség, hogy az egyik esetben a felek megállapodtak abban, hogy a hitelező nem értékesítheti a zálogtárgyat (D. 13,7,4), míg a másik esetben a felek zálogügyletéhez semmiféle *pactumot* nem kötöttek (PS 2,5,1):

D. 13,7,4 Ulpianus 41 <i>ad Sab.</i> (itp.)	PS 2,5,1
<i>Ubi vero <u>convenit, ne distraheretur</u>, ... si distraxerit, furti obligatur, nisi ei ter fuerit denuntiatum ut solvat</i>	<i>Si <u>simpliciter sibi pignus depositum</u> distrahere velit, ter ante denuntiare debitori suo debet</i>

A klasszikus kori forrásszövegek nem tesznek említést semmiféle denuntiációs kötelezettségről, ezért nagy valószínűséggel a paulusi szövegben olvasható *ter ante denuntiare debitori suo debet* kitétel a korai posztklasszikus átdolgozás során kerülhetett a textusba. A forrásszövegek nem tudósítanak a felszólítás esetleges elmulasztásának jogkövetkezményeiről. Azonban az ulpianusi kommentárból kiindulva alappal

⁸⁷⁴ Jakab, *Stipulationes aediliciae*, 83 sk.

következtethetünk arra, hogy ha a hitelező a felszólításokat elmulasztotta és úgy értékesítette a zálogtárgyat, akkor ez a cselekménye lopásnak (*furtum*) minősült.⁸⁷⁵ Továbbá forrásaink sajnos nem adnak támpontot arra vonatkozóan, hogy milyen időintervallumnak kellett legalább eltelnie két felszólítás között.

A két forrás szószerinti értelmezése szerint az egyik esetben (D. 13,7,4) csak akkor kellett a hitelezőnek az értékesítést megelőzően három alkalommal felszólítani az adósát (jusziniánuszi jog), ha a zálogszerződésben kifejezetten kikötötték a *pactum de non distrahendot*, míg a másik tényállása alapján (PS 2,5,1) akkor, ha a felek az értékesítést illetően nem alkalmaztak semmiféle kikötést (korai posztklasszikus jog).

A vizsgált jogtudósi források alapján feltételezhető, hogy az érett klasszikusok korában, a Kr. u. II. század derekán az értékesítési jog már lényegi eleme lehetett a zálogjognak. Azonban a principátus első századában (tehát a Sulpicius-archívum okiratainak kiállításának időszakában), ha a hitelező a *pactum de vendendo* kikötésének hiányában értékesítette a zálogtárgyat, akkor ezen cselekmény lopásnak (*furtum*) minősült. A megengedett értékesítési jog gyakorlása során a vevő az átadással *res nec Mancipi* esetén civiljogi tulajdont, míg a *res Mancipi* esetén kizárólag csak bonitár tulajdont szerezhette.

3. A *pactum de vendendo* a szerződési praxisban

Az előző részben azt tekintettem át, hogy a klasszikus jogászok írásai alapján milyen következtetések vonhatóak le a *pactum de vendendo* jogi természetéről. Ezt követően rátérek az epigráfiai forrásokban fennmaradt, konkrét szerződési kikötések részletes elemzésére. Napjainkig három olyan okiratletet került a felszínre, amely zálogjogi értékesítési megállapodást tartalmaz. E három szövegemlék a csekély szám ellenére átfogó képet nyújt a zálogpraxisról, ugyanis mindhárom dokumentum eltérő típusú képvisel. E leletek között található egy zálog-*chirographum*,⁸⁷⁶ egy *fiducia-testatio*,⁸⁷⁷ és egy *fiducia-testatio* mintaformula (blanketta).⁸⁷⁸ Ebben a részben azt fogom elemezni, hogy a *pactum de*

⁸⁷⁵ Azonban *fiducia* esetén, ha a hitelező a *pactum de non distrahendot* ellenére felszólítás nélkül értékesíti a zálogtárgyat, az adós nem léphet fel a hitelezővel szemben *actio furtiva*l, hanem csak kontraktuális alapon az *actio fiduciaet* érvényesítheti vele szemben (PS 2,13,5). Ez logikus, ugyanis ebben az esetben a fiduciárius nem idegen dolgot (*res aliena*), hanem saját dolgot (*res sua*) értékesít, tehát nem követ el lopást, így az adós a *fides* megsértése miatt (Treubrich) csak az *actio fiduciae*vel léphet fel a hitelező ellen.

⁸⁷⁶ TPSulp. 79.

⁸⁷⁷ FIRA III 91.

⁸⁷⁸ FIRA III 92.

vendendo milyen alkotóelemekből épült fel, valamint milyen jogi relevanciával bírtak az egyes elemek. Végezetül pedig azt vizsgálom, hogy e szerződési kikötés miként hatott a római zálogjog fejlődésére.

3.1. *Pignus cum pacto de vendendo* (TPSulp. 79)

A TPSulp. 79-es okiratot Kr. u. 40. március 15-én a gabonakereskedő (*mercator frumentarius*)⁸⁷⁹ Lucius Marius Iucundus állította ki. Az okirat tényállása szerint Iucundus 13.000 *modius* alexandriai búzát adott zálogba Gaius Sulpicius Faustusnak azért a 20.000 *sestertius* kölcsönért, amit Faustus két nappal korábban, március 13-án számolt le neki.⁸⁸⁰ Ebben a zálogszerződésben olvasható a következő részletes *pactum de vendendo* (TPSulp. 79 tab. III pag. 5. lin. 9-14):

Si idibus Mais primis ea HS ((I)) ((I)) q(uae) s(upra) s(cripta) s(unt) non ded[ero] so[lvero] /satisve fecero tum liceat [ti]bi id triticu[m quo de agitur] / sub [p]raecone de condicione [pignoris? quo de agitur vendere] / [si pluris venierit] tu omne quod superesse[t] redda[s mihi he/redive meo si] quo minoris venierit [i]d [eg]o redd[a]m tibi h[e]redive tuo

Ha én (mostantól számított) első május 15-én ezt a 20.000 sestertiust nem fizetem meg, teljesítem vagy állítok érte kezest, akkor elárverezheted ezt a szóban forgó búzát azon zálogfeltételek szerint (?), amelyről szó van Ha (a *praeco*) magasabb összegért értékesíti (mint a tartozásom), akkor visszafizetsz nekem vagy az örököseimnek mindent (ami a tartozásom összegét) meghaladja. Amennyivel kevesebbet adnál el, én ezt (a különbözetet) neked vagy az örököseidnek megfizetem.

E szerződési klauzulában a szerződő felek kikötik, hogy a hitelező értékesítheti az elzálogosított gabonakészletet (*liceat tibi triticum vendere*),⁸⁸¹ ha az adós a követelést május 15-ig nem teljesítené (*solvere*), illetve a tartozásért olyan kezest nem állítana, akit a hitelező elfogad (*satisfacere*).

⁸⁷⁹ Camodeca, Porto annonario, 106.; A *mercator* tevékenységét részletesen elemzi Höbenreich, Annona, 286 sk.

⁸⁸⁰ TPSulp. 53.

⁸⁸¹ Krämer, Pfandrecht, 329. felhívja arra az okiratszerkesztési érdekességre a figyelmet, hogy az okirat kiállítója egyes szám harmadik személyben ír Gaius Sulpicius Faustusról (pl. *scripsi me ei debere*), azonban a *pactum de vendendo*-ban már egyes szám második személyben nyilatkozik a szerződő partneréről (pl. *liceat tibi triticum vendere*).

3.1.1. A *satisfacere* technikus jelentése a TPSulp. 79 kontextusában

Érdemes először röviden kitérni az okiratban szereplő *satisfacere* ige jogi jelentéstartamának vizsgálatára.⁸⁸²

A *satisfacere* általános jelentése „eleget tenni”, „teljesíteni”, „megfizetni”.⁸⁸³ Azonban a szerződés szövegében a *satisfacere* kifejezést megelőzi a *solvo* ige, amelynek a jelentése szintén „teljesíteni”. A *solutio* (teljesítés) a kötelmek rendeltetésszerű megszüntetési módja.⁸⁸⁴ Tehát ha az adós teljesíti a kötelemben foglalt szolgáltatást (a 20.000 *sestertiust* visszafizeti), akkor ezzel megszűnik az alapkötelem, s ezáltal a járulékos zálogszerződés is. E megfontolás alapján nem indokolt a *satisfacere* igét is „teljesíteni” jelentéstartalommal értelmezni. A *satisfacere* terminus technicus még jelenthet kezes állításával történő biztosítéknyújtást is,⁸⁸⁵ amely jogilag és logikailag is jól illeszkedik a szerződés kontextusába.

A TPSulp. 79-ben megjelenő megfogalmazás a preklasszikus kor kauteláris praxisában alakult ki, ezt bizonyítják azokban a szerződési mintákban foglalt zálogkikötések, amelyeket Cato *maior* ajánl olvasói számára a lábon álló olajbogyótermés eladása (Cato agr. 146: *donicum solutum erit aut ita satis datum erit*), a téli legelő (Cato agr. 149: *donicum pecuniam solverit aut satisfecerit*) és a juhok haszonbérbe adása esetén (Cato agr. 150: *donec domino satisfecerit aut solverit*). Láthatjuk, hogy a szerződési minták megfogalmazása szerint a zálogtárgyak mindaddig (*donec*) zálogban maradnak (bontó feltétel), míg az adós a tartozást nem teljesíti (*solvo*) vagy kezeset nem állít⁸⁸⁶ (*satisfacere*).⁸⁸⁷ A catói szerződési mintához hasonló értelmű kikötést olvashatunk a két évszázaddal később kiállított TPSulp. 79-es okiratban is:

Cato agr. 149	TPSulp. 79
<i>Donicum pecuniam <u>solverit aut satisfecerit</u> (...) pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunt.</i>	<i>Si idibus Mais primis ea HS (...) non <u>so[lvero] /satisve fecero</u> liceat (...) vendere (...)</i>

⁸⁸² E terminus preklasszikus kori jogi tartalmát részletesen elemeztem Cato szerződési formuláinak tárgyalása során, lásd 1. fejezet 3.1.

⁸⁸³ Vö. Finály s. v. *satisfacio*; Heumann / Seckel s. v. *satis*.

⁸⁸⁴ Molnár / Jakab, Római jog, 336.

⁸⁸⁵ Heumann / Seckel s. v. *satis*, 1.) b.) pont alatt *satisfacere*: „auch bloße Sicherung durch Bürgschaft wird *satisfactio* genannt”.

⁸⁸⁶ Vö. Thielscher, Cato, 151.

⁸⁸⁷ Lübtow, Catos leges, 344.

A két kikötést összevetve láthatjuk, hogy jogi szempontból eltérő tartalmat képviselnek. A catói zálogklauzula bontó feltétellel, míg a TPSulp. 79-es okirat felfüggesztő feltételként van megfogalmazva. A catói megállapodás értelmében a zálogtárgyak addig állnak a zálogszerződés hatálya alatt, amíg a feltételnek tekinthető kikötés, azaz a teljesítés vagy a kezes állítása, be nem következik. Ha ezek valamelyike megvalósul, akkor a szöveg értelmében a zálogkikötés hatályát veszti. Ebben az esetben tehát a kezes állítása bontó feltételnek minősül.

Ezzel szemben a TPSulp. 79 szövege nem érinti a zálogszerződés hatályát, hanem itt a szerződés az értékesítési jog gyakorolhatóságáról (hatályosulásáról) rendelkezik. A szöveg értelmében a hitelezői értékesítési jog megnyílásának feltétele (mint jövőbeni bizonytalan esemény) a hatánapig történő teljesítés vagy kezesállítás elmaradása. Ha viszont az adós ezen esedékességi időpontig kötelemszerűen teljesít vagy kezeset állít, akkor nem hatályosul a hitelező értékesítési joga. Ezért hangsúlyozom azt, hogy a TPSulp. 79-es okirat tárgyalt szerződési kikötésében egy felfüggesztő feltétel van megformulázva.

Itt felmerül a kérdés, hogy a TPSulp. 79-es okirat esetén a kezes állítása befolyásolta-e a zálogszerződés hatályát? E kérdéskörhöz kapcsolódik Ulpianus alábbi, a *praetori edictum*hoz fűzött kommentárja (D. 20,6,6,2 Ulp. 73 *ad ed.*):

In satisdatione autem non utimur Atilicini sententia, qui putabat, si satisdetur alicui certae pecuniae, recedere eum a pignoribus debere.

A kezes állításában nem követjük Atilicinus véleményét, aki úgy gondolta, ha valakinek meghatározott pénz(tartozásért) kezeset adnak, annak le kell mondania a zálogokról.

Ulpianus döntése mögött az alábbi tényállás tételezhető fel: a felek kölcsönszerződést kötöttek és az adós az általa felvett pénzkölcsönt kézizáloggal biztosította (dologi biztosíték). Később az adós ugyanezért a tartozásért kezeset is állított, akit a hitelező elfogadott (személyi biztosíték). A kérdés az, hogy ebben az esetben a hitelezőnek vissza kell-e adni (*recedere*)⁸⁸⁸ az adósnek a zálogtárgy birtokát? A kézizálog esetén a zálogtárgy birtokának a hitelező által az adós számára történő visszaadása a zálogjog megszűnésével járt.

Az ulpianusi fragmentumban a *satisdare* a *satisfacere* kifejezés szinonim alakja. E két fogalom azonos jogi jelentéstartalmú alkalmazására találunk példát Cato szerződési

⁸⁸⁸ Heumann / Seckel, s.v. *recedere*, a) jelentéstartalom.

mintáiban, aki hol a *satisdare*,⁸⁸⁹ hol pedig a *satisfacere*⁸⁹⁰ igét használja a kezes állítás megjelölésére. Ulpianus idézi Atilicinus véleményét (*sententia*), aki szerint, ha a hitelező záloggal biztosított követelés esetén később kezeset is elfogad, akkor le kell mondania a zálogról (*debere recedere*), azaz vissza kell adni a zálogtárgy birtokát az adós számára. Atilicinus véleménye azért bír kiemelkedő fontossággal a jelen vizsgálódásom során, mert munkássága egybeesik a TPSulp. 79 kiállításának időpontjával (Kr. u. 40).⁸⁹¹ Véleményem szerint Atilicinus *sententia*-ja mögött azt a törekvést kell látni, hogy a jogász diszpozitív szabállyá szeretne volna tenni azt, hogy a kezes állítása esetén a hitelezőnek a zálogról le kell mondania akkor is, ha erről a felek a zálogszerződésben külön nem állapodtak meg (pl. mint Cato szerződési formulájában javasolja: *donec domino satisfecerit aut solverit, (servus) pignori esto*⁸⁹²). Azonban Ulpianus ezt a felfogást elutasítja, és azt mondja, hogy nem keletkezik a hitelezőnek jogi kötelezettsége (*debere*)⁸⁹³ a zálogtárgy visszaadására, ha az adós később kezeset állít. Azonban ha a felek a privátautonómia keretében arról rendelkeznek, hogy a zálog addig áll fenn, amíg az adós nem teljesít vagy nem ad megfelelő biztosítékot, majd az adós kezeset állít, akkor a szerződési kikötés (*lex contractus*)⁸⁹⁴ alapján a hitelezőnek le kell mondania a zálogról (ez kézizálog esetén azt jelenti, hogy vissza kell adnia a zálogtárgy birtokát). E megfontolás alapján vélem úgy, hogy Atilicinus és Ulpianus egy olyan zálogügylet kapcsán nyilvánított véleményt, amelyben a felek nem kötötték ki, hogy a kezes állítása (*satisfacio*) a zálogszerződés hatályát megszünteti.

Most térjünk vissza a TPSulp. 79-es okiratra, amelyben a *satisfacio* a *solutio*val egy sorban van említve. A *solutio*t követően, ha a hitelező nem hajlandó visszaadni a zálogtárgyat, akkor az adós *actio pignoratitia directaval* pert indíthat ellene. Véleményem szerint az okirat kiállításának időszakában (Atilicinus *sententia*-ja alapján) a *satisfacionak* is ugyanez lehetett a joghatása. Azonban fontos itt hangsúlyozni, hogy a TPSulp. 79 esetén a zálogszerződés hatálya nem szűnik meg automatikusan a kezes állításával és elfogadásával (ez a tény csak az értékesítési jog szempontjából bír relevanciával), hanem csak akkor, ha a hitelező a zálogtárgy birtokát visszaadta az adósnak.

⁸⁸⁹ Cato agr. 146: *donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunt. A satis dare* interpretációjához lásd még Lübtow, *Catos leges*, 308 sk.; Thielscher, *Landwirtschaft*, 352.

⁸⁹⁰ Cato agr. 149: *Donicum pecuniam solverit aut satisfecerit (...) pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunt.*; Cato agr. 150: *donec domino satisfecerit aut solverit, (servus) pignori esto.*

⁸⁹¹ Kunkel, *Juristen*, 129 sk.

⁸⁹² Cato agr. 149.

⁸⁹³ Vö. Heumann / Seckel s. v. *debere* 2. jelentéstartalom.

⁸⁹⁴ Vö. Kaser, *Privatrechtsakt*, 95.

3.1.2. A *pactum de vendendo* szerkezete

Ha a TPSulp. 79-ben okiratozott *pactum de vendendo*t alaposabban áttekintjük, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy a *pactum de vendendo*nak van egy szűkebb, illetőleg egy tágabb értelmű jelentése. A *pactum de vendendo* szűkebb értelemben azt jelenti, hogy e szerződési kikötés feljogosítja a hitelezőt arra, hogy nemteljesítés esetén értékesíthesse a zálogtárgyat (TPSulp. 79 tab. III, pag 5, lin. 9-11: *Si idibus Mais primis ea HS ((I)) ((I)) q(uae) s(upra) s(crupta) s(unt) non ded[ero] so[lvero] /satisve fecero tum liceat [ti]bi id triticu[m quo de agitur] (...) [vendere]*). Azonban tág értelemben a *pactum de vendendo*hoz tartozik az értékesítésre való engedély (*vendere licere*) megadásán túl mindazon kikötés, amely az értékesítés feltételeire (hely, idő, mód stb.), valamint a befolyt vételár jogi sorsára vonatkozik. Tehát a TPSulp. 79-es okiratban megfogalmazott tág értelmű *pactum de vendendo* az alábbi részekre osztható:

- 1.) Szűk értelemben vett *pactum de vendendo*, amely feljogosítja a hitelezőt a zálogtárgy, mint *res aliena* értékesítésére (*liceat triticum vendere*).
- 2.) Az értékesítés feltételeit tartalmazó megállapodás, azaz *pactum de condicione distrahendi* (*liceat (...) sub [p]raecone de condicione*).
- 3.) Megállapodás arról, hogy ha a vételár meghaladja a *debitum* mértékét, akkor a különbözet (*superfluum*) az adósnak vagy örököseinek visszajár, azaz a *pactum de superfluo* (*[si pluris venierit] tu omne quod superesse[t] redda[s mihi he/redive meo]*).
- 4.) Megállapodás arról, hogy ha a vételár nem éri el a *debitum* mértékét, akkor az adós vagy örökösei a különbség erejéig (*residuum*) továbbra is obligálva maradnak, azaz a *pactum de residuo*⁸⁹⁵ (*[si] quo minoris venierit [i]d [eg]o redd[a]m tibi h[e]redive tuo*).

Az elemzett okiratban L. Marius Iucundus G. Sulpicius Faustusszal árverés útján való értékesítésben (*sub praecone*)⁸⁹⁶ állapodott meg arra az esetre, ha az adós esedékességgel nem teljesítene (vagy kezest nem állítana). Az aukció útján való értékesítés azt a célt szolgálta, hogy a hitelező a zálogtárgyat gyorsan, tisztességesen és a lehető legjobb áron értékesíthesse.⁸⁹⁷ Tehát az aukciós értékesítés egyaránt szolgálta az adós és a hitelező érdekét.⁸⁹⁸ Továbbá az adós ebben – az általam *pactum de condicione vendendine*nek nevezett részben – kiköthetett akár egy legkisebb eladási árat (ún. kikiáltási árat), akár az értékesítés

⁸⁹⁵ Manigk, Pignus, 1259. is külön *pactum de residuo* névvel illeti ezt a megállapodást.

⁸⁹⁶ *Praecon*nak nevezzük az aukciós eljárásban a kikiáltót. A *praeco* szerepéhez lásd Thielmann, Privatauktion, 48 sk.

⁸⁹⁷ Vö. Jakab, Borvétel, 70 sk.

⁸⁹⁸ Az értékesítési eljáráshoz lásd Noordraven, Fiduzia, 250 skk.

helyszínét, vagy bármilyen egyéb más, az értékesítést érintő feltételt.⁸⁹⁹ Erről tanúskodik Pomponius a Sabinus-kommentárjából származó – fentebb már más kontextusban részletesen elemzett⁹⁰⁰ – fragmentuma (D. 13,7,5 Pomp. 19. ad Sab.): *Idque iuris est, sive omnino fuerint pacti, ne veneat, sive in summa aut condicione aut loco contra pactionem factum sit.* Minden valószínűség szerint Pomponius felsorolásában a praxis által leggyakrabban alkalmazott szerződési kikötések tükröződnek vissza. Pomponius azt írja, hogy lopást követ el az,⁹⁰¹ aki nem a *pactum*-ban rögzített vételárért (*summa*), feltétellel (*condicio*) vagy helyen (*locus*) értékesíti a zálogtárgyat. Tehát ebből a forrásszövegből a szerződési praxis vonatkozásában az a releváns következtetés vonható le, hogy a gyakorlatban e kikötések tipikusnak számítottak.

L. Marius Iucundus és G. Sulpicius Faustus a szerződésben azt is kikötötték, ha az értékesítésből befolyt vételár nem éri el a tartozás összegét, akkor e fennmaradó összeg erejéig (*residuum*) az adós továbbra is kötelezve marad. Manigk véleménye szerint a *pactum de residuo* szerződési klauzula kialakulása a zálog egykori „Ersatzpfand” (megtérítési zálog) jellegével állhat összefüggésben, amelynek az volt a lényege, hogy amennyiben az adós esedékességkor nem teljesített, akkor a zálogtárgy a tartozás helyébe lépett anélkül, hogy a felek között bármiféle elszámolási viszony keletkezett volna.⁹⁰² Ez a jogi konstrukció a hitelezőre nézve előnyös volt, ha a zálogtárgy meghaladta a követelés összegét, azonban sérelmes, ha annak az értéke a zálogjog megnyílásakor kevesebb volt, mint a tartozás. Manigk szerint e sérelmes helyzet orvoslására alakult ki a *pactum de vendendo* és az ahhoz szorosan kötődő *pactum de residuo*,⁹⁰³ amely segítségével a hitelező követelési joga a zálogtárgy által nem fedezett követelési részre (*residuum*) továbbra is fennmaradt.⁹⁰⁴ Sajnos források hiányában nem tudunk semmi biztosat a római zálog fejlődésének korai történetéről, azonban Manigk hipotézisét logikailag plauzibilisnek tartom. A fennmaradt források alapján azonban annyi megállapítható, hogy e szerződési praxisban kialakult kikötés a Kr. u. II. század második felére már a zálogszerződés természetes alkatrészévé (*naturalia negotii*) vált. Paulus

⁸⁹⁹ Sajnos az okirat azon része, amely feltételezhetően az árverés feltételeit rögzítette, olvashatatlan (TPSulp. 79 tab. III. pag 5, lin. 11.). A dokumentumról készült fényképfelvételt és *apographumot* lásd Camodeca, *Tabulae Pompeianae*, 609. Az *apographum* alapján a következő olvasható: *sub [p]raecone de condicioneis quo* Camodeca ebben az esetben a következő szövegrekonstrukciót javasolja: *sub [p]raecone de condicione [pignoris? quo de agitur vendere]*. Ezt az olvasatot Wolf, *Neue Rechtsurkunden*, 104. vitatja.

⁹⁰⁰ IV. fejezet 2.1.

⁹⁰¹ Lásd Lenel, *Palingenesia* II, 126. magyarázó megjegyzését: *Idque [scil. creditorem, si distraxerit, furti obligari] iuris est, sive omnino fuerint pacti, ne veneat, sive in summa aut condicione aut loco contra pactionem factum sit.*

⁹⁰² Manigk, *Pignus*, 1257. Hasonlóan Kaser, *Studien*, 75. 96. lj.

⁹⁰³ Honsell / Mayer-Maly / Selb, *RR*, 198 sk. a *pactum de vendendo* immanens elemének tekinti mind a *residuum*-ról, mind pedig a *superfluum*-ról való megállapodást.

⁹⁰⁴ Manigk, *Pignus*, 1257. és 1259.

Pomponiustól a következő rövid szöveget idézi *Quaestiones* című művében (D. 20,5,9,1 Paulus 3 *quaest.*):

Pomponius autem lectionum libro secundo ita scripsit: quod in pignoribus dandis adici solet, ut, quo minus pignus venisset, reliquum debitor redderet, supervacuum est, quia ipso iure ita se res habet etiam non adiecto eo.

Pomponius pedig így írta a *Lectioes* második könyvében: amit a zálogba adásoknál (a zálogszerződéshez) hozzá szoktak tenni, ha a zálogtárgyat kevesebért adják el (mint a tartozás), (akkor) az adós a fennmaradt összeget visszafizeti, (mára már) felesleges, mert ezt a (zálogügylet) *ipso iure* megában hordozza, e (klauzula) hozzáadása nélkül is.

Paulus citátuma Pomponius *Lectioes libri* című művéből származik. Pomponius ebben a műben azt írja, hogy a gyakorlatban szokásban volt, hogy a felek külön szerződési klauzulában kikötötték (*adici solet*), hogy ha a hitelező kevesebért értékesíti a zálogtárgyat, akkor az adós a tartozás fennmaradó részével továbbra is tartozik. A Pomponius által idézett szerződési kikötés szinte szóról szóra megegyezik a TPSulp 79-ben olvasható szerződési klauzulával:

D. 20,5,9,1 Paul. (Pomp.)	TPSulp. 79
<i>quo minus pignus venisset, reliquum debitor redderet</i>	<i>quo minoris venierit [i]d [eg]o redd[a]m tibi</i>

Azonban Pomponius azt írja, hogy ez a szerződési klauzula mára már felesleges (*supervacuum est*), ugyanis ez a kikötés a diszpozitív jog szerint a *pignushoz* kapcsolódó zálogjog részévé vált (*ipso iure ita se res habet*).

A TPSulp. 79-ben a felek arról is rendelkeztek, hogy abban az esetben, ha az árverés során elért vételár meghaladja a tartozást, a különbözet az adósnak visszajár. Tehát az adós ebben a klauzulában biztosította az igényét az esetleges *superfluumra*. A *pactum de superfluo* a *pactum de residuo*hoz hasonlóan a klasszikus kor végére szintén diszpozitív szabállyá vált.

Ezt támasztja alá a következő Papinianustól,⁹⁰⁵ a késő klasszikus kor jogászatól származó fragmentum (D. 13,7,42 Pap. 3 resp.):

Creditor iudicio, quod de pignore dato proponitur, ut superfluum pretii cum usuris restituat, iure cogitur.

A jog kényszeríti a hitelezőt arra, hogy a vételárfelesleget (*superfluum*) és annak a kamatait adja vissza (az adósának) azon kereset alapján, amelyet kézizálog esetére tettek közzé (a *praetori edictum*ban).

Az alapul szolgáló tényállás szerint a hitelező a teljesítési határidő lejártát követően eladta a zálogtárgyat és a vevővel magasabb vételárban állapodott meg, mint a tartozás összege. Ezt követően az adós az *actio pigneraticia directá*val pert indított a hitelezője ellen a *superfluum* kiadására. Minden valószínűség szerint a jogeset mögött meghúzódó jogi probléma az volt, hogy a felek a zálogszerződésben nem állapodtak meg arról, hogy a hitelezőnek az esetleges vételártöbbletet vissza kell adnia az adósnak (*pactum de superfluo*). A hitelező ezért azzal érvelhetett, hogy az üzleti forgalomban szokásos megállapodást a vételár többletről nem kötötték ki (*pactum de superfluo*). Ez a *contarario* azt jelentené, hogy neki az esetleges *superfluum*ot nem is kellene visszaadnia. Erre viszont Papinianus azt válaszolta, hogy a *superfluum* visszaadási kötelezettsége nem pusztán a szerződési kikötésből, hanem magából a hatályos jogból (*iure cogitur*) ered. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *pactum de superfluo* annyira elterjedt volt a szerződési paxisban, hogy szokásjogi alapon az értékesítési zálog immanens elemévé vált.

3.2. *Fiducia cum pacto de vendendo*

A TPSulp. 79-es okiratban foglalt zálogszerződés elemzését követően most rátérek a *fiducia cum creditore* jogintézményének részletes tárgyalására. A fennmaradt három zálogfiduciát tartalmazó okirat⁹⁰⁶ közül sajnos csak kettőnek ismerjük a kötelmi jogi kikötéseket rögzítő szövegrészét, mert a Herculaneumban talált viaszostábla (TH 65) viaszrétege olyan mértékben károsodott, hogy a szerződés *pactum conventuma* sajnos már nem rekonstruálható.

⁹⁰⁵ Kunkel, Juristen, 224. Aemilius Papinianus Septimus Severus (193-211) uralkodása alatt *praefectus praetorio* volt (203-tól), akit Caracalla császár 212-ben kivégeztetett. Papinianus halálának okairól és körülményeiről lásd Szabó, Papinianus, 166 skk.

⁹⁰⁶ FIRA III 91; FIRA III 92; TH 65.

3.2.1. A *pactum de vendendo* szerepe a *fiducia* esetén

A rendelkezésünkre álló mindkét dokumentumban olvasható értékesítési kikötés (*pactum de vendendo*). Itt azonban jogosan merül fel az a kérdés, hogy e jogintézmény esetén mi volt a jogi funkciója a *pignus* körében kialakult⁹⁰⁷ *pactum de vendendo*nak? A korai klasszikus források alapján kézenfekvő, hogy a *pignus* esetén a hitelező a *pactum de vendendo* felhatalmazása alapján idegenítette el a számára idegen dolognak (*res aliena*) minősülő zálogtárgyat. Azonban a *fiducia cum creditore* esetén az adós *mancipatio* vagy *in iure cessio* útján civiljogi tulajdont ruház át, tehát a *fiducianál* a zálogtárgy a hitelező szempontjából már nem minősülne *res alienának*.⁹⁰⁸

Erbe véleménye szerint a kikötésnek az a funkciója, hogy a hitelező, mint tulajdonos, a *pactum de vendendo*val háríthatja át az adósra a *res fiduciaria* értékcsökkenésének a veszélyét azáltal, hogy a *reliquumra* (*residuum*) való igényét továbbra is fenntartja.⁹⁰⁹ Ezzel szemben Noordraven azzal érvel, hogy a *residuumra* és a *superfluumra* vonatkozó igények a *fiducia bonae fidei* jellegéből következően külön kikötés nélkül is, közvetlenül fennállnak.⁹¹⁰ Burdese azt a felfogást képviseli, hogy a *fiducia* esetén a hitelező csak abban az esetben volt jogosult a követelését a *res fiduciariaból* kielégíteni, ha az adós a *pactum de vendendo*val feljogosította őt a dolog értékesítésére, ennek hiányában a hitelezőt a tulajdonjoga ellenére csak a dolog visszatartásának joga illette meg.⁹¹¹

Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a fennmaradt dokumentumok elemzése alapján meghatározzam, hogy a *pactum de vendendo* ezekben az okiratokban milyen jogi funkciót tölthetett be. Először a FIRA III 92 (*formula Baetica*) blankettaformuláját tekintem át. A *formula Baetica*ban egy testatiós okirat szerződési mintája van megszövegezve. A mintaformulában szereplő blanketta nevek alapján Lucius Baianius pénzkölcsönt vett fel Lucius Titiusától, annak Dama nevű rabszolgája közreműködésével. Lucius Baianius a kölcsön biztosítékaként egy rabszolgát (Midas) és egy (Hispaniában található) földterületet (*fundus Baianus*) ad, amelyek tulajdonjogát *mancipatio* útján átruházza Dama rabszolgán (mint *servus actoron*) keresztül annak *dominusára*, Lucius Titiusra.⁹¹² A szerződési mintában a *pactum de vendendo* formulája a következő:

⁹⁰⁷ Manigk, *Fiducia*, 2295 sk.

⁹⁰⁸ Kaser, RPR I, 266.; Noordraven, *Fiducia* (1990), 243.

⁹⁰⁹ Erbe, *Fiducia*, 36 sk.

⁹¹⁰ Noordraven, *Fiducia* (1990), 248.

⁹¹¹ Burdese, *Lex commissoria*, 9 sk..

⁹¹² Az okirat részletes exegézisét lásd 3. fejezet 4.1.

Si pecunia sua qua/que die L. Titio h(eredi)ve eius data soluta non esset, tum uti eum / fundum eaque mancipia, sive quae mancipia ex is <<vellet>> L. Titi/us h(eres)ve eius vellet, ubi et quo die vellet, pecunia praesenti / venderet

Ha (Lucius Baianius) a tartozást lejáratkor nem fizeti meg (vagy azt nem) teljesíti Lucius Titius vagy annak örökösei számára, akkor ezt a földet és ezeket a rabszolgákat, vagy ezekből azokat a rabszolgákat, amelyeket Lucius Titius vagy az örökös szeretné, ott és akkor, amikor szeretné, adja el készpénzért.

A *formula Baetica* szövege szerint, ha az adós lejáratkor nem teljesítene (*data soluta non esset*),⁹¹³ akkor a hitelező (vagy örökös) ezeket a dolgokat készpénzért értékesíti. Ha ezt a textust összevetjük a TPSulp. 79-es okirat szövegezésével, rögtön szembetűnik, hogy a *formula Baetica*-ban nem található meg a *vendere licere* kikötés.⁹¹⁴ A szerződési minta csak azt tartalmazza, hogy *si pecunia (...) soluta non esset, fundum eaque mancipia (...) pecunia praesenti venderet*, tehát ha az adós a tartozását nem teljesíti, akkor a hitelező adja el a földet és a rabszolgákat (*res fiduciaria*). Láthatjuk, hogy ebben a szövegben hiányzik a *pignus* esetében rendszerint megjelenő *licere* ige.⁹¹⁵ A *licet* személytelen ige (*verbum impersonalium*) jelentése: szabad, megengedett. Tehát a *vendere licet* jelentése az, hogy a hitelező eladhatja a zálogtárgyat. Ez a fajta szóösszetétel minden kétséget kizáróan egy engedély vagy felhatalmazás megadását hordozza magában. Ezzel szemben a *formula Baetica*-ban a *vendere* ige a *licere* verbum nélkül önállóan, *coniunctivus imperfectum* igealakban áll (*venderet*). Véleményem szerint ebben az esetben ezt a *coniunctivus* indokolt *hortativus*-nak tekinteni, amely a felszólítás vagy ösztönzés kifejezésére szolgál.⁹¹⁶ Tehát ebben az esetben nem egy engedély (*licere* - licencia) megadásáról van szó, hanem arról, hogy a hitelező az adós nemteljesítése esetén nem tarthatja meg saját tulajdonában a *res fiduciarium*-ot, hanem a *pactum de vendendo*-ban rögzített feltételek szerint értékesítenie kell azokat. Álláspontom szerint ebben az esetben a *pactum de vendendo* nem értékesítési jogot, hanem „kötelezettséget” ró a hitelezőre.⁹¹⁷ Tehát abban az esetben, ha a hitelező a teljesítési határidő eredménytelen elteltét követően nem szeretné értékesíteni a dolgot, hanem a tartozás ellenében véglegesen tulajdonában szeretné azt tartani, akkor az adós

⁹¹³ Vö. TPSulp. 79: *non ded[ero] so[lvero]*.

⁹¹⁴ A FIRA III 91-es okirat *pactum conventum*a nagyon rossz állapotban maradt ránk. Ezen okirat értékesítési kikötésről rendelkező részét Arangio-Ruiz a *vendere licere* formulával egészítette ki, azonban ez pusztán fikció, ezért jelen vizsgálódásom során ezt a szöveget nem tudom figyelembe venni.

⁹¹⁵ D. 20,1,35 Labeo: *ex pacto convento licuit vendere*; Gai. 2,64: *qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus vendere*; TPSulp. 79: *tum liceat [ti]bi id triticu[m] quo de agitur / sub [p]raecone de condicione [(...)vendere]*.

⁹¹⁶ Vö. Nagy / Kovács / Péter, Latin nyelvtan, 130.

⁹¹⁷ Hasonlóan értelmezi Noordraven, Fiduzia, 244.; Honsell, RR, 67.

az *actio fiduciaeval* követelhetette a hitelezőtől a *res fiduciaria* eladását és az esetleges *superfluum* kiadását. Ezen értelmezésem látszólag ellentmondásban áll az alábbi *pomponiusi* szöveggel, amely kimondja, hogy a hitelező nem kényszeríthető a *pactum de vendendo* alapján a zálogtárgy értékesítésére (D. 13,7,6 pr. Pomp. 35 ad Sab.):

Quamvis convenerit, ut fundum pigneraticium tibi vendere liceret, nihilo magis cogendus es vendere, licet solvendo non sit is qui pignus dederit, quia tua causa id caveatur.

Habár azt kötötték ki (a zálogszerződésben), hogy az elzálogosított földet eladhatod, senki sem kényszeríthető arra, hogy ezt eladja, még akkor sem, ha a zálogadós fizetésképtelen, mert ezt a te érdekedben kötöttétek ki.

A jogeset tényállása szerint az adós pénzkölcsönt vett fel, és a kötelelem biztosítékeként elzálogosított egy tulajdonában álló földterületet. A szerződő felek a zálogszerződésben kikötötték, hogy a hitelező az adós nemteljesítése esetén eladhatja ezt a földet. Az adós a fizetési határidő lejártakor nem tudott teljesíteni, azonban a hitelező az értékesítési jog (*ius distrahendi*) hatályba lépését követően nem adta el az elzálogosított földet. Felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben az adós jogi úton rászoríthatja-e arra a hitelezőt, hogy a zálogszerződésnek megfelelően értékesítse a zálogtárgyat. A zálogtárgy értékesítése feltehetően két okból állhatott az adós érdekében. Az egyik az lehetett, hogy a késedelembe esést követően az adósnak (még a kamatmentes kölcsön esetén is) késedelmi kamatot kellett fizetnie, a zálogjog érvényesítésével azonban megszűnne az adósi késedelem. A másik lehetőségként pedig az képzelhető el, hogy a zálogtárgy értéke jelentősen meghaladta a követelés értékét és az adósnak érdekében állt, hogy minél korábban juthasson hozzá a vételárból őt megillető *superfluum*hoz. Azonban Ulpianus döntése értelmében az adós nem kényszerítheti arra a hitelezőt, hogy értékesítse a zálogtárgyat. Ulpianus magyarázata szerint azért nem kötelezheti a *pactum de vendendo* alapján az adós a hitelezőt, mert ez a szerződési kikötés nem az ő érdekeinek a védelmét szolgálja. Az adós csak azokban az esetekben alapíthat kereseti igényt a zálogszerződés ezen kikötésére, amennyiben az ő érdekeit védi (pl. a *superfluum* kiadása). Azonban a zálogtárgy eladási jogának kikötése alapvetően nem adós-, hanem hitelezővédelmi klauzula volt a zálogszerződésben, ezért az adóst a zálogtárgy értékesítésének a kikényszerítésére (kereseti) jog nem illette meg.

Azonban a *pomponiusi* forrásszövegből egyértelműen kiderül, hogy a felek szerződési kikötésében a *vendere liceret* kitétel szerepelt, de ez a formula a FIRA III 92-es okiratból hiányzik, ezért véleményem szerint a *pomponiusi* fragmentumban megfogalmazott szabály,

amely szerint senki sem kényszeríthető a dolog eladására (*nihilo magis cogendus es vendere*), a *formula Baetica* szövege alapján létrejött jogviszonyra nem alkalmazható, ugyanis ebben az esetben egy más jogi tartalmú kikötésről van szó.

3.2.2. A *pactum de vendendo* tartalma

Tovább vizsgálva a szerződési minta szövegét arra a következtetésre juthatunk, hogy az írnok,⁹¹⁸ aki a formula alapján a konkrét ügyben a *testatio* szövegét lejegyezte az *ubi* és *quo* határozó szavak helyébe az értékesítés pontos helyszínét és időpontját helyettesítette be úgy, ahogy ez a *mancipatio Pompeiana* formulájában olvasható:

FIRA III 92 (blanketta formula)	FIRA III 91 (konkrét ügylet)
<i><u>ubi et quo die</u> vellet, pecunia praesenti / <u>venderet</u></i>	<i><u>i]dibus D]ecembr(ibus) primis</u> pecunia praesenti] <u>Pompeis in foro</u> luce palam <u>[vendere</u></i>

Láthatjuk, hogy a konkrét szerződési szöveg teljesen beleilleszkedik a *formula Baetica* blankettájába, az *ubi* = *Pompeis in foro*, és a *quo* = *idibus Decembribus primis*. Tehát a hitelező a *fiduciába* adott dolgokat Pompeji városában a fórumon, a soron következő december idusán készpénzért értékesítheti.

A készpénzért való értékesítés (*pecunia praesenti vendere*) kikötésének nagyon fontos gyakorlati szerepe volt, amely egyértelműen megmutatkozik Paulus *Quaestiones* című művében (D. 20,5,9 pr. Paul. 3 *quaest.*):

Quaesitum est, si creditor ab emptore pignoris pretium servare non potuisset, an debitor liberatus esset. Putavi, si nulla culpa imputari creditori possit, manere debitorem obligatum, quia ex necessitate facta venditio non liberat debitorem nisi pecunia percepta.

Megkérdezték, hogy az adós szabadult-e (a kötelemből), ha a hitelező a zálogtárgy vevőjétől a vételárat nem tudta behajtani. Úgy vélem, ha a hitelezőnek semmi gondatlanság nem róható fel, (akkor) az adós kötelezett marad, mert a szükségből végrehajtott értékesítés esetén az adós csak akkor szabadul (a kötelemből), ha (a hitelező) a pénzt megkapta.

⁹¹⁸ Amelotti, Urkundenwesen, 395.

A jogeset tényállása szerint a hitelező és az adós között létrejött egy zálogszerződés az alapkötelem biztosítása céljából, majd az adós lejáratkor nem tudta kifizetni a tartozását, ezért a hitelező kiírta árverésre a zálogtárgyat. A hitelező és a vevő (*emptor*) között azonban nem készvétel, hanem hitelezett vétel jött létre, azaz az eladó egy teljesítési határidőt (*dies*) tűzött a vételár (*pretium*) megfizetésére. A vevő ezt a hitelezett vételárat lejáratkor nem fizette meg, ezért a hitelező pert indított ellene, amelynek során a vevőt marasztalták, azonban az eladó ezt a hátralékos vételárat így sem tudta behajtani tőle (*pretium servare non potuisset*)⁹¹⁹ – feltehetőleg inszolvenca miatt. Ezt követően felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben a hitelező követelési joga fennmarad-e az első, eredeti adósával szemben, aki a zálogot adta vagy pedig ő a zálogtárgy értékesítésével *ipso iure* mégis szabadult az alapkötelemből? Paulus azt a szakvéleményt adta, hogy ha a hitelezőt gondatlanság terheli a dolog értékesítése kapcsán (pl. köztudottan megbízhatatlan személlyel kötött ügyletet), akkor az adós szabadul a kötelemből. Azonban, ha ilyen jellegű *culpa* nem áll fenn, akkor a záloggal biztosított követelés adósa továbbra is kötelezve marad. Tehát maga a zálogtárgy értékesítése nem szünteti meg az alapkötelmet, kivéve akkor (*nisi*), ha a hitelező a vételárat ténylegesen megkapta (*pecunia percepta*).⁹²⁰ Az adós bizonyosan ezt a veszélyt akarta elkerülni, amikor a zálogszerződésben kikötötte, hogy a hitelező a dolog értékesítése esetén a vételárat nem hitelezheti, hanem csak az ügyletkötést követően azonnal leszámolt készpénz (*pecunia praesenti*) ellenében adhatja el. Abban az esetben, ha a hitelező a szerződési megállapodás ellenére mégis hitelez a vételárat, ez csalárd magatartásnak (*dolus*), szerződésszegésnek minősül, és ezért az összeg behajthatóságának a veszélye az adósról átszáll a hitelezőre.

A szerződési praxis szempontjából további érdekes megfigyelés vonható le a FIRA III 91-es okiratban (*formula Pompeiana*) megszövegezett, viszonylag jól rekonstruálható *pactum de vendendo* alapján (FIRA III 91):

Si ea pecu[n]ia omnis mihi heredive meo] || k(alendis) Novem(bribus) primis solu[ta non erit, ut mihi heredive meo liceat] | ea mancip[ia q(uiibus) d(e) a(gitur) i]dibus D[ecembr(ibus) primis pecunia praesenti] | Pompeis in foro luce palam [vendere ---- neve] | tibi eg[o] neve heres me[us teneamur nisi proptere]|a, si mi[nus] de dolo malo ea

⁹¹⁹ A *servare* ige ugyanebben a technikus jelentéstartalomban jelenik meg Gaius Institutióiban (Gai. 3,156): *si otiosam pecuniam domi tuae te habentem hortatus fuerim, ut eam faenerares, quamvis iam ei mutuum dederis, a quo servare non potueris* (...). Gai. 3,156: ha téged, akinek otthon elfekvő pénze van, arra beszéllek rá, hogy azt kamatoztasd, mégha azt olyan valakinek is adtad kölcsön, akitől nem tudod behajtani... (Brósz R. fordítása.)

⁹²⁰ Azonban itt meg kell jegyezni, ha a beszédett vételár (*pecunia percepta*) nem éri el a tartozás összegét, akkor a hitelező – a Paulus korában irányadó diszpozitív szabályok szerint – a *reliquum* megfizetésére továbbra is kötelezett marad (vö. D. 20,5,9,1 Paul.).

ve[nditione redactum esse ...]||tatur. | Si quo minoris e[a] mancipia q(uibus) d(e) a(gitur) venie[rint, in sortis vi]|cem d[e]beun[t]u[r] mihi hereditiv[e] meo quae reliqua erunt. | Quod si pluris] ea mancipia q(uibus) d(e) a(gitur) veni[erint, id quod super]fluum erit reddetur tibi h]ered[ive tuo -----]

Ha ezt a pénzt nem fizeted vissza teljes egészében nekem vagy az örökösömnek a soron következő november 1-jén, úgy ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, én vagy az örökösöm a következő december 13-án világos nappal Pompejiben nyilvánosan a *forumon* készpénzért eladhatom. Sem én, sem az örökösöm nem tartozik neked felelősséggel, kivéve azért, ha ebből az eladásból csalárdul kevesebb (összeget) ért el. Ha ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, kevesebért értékesítenék (mint a tartozás), nekem vagy az örökösömnek (továbbra is) tartozni fogsz azzal, ami a tőkében különbséggé fennmaradt. Ha ezeket a rabszolgákat, amelyekről szó van, többért értékesítenék (mint a tartozás), ami a többlet, azt neked vagy az örökösödnek visszaadják.

Prima facie feltűnik a szövegben, hogy a tartozás lejáratának és az értékesítési jog megnyílásának az időpontja egymástól elkülönül. Az eddig vizsgált okiratokban azt olvashattuk, hogy a hitelező a dolgot eladhatja, ha az adós esedékességkor nem teljesít. Ezzel szemben a *mancipatio Pompeiana*ban úgy állapodtak meg a felek, hogy a hitelező (vagy az örököse) értékesítheti a *res fiduciariát* december idusán (13-án), ha az adós november *kalendae*-jén (1-jén) nem teljesít. Tehát a teljesítési határidő lejárt és az értékesítési jog megnyílása között közel másfél hónap eltérés van.

Iavolenus egyik – fentebb más szempontok alapján már elemzett⁹²¹ – fragmentuma arra enged következtetni, hogy ez a megállapodás nem lehetett egyedi eset a zálogpraxisban (D. 47,2,74 Iav. 15 ex Cass.):

Si is, qui pignori rem accepit, cum de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit, aut ante, quam dies venditionis veniret pecunia non soluta, id fecit: furti se obligat.

A *formula Pompeiana* szövege alapján logikusan magyarázható ez a Digesta fragmentum. Iavolenus két tényállási fordulatot ismertet, amely során a hitelező elköveti a *furtum* deliktumát. Az egyik eset – amelyet fentebb már részletesen elemeztem – ha a hitelező *pactum de vendendo* kikötésének hiányában értékesíti a zálogtárgyat. A másik eset pedig akkor valósul meg, ha az adós nem teljesíti a tartozását (*pecunia non soluta*) és a hitelező az

⁹²¹ Vö. e forrás részletes exegézisét fentebb IV. fejezet 2.1.

értékesítésre megállapított határidőt megelőzően (*dies venditionis*) adja el a zálogtárgyat. A szöveg értelmezése alapján megállapítható, hogy a *dies venditionis* és a teljesítési határidő időben elkülönül egymástól. Ezt egyértelműen jelzi a *pecunia non soluta ablativus absolutus*-os szerkezet, amely előidejűséget fejez ki; ennek fordítása: „miután a pénzt (tartozást) nem teljesítette”. A tartozás nemteljesítéséről pedig csak a tartozás esedékességének időpontjában lehet beszélni.

Tehát Iavolenus szövege szerint a hitelező a zálogtárgyat az alapkövetelés lejárta után, de az értékesítésre megállapított határidő előtt adja el. A nyelvtani értelmezésből megállapítható, hogy a két időpont között egy meghatározott időintervallum helyezkedik el, amelyen belül az adós nem értékesítheti a zálogtárgyat.

A *mancipatio Pompeiana* szövege szerinti szerződési gyakorlat alátámasztja ezt az értelmezést. Azonban fontos kiemelni, hogy a *mancipatio Pompeiana* esetében a hitelező nem követett volna el lopást, ha a *dies venditionis* előtt értékesítette volna a rabszolgákat, ugyanis a hitelező a *fiducia* esetén a dolog (*res fiduciaria*) quirítár tulajdonosa, ezért cselekményét nem lehet lopásnak minősíteni, így ebben az esetben az adós kontraktuális alapon az *actio fiduciae directae*val tud pert indítani a hitelező ellen.

Összegzésként fontosnak tartom hangsúlyozni a *pactum de vendendo* eltérő szerepét a *pignus*, illetőleg a *fiducia cum creditore* jogintézménye kapcsán. A *pignus* esetén ugyanis a hitelező a *pactum de vendendo* által biztosíthatta magának a jogot, hogy az adós nemteljesítése esetén értékesítheti a dolgot. Véleményem szerint ezzel szemben a *fiducia* esetén a *pactum de vendendo* jogi jelentősége az, hogy a hitelező az adós nemteljesítése esetén nem tarthatja meg a *res fiduciariat*.

A *pactum de vendendo*ban a felek részletesen szabályozhatják a zálogtárgy esetleges értékesítésre vonatkozó feltételeket. Fontos kiemelni azt, hogy a *pignus* esetén a *pactum de vendendo*ban rögzített feltételek fokozott védelemben részesültek, ugyanis ha a hitelező ezek valamelyikét megszegte, akkor cselekménye lopásnak (*furtum*) minősült. A *fiducia* esetén az adós az *actio fiduciae*val perelhetett a szerződésszegő hitelezővel szemben. Az *actio furti* és az *actio fiduciae* közös vonása, hogy mindkét kereset infamáló hatású volt.

A *pactum de vendendo* keretében kialakult néhány szerződési kikötés olyan széles körben elterjedt, hogy szokásjogi úton⁹²² a zálogra irányadó diszpozitív jog részévé váltak.

⁹²² Végh, Ex pacto ius, 291.

4. Pomponius kommentárja a szerződési gyakorlathoz (D. 13,7,8,3)

Az okirati gyakorlatot a fentiekben a fennmaradt epigráfiai források alapján tekintettük át. A IV. fejezet végén, az alábbiakban visszatérek a jogtudósok írásaihoz, mert Pomponius egyik döntése kiválóan alkalmas az összegző megfigyelésekre. Sex. Pomponius⁹²³ az ügyleti gyakorlatban általánosan alkalmazott szerződési klauzulák helyes értelmezését ismerteti az alábbi fragmentumban (D. 13,7,8,3 Pomp. 35 *ad Sab.*):

Si annua bima trima die triginta stipulatus acceperim pignus pactusque sim, ut 'nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi liceret', placet, antequam omnium pensionum dies veniret, non posse me pignus vendere, quia eis verbis omnes pensiones demonstrarentur: nec verum est 'sua quaque die non solutam pecuniam', antequam omnes dies venirent. Sed omnibus pensionibus praeteritis, etiamsi una portio soluta non sit, pignus potest venire. Sed si ita scriptum sit: 'si qua pecunia sua die soluta non erit', statim competit ei pacti conventio.

Ha zálogot fogadtam el, miután harmincat stipuláltattam magamnak évente esedékes visszafizetési határidőkkel három évre, kikötöttem, hogy értékesíthetem ezt a dolgot, ha (az adós) lejáratkor a tartozást nem teljesíti, úgy vélik, hogy a zálogtárgyat nem adhatom el azelőtt, hogy minden részlet teljesítési határideje eltelt volna, mivel ezek a szavak az összes teljesítési részletet jelölik. Nem helyes (azt mondani), hogy a pénzt a maga mindenkori esedékességekor nem teljesítették, mielőtt minden teljesítési határidő beállna. De miután az összes részletfizetési határidő eltelt, úgy a zálogtárgyat akkor is el lehet adni, ha csak egy részletet nem fizettek meg. De ha azt írták (a szerződésben): „ha valamelyik pénz(részlet) a maga esedékességekor nem teljesítik”, akkor (az értékesítési jog) rögtön (a hitelező) rendelkezésére áll a *pactum* alapján.

Az idézett szövegrészlet Pomponius Sabinus-kommentárjának 35. könyvéből származik. Pomponius volt az első jogász, aki kommentárt írt *Sabinus Iuris civilis libri tres* című művéhez.⁹²⁴ A jogeset tényállása szerint a hitelező 30 (arany)⁹²⁵ kölcsönt nyújtott az adósnak,

⁹²³ Nörr, Pomponius, 510. Pomponius irodalmi munkássága érinti Hadrianus (117-138), Antonius Pius (138-161) és Marcus Aurelius (161-180) császárok uralkodásának időpontját. Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy születésének időpontja a Kr. u. II. század első évtizedére tehető. Kunkel, Juristen, 171. véleménye szerint Pomponius nem foglalkozott respondeáló praxissal (a klasszikus kor respondeáló tevékenységéhez lásd részletesen Pólay, A római jogászok gondolkodásmódja, 121 sk.), hanem kiterjedt irodalmi munkássága és annak sajátosságai alapján inkább arra lehet következtetni, hogy tudományos és oktatói tevékenységet folytatott (hasonlóan Nörr, Pomponius, 510).

⁹²⁴ Nörr, Pomponius, 544.

⁹²⁵ 1 arany (*solidus*) 1000 *sestertius*-nak felel meg. A tartozás összege tehát 30.000 *sestertius*.

amelynek visszafizetését stipulációval is megígértette.⁹²⁶ A felek a tartozás nem egy összegben történő teljesítésében, hanem részletfizetésben állapodtak meg úgy, hogy egy három éves futamidőt kötöttek ki azzal, hogy az adósnak évente kell fizetni a törlesztőrészeket. A hitelező a követelésének biztosítása céljából zálogot (*pignus*) fogadott el.⁹²⁷ A felek a zálogmegállapodásukat feltehetően egy *chirographum*-ba foglalták, amelyet a hitelező állított ki arról, hogy zálogot (*pignus*) fogadott el, és ezt az adós nem teljesítése esetén értékesítheti (*pactum de vendendo*). Arra, hogy ez az okirat egy *chirographum* lehetett, abból a szerződési klauzulából következtethetünk, amelyet Pomponius az okirat szövegéből idéz: *'nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi liceret'*. Látható, hogy ez az okirati kikötés szubjektív stílusban, egyes szám első személyben fogalmazódott (*vendere eam mihi liceret*), amely a *chirographum* egyik legfőbb ismérve.⁹²⁸

Kérdés az, hogy a hitelezőnek jogában áll-e már akkor értékesíteni a zálogtárgyat, ha az adós az első törlesztési részlettel késedelembe esik, vagy e jogosultság csak az utolsó részlet esedékességét követően illeti meg? E kérdés eldöntésében a kommentár szövege alapján a szerződési kikötés megfogalmazásának van döntő jelentősége. Pomponius két, a kauteláris praxisban általában alkalmazott klauzulát állít egymással szembe:

<i>'nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi liceret'</i>	<i>'si qua pecunia sua die soluta non erit'</i>
---	---

Azt a feltételezést, hogy ezek a kikötések a klasszikus kor szerződési gyakorlatában elterjedtek voltak, megerősíti a FIRA III 92-es okirat *pactum de vendendo*-ja, amely megfogalmazásában a Pomponius által idézett első klauzula tükröződik vissza: *si pecunia sua qua/que die L. Titio h(eredi)ve eius data soluta non esset*.⁹²⁹ A két szerződési kikötés között szinte csak annyi különbség van, hogy a második esetben a *pecunia* főnév előtt megjelenik a

⁹²⁶ Hasonló szerződési gyakorlatra számos példát találhatunk a Sulpicius archívum kölcsönszerződéseiben (TPSulp. 50-59.). A kölcsön és a stipulatio viszonyához lásd részletesen Pólay, Dáciai viaszostáblák, 94 skk.; Gröschler, Mutuum cum stipulatione, 261 skk.

⁹²⁷ A jogirodalomban megoszlanak arról a nézetek, hogy a szövegben eredetileg is *pignus* szerepelt-e, vagy pedig fiducia. Az okot a gyanúsításra az szolgáltatja, hogy a szöveg az *eam* determinatív névmással utal vissza a *pignus* semleges nemű főnévre. Ebből számos szerző azt a következtetést vonja le, hogy e textusban eredetileg a fiducia nőnemű főnév szerepelhetett és az *eam* névmás erre vonatkozott (lásd Lenel, Palingenesia II, 146.; Erbe, Fiduzia, 18. 1. lj.; Bürge, Retentio, 167. 20. lj.). Ezzel szemben A. Wacke, Ungeteilte Pfandhaftung, 459. elképzelhetőnek tartja, hogy az *eam* névmás *res*-re, mint zálogtárgyra vonatkozik (*eam <rem>*), ezért nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az eredeti szövegben is *pignus* szerepelhetett. Noordraven, Fiduzia, 26. ezt az értelmezést elfogadja, azonban megjegyzi, hogy a fragmentumban megjelenő probléma egyformán előfordulhat a fiducia és a pignus esetén is.

⁹²⁸ Vö. Jakab, Chirographum, 278 sk.

⁹²⁹ Hasonló következtetésre jut Wacke, Ungeteilte Pfandhaftung, 458.

qua (= *aliqua*)⁹³⁰ határozatlan névmás.⁹³¹ Pomponius azt írja, hogy az első kikötés alkalmazása esetén csak akkor lehet értékesíteni a zálogtárgyat, ha valamennyi részletfizetési határidő eltelt (a konkrét esetben három év után), míg a második kikötés alkalmazásánál már akkor is, ha az adós valamelyik részlet fizetésével késedelembe esik. A forrásszöveg alapján az a megállapítás vonható le, hogy a két klauzulában a *pecunia* főnév két eltérő technikus jelentéssel bír. Az első esetben a *pecunia* jelentése tartozás, amely mind a 30 aranyat felöleli (*quia eis verbis omnes pensiones demonstrarentur*), a második esetben (*aliqua pecunia*) csak a teljesítési részletet jelenti. Tehát Pomponius véleményének jogdogmatikai magyarázata abban rejlik, hogy a hitelező értékesítési joga minden esetben egy felfüggesztő feltételhez (*conditio suspensiva*) kötődik. Az első szerződési klauzula megfogalmazása alapján a hitelező akkor értékesítheti a zálogtárgyat, ha az adós lejáratkor nem fizeti meg maradéktalanul a teljes tartozását. Azonban az adósnak a teljes tartozás megfizetésére három év áll rendelkezésére. Tehát az első kikötés szerint a feltétel csak akkor áll be, ha az adósnak a szerződés megkötésétől számított három év után is áll még fenn tartozása. A második kikötésben pedig a felfüggesztő feltétel a törlesztőrészlet megfizetésének az elmaradása. Ez praktikusán azt jelenti, ha az adós akár az első vagy a második részlet megfizetésével késedelembe esik, akkor a hitelező értékesítési joga (*ius vendendi*) rögtön (*statim*) hatályba lép.

Összegzés

Az értekezés negyedik fejezete a zálogjoghoz kapcsolódó, a hitelezőt az adós nemteljesítése esetén megillető értékesítési joggal illetve az erre vonatkozó mellékegyezményekkel foglalkozik.

A *pactum de vendendo* vizsgálata során az alábbi megállapításokra jutottam:

- a.) A Kr. u. I. században a zálogtárgyat (*pignus*) csak akkor lehetett értékesíteni, ha a felek a zálogszerződésben ebben kifejezetten megállapodtak. Ha a hitelező ilyen kikötés hiányában eladta a zálogtárgyat, lopást követett el.
- b.) A *ius distrahendi* Gaius korában (a Kr. u. II. század derekán) már a zálogszerződések természetes alkatrészének (*naturalia negotii*) tekinthető.
- c.) A *pactum de vendendo* felfogható szűkebb és tágabb értelemben is. Szűkebb értelemben azt a felhatalmazást jelenti, hogy a hitelező nem teljesítés esetén eladhatja a zálogtárgyat. Tágabb

⁹³⁰ Wacke, Ungeteilte Pfandhaftung, 458.

⁹³¹ A *sua quaque die* és a *sua die* között nem áll fenn jelentésbeli különbség; vö. Heumann / Seckel s.v. *suus* 3. jelentéstartalom.

értelemben azonban a *pactum de vendendo*hoz sorolhatók mindazon kikötések, amelyek az értékesítés helyére, idejére és módjára, valamint a befolyt vételárral történő elszámolás szabályaira vonatkoznak.

d.) A Kr. u. II. század második felére a zálogtárgy értékesítése során befolyt vételár elszámolására vonatkozó szabályok, amelyeket a szerződési gyakorlat alakított ki, már a diszpozitív jog részévé váltak.

e.) Élesen el kell különíteni a *pactum de vendendo* szerepét a zálogokiratokban és a fiduciárius okiratokban. A zálognál (*pignus*) a *pactum de vendendo* mintegy engedélyt (felhatalmazást) ad arra, hogy a hitelező a zálogtárgyat annak idegen dolog volta ellenére értékesíthesse (*vendere licere*). A *fiducia* esetén azonban ilyen tartalmú felhatalmazás felesleges, ugyanis a hitelező a dolog civiljogi tulajdonosává vált. Sokkal inkább azt célozhatta a *pactum*, hogy a hitelező a teljesítési határidő eredménytelen elteltét követően nem tarthatta meg tulajdonul a *res fiduciariát*, hanem köteles volt azt értékesíteni és a befolyt vételárral a *pactum de vendendo*ban rögzített szabályok szerint elszámolni.

f.) Kiemelkedő jelentősége van a zálogszerződésekben annak a kikötésnek, hogy a hitelező kizárólag csak készpénzért adhatja el a zálogtárgyat (*pecunia praesenti venderet*). Ugyanis az adós tartozása mindaddig fennáll, amíg a hitelező a vevőtől meg nem kapta a vételárat. Ha a vevő fizetéseképtelennek bizonyult, a hitelező továbbra is követelhetné a volt zálogadóstól tartozásának azt a részét, amit a vevőtől nem tudott behajtani.

Zárókövetkeztetések

Az értekezésem első fejezetében Cato a *De agri cultura* című művének három szerződési mintáját elemeztem részletesen: a lábon álló olajbogyótermés értékesítésére (Cato agr. 146), a téli legelő haszonbérbe adására (Cato agr. 149), valamint a juhok haszonbérbe adására (Cato agr. 150) vonatkozó formulák. A catói szerződési minták vizsgálata által bepillantást nyerhettünk a Kr. e. II. század szerződési praxisába. Láthattuk, hogy a mindennapok ügyleti gyakorlata miként formálta, alakította a római magánjogot. A *De agri cultura*-ban olvasható formulák feltehetően árverési hirdetmény alapjául szolgálhattak. Ebben a hirdetményben hozta nyilvánosságra a *dominus* azokat a szerződési feltételeket, amelyekkel meg kívánta kötni a szerződést leendő szerződési partnereivel. Az árverési vevő azáltal, hogy részt vett a licit eljárásban, elfogadta a *dominus* által az árverési hirdetményben közzétett feltételeket. Végül pedig ezek a feltételek a *dominus* és a licit nyertese között létrejött szerződés tartalmává váltak.

Véleményem szerint a catói árverési hirdetményben a bérleti tartalmú jogviszonyok esetén (Cato agr. 149-150) Cato azért alkalmaz adásvételre utaló terminológiát (pl. Cato agr. 149: *qua lege pabulum hibernum venire oporteat*; Cato agr. 150: *fructus ovium qua lege veneat*), mert árverés útján történik a bérleti jog „értékesítése”, azaz az árverési vevő tulajdonképpen „megveszi” a bérleti jogosultságot. Tehát ebben az esetben szerintem nem terminológiai bizonytalanságra vezethető vissza a formula szövegezése.

Feltehetően a Cato által javasolt zálogkikötések útján létrejött zálogjog dogmatikailag a kézizálog és a jelzálog között helyezkedhetett el, ugyanis a felek zálogmegállapodásán túl szükséges volt a zálogtárgynak a *dominus* telkére történő bevitele (*inferre, invehere*) is. Tulajdonképpen a „bevétel” egyfajta reálaktusnak értékelendő, amely által a zálogjog „perfektuálódott”. A catói zálogkikötés formulázásából az a következtetés is levonható, hogy a zálog pusztán csak szubszidiárius biztosítéki formának minősült a kezességgel szemben, azaz ha a zálog létrejöttét követően a hitelező az adós tartozásáért kezet is elfogad, akkor ezzel a zálogjog megszűnik (pl. Cato agr. 146: *donecum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pignerii sunt*).

Minden valószínűség szerint a catói zálogkikötések esetén, ha az adós a teljesítési határidő lejártakor nem fizetett (nem állított kezet vagy nem történt utalványozás útján alanyváltozás a kötelemben), akkor a hitelező *ipso iure* megszerezte a zálogtárgy

tulajdonjogát. Továbbá az is feltételezhető, hogy a jogvesztéssel az adós tartozása is megszűnt anélkül, hogy a felek között bármiféle elszámolási viszony keletkezett volna.

Az értekezésem második fejezetében a Sulpicius archívum azon okiratait vizsgáltam, amelyek zálogkikötéseket tartalmaznak, vagy pedig a zálogokiratokkal szoros tartalmi összefüggésben állnak. Részletesen elemeztem a bérleti szerződések és a zálogjog viszonyát azokban az esetekben, amikor a záloghitelező bérbe vette azokat a raktárhelyiségeket, amelyekbe az adós az elzálogosított gabonát beraktározta (TPSulp. 52 + TPSulp. 45; TPSulp. 79 + TPSulp. 46). Az uralkodó vélemény szerint a raktárbérletnek a jogi célja az volt, hogy a hitelező a zálogtárgyak birtokába kerülhessen, s ezáltal a kézizálogszerződés létrejöhessen. Nem vonom kétségbe ezt az interpretációt, azonban érdemes ebben az esetben megvizsgálni, hogy milyen jogi változásokat eredményez az, ha a hitelező kerül az adós helyébe a bérleti jogviszonyban. Először is a zálogkonstrukció szerkezete megváltozik azáltal, ha a hitelező bérbe vette azt a raktárhelyiséget, amelyben a zálogtárgyakat elhelyezték. Ugyanis, ha a zálogadós a raktárban elhelyezett gabonát elzálogosította, akkor az adós két személynek is zálogkötelezettje lesz. Először fennáll a raktártulajdonosnak vagy a raktár üzemeltetőjének (*horrearius*) a zálogjoga a bérleti díj erejéig a beraktározott terményeken, másodszor pedig a kölcsönt adó hitelezőnek is létrejön a zálogjoga. Tehát ugyanaz az adós két különböző személynek a zálogkötelezettje. Ezt a konstrukciót nevezik a német jogi terminológiában „*Mehrverpfändung*”-nak. Azonban, ha a hitelező belép a bérleti jogviszonyba, akkor az adós csak a hitelezőnek lesz zálogkötelezettje, a hitelező pedig a bérbeadóval szemben lesz zálogkötelezett (ez az ún. *Weiterverpfändung*).

Továbbá a *horrearius* köteles megőrizni azt, amit a bérlő a bérleményben elhelyezett, és azt csak a szerződő partnerének szolgáltathatja ki. Tehát, ha az adós maradna továbbra is a bérlő, akkor a zálogjogviszony létrejöttét követően a bérbeadó köteles lenne bármikor kiszolgáltatni a zálogtárgyakat az adósnak. Azonban abban az esetben, ha a hitelező kerül a bérleti jogviszonyba a *horrearius*szal, akkor ettől az időponttól kezdve a *horrearius* csak a záloghitelezőnek szolgáltathatja ki a terményeket, így a zálogadós azokat nem viheti el (annak ellenére sem, hogy ő a tulajdonos). Tehát ebben az esetben elsődlegesen inkább a birtok megtartásáról és nem pedig a megszerzéséről lehetett szó.

Részletesen vizsgáltam a TPSulp. 51-es okiratban olvasható *penes me* klauzula jogi tartalmát. E kikötés alapján a zálogadós az elzálogosított terményeket a zálogjog létrehozását követően továbbra is a saját birtokában tartja. Tehát ebben az esetben még nem lehet kézizálogról beszélni. Azonban a *penes me* klauzula nagyon szoros összefüggésben van a

zálogkikötés formulázásával (*dedi ei pignoris arrabonisve nomine ...*), ugyanis az *arrabo* megnevezéssel a felek egy jogvesztő zálogot (tulajdonképpen egy *lex commissoriat*) kötöttek ki arra az esetre, ha az adós nem teljesítene. Feltehetően ebben a korban még nem létezett egy általános dologi hatályú (*in rem*) zálogkereset, amely a jelzálog esetén megfelelő védelmet biztosított volna a záloghitelező számára (véleményem szerint az *actio quasi Serviana* csak a *salvianusi Edictum Perpetuum*-ban jelent meg). Tehát ebben az esetben a hitelező azáltal biztosította magának a jogvédelmet, hogy kikötötte a jogvesztést a maga számára arra az esetre, ha az adós nem teljesítene. Tehát így a zálogjog megnyílását követően, ha az adós nem lett volna hajlandó a zálogtárgy birtokát átadni a hitelezőnek, vagy azon csalárdul túlادott, akkor a jogvesztést követően a hitelező *rei vindicatio*-val fordulhatott ellene.

A fejezet lezárásaként a TPSulp. 52-es és a TPSulp. 79-es okiratokban olvasható veszélyviselési klauzulákat vizsgáltam, amelyek szerint a zálogadós felvállalta a zálogtárgy elpusztulásának a veszélyét. Ezen okiratok esetén a zálogtárgy alexandriai gabona, továbbá más hüvelyes termények. Azonban szembetűnő, hogy a TPSulp. 55-ös zálogokirat esetén, amelyben a zálogtárgy ezüstnemű, ez a veszélyviselési klauzula hiányzik. Tehát ebben az esetben azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szerződési gyakorlatban az ilyen jellegű szerződési kikötéseket csak a romlandó zálogtárgyak esetén használták. E szerződési kikötés alkalmazásának a háttere feltehetően az lehetett, hogy a záloghitelezőnek a főszabály szerint a zálogtárgyat a teljesítést követően épségben kellett visszaadni, ha nem tudta visszaadni, csak akkor exkulpálhatta magát, ha bizonyította, hogy a kár *vis maior* folytán állt be. Azonban az organikus termények megromlása esetén nagyon nehéz annak a ténynek a megállapítása, hogy a dolog elpusztulása a szerződő partner gondtalanságára vagy véletlen eseményre vezethető-e vissza. A tárgyalt szerződési kikötésben a *periculum* terminus technikus olvasható, amely gyakran valamennyi elképzelhető káreseményt (nem csak a *vis maior* folytán beállott károkat) foglalja magában. Véleményem szerint a záloghitelező minden későbbi jogvita elkerülése céljából, ezzel a kikötéssel a zálogtárgyért való felelősségét szándékosságra (*dolus*), és a vele egy megítélés alá eső súlyos gondatlanságra (*culpa lata*) korlátozta.

A harmadik fejezetben a tulajdonzálog (*fiducia cum creditore contracta*) szerződési gyakorlatát vizsgáltam a fennmaradt epigráfiai források alapján. Véleményem szerint a *fiducia cum creditore contracta* intézménye a római jog történeti fejlődése során mindvégig elválaszthatatlan maradt a *mancipatio*-tól és az *in iure cessio*-tól, mint civiljogi átruházási ügyletektől. Feltételezésem szerint – amelyet a fennmaradt okiratok is alátámasztanak – a szerződési gyakorlatban a *mancipatio* útján való átruházás lehetett az általános. Ebben az

esetben a *nuncupatio* szövegében *expressis verbis* meg kellett jelölni, hogy a tulajdon átruházására *fidi fiduciae causa* került sor.

Külön elemeztem a fiduciárius okiratokban is egymástól jól elkülöníthető dologi jogi és kötelmi jogi komponenseket. Azonban a *fiducia cum creditore* jogintézménye esetén fontosnak tartom hangsúlyozni azt, hogy e szerződési típusnál a dologi és a kötelmi oldal nem választható el élesen egymástól, ugyanis e két oldal szoros összefonódása határozza meg a *fiduciát*. A dologi jogi ügylet adja meg a *fiducia* jogintézményének a keretét, amelyet a kötelmi jogi rész (*pactum conventum*) tölt meg jogi tartalommal.

A *pignust* és a *fiduciát* dokumentáló okiratok összevetéséből az a következtetés vonható le, hogy a szerződési gyakorlatban a *res nec Mancipi* (pl. gabona, ezüst, bíborfesték stb.) zálogba adására a *pignust*, míg a *res Mancipi* (rabszolga, telek) elzálogosítására a *fiducia cum creditore* jogintézményét alkalmazták.

A negyedik fejezetben a *pactum de vendendo* szerződési kikötést tettem a vizsgálat tárgyává. A Kr. u. I. században csak akkor értékesíthette a hitelező a zálogtárgyat, ha a felek az értékesítési jogról korábban a zálogszerződésben kifejezetten megegyeztek (*pactum de vendendo*), ellenkező esetben a hitelező a zálogtárgy értékesítésével lopást (*furtum*) követett el. Véleményem szerint azonban ez a jogi szabályozás a Kr. u. II. évszázad derekára (Gaius és Pomponius korára tehetően) már megváltozott, ugyanis az értékesítési jog kikötése olyan elterjedté válhatott, hogy a felek még akkor is a szerződés részének tekintették, ha azt külön nem kötötték ki. Tulajdonképpen ez a szerződési klauzula szokásjogi úton recipiálódott a diszpozitív jogba.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a *pactum de vendendo* tágabb értelemben nem csak az értékesítési jogosultság kikötését foglalta magában. A felek ebben a szerződési klauzulában rendelkeztek az értékesítés feltételeiről (helye, ideje, módja stb.), továbbá arról, hogy ha az értékesítésből befolyó bevétel nem érné el a követelés összegét, akkor az adós a különbözet megfizetésére továbbra is kötelezve marad (*pactum de residuo*). Rendelkeztek továbbá arról, hogy a hitelező köteles visszaadni az adósnak azt az összeget, amely a követelését meghaladná (*pactum de superfluo*). A *pactum de vendendo*-ban szereplő mellékkikötéseknek sok esetben komoly jogi szerepük volt. Például a szerződési gyakorlatban szokás volt az a kikötés, hogy a hitelező kizárólag csak készpénzért értékesíthette a zálogtárgyat (FIRA III 92), ugyanis az adós az értékesítés által még nem szabadult a kötelemből, csak akkor, ha a hitelező a vételárat megkapta (D. 20,5,9 pr.). Ha tehát a hitelező

ezt a szerződési kikötést megszegi, és hitelezett vétel útján értékesíti a zálogtárgyat, akkor a vételár behajthatóságának a veszélye átszáll rá.

Érdekes kérdést vet fel, hogy a fiduciárius okiratokban miért szerepel a *pactum de vendendo*, hiszen a hitelező civiljogi tulajdonosa a zálogtárgynak. Véleményem szerint ennek oka az, hogy míg a *pignus* esetében ez a *pactum* egy értékesítési jogosultságot tartalmaz, a *fiducia* esetén pedig már egy kötelezettséget jelent. Tehát a hitelező nem tarthatja meg a *res fiduciariát* abban az esetben, ha az adósa nem teljesítene, hanem köteles azt értékesíteni, és a *pactum de vendendo*ban foglalt megállapodás szerint a szerződő partnerével elszámolni.

Az epigráfia egy dinamikusan fejlődő tudományos irányzat az ókortudományi kutatások körében. Ennek a fejlődésnek a mozgatórugója az, hogy újabb és újabb feliratos leletek válnak a kutatók számára hozzáférhetővé, ezért remélhetőleg a belátható jövőben ismételten megadatik az a szerencse, hogy a dáciai és a murécinei okiratlelethez hasonló jelentőségű dokumentumok kerülnek majd a felszínre.

Bibliográfia

Azon lexikonból származó szócikkekre, amelyek nem minősíthetők önálló tanulmánynak, csak az értekezés lábjegyzeteiben hivatkozom és a bibliográfiában nincsenek feltüntetve.

Adams, Latinity of C. Novius Eunus = Adams, J. N., The Latinity of C. Novius Eunus, ZPE 82 (1990.), 227-247.

Alzon, Location des entrepôts = Alzon, C., Problèmes relatifs à la location des entrepôts en droit romain, Paris 1965.

Amelotti, Urkundenwesen = Amelotti, M., Notariat und Urkundenwesen zur Zeit des Prinzipats, ANRW II/13 (1980.), 386-399.

Andreau, Banking = Andreau, J., Banking and business in the Roman world, Cambridge 1999.

Apathy, Treuhandschaft = Apathy, P., Die Treuhandschaft aus rechtshistorischer Sicht, in: Die Treuhandschaft (Hg. P. Apathy), Wien 1995., 1-17.

Arangio-Ruiz, Responsabilità = Arangio-Ruiz, V., Responsabilità contrattuale in diritto romano, Napoli 1933.

Arangio-Ruiz / Pugliese Carratelli, Tabulae Herculenses = Arangio-Ruiz, A. / Pugliese Carratelli, G., Tabulae Herculenses IV, in: La parola del passato 9. (1954.), 54-74.

Arangio-Ruiz, Compravendita = Arangio-Ruiz, La compravendita in diritto romano I, Napoli 1961.

Arcangeli, I contratti agrari nel *de agri cultura* = Arcangeli, I contratti agrari nel *de agri cultura* di Catone, in: Studi dedicati alla memoria di Paolo Zanzucchi, Milano 1927., 65-88.

Babják, Vulgárlatin viaszostáblák = Babják, I., Vulgárlatin viaszostáblák a pompeji és a dáciai feltárások tükrében, in: „Dum spiro doceo” Ünnepi tanulmányok Huszti Vilmos 85. születésnapjára, Miskolc 2000., 109-134.

Baumgart, Sklavennamen = Baumgart, J., Die römischen Sklavennamen, (Diss. class. phil.), Breslau 1936.

Bechmann, Kauf = Bechmann, A., Der Kauf nach gemeinem Recht I, Erlangen 1876.

Bekker, Leges locationis = Bekker, E. I., Ueber die leges locationis bei Cato de re rustica, ZRG 3 (1864.), 416-445.

Bekker, Die römischen Komiker als Rechtszeugen = Bekker, E.I., Die römischen Komiker als Rechtszeugen, SZ 13 (1892.), 53-118.

- Benedek, *Iusta causa traditionis* = Benedek, F., *A iusta causa traditionis a római jogban*, SUP 8 (1959.), 1-46.
- Benedek, *Actio Publiciana* = Benedek, F., *Az actio Publiciana eredete és funkciója*, JT VI., Budapest 1986., 23-38.
- Benedek, *Római magánjog* = Benedek, F., *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog*, Pécs 1995.²
- Bengtson, *Grundriss* = Bengtson, H., *Grundriss der römischen Geschichte*, Bd. I. (Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr.), München 1970.
- Bessenýő, *Római magánjog* = Bessenýő, A., *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest-Pécs 2003.³
- Biscardi, *Garanzie reali* = Biscardi, A., *Appunti sulle garanzie reali in diritto romano*, Milano 1976.
- Bove, *Documenti di operazioni finanziarie* = Bove, L., *Documenti di operazioni finanziarie dall'archivio dei Sulpici*, Napoli 1984.
- Braukmann, *Pignus* = Braukmann, M., *Pignus. Das Pfandrecht unter dem Einfluß der vorklassischen und klassischen Tradition der römischen Rechtswissenschaft*, Göttingen 2008.
- Burdese, *Lex commissoria* = Burdese, A., *Lex commissoria e ius vendendi nella fiducia e nel pignus*, Torino 1948.
- Bürge, *Retentio* = Bürge, A., *Retentio im römischen Sachen- und Obligationenrecht*, Zürich 1979.
- Bürge, *Fiktion und Wirklichkeit* = Bürge, A., *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*, SZ 104 (1987.), 465-558.
- Bürge, *Mercennarius* = Bürge, A., *Der mercennarius und die Lohnarbeit*, SZ 107 (1990.), 80-136.
- Camodeca, *Porto annonario* = Camodeca, G., *Puteoli porto annonario e il commercio del grano in età imperiale*, in: *Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains des débuts de la République jusqu' au Haut Empire. Actes du colloque international de Naples*, Naples Rome 1994., 103-128.
- Camodeca, *Tabulae Pompeianae* = Camodeca, G., *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*, Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii I-II, Roma 1999.
- Costabile, *L'auctio* = Costabile, F., *L'auctio della fiducia e del pignus nelle tabelle dell'agro Murécine*, Messina 1992.

- Crook, New Pompeii tablets = Crook, J. A., Working notes on some of the new Pompeii tablets, ZPE 29 (1978.), 229-239.
- De Ligt, Actio quod iussu = De Ligt, L., D. 15,1,1,1 and the early history of the *actio quod iussu*, in: *Essay in honour of J.E. Spruit*, Amsterdam 2002., 197-212.
- De Martino, Wirtschaftsgeschichte = De Martino, F., Wirtschaftsgeschichte des alten Rom, München 1991.
- Degenkolb, Pactum fiduciae = Degenkolb, H., Ein *pactum fiduciae*, ZRG 9 (1870.), 117-179.
- Dernburg, Pfandrecht = Dernburg, H., Das Pfandrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts, Bd. I., Leipzig 1860.
- Diósdí, Ownership = Diósdí, Gy., Ownership in ancient and preclassical Roman law, Budapest 1970.
- D'Ors, Acciones reales in factum = D'Ors, A., Sobre las pretendidas acciones reales in factum, Index 20 (1969.), 52-116.
- D'Ors, Rebaño de ovejas = El contrato catoniano sobre el rebaño de ovejas (Cat., 'agr' 150), Bull. 30 (1988.), 447-458.
- Duncan-Jones, Economy = Duncan-Jones, R., the Economy of the Roman Empire. Quantitative studies, Cambridge 1977.2
- Ebrard, Digestenfragmente = Ebrard, F., Die Digestenfragmente ad formulam hypothecariam und die Hypothecarezeption, Leipzig 1917.
- Eck, Geschäftsurkunden = Eck, E., Neue pompejanische Geschäftsurkunden, SZ 9 (1888.), 60-97.
- Eisele, Texte der Digesten = Eisele, F., Weitere Studien zum Texte der Digesten, SZ 30 (1909.), 99-154.
- Erbe, Fiducia = Erbe, W., Die Fiducia im römischen Recht, Weimar 1940.
- Erman, Pignus hypothecave = Erman, H., Pignus hypothecave, in: Mélanges P.F. Girard, Paris 1912., 419-455.
- Ernst, Exceptio non adimpleti contractus = Ernst, W., Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian, in: Festgabe für Werner Flume zum 90. Geburtstag, Berlin Heidelberg 1998., 1-58.
- Finály = Finály, H., A latin nyelv szótára, Budapest 1884. (rep. Budapest 2002.)
- Fiori, Locatio conductio = Fiori, R., La definizione della 'locatio conductio', Napoli 1999.
- Ferenczy /Maróti / Hahn, Az ókori Róma története = Ferenczy, E. /Maróti, E. / Hahn, I., Az ókori Róma története, Budapest 1992.

- Fitz, Latin epigráfia = Fitz, J., Latin epigráfia, in: Havas László (szerk.) Bevezetés az ókortudományba I. (Agatha II.), Debrecen 2009.³
- Flach, Agrargeschichte = Flach, D., Römische Agrargeschichte, München 1990.
- Földi, Bankárok = Földi, A., Bankárok az ókori Rómában (A receptum argentarii egyes kérdései), AUB 33 (1991/1992.), 223-238.
- Földi, Járulékos keresetek = Földi, A., Az ún. járulékos keresetek problémái a római jogban, Publ. Univ. Miskolciensis, Tom. VII. (1992.), 31-86.
- Földi, Kereskedelmi jogintézmények = Földi, A., Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Budapest 1997.
- Földi, Másért való felelősség = Földi, A., A másért való felelősség a római jogban, Budapest 2004.
- Földi / Hamza, Római jog = Földi, A. / Hamza G., A római jog története és intézményei, Budapest 2012.¹⁷
- Frezza, I formulari catoniani = Frezza, P., I formulari catoniani e le forme della protezione del creditore pignoratizio, in: Studi in onore di E. Betti (vol. II.), Milano 1962., 433-444.
- Fuenteseca, Fiducia cum creditore = Fuenteseca, P., Líneas generales de la fiducia cum creditore, in: Derecho romano de obligaciones, Homenaje Murga Gener, Madrid 1994., 387-438.
- Garofalo, La persecuzione dello stellionato = Garofalo, La persecuzione dello stellionato in diritto romano, Padova 1998.²
- González, The lex Irnitana = González, J., The lex Irnitana: a new copy of the Flavian municipal law, JRS 76 (1986), 147-243.
- Gradenwitz, Interpolationen = Gradenwitz, O., Interpolationen in den Pandekten, SZ 7 (1886), 45-84.
- Gröschler, Die tabellae-Urkunden = Gröschler, P., Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkundenfund, Berlin 1997.
- Gröschler (Rez.), Noordraven, Fiduzia = Gröschler, P., (Rez.), B. Noordraven, Die Fiduzia im römischen Recht, Amsterdam 1999., Gnomon 75 (2003.), 235-238.
- Gröschler, Mutuum cum stipulatione = Gröschler, P., Die Konzeption des *mutuum cum stipulatione*, TR 74 (2006.), 261-287.
- Gröschler, Kreditsicherung = Gröschler, P., Die Mittel der Kreditsicherung in den *tabulae ceratae*, in: Pistoia dia tèn technèn. Bankers, loans and archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert, Leuven 2008., 301-319.

- Hammerstein, Die Herde = Hammerstein, J., Die Herde im römischen Recht. Grex als rechtliche Sachgesamtheit und Wirtschaftseinheit, Göttingen 1975.
- Hamza, Ügyleti képviselő = Hamza, G., Az ügyleti képviselő, Budapest 1997.
- Hausmaninger / Selb, RP = Hausmaninger, H. / Selb, W., Römisches Privatrecht, Wien Köln Weimar 1997.
- Havas / Hegyi W. / Szabó, Római történelem = Havas L. / Hegyi W. Gy. / Szabó E., Római történelem, Budapest 2007.
- Heck, Pfandgeschäft mit Salmann = Heck, Ph., Die *fiducia cum amico contracta*, ein Pfandgeschäft mit Salmann, SZ 10 (1889.), 82-138.
- Herrmann, *ωνη εν πιστει* = Herrmann, J., Zur *ωνη εν πιστει* des hellenistischen Rechts, in: Symp. 1985., Köln Wien 1989., 317-325.
- Herzen, Origine de l'hypothèque = Herzen, N., Origine de l'hypothèque romaine, Lausanne 1898.
- Heumann / Seckel = Heumann, H. G. / Seckel, E., Handlexikon zu den Quellen der römischen Rechts, (Nachdruck von 9. Aufl., Jena 1907.), Frankfurt am Main, 2007.
- Hitzig, Das griechische Pfandrecht = Hitzig, H. F., Das griechische Pfandrecht, München 1895.
- Hofmann / Szantyr, Syntax und Stilistik = Hofmann, J. B., / Szantyr, A., Lateinische Syntax und Stilistik, München 1965.
- Honoré, Gaius = Honoré, A. M., Gaius. A Biography, Oxford 1962.
- Honsell / Mayer-Maly / Selb, RR = Honsell, H. / Mayer-Maly, Th. / Selb, W., Römisches Recht, Berlin Heidelberg 1987.
- Höbenreich, Annona = Höbenreich, E., Annona. Juristische Aspekte der Stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat, Graz 1997.
- Höbenreich, (Rez.) Le ravitaillement en blé de Rome = Höbenreich, E., (Rez.) Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains des débuts de la République jusqu' au Haut Empire. Actes du colloque international de Naples, SZ 115 (1998.), 719-728.
- Illés, Lex Flavia = Illés, I. M., Domitianus Germanicus és az ún. *lex Flavia municipalis*, AntTan. 53/1 (2009.), 61-77.
- Jakab, Stipulationes aediliciae = Jakab, É., Stipulationes aediliciae. A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban, Szeged 1993.
- Jakab, Praedicere = Jakab, É., Praedicere und cavere beim Marktkauf, München 1997.

- Jakab, Vectura pro mutua = Jakab, É., Vectura pro mutua: Überlegungen zu TP 13 und Ulp. D. 19,2,15,61, SZ 117 (2000.), 244-273.
- Jakab, Fundus cum instrumento legatus = Jakab, É., Ein fundus cum instrumento legatus und der 'verbliebene Wein': Scaevola D. 33,7,27,3 zum Kauf mit Anzahlung, SZ 111 (2002.), 177-211.
- Jakab / Manthe, Recht in der römischen Antike = Jakab, É. / Manthe, U., Recht in der römischen Antike, in: U. Manthe (Hg.), Die Rechtskulturen der Antike, München 2003., 239-317.
- Jakab, Szerződések és bankügyletek = Jakab, É., TPSulp. 48 és 49: Szerződések és bankügyletek Puteoliban, JT XI. (2008.), 203-228.
- Jakab, Vertragspraxis und Bankgeschäfte = Jakab, É., Vertragspraxis und Bankgeschäfte im antiken Puteoli: TPSulp. 48 neu interpretiert, in: Pistoï dia tèn technèn. Bankers, Loans and Archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert, Leuven 2008., 321-344.
- Jakab, Risikomanagement = Jakab, Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum, München 2009.
- Jakab, Borvétel = Jakab, É., Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban, Budapest 2011.
- Jakab, Chirographum = Jakab, É., Chirographum in Theorie und Praxis, in: Fs. für D. Liebs zum 75. Geburtstag (Römische Jurisprudenz – Dogmatik, Überlieferung, Rezeption), Berlin 2011., 275-292.
- Jakab, Forum vinarium = Jakab, É., Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában, in: Római jog és a magánjog fejlődése Európában, (szerk. Jakab É.), Szeged 2011., 67-88.
- Jakab, Filozófus a vádlottak padján = Jakab, É., Filozófus a vádlottak padján, in: Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin 90. születésnapjára, Szeged 2012., 221-231.
- Jhering, Geist des römischen Rechts II/1 = Jhering, R. von, Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung, zweiter Theil, erste Abtheilung, Leipzig 1894.
- Jolowicz / Nicholas, Roman Law = Jolowicz, H. F. / Nicholas, B., Historical introduction to the study Roman law, Cambridge 1972.
- Jusztinger, Vételár vagy bérleti díj? = Jusztinger, J., Az emptio venditio és a locatio conductio határain: vételár vagy bérleti díj?, JT IX, Pécs 2008., 229-252.

- Karlowa, Civilprozess = Karlowa, O., Der römische Civilprozess zur Zeit der Legisactionen, Berlin 1872.
- Karlowa, Rechtsgeschichte = Karlowa, O., Römische Rechtsgeschichte, II. Bd, Leipzig 1901.
- Kaser / Hackl, RZ = Kaser M. / Hackl, K., Das römische Zivilprozessrecht, München 1996.²
- Kaser, Manumissio = Kaser, M., Die Anfänge der manumissio und das fiduziarisch gebundene Eigentum, SZ 61 (1941.), 153-186.
- Kaser, Fremdbesitz = Kaser, M., Zum römischen Fremdbesitz, SZ 64 (1944.), 134-205.
- Kaser, Das altrömische ius = Kaser, M., Das altrömische ius, Göttingen 1949.
- Kaser, Ediktsstil = Kaser, M., Zum Ediktsstil, in: FS F. Schulz, II. Bd., Weimar 1951., 21-70.
- Kaser, Mehrfache Verpfändung = Kaser, M., Über mehrfache Verpfändung im römischen Recht, in: Studi in onore di Giuseppe Grosso, Torino 1968., 29-74.
- Kaser, RPR I = Kaser, M., Das Römische Privatrecht, Bd. I., München 1971.²
- Kaser, RPR II = Kaser, M., Das römische Privatrecht Bd. II., München 1975.²
- Kaser, Privatrechtsakt = Kaser, M., Der Privatrechtsakt in der römischen Rechtsquellenlehre, in: FS für F. Wieacker zum 70. Geburtstag, Göttingen 1978., 90-114.
- Kaser, Die actio furti des Verkäufers = Kaser, M., Die actio furti des Verkäufers, SZ 96 (1979.), 89-128.
- Kaser, Furtum pignoris = Kaser, M., Furtum pignoris und furtum fiduciae SZ 99 (1982.), 249-277.
- Kaser, Studien = Kaser, M. Studien zum römischen Pfandrecht, Napoli 1982.
- Kaser, Ius gentium = Kaser, M., Ius gentium, Köln / Weimar / Wien 1993.
- Kaser / Knütel, RP = Kaser, M. / Knütel, R., Römisches Privatrecht, München 2008.¹⁹
- Kaufmann, Die altrömische Miete = Kaufmann, H., Die altrömische Miete. Ihre Zusammenhänge mit Gesellschaft, Wirtschaft und staatlicher Vermögensverhaltung, Köln Graz 1964.
- Kemenes, Das fides-Prinzip = Kemenes, B., Das *fides*-Prinzip und sein Zusammenhang mit der fiducia, in: Pólay Elemér Emlékkönyv, Szeged 1985., 245-262.
- Kniep, Gai. comm. II = Kniep, F., Gai Institutionum. Commentarius secundus §§ 1-96 (Sachenrecht), Jena 1912.
- Knütel, Vermieterpfandrecht = Knütel, R., Aus den Anfängen des Vermieterpfandrechts, Festschrift für Walter Gerhardt, Köln 2004., 457-472.
- Krämer, Pfandrecht = Krämer, G., Das besitzlose Pfandrecht. Entwicklung in der römischen Republik und im frühen Prinzipat, Köln Weimar Wien, 2007.

- Kreller, Formula fiduciae und Pfandedikt = Kreller, H., Formula fiduciae und Pfandedikt, SZ 62 (1942.), 143-208.
- Kunkel, Juristen = Kunkel, W., Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung, Köln - Weimar - Wien 2001, (unveränderter Nachdruck der 2. Auflage von 1967)
- Kunkel, Pfandrecht = Kunkel, W., Hypothesen zur Geschichte des römischen Pfandrechts, SZ 90 (1973.), 150-170.
- Kunkel, Staatsordnung = Kunkel, W. / Wittmann, R., Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik II, Die Magistratur, München 1995.
- Latte, Religionsgeschichte = Latte, K., Römische Religionsgeschichte, München 1960.
- Lefèvre, Terenz und Menander = Lefèvre, E., Terenz' und Menanders Heautontimorumenos, München 1994.
- Leitner, Komödien als Quellen = Leitner, Ph., Die plautinischen Komödien als Quellen des römischen Rechts, in: Diritto e teatro in Grecia e a Roma (szerk.: E. Cantarella / L. Gagliardi), Milano 2007., 69-93.
- Lenel, EP = Lenel, O., Das Edictum Perpetuum, (3. Neudruck der 3. Auflage Leipzig 1927.), Aalen 1985.
- Lenel, Palingenesia = Lenel, O., Palingenesia Iuris Civilis I-II, Lipsiae 1889.
- Lenel, Quellenforschungen = Lenel, O., Quellenforschungen in den Edictcommentaren, SZ 3 (1882.), 104-120.
- Leonhard, Verpfändung beweglicher Sachen = Leonhard, R., Über die Gefahren einer Beseitigung der Verpfändung beweglicher Sachen durch bloßen Vertrag, GruchBeitr 25 (1881.), 177-198.
- Levy / Rabel, Index interpolationum = Levy, E. / Rabel, E. Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur, Tom. I., Weimar 1929.
- Levy, Vulgarrecht = Levy, E., West-östliches Vulgarrecht und Justinian, SZ 76 (1959.), 1-36.
- Liebenam, *Fasti consulares* = Liebenam, W., *Fasti consulares imperii Romani* von 30. v. Chr. bis 565 n. Chr., Bonn 1909.
- Liebs, Die Rolle der Paulussentenzen = Liebs, D., Die Rolle der Paulussentenzen bei der Ermittlung des römischen Rechts, in: Hermeneutik der Quellentexte des römischen Rechts (Hg. M. Avenarius), Baden-Baden 2008.
- Liebs, Hofjuristen = Liebs, D., Hofjuristen der römischen Kaiser bis Justinian, München 2010.

- Lübtow, Catos leges = Lübtow, U. v., *Catos leges venditioni et locationi dictae*, in: *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae* III (EOS 48, 3; 1956.), Bratislava Warschau 1957., 227-441.
- Macqueron, T. Pomp. 7 et 44 = Macqueron, J., Deux contrats d'entrepôts du 1er siècle p. J. C. T. Pomp. 7 et 44, in: *Etudes offertes à P. Kayser*, Tom. II, Aix-Marseille 1979., 199-212.
- Maiuri, *Tabulae Herculanenses* = Maiuri, A., *Tabulae ceratae Herculanenses*, in: *La parola del passato* 1 (1946.), 372-379.
- Malmendier, *Societas publicanorum* = Malmendier, U., *Societas Publicanorum. Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*, Köln Weimar Wien 2002.
- Manigk, *Hypothek*, = Manigk, A., *Pfandrechtliche Untersuchungen. Zur Geschichte der römischen Hypothek*, Breslau 1904.
- Manigk, *Fiducia* = Manigk, A., *Fiducia*, in: *RE* 6,2, 2287-2316.
- Manigk, *Pignus* = Manigk, A., *Pignus*, in: *RE* 20/1, 1239-1284.
- Marino, *Die Akzessorietät* = Marino, S., *Die Akzessorietät des römischen Pfandrechts*, (Diss. iur.), Köln 2009.
- Maróti, *Cato* = Maróti, E. , *Cato és a „de agri cultura”*, Bevezető tanulmány M. P. Cato: A földművelésről c. fordításhoz, Budapest 1966.
- Maróti, *Itáliai mezőgazdaság* = Maróti, E., *Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása*, Budapest 1981.
- Marton, *Furtum* = Marton, G., *A furtum, mint delictum privatum*, Debrecen 1911.
- Marton, *Institúciók* = Marton, G., *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*, Budapest 1960.³
- Maurach, *Kommentar* = Maurach, G., *Plauti Poenulus. Einleitung, Textherstellung und Kommentar*, Heidelberg 1975.
- Mayer-Maly, Th., *Locatio conductio*. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht, Wien München 1956
- Mitteis, (Rez.) D. Pappulias, *Ἡ ἐμπραγματος ασφαλεια* = Mitteis, L., (Rez.) D. Pappulias, *Ἡ ἐμπραγματος ασφαλεια κατα τό ἑλληνικόν και τό ῥωμαικόν δικαιον*, SZ 30 (1909.), 437-442.
- Molnár, *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* = Molnár I., *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből*, Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXIX, Fasc. 2. (1982.), 3-96.
- Molnár, *Felelősség* = Molnár, I., *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged 1993.

- Molnár, Gaius = Molnár, I., A Gaius-féle Institutio rendszer, in: Degré Alajos Emlékkönyv, Budapest 1995., 181-196.
- Molnár, Dáciai házvétel = Molnár, I., Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve, JT XI. (2008.), 253-262.
- Molnár / Jakab, Római jog = Molnár, I. / Jakab, É., Római jog, Szeged 2012.⁶
- Mommsen, Quittungstafeln = Mommsen, Th., Die pompeianischen Quittungstafeln des L. Caecilius Jucundus, in: Gesammelte Schriften von Th. Mommsen, Bd. III., Berlin 1907., 221-274.
- Nelson / Manthe, Gai. Inst. III 88-181 = Nelson, H. L. W. / Manthe, U., Studia Gaiana VIII. Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktsobligationen, Berlin 1999.
- Nelson, Überlieferung = Nelson, H.L.W., Überlieferung, Aufbau und Stil von Gai Institutiones, Leiden 1981.
- Németh, Görög epigraphika = Németh, Gy., A görög epigraphika, in: Havas László (szerk.) Bevezetés az ókortudományba I. (Agatha II.), Debrecen 2009³.
- Noordraven, Fiduzia (1990.) = Noordraven, Die *fiducia* im römischen Recht, Index 18 (1990.), 229-264.
- Noordraven, Fiduzia (1999.) = Noordraven, B., Die Fiduzia im römischen Recht, Amsterdam 1999.
- Nörr, Pomponius = Nörr, D., Pomponius oder „Zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen“, in: ANRW II/15 (1976.), 497-604.
- Nörr, Mandatum, fides, amicitia = Nörr, D., Mandatum, fides, amicitia, in: Mandatum und Verwandtes (Hg. D. Nörr / S. Nishimura), Berlin 1993., 13-37.
- Nörr, Lex Irnitana = Nörr, D., Lex Irnitana c. 84 IXB 9-10: „neque pro socio aut fiduciae aut mandati quod dolo malo factum esse dicatur“, SZ 124. (2007.), 1-24.
- Oertmann, Fiducia = Oertmann, P., Die Fiducia im römischen Privatrecht, Berlin 1890.
- Olde Kalter, Dicta et promissa = Olde Kalter, A. L., Dicta et promissa, Utrecht 1963.
- Passow, Handwörterbuch = Passow, F., Handwörterbuch der Griechischen Sprache, Leipzig 1857., Sonderausgabe 2004.
- Pernice, Labeo = Pernice, A., Labeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit. Bd. 3, Abt. 1, Halle 1892.
- Pernice, Sacralrecht = Pernice, A., Zum römischen Sacralrecht I., Sitzungsberichte der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin 1886.

- Péter, *Feminae improbissimae* = Péter, O., *Feminae improbissimae*. A nők közszerelésének és a nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban, in: Miskolci Jogi Szemle 2008/2., 77-94.
- Pflüger, *Haftung des Schuldners* = Pflüger, H. H., *Zur Lehre von der Haftung des Schuldners nach römischem Recht*, SZ 65 (1947.), 121-218.
- Pókecz Kovács, *A locatio conductio tagolódásának problematikája* = Pókecz Kovács, A., *A locatio conductio tagolódásának problematikája a modern romanisztikában*, JT VII., Pécs 2001., 337-359.
- Pókecz Kovács, *Locatio conductio eredete* = Pókecz Kovács, A., *A locatio conductio operis eredete*, in: JURA 2002/1, 79-90.
- Pókecz Kovács, *Locatio conductio operis* = Pókecz Kovács, A., *Locatio conductio operis*, Pécs 2006., (Diss. iur.)
- Pókecz Kovács, *Raktárbérlet* = Pókecz Kovács, A., *Raktárbérlet a szerződési gyakorlatban* (TPSulp. 45), JT IX., Pécs 2009., 315-334.
- Pókecz Kovács, *Köztársaság válsága* = Pókecz Kovács, A., *A római köztársaság válsága II* (i. e. 133-44), JURA 2010/1., 102-115.
- Pólay, *Jogrendszerek* = Pólay, E., *Jogrendszerek az ókori Rómában*, Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. VII, Fasc. 2. (1960.), 3-31.
- Pólay, *A köztársasági Róma jogtudománya* = Pólay, E., „*Publius Mucius et Brutus ... fundaverunt ius civile*” (A köztársasági Róma jogtudományának történetéhez), Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. IX. Fasc. 3. (1962.), 3-52.
- Pólay, *Viaszostáblák* = Pólay, E., *A dáciai viaszostáblák szerződése*, Budapest 1972.
- Pólay, *Iniuria-tényállások* = Pólay, E., *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban*, Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXX., Fasc. 4. (1983.)
- Pólay, *A római jogászok gondolkodásmódja* = Pólay, E., *A római jogászok gondolkodásmódja*, Budapest 1988.
- Pringsheim, *Stipulations-Klausel* = Pringsheim, F., *Stipulations-Klausel*, in: *Gesammelte Abhandlungen*, Bd. II., Heidelberg 1961., 194-256.
- Pugliese, *Pignoris capio* = Pugliese, G., *Gai. 4,32 e la pignoris capio*, in: *Mélanges Ph. Meylan*, Lausanne 1963., 279-292.
- Pugsley, *Property and obligations* = Pugsley, D., *The Roman law of property and obligations*, Cape Town 1972.

- Raape, Verfall des griechischen Pfandes = Raape, L., Der Verfall des griechischen Pfandes, besonders des griechischen-ägyptischen, Halle 1912.
- Rabel, Nachgeformte Rechtsgeschäfte = Rabel, E., Nachgeformte Rechtsgeschäfte, SZ 27 (1906.), 290-335.
- Rabel, Verfügungsbeschränkung = Rabel, E., Die Verfügungsbeschränkungen des Verpfänders, besonders in den Papyri, in: Gesammelte Aufsätze IV. (Hg. H. J. Wolff), Tübingen 1971., 167-234.
- Rickman, Roman Granaries = Rickman, G., Roman Granaries and store buldings, Cambridge 1971.
- Rodríguez López, Cláusulas de garantía = Rodríguez López, R., Cláusulas de garantía en las *leges de agri cultura*, RIDA 53 (2006.), 345-365.
- Rossiter, Wine and oil processing = Rossiter, J. J., Wine and oil processing at roman farms in Italy, Phoenix Volume XXXV, 1981. 345-361.
- Rudorff, A., De venditionum et locationumque legibus = Rudorff, A., *De venditionum et locationumque legibus a M. Porcio Catone traditis commentatio (Index Lectionum)*, pars prior, Berlin 1846.
- Rudorff, Fiduciartafel = Rudorff, A., Über die baetische Fiduciartafel, ZRG 11 (1873.), 52-107.
- Rupprecht, Papyruskunde = Rupprecht, H-A., Kleine Einführung in die Papyruskunde, Darmstadt 1994.
- Rupprecht, Praxis der Papyri = Rupprecht, H-A., Die dinglichen Sicherungsrechte nach der Praxis der Papyri, in: Collatio iuris Romani II, Amsterdam 1995., 425-436.
- Sargenti, Il de agri cultura = Sargenti, M., Il de agri cultura di Catone e le origini dell'ipoteca romana, SDHI 22 (1956.), 158-184.
- Sáry, Tévedés = Sáry, P., A tévedés értékelése a római büntetőjogban, in: Római jog és a magánjog fejlődése Európában, (szerk. Jakab É.), Szeged 2011., 185-200.
- Schanbacher, Gegenwart der Geschichte = Schanbacher, D., Die Gegenwart der Geschichte in der Rechtsprechung des Bundesgerichtshofs. BGHZ 130, 101., in: Festschrift für T. Mayer-Maly zum 70. Geburtstag, Köln / Weimar / Wien 2002., 639-660.
- Schanbacher, Verpfändungspraxis = Schanbacher, D., Verpfändungspraxis und Pfandrecht, in: Usus Antiquus Juris Romani (Hg. W. Ernst / E. Jakab), Berlin Heidelberg 2005., 191-204.

- Schanbacher, Ursprung und Entwicklung = Schanbacher, D., Zu Ursprung und Entwicklung des römischen Pfandrechts, SZ 123 (2006.), 49-70.
- Schanbacher, Forderung und Pfand = Schanbacher, D., Forderung und Pfand. Die Anfänge der Akzessorietät beim römischen Pfandrecht., in: Drittbeteiligung am Schuldverhältnis, (Hg. J.D. Harke), Heidelberg 2010., 141-157.
- Schanz / Hosius, Römische Literatur = Schanz, M. / Hosius, C., Geschichte der römischen Literatur: bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian, Teil 1. Die römische Literatur in der Zeit der Republik, München 1979. (Unveränd. Nachdruck d. 1927 erschienenen 4. Aufl.)
- Schuller, Pignus tacitum = Schuller, W., Zum pignus tacitum, Labeo 15 (1969.), 267-284.
- Schulz, Klagen-Cession = Schulz, F., Klagen-Cession im Interesse des Cessionars oder des Cedenten im klassischen römischen Recht, SZ 27 (1906.), 82-150.
- Schulz, Studium der Digesten = Schulz, F., Einführung in das Studium der Digesten, Tübingen 1916.
- Schulz, (Rez.) Studi di Paolo Zanzucchi = Schulz, F., (Rez.) Studi dedicati alla memoria di Paolo Zanzucchi, Milano 1927., SZ 48 (1928.), 690-699.
- Schwarz, Konträrklagen = Schwarz, F., Die Konträrklagen, SZ 71 (1954.), 111-220.
- Siklósi, Nemlétező szerződés = Siklósi, I., A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban, AUB 45 (2008.), 79-116.
- Siklósi, Custodia-felelősség = Siklósi, I., A custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban, Budapest 2009.
- Simshäuser, Provincialverfassung = Simshäuser, W., Untersuchungen zur Entstehung der Provincialverfassung Italiens, ANRW II/13 (1980.), 401-452.
- Simshäuser, (Rec.) J. González, The lex Irnitana = Simshäuser, W., (Rez.) J. González, The lex Irnitana: a new copy of the Flavian municipal law, SZ 107 (1990.), 543-561.
- Sirks, Food for Rome = Sirks, B., Food for Rome, Amsterdam, 1991.
- Schönberger, Cato = Schönberger, O., Marcus Portius Cato: Vom Landbau, Fragmente, alle erhaltenen Schriften, Darmstadt 1980.
- Söllner, Bona fides = Söllner, A., Bona fides – guter Glaube?, SZ 122 (2005.), 1-61.
- Stein, Stellionatus = Stein, P., The origins of stellionatus, IURA 41 (1990.), 79-89.
- Szabó, Communis opinio doctorum = P. Szabó, B., Doktor alkotta jog. Communis opinio doctorum és más jelenségek, In: Ius humanum – Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok. (szerk.: Szabó Miklós), Miskolc, 2001., 111-156.

- Szabó, Az európai ius commune = P. Szabó, B., Az európai ius commune hatásának nyomai a kora újkor magyar magánjogának fejlődésében, In: *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*, Miskolc 2001., 433-448
- Szabó, Planum Tabulare = P. Szabó, B., A Planum Tabulare zálogjoga, In: *Collectio iuridica Universitatis Debreceniensis VI.* 2006., 243-254
- Szabó, Papinianus = P. Szabó, B., Papinianus, a tragikus színpadi hős. „Történeti tényállások”, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában*, (szerk. Jakab É.), Szeged 2011., 157
- Tellegen / Tellegen-Couperus, Fiducia cum creditore and pignus = Tellegen, J. W. / Tellegen-Couperus, O., *Fiducia cum creditore and pignus: two of a kind?*, in: *Roman law as formative of modern legal system (Studies in honour of W. Litewski)*, Kraków 2003., 161-171.
- Theisen, Sicherungsübereignung = Theisen, F., Die Sicherungsübereignung und ihre römischrechtlichen Grundlagen in der Klassik. Betrachtungen des deutschen gemeinen Rechts des 19. Jahrhunderts, TR 69 (2001.), 119-138.
- Thielmann, Privatauktion = Thielmann, G., Die römische Privatauktion, Berlin 1961.
- Thielscher, Cato = Thielscher, P., Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft, Berlin 1963.
- Thilo, Codex = Thilo, R. M., Der codex *accepti et expensi* im römischen Recht. Ein Beitrag zur Lehre von der Litteralobligation, Göttingen 1980.
- Thomas, Horrea = Thomas, J.A.C., Return to horrea, RIDA 13 (1966.), 353-368.
- Thür, Recht im antiken Griechenland = Thür, G., Recht im antiken Griechenland, in: *Die Rechtskulturen der Antike. Vom Alten Orient bis zum Römischen Reich* (Hrsg. U. Manthe), München 2003., 191-238.
- Thür, Marginalien zum fiktiven Darlehen = Thür, G., Marginalien zum fiktiven Darlehen, in: *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag*, Heidelberg 2009., 1269-1280.
- Újvári, A hitelező kereseteinek engedményezése = Újvári, E., A hitelező kereseteinek engedményezése a teljesítő fideiussorra, MJSz 2010/1., 113-131.
- Végh, Ex pacto ius = Végh, Z., Ex pacto ius. Studien zum Vertrag als Rechtsquelle bei den Rhetoren, SZ 110 (1993.), 184-295.
- Verhagen, Verfallpfand = Verhagen, H. L. E., Das Verfallpfand im frühklassischen römischen Recht. Dingliche Sicherheit im Archiv der Sulpizier, TR 79 (2011.), 1-46.

- Visky, Question des mancipationes = Visky, K., Quelques remarques sur la question des mancipationes dans les triptyques de Transylvanie, RIDA 11. (1964.), 267-279.
- Visky, Biztosítéki jelzálogjogunk = Visky, K., Biztosítéki jelzálogjogunk római elődje, JK 1978/2., 603-610.
- Voigt, Pignus = Voigt, M., Das Pignus der Römer bis zu seiner Umwandlung zum Rechtsinstitute, in: Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philolog.-Histor.-Kl., Bd. 40 (1888.)
- Wacke, Ungeteilte Pfandhaftung = Wacke, A., Ungeteilte Pfandhaftung, INDEX 3 (1972.), 454-502.
- Wacke, Verfügungsverbot = Wacke, A., Ein Verfügungsverbot des römischen Verpfänders? (Zur dinglichen Wirkung der Verwertungsermächtigung, IURA 26 (1973.), 184-196.
- Wacke, Lagerhausvermietung = Wacke, A., Rechtsfragen der römischen Lagerhausvermietung, Labeo 26 (1980.), 299-324.
- Wacke, Die adjektizischen Klagen = Wacke, A., Die adjektizischen Klagen im Überblick. Erster Teil: Von der Reeder- und der Betriebsleiterklage zur direkten Stellvertretung, SZ 111 (1994.), 280-362.
- Wacke, Ursprung und Wesen des röm. Pfandrechts = Wacke, A., Max Kasers Lehren zum Ursprung und Wesen des römischen Pfandrechts, SZ 115 (1998.), 168-202.
- Wacke, (Rez.) Estudios de derecho romano en memoria de Benito M. Reimundo Yanes. Tom. I/II, (coor.: A. M. Villar), Burgos 2000, SZ 122 (2005.), 375-392.
- Wagner, Rechtslehre des Gaius = Wagner, H., Studien zur allgemeinen Rechtslehre des Gaius (*Ius gentium* und *ius naturale* in ihrem Verhältnis zum *ius civile*), Zutphen 1978.
- Wagner, Freiheitserteilung = Wagner, H., Freiheitserteilung an den einem Generalpfandnexus unterliegenden Sklaven, SDHI 33 (1967.), 163-188.
- Watson, Origins of fiducia = Watson, A., The origins of fiducia, SZ 79 (1962.), 329-334.
- Watson, Law Making = Watson, A., Law Making in the Later Roman Republic, Oxford 1974.
- Weimar, Eigentumsübergang = Weimar, P., Zum Eigentumsübergang beim Pfandverkauf im klassischen römischen Recht, in: Mélanges Felix Wubbe (Hg. J. A. Ankum *et rel.*), Fribourg 1993., 551-569.
- Weiß, Pfandrechtliche Untersuchungen = Weiß, E., Pfandrechtliche Untersuchungen, Abt. I., Beiträge zum römischen und hellenischen Pfandrecht, Weimar 1909.
- Wenger, Quellen = Wenger, L., Die Quellen des römischen Rechts, Wien 1953.
- Weßel, Tablettes Albertini = Weßel, H., Das Recht der Tablettes Albertini, Berlin 2003.

- Wieacker, Rechtsgeschichte = F. Wieacker, Römische Rechtsgeschichte II. Die Jurisprudenz vom frühen Prinzipat bis zum Ausgang der Antike., (Hg. J. G. Wolf), München 2006.
- Wiegand, Treuhand = Wiegand, W., Treuhand und Vertrauen, in: Fs. W. Fikentscher, Tübingen 1998., 329-346.
- Wieling, Sachenrecht = Wieling, H. J., Sachenrecht, Bd. I. Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen, Berlin Heidelberg 2006.
- Wolf, Haftungsübernahme = Wolf, J. G., Haftungsübernahme durch Auftrag? Eine Urkunde aus dem Jahre 48 n. Chr., in: Mandatum und Verwandtes (Hg. von Nörr / Nishimura), Berlin 1993., 69-91.
- Wolf, Mancipatio = Wolf, J. G., Funktion und Struktur der mancipatio, in: Mélanges à la mémoire de André Magdelain, Paris 1998., 501-524.
- Wolf, In mancipio esse = Wolf, J. G., In mancipio esse, in: FS für O. Behrends, Göttingen 2009., 611-620.
- Wolf, Neue Rechtsurkunden = Wolf, J. G., Neue Rechtsurkunden aus Pompeji, Darmstadt 2010.
- Wolf / Crook, Urkunden = Wolf, J.G. / Crook, J.A., Urkunden in Vulgärlatein aus den Jahren 37-39 n. Chr., Abh. der Heid. Ak. Phil.-hist. Kl., Heidelberg 1989.
- Wolff, (Rez.) J. Fine, Horoi. Studies in Mortgage = Wolff, H. J., (Rez.) J. Fine, Horoi. Studies in Mortgage, Real Security, and Land Tenure in Ancient Athens, SZ 70 (1953.), 411-425.
- Wolff, Fiduzia = Wolff, J., Trust, Fiduzia und fiduziarische Treuhand, Frankfurt am Main 2005.
- Wubbe, Haftung des Horrearius = Wubbe, F., Zur Haftung des Horrearius, SZ 76 (1959.), 508-520.
- Wubbe, Usureceptio = Wubbe, F., Usureceptio und relatives Eigentum, TR 28 (1960.), 13-41.
- Wunner, Contractus = Wunner, S.E., Contractus. Sein Wortgebrauch und Willensgehalt im klassischen römischen Recht, Köln Graz 1964.
- Zannini, Tutela mulierum = Zannini, P., Studi sulla tutela mulierum II, Milano 1979.
- Ziegler, Kompetenzvereinbarungen = Ziegler, K-H., Kompetenzvereinbarungen im römischen Zivilprozessrecht, In: Festschrift für Max Kaser zum 70 Geburtstag, München 1976., 557-575.
- Zimmermann, The Law of Obligations = Zimmermann, R., The law of obligations, Oxford 1996.

Zlinszky, *Familia pecuniaque* = Zlinszky, J., *Familia pecuniaque*, JT VI., Budapest 1986., 395-406.

Felhasznált fordítások jegyzéke

- Brósz R. (ford.), Gaius Institúciói. Négy kommentár, Budapest 1990.
- Devecseri G. (ford.), Titus Maccius Plautus vígjátékai I-II., Budapest 1977.
- Hoffmann Zs. (ford.), L. Iunius Moderatus Columella: A mezőgazdaságról, Szeged 2005.
- Kun J. (ford.), M. Porcius Cato: A földművelésről. Latinul és magyarul, Budapest 1966.
- Nótári T. (ford.), Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei, Szeged 2010.
- Révay J. (ford.), Apuleius: Az aranyzamár, Debrecen 1983.